

- #331
- NASR
 - NAZM
 - DRAMATURGIYA
 - MUMTOZ ADABIYOT
 - YOSHLAR DAFTARI
 - JAHON ADABIYOTI
 - ESTETIKA
 - SAN'AT FALSAFASI
 - ADABIYOTSHUNOSLIK

Шарқ юлдузи

Sharq yulduzi

Исмоил ТЎХТАМИШЕВ
(1950–2015)

Alisher Navoiy
nomidagi
O'zbekiston MK

Шарқ юлдузи

Адабий-бадний, илмий, ижтимоий-сиёсий журнал

1931 йилдан чиқа бошлаган

ЖАМОАТЧИЛИК КЕНГАШИ

Сирожиддин Саййид
Муҳаммад Али
Кенгесбой Каримов
Энаҳон Сиддиқова
Иқбол Мирзо
Қаҳрамон Қуронбоев
Минҳожиддин Мирзо
Жумакул Қурбонов
Фармон Тошев
Исажон Султон

Хайриддин Султонов
Маҳмуд Тоир
Гулистон Матёкубова
Шерзод Ирзоев
Ҳаётхон Ортиқбоева
Тоштемир Турдиев
Шухрат Маткаримов
Адхамбек Алимбеков
Жамолиддин Муслим

Бош муҳаррир – Сирожиддин Рауф

Бош муҳаррир ўринбосари – Азиз Саид

Масъул котиб – Дилором Муротова

Назм бўлими мудири – Икром Отамурод

Наср бўлими мудири – Саид Анвар

Адабиётшунослик бўлими мудири – Ориф Ҳожи

3

2020

Ойдин ҲОЖИЕВА

УМР ЧАРХПАЛАҒИ

Айб замондами, ўзимиздами
Ё мол-дунёга ўч кўзимиздами?
Ё бизнинг ясаган қобикқа сиғмас
Қулочи кенг ўғил-қизимиздами?

Замона чархига урилиб жонлар,
Ақлимиз пайраха мисоли учди.
Чархнинг кировлари – аччиқ армонлар
Икки чеккамизга оқ бўлиб тушди.

Назар ЭШОНҚУЛ

ТИРЁН

Она, бу сенга ёзилган мингинчи мактубимдир,
ёзилмаган мактубларим балким ундан ҳам кўпдир, санок
нима керак она, сон нима керак?! Бу сенга ҳасрат эмас,
она, бу арз эмас. Менинг ҳеч нарсадан камчилигим йўқ.
Мен ҳамиша сен ҳақингда эслаганимда, сенга ҳаёлан
биттадан мактуб ёзаман. Бугун ҳам сени эсладим.
Баъзан сиқилиб кетсам, сен билан, баъзан отам билан
ёзмайдиган, ёзсам ҳам барибир йиртиб ташланадиган
мактубларим орқали дардлашаман. Она, бу шаҳарда
ҳамма нарса етарли, улкан, баланд, осмонўпар бинолар,
жонга роҳат берувчи хиёбонлар, сотилиши мумкин
бўлган ҳамма нарса топиладиган дўконлар, одамнинг
жони ҳам сотиладиган бозорлар, расталар...

Луқмон БҲРИХОН

УЎЛДАН КЕЛГАН ТЛАШВИШ

Бугуннинг ҳикоялари

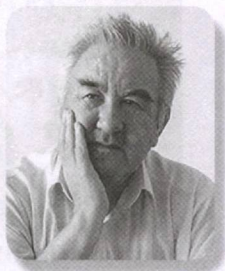

Ширинанинг юз-кўзлари тўла табассум, мамнуният.
Гўёки, аҳли Оврўпони қойил қолдириб келган эри
эмас, айнан ўзгинаси, гўёки, эри энтиқиб қутаётган
муқофотни у аллақачон қўлга киритиб, сандикқа тиккан.
Тоғни уриб талқон қилгудек бир қайфиятда дуррачасини
қия-қия қўндириб, гулдор халатининг енгларини
шимариб юрибди. Қадду баста тўлагина бўлса-да, саъй-
ҳаракатлари дадил ва чаққон.

Саъдулла СИЁЕВ

ЖУРНАЛИМ — УСПОЗИМ

Эртасига эрталаб умримда биринчи бор “Шарқ юлдузи”нинг оstonасини ҳатладим. Носир ака ўрта бўйли, оқ-сарикдан келган, юмшоқ сўзли киши экан. У менинг қайси макондан эканлигимни, қаерда ўқиганлигимни суриштирди. Сўнгра: – Гап бундай, шоир, – деди (Кейин билсам у киши ҳамият юзасидан ҳамма ижодкорларни шоир деб чорлар экан). – Тунов куни радиодан икки ҳикоянгизни эшитдим. Менга маъқул бўлди. Тилингиз равон экан. Мутойибага ҳам оз-моз майлингиз борга ўхшайди. Ўша хангомаларингизни менга етказинг. Кўплашиб ўқиб кўрайлик. Бизга ёкса, эҳтимол, журналга берармиз.

НАЪМ

Нодир ЖОНУЗОҚ

САСИНГ ТУЙСАМ САФАРЛАРДА

Бу қисмат – азалда бўлган асли ҳал,
Факат буни дилдан англамоқ лозим.
Халққа хизмат учун берилгай амал,
Фидойи бўлмоққа ҳар бир лавозим.

Қадам бос улуснинг кўзига қараб,
Кўзингни ёпмасин ширали таъма.
Шаксиз, инсон бўлиб туғилиш шараф,
Яхши инсон бўлмоқ – олий мартаба.

Муслимбек ЙЎЛДОШЕВ

ОПЛАШИН СЎЗЛАРНИНГ ЖАРАНГИ ЎЗГА

Муайян шеърга турли касб эгаларининг қарашлари ҳам турлича бўлади. Хонанда бир назар билан қараса, режиссёр ўзгача мақсадда, сўз устаси эса бутунлай бошқача ракурса ўрганади. Ҳар уччала ҳолатда ҳам улар ижро ва жанр нуқтаи назаридан бир-бирига ўхшамаслиги, бир-бирини такрорламаслиги мумкин. Мен мактаб ёшимдан шеър ўқишга ҳавасманд бўлганим боис, декламация қилишга, бошқача айтганда, ифодали ўқишга жуда жиддий ёндашардим. Айниқса, Владимир Маяковский услубидаги сочма шеърларга ишқибозлик мени Ҳамид Олимжон шеърларига мурожаат қилишга олиб келди.

ҚЎНМ МҲАКМ

Абдулла АЛАВИЙ

Кенг қучоғинг ғўзалликнинг Ватани

Карвон

Карвон ўтадир, карвон ўтадир,
Тийран фарёди кўкка етадир.

Йироқ ўлкалардан, узок йўللاردан,
Карвонлар келади тинмай босиб йўл.
Қочиб шаҳарлардан, ўзиб чўللاردан,
Кетамиз билмасдан надур ўнгу сўл.

Баъзан йўлимиздан юксак тоғ чиқар,
Тўхтамаймиз кўркиб, кесиб ўтамыз.
Баъзан қаршимиздан бўронлар, қорлар
Чикади, унида босиб ўтамыз.

Баъзан бизни ўраб оладир қуюн,
Чанг ичида йўлга давом этамыз.
Баъзан саҳарларда очадир қўйин,
Лолалар, майсалар яна кетамиз.

Кўп кунлар йўл юрдик кўзлаб манзилни,
Билмайман, манзилга етар кун борми?
Севгилим шунда деб, титратиб дилни,
Кездим, бу йўл ҳеч етар кун борми?

Манзилим қаерда? Ўзим хабарсиз,
Билмайман, кетдим ман карвонла оқиб:
“Унда – у манзилда ман севадим қиз”, –
Деган ҳаёл билан уфққа боқиб.

Абдулла АЛАВИЙ – (1908–1931). Ленинградда (ҳозирги Санкт-Петербург) Шарқ институтида ўқиган. У ўзбек мумтоз адабиёти, адабиёт назарияси ва янги алифбо масалаларига бағишланган бир неча мақолалари, ўзи яратган шеърлари билан бармоқ вазнига асосланган ўзбек шеърятининг бадийий имкониятларини кенгайтди, ўзбек адабиётида сочма (эркин) шеър бошловчилардан бири бўлди. Унинг “Йўловчи”, “Эркин саҳоб”, “Арслонбобга”, “Денгизга” сингари шеърларидаги янги лирик тамойиллар ўзбек шоирларининг кейинги авлоди томонидан давом эттирилган.

Қоронғи кечанинг юмшоқ бағрида,
Юлдузлар эртагин тинглаб йўл кездим.
Саҳарнинг маъноли у оқ бағрида
Сабонинг нашғали бўсасин сездим.

Тун лўлиси оқ чодирин курсада,
Карвон тўхтамади, қолмади йўлдан.
Сафоли кечани тонгдан сўрсада,
Секин-секин юрди, тўхтамай карвон.

Тонг қизи булутнинг мармар танини
Қизил шоҳи қўйлақ илиб ўради.
Бошига ипакли рўмоли заррин
Боғлади, попугин уюб ўради.

Тўхтамас карвон йўлдан. Қўрдим,
Қуёш чиқди, дунё зарга чўмилди.
Олтин қаҳқаҳала яна табассум
Учрашди, бу жаҳон нурга қўмилди.

Карвоннинг аввалги одими секин –
Секин юрди, босган чўллар йўқолди.
Фақат, бу сафарнинг йўллари текин
Кетмади, йўлимда бўз излар қолди.

Йўловчи

Яшамок йўлида
куюндай дарбадар дўлашдим,
сой ошдим,
кир ошдим.

Курашнинг чўлида
ман
бошимдан
кўп кунлар кечирдим.

Оловли кўнглимнинг
тизгинсиз отига
қуёшнинг
нурини ичирдим.

Этдим тебраниш ҳадини,
тараддуд саддини
азимнинг ўтига
ёндирдим,
йикдим...

Умид кўп.
Илгари интилиш
ҳам
тилак
бирлан
тўлуғдир юрак.

Шунинг-чун:

курашда берилмас
бу заиф кўкрак.

“Умид кўп...

Илгари
интилиш
ҳам

тилак бирлан
тўлуғдир юрак!”

“Соғ бўл,

оқ йўл!

Оркада қолмайман,

йўлдан ҳеч тоймайман.

Тоғларни,
кирларни,

бор қийинликларни
назарга олмайман”,
Деб жавоб бераман.

Илгари интилиб,
кўкракни кераман.

“Йўл узок,

қийинлик
йўқ эмас.

Ҳар нафас
бир тўсиқ
учрайди.

Кечмишнинг ботқоғи

бор кучимни олган
ёлғиз суратим қолган”.

Йўл оғир ва узок...

Бирок,
умид кўп ва порлок.
Интилиш
ва

тилак бирлан
тўлуғдур юрак...

Кеча-кундуз дам олмай,

қарамай
кун-кўлкага
тўхтамай
илгари кетмоқ истайман.
У нурли ўлкага
Етмоқ истайман...

Арслонбобга

На дилбар ер эмиш гўзал масканинг,
Жаннат мисолимиш ҳар қиринг, сойинг.
Шонли бир тарихдир жонли манглайинг,
Эриган инжудир сувларинг сенинг.

Кенг қучоғинг гўзалликнинг Ватани,
Яшил бахмалларда сирли оғочлар.
Тараб силкитилар зумраддай сочлар,
Сабонинг лабларин сезган чоқ тани.

Оқ сочда кўмилган ҳайбатли бошинг
Узра оқ булутдан кўрмак амома,
Шамол ўлкасидан келганда нома
Олтин хатлар ёзар мирзо қуёшинг.

Тобинарлар сенга барча жонворлар,
Бўрилар, айиқлар, қўйлар, кўзилар.
Увлашиб, югуришиб, маърашиб ўйнар,
Даргоҳинг кенг эмиш, ҳар бир нарса бор.

Бағрингда қолдириб олтиндан бир из,
От қамчилаб тўқар қундуз баҳодир.
Шунда қураб лола баргидан қодир,
Кечанинг париси – оқшом отли қиз.

Вужудингни қора тусли тун ўрар,
Зулматдан ясалган зўр қапалақлар
Учишар. Ердаги юлдуз-чечаклар
Кўк чечаги – юлдузларла сўйлашар.

Тонг бўзарар. Насим руҳ берар менга.
Сузар кўк денгизда булут ғозлари,
Кўк атлас кийимли олтин соч пари
Оташин бўсалар бахш этар сенга.

Бу кеча

Ҳар томон жим. Кўк юзида елпирар
Оқ булутнинг юпқа ҳарир лунгуси.
Ҳар нарсани силар, сийлар, эркалар,
Бу кечанинг юмшоқ ипак қулқуси.

Ҳеч киши йўқ. Сув бўйида бир ўзим,
Қўшиқ айтган шаршаракни ўпаман.
Ойнинг қумуш нурун эмар оч кўзим,
Ой бетига марваридлар сепаман.

Ўйга толган юксак Боғбош тоғининг
Қори ойда оқ садафдек ялтирар.
Елпиндидан сирли саҳар чоғининг
Япроқчалар қалбим каби қалтирар.

Кеч нашъасин кўнглим ичра соламан,
Нозик ўйларимга яна толаман.

Лукмон БҶРИХОН

ЧЎЛДАН КЕЛГАН ТАШВИШ

Бугуннинг ҳикоялари

Ўз маърузалари билан аҳли Оврўпони биркур анграйтиб ташлаб Париждан кайтган рухшунос олим жаноб Дўланов олқишу таҳсинларга кўмилиб кетди. Турки-таровати газета саҳифалари-ю, телеэкранлардан нари кетмай қолди. Таниш-нотаниш дўсту ёронлар бир-биридан ўзиб қутлашгани-қутлашган.

Жаноб Дўланов деганлари ўша маълуму машҳур чўл қўйнидаги 41-посёлкада туғилиб ўсган ўзимизнинг Самад – Дўланов Самад Эргаш ўғли. Бирок айна чоғ уни дабдурустдан “ўзимизники”, “чўллик” дейишга биров ботинолмайди; афт-ангорига, юриш-туришига шаҳар нусхи сингиб кетган, келиштириб-келиштириб пойтахт лаҳжасида сўйлашади. Баъзи бир шаҳарлик кишлоқиларга ўхшаб ижарама-ижара кўч-қўронини ортмоқлаб юргани йўқ, нақ марказдаги кўш қаватли гўшада уч хонали уйи бор. Болалари йўргакдан чиққандан бери инглизча боғча-ю мактабга қатнашади. Ишқилиб, жаноб Дўланов, жаноб Самад деса дегулик.

Самад ўзини муборакбод этгали келган, юкори идоралардан бирининг масъул ходими саналмиш дўстини иззат-икром билан кузатиб қўйиб, изига қайтди.

Кеч кузнинг совуқ бир окшоми. Шаҳар аллақачон қоронғиликка қоришиб кетган. Теваракдаги баланд-паст уйларнинг деразаларидан сон-саноксиз чироклар чорлайди. Қай бир хонадондан кувнок қийкириклар, ола-гасир мусиқа садолари эшитилмоқда.

Самад муздек ҳаводан яйраб-ййраб керишди. Димоғи чоғ. Ҳалигина дўсти билан кечган сирлигина суҳбат хануз қулоқларини қиздириб борар эди. Дўстининг масъул ходимларга хос мужмаллик ва эҳтиёткорлик билан шипишишига қараганда, Самад илм бобида кўрсатаётган “қароматлари” ҳукумат раҳбарларининг ҳам диққат эътиборида экан! Худо хоҳласа, яқин кунлар ичида бирор-бир унвон ё нишон жаноб Дўлановга насиб этар эмиш!

Самад учқур ҳаёллар қанотида қандай қилиб ўз даҳлизида пайдо бўлганини сезмай ҳам қолди. Хотини Ширина ҳалигина жўшқин кечган зиёфат асоратларини бартараф этиш билан банд. Сўлдаги чоғроқ хонада ўн икки яшар ўғли компьютер ўйинига шўнғиган. Ёнида сингилчаси сакич чайнаб, бетоқат кутиб турибди.

Лукмон БҶРИХОН – Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган маданият ходими. 1965 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎЗМУ) журналистика факультетини тамомлаган. “Ялангоёқ”, “Сирли муаллим”, “Хизр кўрган йиғит” сингари ҳикоя ва қиссалар тўпламлари нашр этилган. “Жазирамадаги одамлар”, “Темирйўл” каби романлар муаллифи.

Самад залга ўтиб, юмшоқ курсилардан бирига ўтирди-да, хузур билан кўзларини юмди. У ўзини мукофотларга қизиқмайдиган, илму фан учун холис, фидойиларча хизмат қиладиганлар қаторига кўшиб юрса-да, аини чоғ дўсти келтирган муждалар ҳақида беихтиёр ўйларди: “Қизиқ, қанақа сайлов кутяпти мени? “Буюк хизматлари учун” орденини тақиб қўйишса-я?! Ё... ё “Хизмат кўрсатган фан арбоби” унвонини беришармикан?! Эҳ, жа-а зўр бўларди-да, бунақа омад, бунақа бахт ҳар кимга ҳам насиб этавермайди...”

Самад енгил бир шарпадан сергакланиб, кўзларини пирпиратиб очди. Думалок стол устига чойнак-пиёлани келтириб қўйган хотини унга мулоимгина термилиб турарди.

– Ухляпсизми, домулло? Қўйинг-е, кани, бир пиёла аччиққина чой ичиб олинг, ҳордигингиз чиқади.

Ширинанинг юз-кўзлари тўла табассум, мамнуният. Гўёки, ахли Оврўпони қойил қолдириб келган эри эмас, айнан ўзгинаси, гўёки, эри энтикиб кутаётган мукофотни у аллақачон қўлга киритиб, сандикқа тикқан. Тоғни уриб талқон қилгудек бир кайфиятда дуррачасини қия-қия кўндириб, гулдор халатининг енгларини шимариб юрибди. Қадду баста тўлагина бўлса-да, саъй-ҳаракатлари дадил ва чаққон.

– Чарчамадингизми, хоним? – деб сўради Самад, хотини назокат билан узатган бир пиёла чойни оларкан.

– Бу-уй, домулло, нега чарчарканман? Шунча илм қилиб қўйган сизу, бизларни чарчашга ҳақимиз йўқ.

Ширина ўз сўзини исботлаб қўймоқчидек ирғиб ўрнидан турди-да, яна ошхона томон қувноқ йўрғалади. Самад унинг ортидан бош чайқаб, истеҳзоли илжайиб қўйди. Хотинига бу қадар жўшқинлик, бу қадар илмпарварлик ато этган тилсим унга жуда яхши аён: Самад, ҳув, Парижда майда-чуйда харажатлар учун берилган пулнинг хийлагинасини қисиб-қимтиб, тежаб-тергаб қайтган, бўсағадаёқ талай совға-саломлар ила хотинининг қўлига тутқазган эди. Шу-шу Ширина ял-ял яшнаб қолди. Агар бу пуллар мўмайгина даромад бўлишидан ташқари, “домулло” олис юртларда ҳеч бир қингир-қийшиқ йўлларга юрмай, вафодор эр сифатида, қати бузилмай уйга қайтганидан далолат ҳам эди-да!

Самад иссиқ, хуштаъм чойдан босиб-босиб хўшлади. Шу пайт столнинг бир чеккасида ғужанак тортиб турган телефон устма-уст жиринглаб юборди. Самад эринибгина узалди-да, гўшақни кўтарди.

– Ал-ё.

Нариги томондан ҳаяжонга тўла, бўғиқ бир саҳройи товуш эшитилди.

– Ол-а, ола-а! Бу ким, Самад, ўзингми?

– Ҳа, мен, – аранг сас берди навкирон олим, юраги алланечук нохушлиқни сезиб.

– Ола-а-а, бу мен, Улаш акангман, танимадингми-а, ола-а? Шаҳрингга би-ир кеп қолдик-да, хайрият уйда экансан...

Самаднинг таъби тиррик бўлди. Бу вайсаки, ичкиликбоз нухса шахарда пайдо бўлибдим, демак мукаррар уникига дорийди! Ёлғиз ўзи эмасдир? “Соғиниб кетдик сени”, деб уйга уч-тўрт кун танда қўйиб олса борми?! Йўқ, бирор-бир силлиқ баҳона билан бу даҳмазанинг йўлини тўсиш керак, эсам, Ширинадан балога қолиши тайин. Кейин минг бир Парижнинг минг қоп пулини орқалаб келса ҳам бу гуноҳини юволмайди. Ана, чўл исини олди, шекилли, хотини хурпайган қўйи бир-икки ёнига келиб кетди. Самад жирканганнамо қўл силтаб, уни ошхона томон ҳайдаган бўлди. Сўнг: – Ҳа, гапираверинг, Улаш ака, қулоғим сизда, – дея телефон гўшагига тўнғиллаб қўйди.

Ҳолбуки, бусиз ҳам Улаш ака деярли нафас олмай, ҳаяжон билан гапириб ётар, гоҳ аллақимнинг саломини етказса, гоҳ чўл янгиликларига узук-юлуқ кўчар эди.

Ҳамюртининг бу қадар тўлқинланиб, шоша-пиша гапириши Самадга ёқиб, кўнглида умид уйғотди. “Ҳарқалай, телефонда гаплашиб, хайр-хўш қилмоқчи-ёв...”

Бирок лаҳза ўтмай ҳафсаласи пир бўлди.

– Ола-а-а, ол-а, – деб қолди бир пайт саҳройи сўхта. – Самад, сенинг вақтинги олиб, тилфонда гапириб ётганимни кара-я, уйингга боргач бемалол...

Самад шоша-пиша тилга кирди:

– Йў-ў, йў-ў, гапираверинг, Улаш ака, овозингизни эшитиб турганимдан жуда хурсандман, гапираверинг, бемалол. Қардан кўнғирок қиялпсиз ўзи?

– Билмайман, – дея шарақлаб кулди Улаш ака. – Бир тилфонхонадан-да. Ҳозир шу ерга автобус тушириб кетди.

Таъби тобора тирриқ тортиб, энсаси қотаётган Самад вайсаки, арокхўр нусхани бир амаллаб уйига йўлатмаслик учун ҳаёлан баҳона изларкан, атай гапни чўзди.

– Қандай ташвишлар билан юрибсиз ўзи, Улаш ака?

– Э, ҳали кўришганда айтаман. Ташвиш эмас, хайрли иш, Самадбой, хайрли иш.

– Са-ал учини чиқаринг-да, ака, ичим қизиб кетяпти.

Саҳройи сўхта тагин шарақлатиб кулди, сўнг томоқ кириб-кириб тилга кирди.

– Кўймайсан-да, Самадбой. Мен тилшунослик илмида бир кашфиёт қилдим.

– Кашфиёт?!

– Ҳа, ҳали икковимиз тоза машхур бўп кетамиз. Сен мени тил билан шуғулланадиган жойларга олиб борасан.

– Қанақа кашфиёт, Улаш ака?

– Ҳозирча сир.

– Об-бо, айта қолинг, ҳеч курса, андак имо-ишора қилинг.

Улаш ака тагин яйраб-ййраб кулди.

– Барибир илм одамисан-да, Самадбой, кашфиёт деган нарсани эшитсанг, кулоғинг динг бўлади. Хўп, майли, сал-пал сиримни шомоллатай, хў-ўш-ш... мен “қахрамон” сўзининг антонимини топганман.

– Нима? “Қахрамон” сўзининг антоними?! Бунинг нимаси кашф...

Шу пайт алоқа туйқус узилиб, телефон гўшагидан “дут-дут”лаган қисқа-қисқа сас эшитила бошлади. Биркур енгил тортган Самад гўшакни жойига қўйиб, ошхонада бош кўрсатган хотинига ташвишли тикилди.

– Ким экан, жа-а апоқ-чапоқ гаплашдингиз? – сўради Ширина. Эрининг бикинига қадалгудек авзойда яқинлашаркан. – Бирор чет эллик оғайнингизми, исмлари ҳам ғалати экан?

– Чет элликдай гап, чўлдан келган. Ғирт алкаш, жинни одам. Агар унинг қўлига тушар бўлсам, нақ бир ҳафта тинкамни қуритади. Бир бош оғрик билан шаҳарга келганга ўхшайди. Уйингни ҳам пайтава қўлансасига бўктириб юборади.

– Ву-уй! – дея ёқа ушлади Ширина, мусичадек беозор қиёфага кириб.

– Ҳозир жирингласа сиз трубкани кўтарасиз. Мени сўраса... Мени сўраса... – Самад ҳам чўлликни ранжитмайдиган, ҳам унинг олдида обрўсини бир қарра кўтариб қўядиган баҳона излаб обдан бош қашлади. – Кароче, чет эл элчихонасига чакиртириб қолишди, денг.

Ширина димоғида илжайди.

– Хўп, хў-ўп, домуюло.

Бирок қайта кўнғирок бўлмади. Ширина эри ёнида беш-ўн дақиқа салланиб, ҳозир у нозир тургач, тагин уй юмушлари билан қуймалана кетди. Самад эса юмшоқ курсисига бемалол ястанган қўйи, ҳаёлга толди. Ҳалигина кулоқ-чаккасига болғадай урилган дағал товуш эгасининг коп-қора, туршакдек афт-ангори бот-бот кўз ўнгига калқиб чиқар эди.

Ҳа, ўша Улаш деганлари чиндан ҳам Самаднинг ҳамқишлоғи. Асли касби

агрономлик. Аммо қурмағурнинг қўнгли шеърятга шайдо. Хув, бир замонлар бир чимдимгина ғазали туман газетасида босилган. Шу-шу ўзини аҳли қаламлардан санайди, донгдор-донгдор битикларни у-бу давраларда худди ўзиникидай ихлосу эъзоз билан ўқиб бериб, донг таратиб юради. Шу боис, бировлар чиндан, бировлар масхараомуз уни агроном-шоир, деб аташади. Аллақандай Шунқор Ҳобил отлиғ ёзувчи 41-посёлкага борганида Улаш ака билан танишиб, хўп ичкиликбозликлар силсиласида бир-бирларини ялаб-юлкаб, киёматлик оға-ини тутинишган экан. Оқибат шулки, оға ёзувчи кейинчалик агроном-шоир ҳақида “Жазирамадаги одам”ми, “Жазодаги одам”ми, деган асар битиб, унинг устидан сурбетларча кулган, маддох, кўчирмачи сифатида таърифлаб агроном шоирни ўзича ер парчин айлаган. Аммо май шишаларига маҳкам таянган экан, шекилли... Улаш аканинг қаддини бу янглиғ таҳқирлар хуружи буколмаган.

Самад бултур баҳор адоғларида 41-посёлкага борган чоғи Улаш ака билан туйкус учрашиб қолишди. Агроном-шоир дала йўл ёқасидаги каллаклар кесилган каттакон тут томонига орқа тираб, хомуш ўтирган экан. Эғнида жудур камзул, оёғида йиртиқ ўн биринчи калиш, сийрак, тиканакдек соч-соқоли ўсик.

Улар куюк салом-алик қилишгач, Самад ўзича агроном-шоирга мойдек ёқар мавзуга кўчди.

– Ижодлар қалай, шоир ака, бошқасини қўйинг, шундан гапиринг.

– Ҳарна... Бўляпти, – деди Улаш ака истамайгина, кулимсираб.

– Э, бўшашманг-да, хув, илгари дostonлар ёзиб ташлайман ҳали, деб қариллаб юрардингиз, ваъдалар қани, шоир ака?

– Самадбой, мен дoston битсам, анови Шунқор Ҳобилларнинг нонини яримта қилиб ташлайман-да.

– Э, яримта қилманг, ош-нонини буткул тортиб олинг қўлидан, ҳе-хе-хе, сиз шунга арзийсиз, шоир ака.

– Самадбой, – деди Улаш ака олис-олисларга ҳорғин тикилиб. – Шу... Шоир бўлиш учун шеър-dostonлар ёзиш шартми?

– Ия, афандичалиш гап қилдингиз-ку, ака, албатта, шарт-да. Сиз зинғиллатиб ёзиб ташланг, “Жаҳон адабиёти” деган журналга чиқаришга ўзим гарантия бераман. Асарни тайёр қилингу, дарҳол шахарга кўтариб боринг. Мана, сизга менинг визиткам...

Самад уй манзили, телефон рақамлари зарҳал ҳарфлар билан битилган бежиримгина қоғоз парчасини агроном-шоирнинг қўлига тутқазди.

Ўшанда у ака Улашнинг дoston тугул, икки қатор ўлан тўқишига-да ишонмаган, шунчаки, ичкилик қасридан чувринди қолга айланиб қолган ҳамқишлоғига ҳазил-мазах билан пишанг берган эди. Қарангки, шахарлик олимнинг ишонмаганини пайкагандай, агроном-шоир, ниҳоят, шеърu дostonларни тинч қўйиб, ўзини тилшунослик илмига урибди! “Қаҳрамон” сўзининг антонимини топган эмиш...

Самад беихтиёр қулиб юборди. Аллақачон юмушларини тиндириб, телевизорга лоқайд термилиб ўтирган Ширина эрига, ҳайрон кўз ташлади.

– Тинчликми, домулло? Ё ухлаб туш кўрдиларми?

Самад “Э, шунчаки”, дегандай енгил қўл силтади-да, чойи совиб қолган пиёлага интилди.

Анчагина вақт ўтди. Бироқ телефон хануз жим. “Қизиқ, нега қайта қўнғирок қилмади, – андак хавотир билан ўйлади донгдор олим, – ё хафа бўлдимикан?”

Самад уйига саҳройи сўхтанинг келишини нечоғлик истамаётган бўлса, уни хафа қилиб қўйишдан ҳам шунчалик чўчиётган эди. Гап чувалашса ёмон-да! Эргашбойнинг шахарлик эркатойи бечора ҳамқишлоғини уйига қиритмабди, деган

шивир-шивир сассигига чидаб бўладими?

Самад хотинига алланечук мутелик билан термилди.

– Хоним, анови озиб-эзиб би-ир шаҳарга кеп колибди, уйга таклиф килиб кўяверайлик-а, азонда бир амаллаб жўнатиб юборамиз.

– Ихтиёрингиз, – Ширина локайд елка учирди. – Ана, телефон килса ўзингиз бемалол жавоб бераверинг.

Самад бир кур энгил тортиб, мамнун илжайди. Сўнг тўзғиб ётган болалар хонаси томон кўз ташлади. Қизи диван устида аллақандай газетани юзига қоплаганича мусика тингламоқда. Ўғли эса хануз компьютер билан андармон.

– Эй, болалар, – деб жеркинди Самад, – етар энди, ухлаларинг.

Гоҳ мудраб, гоҳ хомуза тортиб ётган Ширина ҳам телевизорни ўчирди.

– Чарчадим, мен ҳам ётаман. Қилар ишим қолмади, шекилли.

У эринчоклик билан ўрнидан кўзгалди-да, бироз ивирсиб тургач, ётоқ томон юрди.

– Айтганча, хоним, – деб қолди хотинига анчадан бери паришон тикилиб турган Самад, – кип-қизил дипломли филологсиз, канака сўзлар антоним сўзлар дейиларди, сал унутибман.

Ширина узун бир хомуза тортиб оларкан.

– Қарама-қарши маъноли сўзлар, антоним сўзлар, – деди билағон ўқувчилардек. – Масалан, аччиқ-чучук, паст-баланд.

– Қахрамон сўзиники-чи?

– Қахрамон?... – мужмал елка қисди Ширина. – “Кўрқок”, шекилли.

“Қахрамон-кўрқок” хаёлидан ўтказди Самад, ётоққа кириб кетган хотини ортидан қараб қоларкан. Бирок бу жавоб уни сира кониктирмади.

Кўп ўтмай бутун хонадон чуқур сукунатга чўмди. Самад чойнакдаги яхна чойдан пиёлага қуйиб, паришон хўпларкан, хануз “қахрамон” сўзига антоним излар эди: “Қахрамон-номард”, “Қахрамон-қочок”, “Қахрамон-балойи баттар...” Бирок ҳеч бир топилдикқа кўнгли тўлмай, асаблари чатнай бошлади. “Йўқ, ҳеч ўхшамаяпти-да, ух, уккағар агроном-шоир, жа-а бошини қотириб қўйди-ку?!”

Телефон жимигандан жимиб кетди. Аммо арзанда антоним сўз қўйида бир ўтириб-бир туриб, гоҳ бош кашлаб, гоҳ лаб тишлаб тўлғанаётган Самад қўнғироқ кутаётганини аллақачон унутган. У бетокатлик билан ўз иш хужрасига ўтди-да, баланд, кенг жавонга териб қўйилган жилд-жилд китоблар орасидан бирини суғириб олди.

– Қани, изоҳли луғатга қараб кўрай-чи, – дея ўз-ўзига тўнғиллади Самад, семиз китобни шоша-пиша варақларкан (Одатда у кизғин ижод чоғлари шундай ўз-ўзига гапириниб қолади). – Та-ак... мана... Қахрамон – жамиятда ёрқин фаолияти билан ажралиб турувчи шахс, жангда жасорат кўрсатган аскар...

Самад тагин анча пайт ўз-ўзига пўнғиллаб китоб титкилади. Аммо барибир зорманда антоним сўзни тополмай, баттар хуноби ошди.

“Сўраб кўриш керак, бирортасидан кўриб билиш керак, – дея ўйларди навқирон олим, гоҳ у, гоҳ бу хонада бетоқат кезинаркан. – Хуш, кимдан сўрай?”

Туйқус эсига таниш бир профессор тушди. Ўз имзолари биқинига, “фил.фан док.” деб ёзишни ҳеч унутмайдиган бу серсавлат зот, у-бу йиғинларда гумбаздек корнини кашлаб, “Тил илмини еб-ичиб юборганман”, дея мактанишни хуш кўрар эди.

Самад иш столи устидаги чарм жилдли дафтарчасини варақлай-варақлай тилшуноснинг телефон рақамларини топди-да, қўнғироқ қилишга чоғланди. Аммо телефон гўшагидан хануз ўша “дут-дут” – қиска-қиска сас эшитилмоқда эди. “Нима бало, бузукми бу?” хаёлидан ўтказди Самад, қизғин аппаратнинг у ён-бу

ёнига нуқилаб. Сўнг димоғида сўкинганича, ошхонага ўтди. Ана, холос, худди ўйлаганидек уй тармоғига жуфтлаб уланган телефон гўшаги ўз ўрнидан андак силжиб, кийшайибгина турарди!

“Ҳойнаҳой, Ширинанинг қилмиши бу! – аччиғланиб ўйлади Самад. – Шунинг учун анови қайта кўнғироқ қилолмаган. Ана энди чўлга бориб сасийди, Эргашбойнинг ўғли атай телефони узиб қўйди, деб айюханнос солади. Эҳ, шарманда қилди-да, бу хотин...”

Бироқ Самаднинг бутун қаҳру ғазаби телефон гўшагини зарда билан ўз ўрнига кўндиришга етди, холос. Одатдаги эрлардек қони қайнаб, тишлари гижирлаб ётоқ томон чопиб кетмади, хотинини судроқлаб турғизиб, беаёв калтакламади. Ҳамма-ҳаммасига олимона мушоҳада-мулоҳазалари панд бурди, шаштини синдириб, қўлларини қайирди.

“Аввало асос керак, – хаёлидан ўтказди у, бир зум ошхонада сўнарибгина тураркан, – гўшакни атай кўтариб қўйганини исботлаш зарур. Балки Ширинанинг шунчаки тирсаги тегиб кетгандир, балки сим-пими қаттиқроқ тортилган бўлса, гўшак ўз бошига кўзғалиб қолгандир? Хўп, ёлғон гапиришдан қочиш шундай қилган бўлса-чи?!”

Уни алдовга ундаган ўзинг-ку?! Элчихонага қақриб қолган эмиш...”

Ниҳоят, навқирон олим ётоқда беозоргина ухлаб ётган хотинидан ҳаш-паш дегунча енгилиб залга қайтди. Айни чоғда, у ўзини ёв куршовида қолган жангчидек ҳис этарди: бир тарафда телефон машмашаси, бир ёнда Улашнинг муқаррар маломати. Қоқ қаршисида эса аллақандай антоним сўз жумбоғи.

“Қаҳрамон-кўрқок”, “қаҳрамон-қочок”, “қаҳрамон-бўшанг” – антоним сўзлар галаси тагин хаёлига ёппирилди Самаднинг. У юмшоқ курсисига ҳорғин чўккан қўйи, хийла вақт бош чангаллаб ўтирди. Сўнг шашт билан таниш тилшуноснинг телефон рақамларини теришга киришди.

– Ал-лў-ў, эшитаман, – деди нариги тарафдан телефон гўшагини кўтарган киши.

Бир зум жим қотган Самад профессорнинг қироатли товушини таниб жонланди.

– Ассалому алайкум, домла. Узр, бевақт безовта қилдим, бу мен...

Самад ўзини танитгач, икковлон бири қўйиб-бири олиб, қайта-қайта ҳол-аҳвол сўрашишди, бир-бирини олқишлашди.

– Бир маслаҳатингизга муҳтожмиз, домла, – дея ниҳоят мақсадга қўчди Самад пайт пойлаб. – Ёрдамнингиз керак.

Тилшунос дарҳол ҳушёр тортди.

– Хўш, хўш-ш...

– Бир жиянимиз аллақандай илмий иш ёзаётган эди. Кечадан бери “қаҳрамон” сўзининг антонимини тополмайди, денг. Мендан сўрагани-сўраган, охири, чумчуқ сўйса ҳам қассоб сўйсин, деб сизни безовта қилдим.

Тилшунос пикиллаб-пикиллаб кулди.

– Самад Эргашевич, “қаҳрамон”нинг антоними бўлмайди. Масалан, сиз юрт доврўгини хорижда ёйиб юрган қаҳрамон олимсиз, сизга ҳеч қанақа антоним йўқ.

– Раҳмат, домла, раҳмат, – дея мингиллади Самад, профессорнинг аскияси ёғдек ёқиб. – Аммо лекин... анақа... тилшунослик илми нуқтаи назаридан...

“Фил.фан.док.” тагин ҳазил-хузул билан жавобдан пайсаллади. Сўнг туйқус гап мавзусини буткул бошқа ёққа буриб юборди.

“Падарлаънати, тўнка”, ич-ичида сўкинди Самад, анча пайт профессорнинг тийиксиз латифаларини паришон тингларкан. Ниҳоят, қуюқ-суёқ хайрлашувдан сўнг, телефон гўшаклари жой-жойига қўнди.

Самад стол устидаги чойнакни шашт билан кўтариб, яхна чойдан сипқорди.

Бирок ич-ичидан тошиб келаётган алланечук ташналик барибир босилмади. “Роса тинкамни курутди-да бу бошқотирма, – деб ўйларди у, гарангсиб ошхонага кираркан. – Аммо ўша арзанда антоним сўзни топишим шарт”.

Самад “ғир-ғир”лаб бир маромда ишлаб турган музлаткични очди-да, хув, окшомги зиёфатда чала ичилган фаранги коньяк шишасини қўлга олди. Шу пайт телефон туйкус устма-уст жиринглаб кетди. Туйкус чинқирикдан чўчиб тушган Самад, бир зум гангиб турди-ю, сўнг илдам бўлиб гўшакни кўтарди.

– Ал-ё-ё.

– Самадбой ака, сизми? – деб сўради йўғон бир товуш бетакаллуфлик билан.

– Ҳа, мен.

– Улаш деганларини танийсизми?

Самад саросимада қолди. Тахдидли товушга караганда, гапираётган кимса орган одамига ўхшайди. Афтидан, агроном-шоир бирор ишқал чиқаргану қўлга тушган, ўзича Самаднинг номини сотиб, қутулиб чиқмоқчи бўлган.

– Негадир ҳеч бунақа одамни эслолмаяпман, – деб мужмал мингиллади Самад. – Тинчликми? Сиз кимсиз?

– Мен учинчи касалхонада навбатчи врачман. У кишини машина туртиб юборган.

– А, нима?! – дея беихтиёр чинқириб юборди Самад, аммо бу чинқирикда ташвишдан кўра тантана, қайғудан кўра қувонч мўлроқ эди. Чунки у аллақандай алкаши деб орган одамларига чалкашиб қолганига буткул ишонган, ич-ичидан бу балодан қутулиш йўллариини излаб ётган эди-да.

– Ташвишланманг, ака, – дея юпатган бўлди навбатчи врач, навкирон олимнинг чинқиригини ўзича тушуниб. – Ҳайдовчи яхши инсон экан, дарров бизнинг касалхонага келтирибди. Улаш аканинг ёнидан визиткангиз чиқди, шунинг учун қўнғироқ килиб сизни огоҳлантириб қўймоқчи бўлдим, узр.

Эс-хушини анча-мунча йиғиб олган Самад энди чинакам ташвишланиб сўради.

– Аҳволи тузукми, ишқилиб?

– Тузук-ку-я, ну...

– Нима гап, гапирсангиз-чи?!

– Билмадим... Эрталаб рентген килиб кўрсак, аниқ бирор нима дейиш мумкин. Ҳозирча... назаримда Улаш аканинг мияси чайқалган...

– Мияси чайқалган?

– Менимча шундай, бир йиғлаб, бир кулади, ўзича алланималар, деб алжирайди. Кашфиёт дейдими-ей, антоним, дейдими-ей...

Самад туйкус сергак тортиди. Ич-ичини тагин ўша сурбет қизиқиш китиклай бошлади.

– Кашфиёт килдим, деб мақтангандир-да.

– Худди шундай, ака, – кийкириб юборди навбатчи врач. – Топдингиз. Аммо нимани кашф қилганини билмадим. Аввал ўзингга боқ, кейин ногора коқ, қахрамон-меҳрибон, меҳрибон-қахрамон, деб шеърлар ўқийдими-ей...

Самаднинг бутун вужуди бўйлаб ҳузурбахш ҳарорат югурди: “А, ҳа-а, қахрамон-меҳрибон! Рост, аввал сўзнинг ўзагига қараш керак экан-ку?! Қаҳр-меҳр... А, ҳа-а, мана сенга ҳақиқий антоним сўзлар, қахрамон-меҳрибон, меҳрибон-қахрамон! Шу жўнгина жумбокни ечолмай эсим кетди-я?!”

– Ал-ё, ал-ё, – дея навбатчи врач у ёқда ҳануз бўғилиб ётарди. – Нега жимиб қолдингиз, ака? Ал-ё, гапиринг, эй, ухлаб қолдингизми?

– А, нимани гапирай?

– Ия, сизнинг ҳам миянгизни чайкаб қўйдим, шекилли, а кўп гапириб. Ахир қаерда ишлайсиз, деб қачондан бериб сўраб ётибман.

Навбатчи врачнинг бу сўрови Самаднинг алланечук ҳамиятига тегди.

– Ўв, биродар, – деди у овозини бир парда кўтариб. – Ўзингизнинг мянгииз чайқалмаганми, ишқилиб. Ана, кўлингиздаги визиткада ҳаммаси ёзиб қўйилган-ку?

– Кечирасиз, – деб бўшашибгина мингиллади навбатчи врач, – бу қоғозга Улаш аканинг қони теккан, ёзувлари анча чапланиб кетибди.

– Газет-пазет ўқиб турасизми ўзи? – виқор билан қўшиб қўйди донгдор олим.

– Э-э, Самадбой ака, энди сизни танидим. Лекин... Лекин Улаш ака кимингиз бўлади?

Самад томоқ қирганча тарадудланиб қолди.

УЙГА ВАЗИФА

Эшикдан кириб келган аёлга ўспирин ажабсиниб тикилди.

– Ойи-и... Ўзингизми?!

– Ҳа, танитай қолдингми?

– Намунча эрта қайтдингиз? Соат эндиgina уч бўляпти-ю.

Матлуба Асроровна индамади. Этигини ечиб, ҳорғин қадамлар билан ичкарига юраркан, атрофига кўз кирини ташлади: ошхонада ювуксиз идиш-товоклар қалашиб ётибди. Ваннахонада ҳам бир уюм кир-чир кия очиқ эшикдан ғира-шира кўзга ташланади. Ўтган якшанбада ювиб ташламоқчи эди, лекин улгурмади. Эри кўрса, керагидан ортиқ дошном эшитиши тайин. Яхшимямки, у ҳам ишдан кеч алламаҳаллар қайтади, уён-бу ён кўз югуртишга вақти ҳам, ҳафсаласи ҳам йўқ.

Матлуба Асроровна телевизор товуши эшитилаётган хонага юзланиб қичқирди.

– Сурайё! Мухайё!

Ичкаридан отилиб чиққан бири ўн, бири етти яшар икки қизалоқ ҳам барвақт ишдан қайтган оналарини кўриб бир зум хангу манг туриб қолди.

– Ойи-и... – аранг сас берди Сурайё.

– Ур-е-е! – Мухайё кувноқ қийқирганича Матлуба Асроровнанинг кулранг юпкасига юзини босди.

– Ўласанми, ошхонани йиғиштириб қўйсанг, – қичқирди Матлуба Асроровна Сурайёга юзланиб, – ким айтади сени қиз бола деб.

Қиз айбдорона бош эгди.

– Ҳозиргина овқатланиб бўлгандик.

– Ойижон, – деди Мухайё эркаланиб. – Сухробингиз илитма овқат емайман деди, кейин “Ролтон” опкелдик.

Ҳануз бўсағада каловланиб турган Сухроб синглисига мушт кўрсатди. Қизалоқ онасининг этакларига юзини яширди. Матлуба Асроровна Мухайёни бир чеккага суриб ётоғига кирди.

Чиндан ҳам бугун Алия Зуннуовна унга илтифот кўрсатган бўлди. Ишдан эртароқ қайтишига рухсат берди.

– Любичка, сизга уй вазифаси бор, – деди раҳбар жилд-жилд қоғозларни қўлига тутқазиб, – мана бу, маҳаллалардан йиғилган маълумотлар, ўрганиб чиқиб ҳисобот тайёрлайсиз. Нотинч оилалар муаммосини бартараф этиш юзасидан конкрет таклифлар киритинг, факат конкрет бўлсин. Бу бизнинг янги йил олди ҳисоботимиз ҳам бўлади.

– Бунга бирор ҳафта вақт керак, менимча, Алия Зуннуовна, – дея эътирозга оғиз жуфтлади у.

Рахбар кескин бош чайқади.

– Ҳисобот эрталаб қўлимда бўлсин! Сиз ҳозирок уйингизга боринг-да, бироз дам олиб, шу иш билан шуғулланинг. Эртага соат ўн бирда шаҳар ҳокимлигида мажлис бор. Конкрет таклифлар билан боришимиз керак. Уй вазифаси сизга тушунарлими?

Ўзининг ўқитувчилар кавмидан чиққан рахбар эканлигини билдириб туриши учунми, ё бошқа сабаби борми, ҳарнечук, қўл остидагиларга қандай топширик юкласа ҳам “Уйга вазифа” дея таъкидлаб қўйишни хуш кўрадиган Алия Зуннуновнага эътироз билдириш бефойдалигини сезиб, Матлуба Асоровна бош ирғаб қўя қолди.

– Любичка, сизга ишонаман, ўн йиллик тажрибангиз бор, – деб қўшиб қўйди рахбар ходиманинг норизо чимрилганини сезиб, – унча-мунча ташкилотни мустақил бошқариб кета оладиган қобилятингиз ҳам кўзга ташланиб турибди. Бўшашманг, ҳали гаплашадиган гаплар бор. Янги йилга режаларимиз катта.

Матлуба Асоровна рахбар тутказган қоғозларга тўла жилдни пардоз столи устига қўяркан, Алия Зуннуновнанинг сўнгги сўзлари яна бир карра қулоқлари остида жаранглагандай бўлди. Ичида алланечук орзикишми, умидворликми, ёқимли бир хис милтиллаб ўтди. Пардоз курсисига ўтириб, қоғозларни бирма-бир қўздан кечира бошлади.

Шу пайт эшик ортидаги шивир-шивир қулоғига чалинди.

– Мазали овқат егим келяпти-и, – хархаша қиларди Мухайё.

– Ўчир овозингни, – дея Сурайё уни тинчитишга уринарди, – кўрмаяпсанми, ойим ишлавоғтила, чалғитасан. Мазали овқат фақат якшанба кунни, ойим ўшанда пишириб бера оладилар, ҳозир бандлар.

– Ахир, бугун ишдан барвақт келдилару, – умидвор минғирлади Мухайё.

Матлуба Асоровнанинг юрак-бағри зиркираб кетди. Ўзини гуноҳ бир иш устида қўлга тушгандай ҳис қилди.

– Мухайё, – эркалаган бир товушда чақирди у, – бу ёққа кир.

Худди шуни кутиб тургандек қизалоқ ичкарига отилиб кирди.

– Қандай мазали овқат егинг келяпти? – деб сўради Матлуба уни бағрига босиб.

– Манти-и...

– Манти?! – гўё эшитмагандай қайта сўради она, сўраш баробарида негадир кўз олдида эри келди, – сен мантини яхши кўрасанми?

– Ҳа, жуда-жуда яхши кўраман, – эркаланиб жавоб берди Матлуба.

– Хўп, асалим, ҳозир ҳаммамиз мантига уннаймиз.

– Уре-е! – кувноқ қийкирганича йўлакка отилди Мухайё.

“Дадасига тортибди”, ўйлади Матлуба қизалоғи ортидан қулимсираганича қараб қоларкан. Чин-да, Нодирбек ҳам мантини жуда яхши кўради. Матлуба иккисининг умр йўлларини туташтирган ҳам асли шу таом.

Матлуба талабалик кезлари бозорга турли таомлар олиб чиқиб сотадиган онасига бўш вақтларида қарашиб юарди. Киш кунларининг бирида, худди шундай Янги йил арафасида бошга жун қалпоғини бостириб кийган, ёнок суялари бўртиқ, қирра бурун йигит унинг ёнига келди.

– Нима сотаясиз? – деб сўради у иштаҳа билан қўлларини бир-бирига ишқалаб.

Матлуба совиб қолмаслик учун усти ўраб қўйилган тоғоранинг бир чеккасини очди.

– Хасп.

– Хаспми?! Бор-йўғи хаспми? – деди йигит ҳафсаласи пир бўлиб.

– Сизга нима керак ўзи, – деди Матлуба энсаси қотиб, – мазали, иссиқ хасп емайсизми?

– Мен манти емоқиман. Мен манти учун атай шу ерга бурилдим. Ошхоналарда яхши манти пиширишмайди.

Йигит шундай деди-ю расталарда ўз таомларини мактаб, ҳўрандаларни чорлаб турган бошқа сотувчилар олдига кетди. Бироздан сўнг у эзгин бир кайфиятда яна Матлубанинг қаршисида пайдо бўлди.

– Шундай котта бозорда ҳеч ким манти сотмаса-я?!

– Бўларди, негадир бугун чиқишмабди-да, – деб қўйди Матлуба, – келинг, бугунча хасп еб қўя қолинг.

Йигит қўл силтади.

– Йўқ, мен манти егани келганман. Бошқасига тобим йўқ. Агар ҳозир манти топилганида икки-уч баробар қимматига бўлса ҳам сотиб олардим.

– Агар мантим бўлганида, сизга бепул берардим, – деди Матлуба ҳам бўш келмай.

Йигит кизга синчков назар ташлади.

— Ростданими?

Матлуба йигитнинг алланечук эркалагандай боқувчи нигоҳларига тоб беролмади. Аъзойи бадани қандайдир ёқимли хислардан жимирлаган қўйи ерга қаради.

– Рост, – унинг товуши беихтиёр титраб чикди.

– Бепул манти билан сийласангиз, эртага шу пайт яна келаман, – деди йигит кизнинг лўппи юзларидан кўз узолмай.

– Бемалол. Сўзим-сўз.

Йигит довдираган кўйи бозордан чикиб кетди.

Бошига дуррача, олдига пешбанд танғиб ошхонада куймаланаркан, Матлуба Асроровна ўша кунни, ўша лаҳзаларни, ўша Янги йил арафасини қандайдир соғинч билан эслади. Юраги худди ўша пайтдагидек гурс-гурс урди.

Чиндан ҳам ўшанда йигит эртаси куни яна пайдо бўлди. Матлуба уни зимдан кутиб турарди. Онасини кўярда-кўймай бу гал манти тайёрлаб чиққан эди. Матлубанинг оёк тираб туриб олганига Зумрад хола ҳам хайрон колди ўшанда. Лекин ҳарнечук, кизининг кўнглига каради. Энг ғалатиси, бозорга чикмаслик учун ҳар нарсани баҳона қиладиган Матлуба бу гал ўқишга ҳам бормай, “Ойижон, бугунча сиз дам ола қолинг, Янгй йилга тайёранинг”, деб кўярда-кўймай ўзи таом тўла тоғорани кўтариб кетди.

– Ух, мантижон, манти! – тантанавор товуш берди айтган вақтида етиб келган йигит, – хойнахой, ўзингиз пиширгансиз”.

– Йўқ, ойим, мен ҳам қарашиб турдим, – деди Матлуба ўзи атай серғўштроқ қилиб тайёрлаган, тоғоранинг ўртарағига “яшириб” қўйган беш-олти дона мантини ликобчада узатиб.

Йигит иштаҳа билан овқатланди. Мағлуба уни зимдан кузатиб тураркан кўнгли алланечўк қувончга, завқ-шавққа тўлиб-тошарди.

– Кўлингиз дард кўрмасин, маза килдим, раҳмат, – деди йигит лаб-лунжини бир парча қоғозга артиб чўнтак қовларкан, – мантиларингиз қанчадан эди?

– Сўзим-сўз, сизга бепул, – деди Матлуба ўзича жиддий киёфага кириб.

– Йўғ-е, бундай бепул манти билан боқадиган бўлсангиз, ҳар куни келаман.

— Бемалол, келаверинг.

Йигит унга бир сиқим пул узатди.

– Менинг ҳам сўзим-сўз.

Матлуба ажабланди.

– Қанақа, қачон сўз бердингиз?

— Манти бўлса, икки-уч баробар қимматига оламан дегандим-ку.

Ўша куни сўз сўзга, гап гапга уланди. Танишдилар. Нодирбек нариги маҳаллада яшаркан. Институтни тамомлаб, яқиндагина туман электр таъминоти идорасида иш бошлабди.

– Идорамиз яқинидаги ошхоналар расво, кўпинча тушлик учун бозорга келаман, манти жону дилим, – деди йигит кизга меҳрми, сеҳрми тўла нигоҳлари билан боқаркан.

Матлуба ўзини бепарволикка солишга уринди.

– Бозор ҳамма учун, келаверинг.

Хуллас, ўша куни, Янги йил арафасида мазали мантига қўшилиб, хойнаҳой, ичига ишк-муҳаббат ҳам кирган эканми, Нодирбек тез-тез қиз қаршисида кўринадиган бўлиб қолди. Кўп ўтмай ўзаро аҳду паймон тўйга, никоҳга уланиб кетди.

– Такдиримдан мингдан-минг розиман, – деб ўйлади Матлуба Асроровна хотиралардан ял-ял яшнаган кўйи моҳирона хамир ёяр экан, – шундай меҳрибон, тушунган одам билан турмуш қурдим.

Хонадонда қандайдир байрамона, тантанавор рух пайдо бўлди. Гўшт майдалагичда қийма тайёрлаётган Сухроб ҳам, ўз-ўзидан супур-сидирга киришиб кетган Сурайё ҳам туйқус чинаккам уй бекасига айланиб қолган оналарига кўрганлари туш бўлиб чиқишидан кўрккандай эҳтиёткорона кўз ташлаб қўйишарди. Одатда, Матлуба Асроровна кечки пайт ҳориб-чарчаб ишдан қайтгач, ҳатто, кўчалик кийимларини ҳам ечишга улгурмай, дарҳол ошхонага ўтар, шоша-пиша тухумми, картошками қовуриб, гўёки кечги таом тайёрлар, баъзан кўчадан совиб қолган сомсами, табаками келтириб қўя қолар эди.

– Охирги марта қачон манти пиширганимни ҳам эслаёлмайман-а, – ўйлади у ҳануз ёруғ хотиралар оғушида хузурланиб, – ахир, Нодирбек акам шу таомни хуш кўришини бошқа билмаса ҳам мен биламан-ку?! Шу овқатни қил, деб яқин орада ҳеч буюрмадилар, лекин. Ҳойнаҳой, мени аяган, ишдан чарчаб келади, уринтирмайин, деган.

Ҳа, Нодирбек хотинига меҳрибон эди. Кўнглига қарашга уринарди. Институтни битиргач, ўша бозорда лаборант-назоратчилик вазифасини ўтаб юрган Матлубани бир куни туман ҳокимлигига чақиритди, маънавият-маърифат бўлимига ишга таклиф этишди.

– Мени ким тавсия қилган, ўлай агар, билмайман, – деди у эрига кўрган-кечирганларини кечки пайт кула-кула айтиб бераркан, – энди нима қилсам экан, бошим қотди, сиз нима дейсиз?

– Тилли-жағли нарсасан, тўй-ҳашамларда қайвоничилик қилиб юрганингни бирортаси кўрган бўлса, биз боб кадр экан деган ҳаёлга боргандир, – деди Нодирбек. Афтидан, ғаройиб таклиф уни ҳам қизикитириб қўйган, хотинини “бир стол” эгаси сифатида кўриш истагига бўйсунган эди.

Хуллас, бозорнинг тажирбали лаборант-назоратчиси бир юмалаб маънавият-маърифат тарғиботчисига айланди. Мана, кўп йилдан бери раҳбарларнинг кўнглидан чиқиб ишлаб юрибди. Маҳалла-қўйда, ўқув даргоҳларида “Матлуба Асроровна” деб алоҳида эҳтиром билан мурожаат қилишади.

– Ҳаммаси эримнинг шарофатидан, – деб ўйлади аёл манти туғишни тугалларкан, – ишимга ҳалакит бермайди, бошқаларга ўхшаб ҳар қадамимни тергаб юрмайди. Мен сўнгги йилларда бирор марта ҳам у кишининг кўнглига қарамабман-а...

Айни пайтда эрини – Нодирбекни кўргиси, жуда-жуда кўргиси келиб кетди. Ун юки қўлларини апил-тапил сочикқа артди-да, этакларин қоқиб, телефонини излади. Ётоқхонада қолган экан. Матлуба Асроровна шошилганиданми, ҳануз хотиралар

хаяжонида турганиданми довдираб эрининг ракамларини аранг топди. Сўнг унга турна қатор юрак шаклчаларини хабар тарикасида жўнатди.

Оғир пардалари суриб қўйилган дераза ортидан қуюқ булутли осмон ғира-шира кўзга ташланади. Шир яланғоч дов-дарахтлар қор йўлига илҳақдай маъюс эгилган. Қайдандир чуғурчуқларнинг шўх-шаён овози элас-элас кулоққа чалинади.

Бир пайт телефон хабар келганидан дарак бериб “хуштак” чалди. Аёл интиқлик билан кўз ташлади. Ҳа, эри жавоб ёзибди: “Ия, бекорчимисан дейман?”

Матлуба Асроровна тобора завки жўшиб яна хабар йўллади: “Бепул мантилар бор”.

Эри шу ондаёқ қаҳ-қаҳ отиб кулаётган тасвир билан жавоб жўнатди: “Ҳозирок етиб бораман! Агар манти бўлмаса, ўзингни еб қўяман!”

“Қутаман! Йўлингизга интизорман!” сўнгги хабарини йўллади аёл ва ўз-ўзидан кулиб юборди. Қуларкан пардоз столи устида ёйилиб ётган ўша маълумоту ҳисоботларга кўзи тушди. Сўнгги соатлар ичида улар бирор марта ҳам хаёлига келмаганидан ажабланди.

Матлуба Асроровна худди илк учрашувга отланаётган қиз каби ширин бир хаяжон оғушида ўзини кузгуга солди.

“Роса тўлишибман, сал-пал ўзимга қарашим керак”, хаёлидан ўтди унинг. Сўнг гардиروبни очиб тўй-ҳашам боп қўйлақларидан бирини қўлга олди.

“Шуни кенгрок, тўлишганимни билдирмайди”, деб ўйлади аёл яна кузгуга бокиб. Шу пайт телефони жиринглаб қолди. Хира ёришиб турган экранда ёзув пайдо бўлди: “Алия Зуннуовна”.

“Вуй, жодугар, ишни бир чеккага суриб қўйганимни узоқдан туриб ҳам билди-я, ўйлади аёл кулгиси кистаб, – жавоб бермайман, кейинрок ўзим чиқарман”.

Аммо телефон бир ўчиб, яна жиринглади. Экран худди жахли чиққан раҳбардай тобора кўкариб-бўзариб борарди.

– Алё, – деди Матлуба Асроровна жавоб тугмачасини босиб.

– Любичка, – Алия Зуннуовнанинг одатдаги босик, таҳдидли овози эшитилди, – телефонни ҳам олмайсиз, жа-а бандмисиз дейман.

– Ахир, ўзингиз уйга вазифа бериб жўнатдингиз-ку, Алия Зуннуовна.

– Ҳа, уми... – оғир сўлиш олган қўйи бир зум жим қолди раҳбар, – ҳозирча уни бир чеккага қўйиб туринг.

– Вой, нега?

– Э-э, мажлис кейинги ҳафтага қолдирилди. Сизга бошқа топшириқ бор.

Матлуба Асроровнанинг нафаси ичига тушиб кетди:

– Қандай топшириқ экан? – сўради аранг.

– Эртага эрталаб идорага келиб юрмай, бира тўла Толзор маҳалласига ўтинг.

– Нега?

– Бир ярамас, жохил эр хотинини қаттиқ қалтаклабди. Шўрлик ўқитувчи аёл экан. Уларнинг масаласини жойида ўрганамиз. Мен ҳам бу ёқдан бораман.

– Нега қалтаклабди экан, балки ўзидан бирор айб ўтгандир?

– Билмадим, айтишларича, овқат сабаб бўлган эмиш. Шўрлик аёл вақтида овқат пишириб беролмаган, шекилли. Бахонани қаранг, қандай нодон эркакларимиз бор-а? Тагин Янги йил арафасида-я?! Хуллас, эрталаб бундай тадбир ўтказамиз...

Эс-хаёли ҳозирок эшикдан кириб келадиган эрида бўлган Матлуба Асроровна секин йўлакка чиқди. Қўлидаги бир парча матоҳдан эшитилаётган вазмин, хира товуш узоқ-узоқлардан, ёт, бегона манзиллардан келаётгандай, ўзига асло дахли йўқдай туюлди.

Ойдин ҲОЖИЕВА

Умр чархпалаги

Туркум

* * *

Қайлардасан, камнамо илҳом,
Кийик бўлиб чўлларга қочдинг?
Ё мен билмай қолдим, намозшом
Марваридинг қўлларга сочинг.

Сайёд бўлай десам – ўқим йўқ,
Ғаввос эсам – йўқдир қувватим.
Тўр ташлайман – тўрим куп-қурук,
Чўлда юрар соя-сувратим.

Мен сеҳргар эмасман, ёҳу –
Қаср пайдо айласам зумда.
Юрагимнинг занг босган охи
Барг чикарди карри гужумда.

Қай қаптарнинг юрагидасан,
Ёқут тошдай беркинган тилсим.
Қай баҳорнинг дарагидасан,
Ҳаётимга кел, эй хуш насим.

Кел, қуриган дарёга сел бўл,
Одамови руҳимга эл бўл.
Мен қовжираб қакшадим-ёндим,
Жисмим узра совуган кул бўл.

Ойдин ҲОЖИЕВА – Ўзбекистон халқ шоири. 1942 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎЗМУ) филология факультетини битирган. Шоиранинг ўттизга яқин шеърий тўпламлари нашр этилган.

Дўсту душман орасин очиб,
 Ҳабиб айла, дўст айла бир йўл.
 Тандан жондай юрмагил қочиб,
 Кел, Хизрдай чўзгил менга қўл.

* * *

Менинг маъмур умрим, мангу ёш умрим,
 Эртақларда қолган ёнар тош умрим.
 Чархпалак йўлига тескари тушган
 Кўзадай бўляпсан, ох, одош умрим.

Чархпалак, жонимни чайнадинг тинмай,
 Ҳар катра томчидан гулми ё чечак,
 Тиканми, чақиртош унди пайдар-пай,
 Билолмай гарангман, айтгил, чархпалак!

Юрагим об бўлди, дил селоб бўлди,
 Кўзанинг кўнгли ҳам чингилтоб бўлди,
 Кўзанинг ичига қамалган девдай
 Кучим-қудратим ҳам охир соб бўлди.

Ҳамон айланади тезкор чархпалак,
 Кўзасида қолган энг сўнгги томчи.
 Уни тўлдирай деб, жонларим ҳалак,
 Елка тутиб турар ғайб бир ишончим.

* * *

Айб замондами, ўзимиздами
 Ё мол-дунёга ўч кўзимиздами?
 Ё бизнинг ясаган қобикқа сиғмас
 Қулочи кенг ўгил-қизимиздами?

Замона чархига урилиб жонлар,
 Ақлимиз пайраха мисоли учди.
 Чархнинг кировлари — аччиқ армонлар
 Икки чеккамизга оқ бўлиб тушди.

Турармиз таноби узилган чархдай,
 Калавалар узук, арқоклари бўш.
 Қанотли тулпордай учар болалар,
 Биз қараб қоламиз ҳайратли, беҳуш.

Энди ҳур авлоднинг қанотларида
Офтобнинг мунаввар учкунлари бор.
Чархи кажрафторнинг ҳаётларида
Гулдираб келади нажотбахш баҳор.

* * *

Дафтарим, оккина кафтарим менинг,
Сирлар дунёсига сафарим менинг.
Сенга шивирладим бокира қиздай
Барчадан қизғонган гапларим менинг.

Мен карвон йўлида кетиб боряпман,
Ортимда жовдираб қолар сўзларим.
Сендаги ҳар ҳарфни нурга қоряпман,
Дафтарим – эртага қолар кўзларим.

Бу кўзлар кўргани эртан не бўлар,
Тўлмасми кўзларим косасига тош.
Тақдир, сендан ҳиммат сўрагим келар,
Дафтарим лавҳида кўрайин қуёш.

* * *

Менинг дил сўзларим – осудаларим,
Талотўп дунёда маъсудаларим.
Кўзимни ўйсада минг битта нокас,
Биргина дўстимга қасидаларим.

Юрагим конидан кўклаган гулим,
Жаннат чашмаларин йўклаган гулим.
Оқ сут бериб боққан фарзандим каби
Нону тузларимни оқлаган гулим.

Умр боғимдаги латиф ифурсан,
Гўдак кулгусидай соф, беғуборсан.
Фаришта бўлиб сен очдинг эшикни
Қай даргоҳга элчи – шеърим юборсам.

Иссиқ юзларимга пешвоз бир меҳр,
Сўзимга ярашиқ тансиқ бир калом.
Шу элим, шу Ватан кўзларидадир
Абадий севинчим, туганмас илҳом.

* * *

Ўзин ўтга урган парвонадурман,
Парвона феълимдан афсонадурман.

Найқамиш – дилимни агар ошиқлар
Чалсалар бир дардли таронадурман.

Кийикнинг шоҳида жавҳар шифоси,
Ажрик илдизида дармонадурман.

Сахродай тарс-тарс ёрилди юрак,
Дил чокин чоклаган теғонадурман.

Зоғлар базми жамшид курса боғларда
Булбул ноласидан уйғонадурман.

Кимдир азон айтур янтоқ шоҳида,
Равон йўлда тойган пешонадурман.

Хешу дарвешларга очикдир дилим,
Кўнгли зикналарга бегонадурман.

Эл меҳрин айладим жонга кўзмунчоқ,
Юртимда бир Ойдин нишонадурман.

* * *

Эй, Ватан, қадрингни мен
Ҳазрат Навоийдан сўрай.

“Минг бир кеча”лар элчиси
Қирқ мингта ровийдан сўрай.

Ғозию шаҳидларинг
Ҳадди ҳисобдан сўрай.

Нажмиддин Куброларинг
Хоки туробидан сўрай.

Машрабингни ошиғи
Дорнинг жавобидан сўрай.

Нодира кўксидаги
Қонли рубобидан сўрай.

Қодирийдек нолавор
Бағри кабобидан сўрай.

Кеча-кундуз Фитратинг
Тортган азобидан сўрай.

Зулфия фахридану
Ҳижрон китобидан сўрай.

Зор Саида бўзлаган
Йиллар азобидан сўрай.

Тан руҳингда титраган
Кимё-симобидан сўрай.

Қадрингу Эркинга эш
Дил инқилобидан сўрай.

* * *

Денгизлардан гуҳар топдим,
Ғойиблардан хабар топдим,
Пулсиrotдан гузар топдим,
Кўнглимдай кўнгил топмадим.

Укпар эдим – ботмон бўлдим,
Ошкор эдим – ниҳон бўлдим,
Кўрмак эдим – курч дон бўлдим,
Ризқимни енгил топмадим.

Гоҳ муз ичинда ёкилиб,
Чақмоқ ўтинда чокилиб,
Заъфарон гулдай тўкилиб,
Ҳосилни мил-мил топмадим.

Бошга кўниб омад кушим,
Ҳал бўлди минг бир ташвишим,
Ҳайрон қолиб хейлу хешим,
Бахтимга восил топмадим.

Оқар сувман – тинганим йўк,
 Тирик ўтман – синганим йўк,
 Бўйим каби бўй топдим
 Кўнглимдай кўнгил топмадим.

* * *

Буғдой дони бўлдим офтобрўяда,
 Майсадай кўкладим, томир отдим мен.
 Юрак – чигит бўлди, жон-химояда,
 Қора совукда ҳам нурга ботдим мен.

* * *

Кел, руҳим, жонимга қайт,
 Бу жисми сўзонимга қайт.
 Мулкатимнинг файзи бўл,
 Мулки фаровонимга қайт.

Қоп-қоронғу кечалар
 Ой бўлда, осмонимга қайт.
 Гул чечаклар хандаси
 Бўл, боғу бўстонимга қайт.

Хушхабар келтиргил эй,
 Хур элчи осмонимга қайт.
 Шуълайи ишқдай юзимга –
 Руҳи зардонимга қайт.

Кел, масиҳо, жонфизо
 Мушкул-осмонимга қайт.
 Еру кўкни қамраган
 Шаҳду имконимга қайт.

Жон ичинда пок нур
 Сабру иймонимга қайт.
 О – алифу
 Й – ёйи ваҳдат,
 Д – диёнат,
 И – инжа инсоф,
 Н – нуни гардун
 Исми кўрғонимга – қайт.

Абдужалол РАХИМ

САДОҚАТ

Ҳикоя

Ҳамро буви тўксон иккисида ётиб қолди. На бирор ери оғриди, на бир жойи лат еди; сахарда уйғонди-ю, шу кундан ўрни йиғилмади. Ҳали-ханузгача тиним билмаган, келинлари, невараларининг ҳай-ҳайлашига қарамасдан ҳовлини супуришга тушиб кетаверадиган, ғайратли кампир эди Ҳамро буви. Тўшакка михланиб қолганидаям зорланмади, оҳ-воҳ қилмади. Оёғи шишди, шунга безовта бўлди бироз. Келиб кўрган дўхтирлар “қарилик-да”, дейишди. Оппоқ соч, қорача чехра, қоқсуяк кампир тез орада тилдан ҳам қолди. Икки ўғли – Шодиёр ота билан Ёдгор ота, уларнинг ёшлариям етмишдан ошган, оналарининг олдига кириб, бошларини солинтириб ўтиришади, ўзларича бир нималарни маслаҳатлашган бўлишади. Бироқ оналари тўғридаги деворга тикилганича мўлтираб ётгани ётган, на у ёк, на бу ёк.

Ҳамро бувининг мунгли нигоҳлари қайинсинглиси – Саври амма кирганида жонланиб қолади. Нимадир демоқчи бўлгандек тамшаниб, кўзлари ёшланади. Гоҳида ўйчан чехраси булутли осмонга қуёш чиққандек бирпасгина очилади.

Саври амма ҳам аллақачон саксонни ортда қолдирди. Жиккак, озғин, кўзлари акли бокадиган, семулоҳаза кампир. У ҳали анча тетик. Шодиёр ота билан Ёдгор оталарни қойиб, тез-тез оналаридан хабар олишга даъват этишдан чарчамайди. “Бунга ҳақим бор, – деб ўйлайди у, – ахир, акагинамнинг суюқлиси эди кеннойим. Урушда бедарак кетган акамни деб ёлғиз ўтди, бошқа бировни демади, нопок қадам қўймади, иш билан овунди шўрлик. Акамни кута-кута, соғиниб-соғиниб ўтди умри. Энди ўғилларига тўйиб олсин-да...”

Ҳамро бувига хонадондагиларнинг қуйиб-пишганлари-ю, минг алқаб азизлашлари ҳам заррача қор қилмади, нимагадир интиқ, нимадандир безовта. Бу фоний дунёда бир илинжи бордек.

Қунлар шу алфозда ўтарди. Икки ўғли, невара келинлари навбат билан “кампирни кўриқлашади”. Сезиб юришибди – Саври амма, ёлғиз қолганларида, кеннойиси билан “гаплашади” гўё. Аслида, ўзи гапирди, ўзи жавоб қайтаради. Шодиёр ота билан Ёдгор оталар, “Аммамиз айнаб қопти”, ҳам дейишди. Бироқ ўзига ботиниб бирор сўз айтишолмайди. Ахир, волидалари биргина шу аммалари келганда кўзини очади. Бунга ўзлари ҳам қайта-қайта гувоҳ бўлишди. Ҳамро буви

Абдужалол РАХИМ – 1953 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎЗМУ) журналистика факультетини тамомлаган. “Ломакон”, “Мугат фолбин”, “Йўлда кетаётган одам” номли ҳикоя ва қиссалар тўпламлари, “Ибн Сино” романи чоп этилган.

қайинсинглисининг гапларига қулоқ тутаркан, кўзларидан мунчок-мунчок ёш оқади, “ух” тортмоқчи бўлиб кўкси кўтарилиб-кўтарилиб тушади. Мана, ҳозир ҳам Саври амманинг дийдиёларини мўмингина бўлиб эшитиб ётибди.

– Биламан, акамни жуда-а узоқ кутдингиз, – дейди амма. – Қайинсингиллик қилиб дилингизни оғритган пайтларим ҳам бўлди, нодон эканман. Сиз фариштадек хилкатсиз, кеннойижон. Худойимнинг буйруғи шандай экан, акам урушдан қайтмади. Гирмон деган жойга етиб бордим ё йўқми, билолмадик. Бедарак кетди акам. Йигирмада бева қолдингиз, бу осонмас, биламан. Жигарингиз хун бўлсаям кутавердингиз акажонимни...

Ҳамро бувининг киртайган кўзлари катта-катта очилиб, тез-тез ҳаво ютди.

– Нима бўлди, кеннойижон?! – Саври амма янгасининг муздек пешонасини силади. – Мунча қийналдингиз, нима демокчисиз, тушунолмаёрман, менгина! Қўлимни сикдингиз... Нега?! Почтачи тилгиром обкелганини эсладингизми?... О-о, у гапларга кўп бўлган-ку, кеннойижон... “Мен қайтиб келяпман, сешанбада сим қоқаман”, дейилганди ўша тилгиромда. “Тоштемировдан” деган жойи бор экан, почтачи бизникига олиб келаверган. Ўшанда акамнинг тириклигига ҳаммамиз ишондик. Урушдан кейин шунча йил ўтиб-а! Немисга асир тушиб қолгандир, энди қайтариб юборгандир, дедик-да. Сешанба эди ўша куни. Уй-ичимиз билан ҳаллослаб почтага бордик. Сахаргача кутдик... Ҳеч ким сим қоқмади. Йўғлаб-йўғлаб уйга қайтганмиз. Почтачи адашган экан...

Саври амма кўёшини оқ доқа рўмолининг учи билан артди, яна Ҳамро бувига қаради. У хануз рўпарасидаги деворга тикилиб ётарди. Саври амма ҳам беихтиёр ўша ёққа қаради. Кўз олдида дўппи кийган акасининг қулиб турган чехраси жонланди. “Саври, кўчага чиқма, кеннойингни олдида жимгина ўтир”, дея тергаган овозини ҳам эшитгандек бўлди. Ҳозир эшик очилади-ю, акаси кириб келадигандек юраги орқага тортди!

– Ох, акажоним-а! – деб юборди. – Йигирма бешингизда кетдингиз-а, ёшгина бўлиб! Им-мм! – Саври амма кафтларини юзига босди.

Тўшакда ётган Ҳамро буви бирдан ихрай бошлади. Саври амма кўлини юзидан олиб, унга эгилди:

– Энди тушундим, кеннойижон, тушундим-м! – У кўзларини пирпиратиб, бошини сарак-сарак қилди. – Акамдан кўнглингизни узолмаяпсиз. Ҳалиям, тирик бўлса келиб қолармикан, дейсизда, а?! – Саври амма ўкириб йўғлаб юбормаслик учун кафтларини юзига босди.

Қоқсуяк оёқларини базўр кўтариб ўрнидан турди. Хонага “навбатчи” неварга келинлардан яна бирови кирди. У даҳлизда туриб аммасининг ҳамма гапларини эшитганди. Фақат унинг йўғламсираб айтган сўнгги сўзларини тушунолмади. Ўзича минг хил ўйга борди: “Охиратнинг шартларидандир? Ёки шундай пайтда ўкиладиган дуоми? Ахи-ир, бувижониси на у ёқ, на бу ёқ бўлолмай қийналиб кетди-ку? Катталар шундай дейишяпти. Бу ҳодисанинг юз бериши шунчалик қийинми?! Бувижонисининг олдига ҳамма уруғ-аймоқларини бир-бир олиб киришди. “Уни кўрмоқчидир, фалончи билан видолашмоқчи, минг айланиб-ўргилгучи эди”, деб тавалло қилишди. Бирок ҳеч бир аъмол қор қилмади. “Кампирнинг яширган тиллалари бор, айтолмаяпти”, дегувчилар ҳам бўлди. Уларни Шодиёр бобоси билан Ёдгор амакилари ҳайдагудек қилиб чиқариб юборишди. “Бу ёруғ оламдан нечун кўз юмолмайди бувижониси?”

Ана шундай қутқули ўйлар билан яна бир серхадик тун ўтди. Эртасига азонлаб Саври амма келди. У хонага кирганида Ҳамро бувининг бир чимдим бўлиб қолган киприклар соя солган кўзлари юмуқ эди.

– Ухлаяптилар, – деди аммасининг хурмати учун дарров ўрнидан турган навбатчи келин. У чақалокни уйғотиб юборишдан чўчигандек па-аст овозда гапирди.

– Майли, болам, қўябер, ухласинлар, – деди Саври амма. – Уйқуям қувват, одамга.

Шу пайт тўшакда тош ҳайкалдек кимир этмай ётган Ҳамро бувининг кўзлари ярқ этиб очилди.

– Вой ўлай, уйғотиб юбордимми?! – Саври амма бошини чайкаб, лабини тишлади.

– Уйғондилар бувижон, – пичирлади аммасининг ёнида қўлини қовуштириб тик турган келин.

– Тузукмисиз, кеннойижон? – Саври амма Ҳамро бувининг тўшаги ёнидаги кўрпачага ўтириб, қўлини дуога очди – Омин, Илоҳо, кеннойижонимнинг дардларига шифо бергин.

У қўлини юзига тортиб, тик туриб унинг буйруғини кутаётган ёш жувонга юзланди:

– Келин, сиз бораверинг.

Келин сассизгина чикиб кетди. Улар ёлғиз қолишди. Хонага пашша учса билингудек сукунат чўкди. Бу жимжитлик кўйида Ҳамро буви билан Саври амманинг ёшликлари кезиб юргандек эди. Улар бир-бирларига термилишар, ботиний туйғу билан ҳозир алланима юз беришини кутаётганга ўхшашарди. Саври амма зикр тушаётгандек гавдасини эгиб-букиб тилга кирди:

– Сиз шўрликни менчалик тушунадиган одам қолмади. Оғир қуларингизда юпанч бўлолмаган бўлсам кечиринг, рози бўлинг. Мен ҳам илиниб қолганман, ахир.

У қаршисида боладек бўлиб, мўмингина ётган оппоқ соч, кундан-кун сўлиб бораётган қоксуяк кампирга аллақандай иштибоҳ билан қарай-қарай яна гапира бошлади:

– Ох, кеннойижон-а, умримиз ўтди, жоним қурбон, ўтиб кетди умр. Энди-и, бу ёғи ўзингизга ҳам маълум, биримиз олдин, биримиз кейин дорилбақога борамиз... Нега бу дунёдан кўнгил узолмаётганингизга кечагина тушунибман мен нодон...

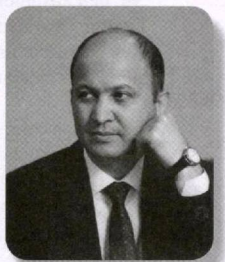
Саври амманинг кўзларидан дув-дув ёш қуйилди. Териси қурукшаган қўли билан Ҳамро бувининг оппоқ, майин сочларини, елкаларини силади.

– Акажонимнинг суратларига кўзим тушгандаёқ ҳаммасини тушунганман, – ўз-ўзига гапираётгандек паст овозда шивирлади. – Ҳаммасини... Сиз... сиз Акамнинг олдиларига шу аҳволда боришдан қўркасиз... Ўзингизни кийнаманг, кийнаманг. Бир умр қутавериб кийналганларингиз етар, ахир! У ёққа ҳамма ёш бўлиб борар эмиш... Эсингиздами, атлас қўйлак кийиб юрган келинлик пайтларингиз? Акажоним сиздан кўз узолмасдилар. Кафтларида кўтариб юардилар сизгинани! Урушга кетаётганларида тўккан кўзёшларингиз-чи! Сизган экансиз-да, дийдор киёматга қолишини, – у ўзи билан олиб кирган акасининг суратини ёнбошидан олиб, Ҳамро бувига тутди. – Нима учун қийналаётганингизни ҳам биламан. Сиз ўшанда почтаци адашиб хат олиб келгандаёқ ҳаммасини сезгансиз. Шу кунга қадар акамнинг энди қайтмаслигини ҳис қилиб келгансиз, унинг жанозасиз қўмилганлигига юрагингиз кўнмай, қўниқолмай келяписиз... Мени кечиринг... Эшон бободан сўрадим... Икки жанозани қўшиб ўқиса бўларкан... Акамникини сизникига қўшиб... Яна эшон бобо айтдиларки...

Ҳамро бувининг юзида бирдан жонланиш пайдо бўлди. Бошини кўтармоқчи бўлиб инграб юборди. Кўзларидан дувуллаб ёш қуйилди. Катта тасвирдаги ўтли нигоҳи чакнаб турган аскар йигитга қараб, “Ох-х-х!” деди-ю кўзлари юмилди.

Саври амма ҳамон бир нуқтага тикилганича, юрагидан ситилиб чиқаётган ўтмиш хотираларини сўзларди. Тўшакда жонсиз ётган Ҳамро бувининг юзида эса нимадандир мамнунлик аломатлари котиб қолганди.

Сасинг туйсам сафарларда

Нодир ЖОНУЗОҚ

Юрак тили

Дунё соков эди, туйқус сўз сўради – садо бўлдинг,
Жилва сочди мавжларингда ою юлдуз – само бўлдинг,
Коинотнинг буржларига ёйилган куй – сано бўлдинг,
Сен туфайли вужудимга жо бўлди-ку жоним, тилим.

Тошга ҳам тил ато этган сирли битик – тилсим сенсан,
Заранг мозий дарвозасин очкич калит – сим-сим сенсан.
Камалакдай лисонлар кўп – ёлғиз юрак тилим сенсан,
Тилмоч бўлдинг муҳаббатга меҳмон бўлган оним, тилим.

Сен сулувсан – Қошғарийни Мажнун каби кўйга солган,
Алишербек васф этай деб чиройингни ўйга толган,
Қодирий ҳам Чўлпон суйиб, ошиқ жони ўтда қолган,
Ишқ аҳлининг шароридан шараф топган шоним, тилим.

Кўксимдаги чечагим сен – ким қўл чўзди юлмоқ учун,
Поймол этиб, сўнг устимдан қах-қах отиб кулмоқ учун,
Хазинасин, қулф эшиги – тилсиз, дилсиз гумроҳ учун,
Сийму зарим, дур гавҳарим, тилла тўла коним, тилим.

Ёв йўлласа, қилич-қалкон сўзинг тутиб, қасд бўламан,
Таъзим қилса сенга, мен ҳам отдан тушиб паст бўламан.
Сасинг туйсам сафарларда, сафо ичра маст бўламан,
Сокий мудом сахий сенга – саодатли жомим, тилим.

Дилим сархуш, тилим бийрон – абад бахтга ёрлигимсан,
Худойимнинг мукофоти – мангу мактов ёрлиғимсан,
Кўзим дейми, юзим дейми – бошдан-оёқ, борлиғимсан,
Етмиш икки томиримда оқиб турган қоним, тилим.

Нодир ЖОНУЗОҚ – 1976 йилда туғилган. Самарқанд давлат университетининг ўзбек филологияси факультетини битирган. Ижодкорнинг “Томчилар”, “Сизни севар эдим”, “Меҳрибоним” сингари шеърий тўпламлари нашр этилган.

Эй, сен хазон билмас боғим, ўзбекии соф гулинг бўлай,
Гулинг узра қанот қоққан беором булбулинг бўлай.
Ҳеч бўлмаса, илтифот кил, бир кўрикчи қулинг бўлай,
Давлатли султоним, тилим – олиймақом хоним, тилим.

Сен бўлмасанг, кўкка элтар нурли нарвон, йўлим қайда,
Сен – сарбонсан, дилим – зиё ортган қарвон, кўним қайда.
Тирикман, сен боис, боқий менга даврон – ўлим қайда,
Сен борсанки, жаранглагай кўк токида номим, тилим...

Қор

Тонг отди.
Қарасам – ташқарида қор,
Ҳайратга кўмилдим кўргандай илк бор.

“Нима бу?”
Миямда савол айланди,
Минг турфа фаразу ҳаёл айланди.

Эҳтимол, самонинг оқариб сочи,
Қиртишлаб, юбормиш заминга сочиб.

Ё ер ярасига сепилган туз бу,
Ё кўкка тутилган бепоён кўзгу?

Авлиё кўнглидан кўчган нурмикан,
Жаннатдан тўкилган садаф, дурмикан?

Ё нони тугаган бечора фалак
Ун тортиб, қуёшни қилдими элак?

Ё сутми тўкилган ой челагидан,
Соғдими сал кўпроқ у керагидан?

Қалламда айланди минг битта ташбех,
Ишкилиб, қор эмас, қор эмас бу, эҳ!

Қарасам, ҳаммаси рўё, бекордай,
Бир-бир эриб кетди шу юпка қордай...

Эски ҳикмат

Қанча абжир бўлма, қанча устомон,
Тузоққа илинмас эркин қуш – омад.
Кўзинг гавҳарини қилсанг ҳамки дон,
Қарамас – бекордир қуллук, ҳушомад.

Қувласанг – қувлиги қўзийди баттар,
На тўрга тушар, на гапга қўнади.
Қўл силкиб, йўлингдан қолмасанг агар,
Баногоҳ бошингга ўзи қўнади...

Мартаба

Бу қисмат – азалда бўлган асли ҳал,
Фақат буни дилдан англамоқ лозим.
Халққа хизмат учун берилгай амал,
Фидойи бўлмоққа ҳар бир лавозим.

Қадам бос улуснинг қўзига қараб,
Қўзингни ёпмасин ширали таъма.
Шаксиз, инсон бўлиб туғилиш шараф,
Яхши инсон бўлмоқ – олий мартаба.

Чин мақом эгаси бўлмас ҳавойи,
Имони қошида тургай мунтазир.
Абадий ибратдир ҳазрат Навоий –
Энг буюк шоир ва энг улуғ вазир.

Қўп қутлуғ оёқни ўпмиш бу замин,
Муборак манглайлар теккан Ватан бу.
Дилдан ҳис қилолсанг одамзод ғамин,
Худойим ярақлаб, бахт топганинг шу.

Бошингни қўтаргил, теваракка бок,
Ҳаттоки, тўнграйган тошлар уйғонди.
Кексалар қўзида – ширин иштиёқ,
Ёстикқа енгилган ёшлар уйғонди.

Замоннинг равиши, ҳоли шу, тушун,
Феълинг тўғри бўлса – санокда борсан.
Улкан шижоатдан сачраган учкун
Қўнглингда ўт ёкса, демак, пойдорсан.

Юксал, лек, ёдингда турсин ҳар маҳал,
Оламни тутса ҳам донгдор овозинг,
Халққа хизмат учун берилгай амал,
Фидойи бўлмоққа имкон – лавозим...

Чирок

Гижинглаб турибсан – гарчи йўл йироқ,
Шаҳдамсан, манзилинг бўлса-да олис.
Худойим қалбингда ёкмишдир чирок,
Йўлингни ёритгай илоҳий фонус.

У борки, кўзларинг беҳато кўрар,
Тунда ҳам топгайсан тўғри, чин роҳни.
Водаринг, кимлардир кўтариб юрар
Кўксида қачондир куйган чирокни...

Саратон

"Бунча жазирама, кун мунча қайноқ –
Бошимдан пойимга куйилмоқда тер.
Гулхан теграсида қолган музқаймоқ
Сингари сув бўлиб эрияпти ер..."

Нолима.
Худогага ёқмас бу сўзинг –
Исён оловида куйган калом бу.
Самодан илтифот тиловдинг ўзинг,
Ҳақдан алангали, иссиқ салом бу.

Меҳрга ташна қалб бўлгайми лоҳас,
Дилни бездиргайми муҳаббат тафти?
Салқин бурчакларга чекинамагил, бас,
Қизгин манзиллардан таклиф келяпти.

Майли, ёнаверсин кунлар тобора,
Тобланган тандирдай ловуласин ёз:
Тўнглаган томирлар юмшаса зора,
Музлаган юраклар эриса оз-моз...

Пишиқчилик

Ҳаёт – гулбоғ,
Шу чаманда чечак сочдик,
гул очдик,
Жонимизга чанг солгувчи
Печакка ҳам дил очдик.

Қирқ йилда ғарқ пишар эмиш
Хом сут эмган гўр банда,
Мевамизни элга бердик...
Тамшаниб, кўл чўзганда –
Болта бошли, арра тишли
Касларга ҳам улашдик...

Муборак кунлар

Шоирлик деган касб йўқдир дунёда,
Ҳеч кимга шоир деб, берилмас диплом.
Юрагинг ёришиб кетар зиёдан,
Туйқус шеър ёзилса –
Йўқласа илҳом.

Ва, лекин тириклик урҳоси аро
Сен ҳам эл қатори койитгайсан жон.
Не бахтки, жонингга киргайдир оро –
Газета, радио, ойнаи жаҳон.

Сўз ва тасвир излаб,
Ёруғ ниятда
Мавзулар измида чопгайсан зир-зир:
Ишлайсан тер тўкиб таҳририятда,
Касбинг аниқ – мухбир ва ё муҳаррир.

Нафис ташбеҳлардан аввал қаламинг
Ўжар жумлаларга тегиб, чархланар.
Гоҳ олмос мисоли тансиқ – каломинг,
Гоҳо жез сингари арзон нархланар.

Розисан,
Шеърингни овутиб тунлар,
Қундуз қулок тутиб давринг сасига.
Қўксингдан ечилгай чигал тугунлар –
Тўй қилсанг гонорар жамланмасига.

Улкан таҳририят асли бу – Ватан,
Оламга йўллаган ҳар сўзи эзгу.
Балки, шоир дея олмас мени тан,
Мухбирим, деса, бас – саодатим шу.

Ахир, шоирлик бу – касб эмас, илло,
Ҳеч кимга шоир деб берилмас ҳужжат.
Ҳилол йўнган ойдин қаламим ила
Элга хизмат қилсам, мен учун шу – бахт.

Ўкинманг, дўстларим,
Ёзмасангиз ҳам,
Сафда турганларнинг собит бирисиз.
Юрт юкин елгага олганингиз дам,
Шубҳасиз, шу элнинг муҳарририсиз.

Неки хато бўлса – қилгайсиз таҳрир,
Тузатгайсиз – неки бўлса гар ғализ.
Давр китобини ёзғимиз, ахир,
Шу халқнинг ишонган муҳаррири – биз!

Қоғозга тушаркан қўнғил учқуни,
Экранлар ёришиб, зиёга тўлгай.
Демак, ҳар кунимиз – матбуот куни,
Демак, ҳар кунимиз муборак бўлгай!

Лайло ШАРИПОВА

Дардларимни бағримга олдим

* * *

Сувларингда камалак кўрдим,
Балиқларинг зикрида оят.
Куёш билан ёнма-ён юрдим,
Тоғларингдай кўтаролдим қад.

Тупроғингга босдим юзимни,
Кулоғимда нозбўй қикири.
Бугдойзорга бердим сўзимни,
Сирдош бўлди лолали қиринг.

Дил дардинга тиласам малҳам,
Шарбат тутар дарддошим ўрик.
Зилол сувга тушимни айтсам,
Откулокнинг кулоғи тим-тик.

Дарахтларни кучгум беозор,
Яшнаб кетар, яшарар жоним.
Сендай Ватан яна қайда бор,
Сен жонимсан – Ўзбекистоним!

Лайло ШАРИПОВА – филология фанлар доктори. 1968 йилда тугилган. Бухоро давлат педагогика институтининг (ҳозирги БухДУ) ўзбек тили ва адабиёти факультетини битирган. Ижодкорнинг “Оқ армонлар”, “Қисмат сурати”, “Шодлик соҳили”, “Бу шундай дунёки”, “Онам ўзинг” шеърый тўпламлари ҳамда иккита монографиялари нашр этилган.

Манзара

1

Шивир-шивир қилади ёмғир,
Само дарди ерга сочилар.
Маъюс боқиб турган самонинг
Йиғлаб-йиғлаб рўйи очилар.

Куй чалади дарахтлар сокин,
Унга гуллар жўр бўлабошлар.
Юрагимга киради эпкин,
Юрагимдан чиқар қуёшлар.

Шивир-шивир қилади ёмғир,
Само дарди ерга сочилар...

2

Чирт-чирт этиб, банди узилиб,
Барглар дувва-дувва тўкилар.
Маъюс турган дов-дарахтларнинг
Кўзёшига ўхшайди улар.

Ёмғир каби шитирлар барглар,
Заъфарондир заминнинг юзи.
Еру кўкка сиғмайди дардлар,
Барглар – дарахтларнинг дардли сўзи.

Ер юзига урилар сўзлар,
Дардкаш ернинг юраги оғрир.
Фарзандининг гиналарини
Тинглаш она ер учун оғир.

Чирт-чирт этиб, банди узилиб,
Барглар дувва-дувва тўкилар...

3

Хижрондай сап-сарик, хижрондай сулув
Япроқлар тўшалар ернинг устига.
Кимлардир гиламни кетади топтаб,
Кимлардир термилиб тўймай хуснига.

Бир маҳзун кайфият дилга қўнади,
Бир маҳзун кайфият кўздан тўкилар.
Азоблар, оғриқлар хатга дўнади,
Хижроннинг хатлари кўздан ўкилар.

Хижрондай сап-сарик, хижрондай сулув
Япроқлар тўшалар ернинг устига...

4

Тўйиб-тўйиб йиғлади осмон,
Қайғусини тўкди то сахар.
Кўнгли тўлиб уфлаб юборди
Шовкинлардан зериккан шахар.

Менчи, тонгни қаршилаб бедор
Дардларимни бағримга олдим.
Арчаларга термилиб ночор,
Жийдаларни соғиниб қолдим.

Тўйиб-тўйиб йиғлайди осмон,
Қайғусини тўкди то сахар.

Ҳолат

Кўзимга чўкдилар дунёлар,
Фалаклар кўзимга бокдилар.
Кўзимда тошдилар дарёлар,
Дарёлар кўнглимга окдилар,
Қаерга сиғдирай бу дилни?

* * *

Меҳрсизлик тигдай қадалди,
Хиёнатлар “дўстим” аталди.
Умримнинг ҳар лаҳзаси озор,
Жон бўғзимга тикилди минг бор.

Ҳайрат билан бокди бу жоним,
Мингли куйда окди бу жоним.
Гоҳ куёшга бордим кўп яқин,
Куймоқликдан асрай олдинг сен.

Ёт кўзлардан сақладинг ҳар чок,
Етмиш хил ранг бўлиб қолди ок.
Куй қанотим, оҳанг қанотим,
Шеър – саботим, шеър – каноатим.

Гарчи атроф хўб ғала-ғовур,
Рухиятим, сенга ташаккур.
Мен кўкларни айланиб келдим,
Қақнусликка шайланиб келдим.

* * *

Сен бир гулсан – ғунчалари кўп...

Селу довул, асли сендан мўрт,
Саратонда ёниб-куймай ўт.

Нима деса, десин, ўшалар,
Ҳавасингни есин ўшалар,
Асли, сенга ошиқдир улар...

Сен бир гулсан – ғунчалари кўп...

Капалаклар бошинг узра тўп,
Қайта-қайта очилмоғинг ҳўб.

Кеча ўтган аламни унут,
Олдингдаги бахт-иқболни кут...

Сен бир гулсан – ғунчалари кўп...

* * *

Бағрим ёнди, юрагим ёнди,
Имконият. Ҳашам ва кўнгил.
Дил олами ҳар недан тонди,
Жон гавҳари бўлса ҳам чил-чил.

Соябонсиз офтоб тигида
Юрдим, Аллоҳ дедим, эрта-кеч.
Мен сенингсиз юпунман жуда,
Меҳрим – мендан кечиб кетма ҳеч.

* * *

Учмоқ истар, учмоқ истар, о,
Кўнгил отлиғ бепоён имкон.
Бу кўнгилнинг суйгани само,
Дил қушининг Ватани – осмон.

О, аклдек серҳосил замин,
О, заминдек вазмин тафаккур.
Остин-устун бўлар гоҳ ботин,
Гоҳо нуқси зоҳирда зухур.

Бу – мен! Инсон қўкка интилиб,
Аршни орзу айлаган бир жон.
Мендан кечма, бир нодон билиб,
Баримдан тут, замин – онажон.

* * *

Кўзларимдан тўкилган дурни
Мунчоқ дея, билгин, Наврўзим.
Лабларимдан тўкилган гулни
Сочларимга илгин Наврўзим.

Куёш бўлгин, ёришсин кўнглим,
Бойчечакка ўхшаб қолайин.
Кулча кутган болакайдай жим,
Ҳаволарга тўлган бу кўксим.

Жаранглатиб шабнам ичаман
Қизғалдокнинг шокосасида.
Қолиб кетгум боғлар ичра ман
Кулоқ бериб булбул сасига.

Бунча гўзал, бунча дилобар,
Наврўзингдан ўргилай элим.
Қадамларинг зарга баробар,
Ҳамнафасдир сенга жон-дилим.

*Ўзоднинг кўнглилик
учун марҳаматли эҳсони шундаки,
унинг завқидан дохий санъаткор хал,
гўр хаваскор хал бебахра қолмайди.*

Абдулла ОРИПОВ

ТАҚИҚ МЕВАСИ

Икки новелладан иборат роман

Назар ЭШОНҚУЛ

*Бу тифл илигига бир варақ бер,
Лекин манга шикдин сабақ бер!*

**А. Навоийнинг “Лайли ва
Мажнун” дostonидан (X боб)**

1. ҲАВО

Айнан шу жойга келганда ҳаммаси бошқатдан бошланарди: яна қайта фаришталарнинг ҳам сўлагини оқизадиган даражада мевалари фарқ пишган дарахт ёнида турган аёлни, унга мева узиб бераётган коп-кора шарпани қайта-қайта тасаввур қилар, бу манзаранинг суратини ўзимча чизардим. Болалигимда расм чизишга қизиқардим. Кейинчалик ҳам яширинча чизиб юрганаман. Баъзан бутун ўзларини бу соҳанинг пешволари деб овоза қилаётганларнинг суратини кўрганда ўшим келиб, қўлимга мўйқалам олиб, чизиб қоладиган одатим бор. Шунинг учун ҳам Ҳаво шу пьеса ҳақида гапириб бергандан бери мен ҳар куни Маъбуд билан рақобат қилаётгандай эскизларини чизиб, сахнани тасаввур қиламан – қандай бўлмасин ўша тақиқ олмаси тагига Ҳавони олиб боргим келмайди. Хаёлан уни ҳамиша бу сахнада йўқ, бу сахнадан узоқ қилиб чизаман. Аёлни дарахт тагига бошлаб келадиган Қора шарпа эса мен учун шунчаки қўланка эмасди. Ҳозирча уни томоша оламидаги ҳеч бир актёрга ўхшатолмасдим. Чизиб бўлиб, қайта кўз ҳам ташламасдан йиртиб ташлардим. Мана икки ҳафтаки, шу сурат билан ҳаёлим банд. Йўқ, бу тасвирий санъат асари эмас, оддий театр эскизлари, холос, инчунин бу чизмалар тасвирий санъат намунаси каби унчалик мураккаб ечимга ҳам мухтож эмас. Ўзимга қолса, буюк гуноҳ содир бўладиган сахна тасвирига, дарахтга, мевани узиб олиш учун узатилган қўлга, умуман, бунчалик икир-чикиригача акс этадиган композицияга вақт ва асаб сарфлаб ўтирмасдим. Менинг чизиш-чизмаслигимдан қатъи назар, аёл дарахт олдида боришини, ўша мевани ейиши мукаррарлигини

Назар ЭШОНҚУЛ – 1962 йилда туғилган. Тошкент давлат университети (ҳозирги ЎЗМУ) журналистика факультетини тамомлаган. “Уруш одамлари”, “Момо қўшиқ”, “Маймун етаклаган одам”, “Шамолни тутиб бўлмайди” каби китоблари чоп этилган. Ф. К. Аништининг “Ҳикоялар ва қиссалар”ини, А. Камюнинг “Эсселар”ини, Чеховнинг “Болхонали уй” ҳикоясини ўзбек тилига таржима қилган.

билардим, билсам ҳам ўжарлик билан ўзимча Маъбудга, унинг хоҳиш-иродасига қарши вақтни чўзиш билан ўзимча муқаррарликка исён қалардим, гўё шу йўл билан бўлса-да, меванинг узиб олинишини бир зумга бўлса ҳам кечиктиришни ўйлардим. Ҳар қанча уринмай, бошқа аёл турки-тароватини қоғозда акс эттирмай, аммо охир оқибат дарахт тагида турган аёлнинг чехраси, кўзлари барибир Ҳавоникига ўхшаб қоларди. Ҳаводан Маъбуд шу пьесани саҳналаштиришга қарор қилгандан, томоша ҳақида шов-шув бошлангандан бери мен тасаввурим билан олишиб ётардим. Мен яратган эскизлар билан Маъбудни қалғитгим, уни бошқа бир йўлга бошлаб кетгим қеларди. Аслида ичим-ичимдан мен муқарралик олдида ожизлигимни ҳис қилардим. Декорация қуриб бўлинган, мен чизаётган эскизларнинг ҳеч қимга кераги йўқ, шундай бўлса-да, худди бу томоша тақдирини менинг чизмаларим ҳал қиладигандек, мен эскизларга ёпишиб олгандим. Маъбуд Ҳавога бўлган муносабатини билиб, шу йўл билан мендан қасос олишга киришгандай туюларди менга. Аслида у ҳамниша шундай қиларди, менга эскиз чиздирар, итдай ишлатар, бахслашар, мунозара қилар, охир-оқибат ҳаммасини чизиб, тайёрлаб бўлганимда ҳафталаб бош кўтармай ишлаганларим унга деярли керак бўлмас, ўлиб-тирилиб тасаввурида яратган ечимларим бир томонга қолиб, у ҳамнишагидай саҳнани ҳам, декорацияни ҳам ўзининг телба ҳаёлларининг кўринишларига айлантдириб юборар, у яратган томошалар, у қурдирган саҳна ва безаклар, деталлар коллизияси аслида унинг жунунавш руҳининг жазаваси деган хулосага аллақачон қелгандим. Менинг нафакат бу ҳатти-ҳаракатларим, ҳатто ошқора қаршилик қилганимда ҳам бу қарашларим Маъбудга бу қулоғи атрофида чивин ғинғиллашичалик ҳам таъсир қилмаслигини, бу шубҳа елвизаги унга бўлган оммавий махлиёлик алангасини ўчиришга ожиз эканини ич-ичимдан сезардим. Шундай бўлса-да, ақалли шу расмлар орқали бўлса-да, унга қарши чиқишга уринардим. Бошқа нима илинжим ҳам бор? Буларнинг ҳаммаси Ҳавони қизганганим туфайли эканини тан олишим керак. Зотан, ўзининг номини театр деб аталган шохсупага абадий миҳлаб қўйиш учун санокли кунлар қолганини ўзи ҳам ҳис қилиб турар, шунинг учун ҳам назаримда, янада сирлилашиб, янада салобатлашиб, янада кибрга тўлиб борарди. Мен ҳаёлимда қанчалик расмларим билан уни қалғитишга уринмай, барибир спектакль Маъбуд айтган муддатда тайёр бўлишини ҳам билардим. Шундай бўлса-да, иложи борица турли баҳоналар билан вақтни, демак, аршини ўзгартириб юборадиган муқаррарликни чўзиб турардим.

Ҳа, бу қанча истеъдодлару истеъдодсизларнинг ақлини олган, телба қилган, бу даргоҳга қадам қўйган ҳар бир режиссёр, ҳар бир актёр зоти саҳнага олиб чиқсам, бир марта ўйнасам, кейин жон берсам ҳам армоним қолмайди деб орзу қиладиган, томоша эҳромининг энг юқори чўққиси саналган, кейинги эллик-олтмиш йил ичида театрларда саҳналаштириш ва ижро этиш фақат ҳаёлигича қолиб қелаётган, фақат бизни эмас, дунё театрларини ҳам ҳамниша васвасага ва жунбушга солиб турадиган ўша машҳур “Жаннатдан қувилиш” томошаси эди – бир пайтлар гладиаторлар жанг ўтказадиган Рим коллизиялари каби ўзига гурра-гурра оломонни қорлаган, ўша даврлар учун қуч-қудрат ва тараққиёт тимсоли бўлган, аммо узок йиллардан бери фақат хос одамларнинг эрмаги бўлиб қелаётган, ҳамниша қора ҳарфларда ёзилгани учунми кўриниши газеталарнинг сўнгги бетигадики некрологларга алланечук ўхшаб кетадиган, қуёш нурлари-ю, қору ёмғирларнинг шафқатсиз ўпичларидан униккан афишалар ҳам энди ўзини кўз-кўз қилишдан қарчагандек ғозсизланган маскан қутилмаганда гавжум бўлиб қолишининг сабаби ҳам аслида ана шу томошанинг саҳналаштирилаётгани эди. Қунлик чипталар ҳали премераси бошланмасданок тутаб қолганди. Оқшомги газеталар энди оммавий бўлиб қирадиганларга қеласи

ойга буюртма бериш мумкинлиги ҳақида эълонлар билан тўлиб-тошганди. Гўё бутун шаҳар бу улуғвор томоша васвасасига тушгандек, ҳамманинг оғзида шу спектакль, шу томоша эди. Бу спектакль қўйилаётганини эшитиб, бошқа – олис шаҳару кишлоқлардан ҳам томошага ўчлар ёпирилиб келарди. Театр кассалари олдида тартибсизлик, табиийки, қаерда оломон бўлса, ўша ерда пайдо бўладиган чайқовчилик бошланганди. Маъмурият қайси ойнинг қайси санасига чипта олиш мумкинлигини энди телевидение ва ижтимоий тармоқлар орқали ҳар куни билдириб туришга ўтганди. Шу билан театр кассасидаги ур-тўполон ҳамда бесаришталиқнинг олдини олишга бироз бўлса ҳам эришишди. Аммо чайқовчиликнинг олдини олишолмади: ҳатто метро бекатларида ҳар бир кирган-чикқанга “Жаннатдан қувилиш” чиптасини мактаб турган учарларни учратиш мумкин эди-ки, ростини айтганда, кейинги ўттиз йил ичида ҳали бунақа шов-шувли спектакль сахналаштирилмаганди. Ёшу қари бу фавқуллодда, ғарибоддий томошани интиқлик билан кутар, гўё шаҳар театрсиз яшаш ғофиллигидан сесканиб уйғонгандек, бир кечада мағлуб шохнинг увода яловига ўхшаб қолган эски афишаларни олиб ташлаб, ўрнига ҳар бир ҳарфи ҳўкиздай келадиган “Тез кунда! “Жаннатдан қувилиш!” деган эълон пайдо бўлиши билан эшитган, ўқиган, эшитмаганлар театрга оқиб кела бошлаганди. Алал-оқибат шу бўлдики, бу янгиллик матбуот ва телевидениенинг ҳам асосий мунозара мавзусига айланди – гўё бутун шаҳар эртадан кечгача фақат шу томоша ҳақида гапирар, фақат шу томошани муҳокама қилар, шу томоша илнжида тонг оттириб, кун ботқизарди. Ҳатто театр кўчасидан бир марта ўтмаган кимсалар ҳам бош қаҳрамонларга ўз таклифларини берар, Ева ва Иблис ролида кимларни кўришни иштаётганини, гарчи бу баҳсларнинг Маъбуд учун сарик қақачалик аҳамияти бўлмаса ҳам бироз пўписа билан ундан талаб ҳам қилишарди. Ҳамишагидек, Ҳавонинг номи бир нечта актрисалар билан бирга бу мунозараларнинг қоқ марказида турарди. Нима бўлганда ҳам “Жаннатдан қувилиш” театримизнинг янги даврини, янги саҳифасини бошлаб бергани энди ҳаммага аён ҳақиқат эди. Бу пьесанинг сахналаштирилиши театр ходимларини ҳам бирдан жонлантириб юборган, шу асар сахнага қўйилишга қарор қилингандан бери маъмуриятдан тортиб, кун узоғи пашша кўриб ўтирадиган қоровулгача, барчанинг юз-кўзида ўзгача виқор, ўзгача салобат, тараддуд пайдо бўлганди. Умуман, шаҳар ҳам, театр аҳли ҳам тақдир ва қисматларини ҳал қилувчи, ҳаётларини бошқа ўзанга солиб юбуровчи, уларни тирикчиликнинг узун ва қоронғи йўлагидан алланечук ёруғликка олиб чиқувчи энг муҳим, энг улуғ кунни кутишаётгандай, шундай улуғ кунга ҳозирлинишаётгандай тутишарди.

Ҳаво эса бу пайтда Маъбуднинг эътиборидан бир зум нари бўлгиси келмас, ҳар қадамда унга ўзининг мавжудлигини, ёнидалигини эслатиб турарди – аслида у Маъбуднинг ҳал қилув қарорини юрак ховучлаб кутарди, зеро, у Ева ролини ўйнашни кўнглига театр кирган кундан буён орзу қиларди. Аслида у бошқалар каби Маъбуддан жон ховучлаб, марҳамат кутмаса ҳам бўларди. Мен аллақачон Маъбуд уни танлаб бўлганига имоним қомил эди. Маъбуд Ҳаводаги ўзини сахна учун қурбон қилишга бўлган қучли ва бетийиқ истакни англаб қолгач “Жаннатдан қувилиш”ни сахналаштириш фикрига тушган деган шубҳа менда пьеса “читка” қилишни бошлаган куниёқ пайдо бўлганди. Бунга шунинг учун амин эдимки, Ҳаво токи театр сахнасини ҳатламагунча у ўзининг узоқ йиллик режиссёрлик фаолиятида бу пьесани ҳатто ёдига ҳам олмаганди. Ҳавони ҳам рашк қилиб, ҳам фавқуллодда ақл ва истёбод соҳиби бўлган, атрофидагиларда ҳам ҳайрат, ҳам кўрқув уйғотувчи бу кибри, қалондимоғ, сочининг жингаласи-ю, соқолининг киртишигача театрлаштирилган сиймо ортида асли ким турганини аниқлаш учун

мен Маъбуднинг талабаликдан ҳозирги кунигача бўлган барча интервьюлари-ю, мақолаларини ўқиб чиққан, қарийб қирк йиллик ёзишмалару суҳбатларининг биронтасида саҳналаштириш орзуси тугул “Жаннатдан қувилиш” асари ҳатто эсланмаганига гувоҳ бўлгандим. Шунинг учун мен Маъбуд айнан Ҳавони кўргач бу асарга қўл урганига заррача шубҳа қилмасдим. Нафақат маҳорати, балки нафосати, ҳали гримларга мослашмаган табиий хусни билан оммани ўзига маҳлиё қилган, ҳар бир хужайрасида алдовга муштоклик балқиб турган, ғойибона ошиқлардан ҳар ойда юзлаб мактуб оладиган, “Қувғиндаги малика” туфайли кейинги икки йилда саҳнанинг ягона маликаси, ягона тароватига айланган Ҳаво, назаримда, Маъбудга шу пайтгача кўнглининг энг қоронғи бурчагида ётган мақсадини амалга ошириш учун ҳар томонлама пишиб-етилганди.

Ҳаво бу мақомга чикқунча қанча мусибатни бошдан кечирмади – у бу маррага етиб келгунча йўқотганлари топганларидан кўп бўлди, аммо ёшлигидан унинг аклини олган саҳна учун қурбонлик йўлидан қайтмади. Аслида мен унинг театр учун туғилганини унинг театр ҳақида ёзганлариданоқ ич-ичимдан ҳис қилганман. У қандай ролни ўйнамасин, жориями ёки малика, енгилтаким ёки роҳиба, фарқи йўқ, томошабинлару ўзига ҳамиша ҳасад билан бокқан актрисалар, унинг истеъдодига шубҳа қиладиган, тиллари фасоддан бўшамайдиган санъатшунослар ва уни ўткинчи олқишларга буркаган оломон қаршисида у ҳамиша ҳаёти ва ҳаёллари каби сирли ва жумбоқли қиёфада пайдо бўлар, асар руҳидан ва мазмунидан келиб чиқиб, ҳамма ҳақир ва фақир бир аёлни кўраман деб турганда, ўзини ҳеч қандай зулм, қуч-қудрат, зугуму фасод синдириб бўлмаслигини намоён қилган алфозда саҳнага кириб келарди – менга у шундай пайтларда ўзини томоша қилаётганларга мана шу саҳнага бўлган муҳаббати, эътиқоди ҳар нарсадан баланд эканини кўрсатиб қўймоқчи бўлаётгандай таассурот қолдирар ва зални тўлдириб ўтирган томошабинларни кўрганда худди меҳмонларга тавозе қилаётган уй бекаси каби озурда ва такаллуфли табассум қилар, шу табассуми биланоқ бутун зални ўзига ром қилиб оларди. У саҳнада кимнинг қиёфасида бўлмасин менга ўзи ҳақида, тақдири, қисмати, кечмиши ва орзупараст кўнгли ҳақида гапираётгандай, ўзининг дарду холини бутун залга билдираётгандай туюларди. Аслида ҳам шундай эди, унинг ҳар бир роли унинг тазарруси, унинг арзу холи, саркаш туйғу-ю кечинмаларининг изхори эди.

Ҳаво ўзининг номини бирдан умидли актрисалар сафига қўшган Бланш хоним монологини такрорлаб юришни яхши кўрарди. Ким билади, у балки шу монолог орқали ўзининг ҳам ҳаёт пучмоқларига разм солган, руҳини чулғаб олган саволларга ана шу образнинг кечинмалари орқали жавоб излагандир?! Бу монологни Бланш хоним синглиси Стеллага қарата қандай надомат билан айтганига кўп марта гувоҳ бўлганман, ҳатто бу монолог менга ёд бўлиб ҳам кетганди: отаси ва яқинлари кўз олдида бирин-кетин қандай ўлганини айтиб бераркан, овозидаги синиқ мусибатдан бутун зал титраб кетар, шундай пайтларда Ҳавонинг ўзи ҳам мискин ғам-ғусса маъбудасидай кўриниб кетарди. Бланш хоним билан ўзининг ҳаёти ўртасида алланечук ўхшашлик бор, шунинг учун Ҳаво Бланш хоним қиёфасида туриб, отасининг қандай ўлганини айтар экан, овози титраб, кўнгли тўлиб кетарди – буни унинг маҳоратига йўйишар, аслида эса мен бундай пайтда Ҳаво ўз отасини эслаганини, отасидан қолган хотиралар унинг кўнглини бузганини сезардим. Бланш хоним, унинг изидан “Чайка”даги Ҳавонинг саҳна оламига ташриф қоғози, ўзининг озурда ўтган ҳаёти, бесаришта кечинмалари, ўз пайтида кимларгадир, эҳтимол, ўша мутаассиб ва мустабид отасигадир, изҳор қилолмаган дастлабки арзу ҳоллари эди – у бу меҳробга етиб келгунча саркаш орзулар, ҳаёллар куюнида саргашта йўлни

босиб ўтди, энди интилгани – саждагоҳга бош эгиб турганча енгилтакликлари билан ном қозонган, шу енгилтакликларининг ўзиёқ қисматга, тақдирга, маҳкумликка исён бўлган икки аёлнинг тили ва гаплари билан кимларгадир, эҳтимол, болалик кўчаларида қолган, уни қабул қилолмаган кимларгадир тазарру қиларди. У шу сахна деб ҳамма нарсани – юксалишу тубанлашишни, парвоз қилиш ва қўнишни, ҳаммасини бўйнига олганини, шу сахна деб ҳар қандай қурбонликка тайёр эканини ўзини томоша қилиб турганларга азоб ва изтироб билан изҳор қилаётгандай бўларди, аммо унинг бу изтироби ва тазаррусини фақат мени тушунардим. Ҳавонинг ҳар бир роли мен учун бир тазарру эди: у ўзи учун, бетийиқ ҳаёллари учун, болалик дунёсини чилпарчин қилганлар учун, адашган тасаввурлари учун, отасининг тазийқларини ва тақиқини қабул қилолмагани учун у томошабинлар олдида тазарру қилар, бу тазаррулар билан уларга аёлнинг тақдири ҳақида нималардир демоқчи ҳам бўларди: аммо томошабинлар унинг фақат ролни қандай қойилмақом ижро этаётганини муҳокама қилишар, улар Ҳавонинг образи ортига яширган андух ва ғамини англамас ҳам эдилар: зотан мен уни болалик йилларидан бери билар, у ўзини, борлигини, шаъни ва гурурини фақат шу тазаррулар учун қурбон қилганини фақат менгина ҳис қилар, унинг ҳар бир хатти-ҳаракати асли ўзини, қўнглини баён қилиш учун имкон эканини ва бундан усталик билан фойдаланаётганини англаб турардим: у турли ролларда сахнада пайдо бўларкан, унинг турли киёфага, турли ролга кириб, одамларга ўзининг ботини, эрта улғайган ҳаёллари, оғриклари ҳақида сўзлаб, ўз ғуссаларини, ўз армонларини, ўз дарди дунёсини сахнадаги роль кўринишида – кимнингдир ниқоби орқали ижро этаётгандай туюларди. У болаликда ҳам шу эди: унинг Маъбуд ҳақидаги, умуман, санъат илоҳийлаштирган афсонанинг қурбон бўлганини билардим: мактабда ўқиб юргандаёқ унинг сумкасида ҳамиша ҳар хил машҳур шоир, актриса, ёзувчи, режиссёр, рассомларнинг суратлари юрарди. У онаси билан ота уйидан қувғин қилингандан сўнг бирон йиллар Форуг Фаррухзодани ўзининг идеали деб юрди: унинг деярли таржима қилинган шеърларини ёд олди, кийинишларида, ўзини тутишда, соч турмакларида ҳаммасида у Форугга тақлид қилар, унинг ҳар бир сатр шеърини худди бир илоҳий муждадай эҳтирос билан ўқир, талқин қиларди. Кейин бирдан унинг сумкасида Фирда Калонинг суратлари, ҳатто унинг касалхона қойкасида ётган пайтдаги суратлари пайдо бўлди. У синфдошларига, тенгдошларига Фрида Кало ҳақида тўлиб-тошиб гапирар, гўё дунёда ундан бошқа мусаввир йўқдай, гўё фақат Фридагина дунёнинг илоҳий рангини, бўёгини топгандай, фақат угина ўзини тушунгандай эди. Мен бу идеал излашларнинг тагида нима борлигини энди теранрок англаяпман: у отасидан олмаган меҳрни ўзининг идеалларидан изларди. Буни у ҳеч қачон тан олган эмас, аммо мен айнан шундай эканига, у интилган барча идеал кимсалар унга фақат у кутган, лекин ололмаган меҳру муҳаббат ўрнини тўлдиришдан бошқа нарса эмасди. Юқори синфда ўқиб юрганимизда, у ўзининг “Мен театр учун туғилганман!” деган қарорга келиб қолганди – бирдан унинг сумкасида Маъбуднинг суратлари пайдо бўлди. У менга унинг суратини кўрсатиб, “Биласанми, у сахнани муқаддас деб билади, “Сахна топтайдиган эмас, ибодат қиладиган жой, сахнада роль ўйнаш эмас, ибодат қилиш керак!” деб ҳисоблайди”, деганди у хайрат билан унинг суратидан кўз узолмай. Мен унинг сумкасидан ўша сурат ҳали ҳам юришини биламан ва ҳатто бир марта нарсаларини столга сочиб, нимадир излаётганда кўрганман ҳам – лўлибашара кимсага қараб, ҳеч бир хайратли нарса кўрмагандим. Эҳтимол унинг ўзи ҳам бу суратдаги кимса ҳам олдингилари каби унинг навбатдаги ўткинчи идеал деб ўйлагандир? “Маъбуд” деган лақабни ҳам унга ўшанда Ҳаво берганди. Мен ҳам уни Ҳаво туфайли ўз исми билан атамайман, “Маъбуд” дейман. Ҳавонинг унга

бўлган ўткинчи хаваслари ўтиб кетмади. У хар куни “Маъбуд” ҳақида янгидан янги иқтибосларини, унинг бошқаларга айтган танбеҳу эътирофлари, олқишларини келиб айтарди. Оқибатда олдингиларидек, Маъбудни идеали шоҳсупасидан ҳайдаб туширмади. Ҳаво институтга кирганда деярли хар куни Маъбуд ишлайдиган театрга бориб келар, унинг хар бир гапини дафтарига ёзиб олиб, такрорлаб юрарди. Охир-оқибат шу бўлдики, унинг идеал шахс ҳақидаги тасаввури уни Маъбуд томон чекинтирмай бошлаб борди – энди Маъбуд унинг учун ҳам пир, ҳам камолат, ҳам театр, ҳам муқаддас сахна, ҳам санъат, ҳам эътиқод тимсолига айланди.

Афсуски, у ҳали ҳамон ўшандай, болалигидай, мумкин бўлмаган нарсаларга эришиш, ҳаёлни ҳаётга айлантириш учун ўзини, қувончларини, туйғуларини, кечинмаларини, меҳри ва нафратини қайта-қайта қурбон қилаверарди – унинг орзуларининг охири йўқ, у бу даргоҳга келганда ҳам бу қурбонлик давом этаётгани билардим ва мен уни бу қурбонликлардан қутқариб қолишга ҳамишагидек ожиз, натовон эдим: унинг ўзи ўзини гоҳ таҳқир, гоҳ маломат олиб келадиган шу қисматга, шу ёздиғга, ҳаётини тўлдирган адашишу хатоларга маҳкум этгандики, бунда менинг муҳаббатим уни халос қилишга ожиз эди. У адашиш, хато қилиш, ўзини гуноҳларга бахшида қилиш учун туғилгандай эди. Кейинги ойларда унинг дардқаши, ҳамдарди бўлган, унинг болалик орзулари ва изтиробларини бирга кўтарган ва унинг ошиғига айланган мен бу борада фақат томошабин макомида эдим, холос. Бир куни Ҳавонинг ҳаммасини англашини, ҳаммасини ҳис қилишини ва менинг ёнимга қайтиб келишини орзу қилишдан бошқа имконим йўқ эди.

Мана, бу ерда, ёлғизликка, айриликка маҳкум этилган ҳолда қурбонлик қисматининг навбатдаги ролинини ижро этмоқда. Ҳаво сахнада ҳам руҳини эгаллаб олган телба жунунлар ичида яшаб қолганди: илгари болаликнинг кичик сахнасида ижро этган ролларини энди катта сахнада ижро этарди: унинг ижроси кўпни кўрган, яширган ва ошқор қилган пардалару, бу ерда ўзини намоён қилган телба руҳларнинг асоратларини ўзига шимиб, девору шифтларга чўккан чангу ғуборларга ҳам бир саркашлик бағишларди: ҳатто ғубору пардалар ҳам мухлис ва муҳибга айлангандек, унинг уқубат тўла ноласига дош беролмай жойларида илкис тебраниб қўйишар, унга аввал енгилтак аёл кейин сеvimли малика такдирини раво кўраётган, у муқаддас санаган сахнага ҳам қарши ички исён қилаётгандай туюларди менга. Ҳа, бу ўша Ҳаво эди, унинг учун бу телба дунёнинг ўзи театр эди, у дунёни театр деб билар, театрни эса ҳаётим дерди: бошқача бўлиши мумкин эмас, у шу пайтгача хар бир лаҳзасини томошага айлантира олган, хар бир лаҳзасини театр дея яшаган, ўзини, ҳаётини, умрини, орзу-армонларини, муҳаббати ва нафратини театрга қурбон қилган, мен учун ҳамон сирли ва ҳамон тушунуксиз хуру хилқат бўлиб қолганди, ва афтидан, энди у ўзини ҳам сахнага айлантиришга, ўзини ҳам сахна учун қурбон қилишга чоғлангандай туюларди.

Тан олиб айтишим керак, Ҳаво қўним топган Маъбуд қароргоҳида менга ва хиссиётларимга ўрин йўқлигини, уни севиб қолганимни ич-ичимдан тан олган кунлари анлаганман, шунинг учун ҳам унинг номи ва нафаси, унинг дарди ва армони билан уйғонган барча туйғуларим ичимда сувсиз саҳродаги майсалардек қовжираб ётарди. Мен ўзимни Ҳавони бу сахнадан ҳаёлан олиб кетибгина унинг дардида бутунлай хасу хазонга айланиб қолишимдан ўзимни саклаб турардим. Зотан мен фақат ҳаёлимда унга қаршилиқ қилардим. Бу Ҳавонинг азалий орзуси бўлганини, у айнан мана шу ролни ўйнаши учун шунча уқубатли йўлини босиб ўтганини, унга қилган таваллоларим иш бермаганини, бу йўлдан уни қайтраолмаслигимни ич-ичимдан ҳис қилардим. Шундай пайтлари кўнглимда Ҳавони деб ўсган гуллардан бир уюм хашак ва қириндилар қолди деб қарорга келар, аммо уни кўрганча яна ўша

хазонлар гулларга айланарди. Охир оқибат мен ҳеч нарсага қаршилик қилмасликка, муқарарлики жимгина кузатишга қарор қилдим ва театрга ишга кириб, Ҳаво ўйнаётган спектаклларнинг репетицияларини томоша қиладиган бўлдим. Шундай кунлари Ҳаво осмонларда учиб юрар, ерда, қоронғи залнинг бир четида ўзининг ҳар бир сўзига, имосига у муқаддас билган сахнага ҳам нафрат билан тикилганча уни севган, унинг учун ҳар қандай қурбонликка тайёр Адам ўтирганини тасаввур ҳам қилолмас, аксинча унинг ўзи қурбонликка тайёрланарди. Шунинг учун ҳам мен бор ҳисларим ва кечинмаларимни кўнглимдаги муқаррарлик кулларининг тубига кўмиб ташладим. Аммо ўша кечинмалар баъзида ўзининг исёнини, ҳали ҳам Ҳаво қиёфасида ишқ тажассумини кўргиси келаётганини билдириб қўярди. Шундай пайтларда мен Ҳаво ўйнаётган спектаклларга бориб ховуримни босардим: зеро, у ўйнаган спектаклларда мени ҳаммиса муҳаббат ва хиёнат, жабр ва шафқат, меҳр ва ғазаб, алам ва нафрат тўла жўшқин эҳтирос кутиб оларди. Ҳаво сахнадан туриб ўзини томоша қиლაётганларга таскин ва ҳиммат улаша олар, менга ҳам шунинг ўзи етарди. Мен унинг ўзидан ҳам кўра сахнада яратган, кўрган, эшитган ҳар бир кимсани асли ўзи бу заминлик эмаслигини эслатиб, руҳни ва кўнглини юксакларга, арши аълога олиб чиқадиган дардларини, оғригини севиб қолганимни англагандим. Шунинг учун ҳам биз бундай пайтларда муҳаббат ҳақида гаплашмасдик, аксинча, унинг болалик хотиралари, талабалик даври, умумий танишлар, театр муаммолари, янги спектакллар, янги асарлар, Фуруғ Фарроғзоднинг фильми, шеърларининг янги таржималари ҳақида баҳслашардик, айнан ўз кўнглимиз ҳақида гаплашмаслигимиз, уни бир четга суриб, ўзимизга ёт нарсалар ҳақида гаплашишимиз бизни бир-биримизга янада яқинлаштирарди. Зеро, бу пайтда унинг кўнгли ҳар лаҳзада бутун дунёни оғушига оладиган аланга чиқиши мумкин бўлган тутаб ётган ўрмонга ўхшарди: менга бу ўрмонда ҳамма нарса сирли, номаълум эди, ҳамма нарса чақалақлар ортида ётар, бу ерда қуёш нури тушадиган бирон унгуруннинг ўзи қолмаган, ҳаммаси Ҳавонинг саркаш хоҳишларидан ўсиб чиққан сершоҳ ва улкан дарахтлар билан тўлганди. Бу дарахтлар бир куни Ҳавонинг ўзини ҳам босиб қолишидан хавотир олардим, аммо биз бу пайтда ўзимиз ҳақимизда бирон нарса демаслик шарти билангина у билан гаплашиб туришга келишгандик. Спектаклдан сўнг уни кўпинча уйигача кузатиб қўярдим. Биз яна ўзимиздан ташқари нарсалар, ташқари оламлар, юлдузлар ва самовий ҳодисалар ҳақида суҳбатлашар, гўё само ва юлдузлар орқали ўзимизга боқар, юлдузларда туриб, юлдузлар қадар кўтарилиб, бир-биримизнинг кўнгил дунёмизни билиб олардик.

Тан олиш керак, Ҳаво Бланш хоним образини худди ўз ҳаётини ўйнаб бераётгандек, бу қисматни ўз танасида татиб кўргандек, бу сахна эмас, ўзи ҳаёти манзараларидек ижро этган бўлса, бу образга мутлақо тескари, мутлақо ёт, руҳан бошқа бир дунё бўлган, унга бетиним тажовуз қиლაётган ситамлар ва гуноҳлардан ўзини ибодатхонага олиб бориб яширган роҳибани ҳам шундай қойилмақом ўйнаб берар, у сахнада талаб қилинган қиёфага, маликаларга, санамларга, маъбудаларга, чўриларга, оксочларга, фоҳишаларга, беваларга, вайсақиларга, ишқ йўлида қурбон бўла оладиган маъшуқаларга осон ва тез айлана олардики, мен унинг айнан сахна унинг яшашини, сахна унинг учун ўлим тўшаги эканини ҳис этардим. У мен билган актрисаларнинг энг улуғи, энг дилбари, энг бекиёси эди. Бу эътирофнинг унга бўлган ғойибона ҳисларимга боғлиқ жойи йўқ, у ростданам мен билган актрисалар ичида энг истеъдодлиси эди, сахнани ҳам ҳаёти, ҳам ўлими, ҳам шарафланиши, ҳам надомати деб биларди: бу эътирофни фақат мен эмас, кейинги ўн йилликларда сахнанинг ягона ва мутлақ ҳукмдорига айланган Маъбудга ичдан ҳасад қиладиган, унинг қарашларига қўшилмай ўзларини анчайин

халис ҳисоблайдиган танкидчилар ҳам эътироф этишарди. Аммо улар азбаройи Маъбудга бўлган аламзадаликлари учун буни кўпам жория қилишавермасди. Зеро, Ҳаво бу пайтда Маъбуднинг марҳамати ва инояти остида орзулар шохсупаси томон парвоз қилар, қанчалик халис бўлишмасин, сахна маъбуди билан келиша олмайдиган бу санъатшунослар назарида Ҳаво Маъбуд учун фақат ёш истеъдодли актрисагина эмасди. Зеро, Маъбуд ҳақиқатан ҳам сахнанинг маъбуди эди: у хуркак, бесабр, бетгачопар, саркаш, ўжар, сахна афсоналари ва хомхаёллар бандиси бўлган бир жимитдай қиздан бир-икки йилдаёқ сахна маликаси ярата олган, оқибатда энди айнан Ҳаво ўйнаган спектаклларга келадиган хос томошабинлар пайдо бўлган, улар ҳамisha унинг ҳар бир ижросини маҳлиё бўлиб томоша қилиб ўтиришар, бу эса Ҳавонинг Маъбуд билан муносабатлари янада қалинлашиб, сирлилашиб кетишига сабаб бўлар, у янгидан-янги ролларда пайдо бўлгани сайин вақт ҳам, омад ҳам, ҳатто фиску фасод ҳам Ҳавонинг фойдасига ишларди: Ҳаво ўзини қурбон қиладиган, ўзини бағишлаган, ҳаётим деб билган йўлдан оғишмай кетиб борар, шунинг учун сахнанинг бир четида унга муҳаббат тўла кўз тикиб турган мени англамас ва кўрмасди ҳам. Аслида, мен бу театрга атрофидаги ҳар бир одамни маҳкумлар, ўзини эса ўзи яратадиган томошанинг Худоси бу деб қарайдиган ва театрнинг барча ходимини ўзи ҳақида шундай ҳулоса қилишга мажбур қилган, ўзи каби истеъдодларни сезиб қолса, уни нафақат театрдан, балки умуман, бу соҳадан қувиб, синдириб ташламагунча кўнгли тинчимайдиган, фақат ўзинигина тан оладиган, фақат ўзиникини маъқуллаётдиган, ўзининг айтганини қилдиришга ўрганган, умуман, бу майдонда ўзидан бошқа ҳеч кимни кўришни истамайдиган, феъл-атвори, гаплари, ўзини тутиши, дунёкараши билан менга негадир ҳамisha қайнаб турган темир идишни эслатадиган Маъбуд билан ёнма-ён ишлашга, унинг телбаларча талаблари-ю, иззат-нафсингни оёғи остига олиб, тепкилаб-топтаб ташлайдиган даражада ҳақоратларига фақат Ҳавони кўриб туриш учунгина рози бўлганимни у ҳеч қачон билган ва англаган эмасди. Ҳавога бўлган муҳаббатимни у билмасди – билганда ҳам бу туйғуларим Маъбуднинг истехзоли табассумига дучор бўлган бу ердаги бошқа ўнлаб ошиқлар каби изза бўлишдан бошқа бирон таассурот қолишига ишонмасдим. “Маъбуд учун сахна Иблис тўшағи” деган орқаворатдан тарқалган таъна дашномлар менга фасоддан кўра Маъбуднинг бир имосига лойиқ кўрилмаганларнинг ғаразидек туюларди, зотан, у хали-хануз бу сахнанинг, бу томошаларнинг ягона пири, ягона соҳиби бўлиб келар, бу соҳиб сахналаштирган, демакки қурган дунёсида нафақат бош роль, балки оддий бир эпизодда ўйнашни ҳам мана-ман деган актёрлар шараф деб билар, инчунин, Маъбуднинг бир киё боқишига маҳлиё бўлиб, театр эшиги ортида навбатда турганларнинг ўзи бир дунё эди. Маъбуд бу ерда йўқни бор қилар, таскарадан сулув, кўрқокдан қаҳрамон, фоҳишадан малика чиқара олар, у сахнада салтанатлар яратар ва бузар, дунёни зир титратган қироллару жаҳонгирларни бирпасда гадога айлантирар, асъаса ва аъмол ато этар ёки маҳрум қилар, марҳамат қилар ёки гуноҳ тамғасини босар, ҳар нарсага кодир, барча нарсанинг яратувчиси, ном берувчиси, соҳибкарами, жон ато этувчи ва жон олувчиси эди – у бундай пайтда, ростданам бу дунёнинг, бу сахнанинг яратувчисига айланарди – вақт ва атрофдаги ҳаракатлар тўхтаб, барча нарса унга, унинг хоҳишига, иродасига хизмат қила бошларди. У бундай пайтда ростданам телба яратувчига айланар, унинг хоҳиш-иродаси билан дунёга қайта тартиб ва исм, орзу-армон бериларди. Бу ердаги барча нарса уники, у бу сахнада Яратган киёфасида пайдо бўлар, сўнг ўзининг телба хаёллари марҳамат кутиб, жон ховучлаб турган янги қисмат ижрочилари бўлмиш актриса ва актёрларга жазби ва иноятига қараб, садақа улашгандек мақом бериб чиқарди – шох бўлганлар бирдан

гадо киёфасида пайдо бўлар, гадо эса тахтга ўтирар, севган махбубидан жудо бўлар ёки унинг иродаси билан қатл кундасига бош қўярди. Жон бериш ва олиш – ҳаммаси Маъбуднинг инон-ихтиёрида эди. У сахнани кўрсатиб, “Бу муқаддас даргоҳ, бу ерда фақат топинилади, сиғинилади, гуноҳ қилинмайди! Ёлғон ва хиёнатга бу ерда ўрин йўқ! Ким гуноҳ қилса, аршу аълонинг жазосини олади!” деган гаплари нақ афсонага айланган, бу таърифу тавсифдан сўнг Ҳаво каби бу даргоҳга энди қадам босганларга сахна нақ ибодатхонадай таассурот қолдирар, Маъбуднинг ўзи янада илоҳий кўриниш оларди. Аслида уни яхши билганим учун унинг бу гапи менга ўлжа умидида қўйилган тузокларга ўхшарди – зотан Маъбуд жуда уста овчи эди, у ёввойи, ҳуркак ва содда кушчаларни қандай тузокка туширишнинг ҳадисини олганди. Мен у Ҳавога ҳам шундай деганига, шу сўзлар билан уни ҳам авраганига шубҳа қилмасдим. Зеро, у бу сўзлар билан қанча истеъдодларни хароб қилган, қанчаларини фасод дарёсига фарқ қилганди. Маъбудни кўролмайдиганлар у ҳақда, “Фоҳишани маликага ёки аввал маликага кейин фоҳишага айлантиради” дея таркатган миш-мишлар беҳуда пайдо бўлмаганди. У бу оҳанрабо гаплар билан тузокка туширар, бир-икки йилдан сўнг жонига теккач, яна шу сахнани рўқач қилиб, четга суриб чиқарарди. Ҳаво эса ҳозирча Маъбуднинг иноятига, меҳрига, марҳаматига сазовор бўлганларнинг энг тантиғи эди: айнан шунинг учун ҳам унинг ортидан шилталанган фиск селлари оқиб юрар, аммо фақат угина бунга эътибор бермай, ўша олис йиллар нарида, наъматак гуллари тагида, гул тиканлари тирнаган конталаш қўлларини кўрсатиб, шу қон ҳақи менга излаб топишга қатъий қарор қилган илоҳий меҳр арши аълосига қўтарилишда давом этарди.

Ҳавони севган, унинг ҳар бир қуни эмас, лаҳзасини, ору номусини, шаъни ва ғурурини ўзимники, меники деб ҳисоблаган, уни топташганда қўшилиб топтаган, олқишлаганда қўшилиб олқишланган, ўлганда ўлиб, тирилганда тирилган, бу телба дунёда уни ушлаб турган ягона илинж, ягона умид, ягона мақсад, ягона маъно – Ҳавонинг ишки билан яшаётган, Яратгандан фақат ўзимники бўлишни сўраган мен энди унинг ҳар бир хатти-ҳаракатини, унинг Маъбуднинг телба тасаввурлари ижрочисига айланаётганини залнинг бир четида жимгина кузатиб ўтирдим.

Ҳаво сахнада туриб, менинг залнинг бир четида ўтирганимни, унга махлиё бўлиб тикилиб турганимни билармиди-йўқми, унинг телба руҳи сахна ўйинларидан авжланган жунбушлари ичидан бир пайтлар бизни бирлаштириб турган хотира ҳиссини уйғотиб юборармиди, билмадим, аммо у бирдан мағрур ва кибри аёлдан ўша мен билган озурда, ғуссали, дардкаш Ҳавога айланарди, узун, бесамар, олис йўлни охиригача босиб ўтишга тоқати ортиқ дош бермас, бирдан бутун зални ларзага солиб ҳўнграб юборарди. Бундай пайтларда у дувуллаб тўкилаётган қалъадек йиғларди. Шундай пайтда мен хаёлларим ичига кириб кетар, худди болалик давридагидек бориб, елкасидан кучардим. Шунда биз залга ҳам, томошабинларга ҳам эътибор бермай, уларни, сахнани, Маъбудни унутиб, хиёнат ва наҳс хиди анкиётган сахнанинг бир четига ўтириб олар ва болалигимизда катталарнинг ноҳақ айбловларидан кўнгли тўлиб, уни ўзларининг қўғирчоғига айлантирмоқчи бўлишганда ўйинчоқ эмас, фаришта бўлгиси келиб, алам билан йиғлагандек йиғларди. Бу йиғи энди сахна йиғиси эмасди. Кучоғимда бир кучоқ бўронни ушлаб тургандек бўлардим, агар қўйиб юборсам, бу бўрон мени ҳам учириб кетгудек эди. Ҳавонинг ўзи эса аввалгидек қўлларимни қаттиқ ушлаб олар, уни бўшатиб олишга кучим етмас – назаримда бу қўллар қисмат қўлларидай чайир ва ёпишқоқ эди. Унинг ичидаги ғусса қўлларим орқали бутун танамни қақшата бошларди. Болалигида ҳам шундай эди – қўлларимни ушлаб олиб, ҳам танасига, ҳам калбига етган озорларни йиғлаб гапириб берар, токи ичидагини тўкиб солмагунча мени қўйиб юбормасди.

У ўша пайтларда ҳам худди шундай эди.

Катталар дунёси уни тушунмагани, туйғу ва ҳисларини, орзу ва кўнглини қабул қилмаганидан ўқиб-ўртаниб йиғлар, унга нимадир дегим келар, нимадир деб овутокчи бўлардим. Бир муддатдан сўнг Ҳаво кўзи тўла ёш менга озурда алфозда қарарди. Ниҳоят мени таниганини, ҳозир жудаям муҳим бўлган нимадир айтмоқчилигини ҳис қилар ва унинг мен учун қилажак тазаррусини қабул қилишга тайёрланардим. Аммо у бирдан паст, худди бошқалар эшитиб қолмасин дегандай, деярли шивирлаб шеър ўқишга тушарди. Билмадим, у эҳтимол, саҳнани ва ўзининг хомхаёлларга қурбон қилинган қисматиани бир зум ёдидан чиқариб, ҳақиқий кўнглига қайтгандир, кўнгли эса уни ғуссали, аламнок бўлса-да, орзуманд палласи бўлган умрининг энг яшнок даврига қараб етаклаб кетгандир? Ҳаёлимда бўлса ҳам Ҳаво орадан жуда кўп йиллар ўтгач бу шеърни худди ўн бир ёшидагидек, ўқиб, ўртаниб ўқирди. Бу шеър менга таниш эди. Бу ўша ўзи менга гапириб берган отасининг эътиборига эришиш учун ёдлаган, ўрнига отасидан шаплок еган шеър эди – телеграмдаги ёзишмаларда тургани учун мен ҳам бу шеърни беихтиёр ёд олгандим – Ҳавони қумсаганимда, унинг соғинчи, унинг армони забтига олганда бу шеърни ёлғиз айтиб юрардим. Бу ўша, ўн бир ёшдан бошлаб Ҳавонинг ақлини олган, уни ўзига ошуфта қилган Фуруғ Фаррухзоданинг шеъри эди. Ҳаво ўн бир ёшида, ўзини ўз топинганига қурбонлик келтирмоқчи бўлган отаси ҳам, яқинлари ҳам барибир ўзини тушунмаслигини англаган қуни бу шеърни худди ҳозиргидек паст овозда алам ва изтироб билан ўқиб берганди. Бу шеър аёлнинг исёни ҳақида эди ва менга Ҳаво бу шеърни бекорга ўқимаган, бекорга ёдламаган, бу шеърни ўқиши ва ёдлаши билан отасининг маъбудига қурбон бўлишни истамай, ўзининг маъбудини излаб топиб, унга топинишга қарор қилгандай туюларди менга. Балким Ҳаво бу қисматни ўшанда, отасининг тақик ва тазийқларидан бешиб, ҳаёлида ўзининг орзуларига, кечинмаларига, кўнгли озурдалига пушти паноҳ излаб юрганда мактаб саҳнасида Лайли ролини ижро этгани учун онаси билан кўшиб уйдан ҳайдалганда, табиасти, феъли, саркашлиги, унинг учун олдидан чизиб, ясаб, қуриб қўйилган дунёда эмас, ўзининг эркин, орзусига боп дунёда яшашни истагани туфайли бўйнига кўплаб тамғалар илиб ташланганда – барча нарсасига, ўзини ўраб турган оламга, уни болалик дунёсидан катталар дунёсига тез ва шиддат билан ўтказиб қўйган қисматига, кунма-кун, соатма-соат ўзининг иккиюзламачилигини, нотуталлигини намоён қилаётган кўз олдидаги дунёнинг алчоклиги ва ёлғонларига, уни дунёга келтирган оламнинг битта ўзининг меҳрини қозонишга қурби етмайдиган даражада мўрт эканини англаганда, худди шеър қаҳрамони каби ҳаммасидан воз кечиб, адашиш, саргашгалашиш билан бўлса-да ўша улуғ илоҳий меҳрни, илоҳий ишқни ўзи излаб топишга қарор қилгандир?! Ва айнан унинг ҳозир саҳнагача етиб келган умри ана шу исённинг, ўша орзуларнинг якуни, ўшанда бошлаган спектаклнинг охириги пардасидай туюларди. У бола ақли билан ўзи тушунмаган, моҳиятини англамаган, қўл-оёғини, орзу-хаёлларини боғлаб қўйган тақикларга қарши исён қилди, ўз эркини, ўз дунёсини, ўз маъбудини, сиғинувчисини ўзи яратмоқчи бўлди, бу излаш ва топиниш уни Маъбуднинг саҳнаси сари етаклаб келди, оқибатда дунёга ва унинг тартибларига, адолатсизлигига қасдма-қасд тарзда бўшатиб қўйилган унинг кўнглидаги тахти равонга Маъбуд келиб ўтирди. У Маъбуд киёфасида ўз пешвосини топди ва унинг маҳкумасига айланди. Мана энди у аёл киёфасида тақик дарахтининг мевасини ҳам узиб ейишга тайёрланмоқда... Мана, у менинг ҳаёлимнинг, тасаввурим саҳнасида ўша шеърни ёздиғига қарши қилинган ўша исённинг хулосаси ўларок ўқиб ўтирибди – ҳаммаси қандай бошланган бўлса, шундай якун топади, шу шеър билан бошланган эди,

шу шеър яна хотима бўлади. Менга ҳамиша Ҳавонинг ҳаёти ана шу ўн бир ёшида ўқилган, қизининг тарафини олгани учун онаси билан кўчага ҳайдалишига сабаб бўлган шеърнинг давомидай туюлади. Мана у сахнада ўша шеърни ўқиб бераёпти. Балки у шу лаҳзалар шеърдан ўсиб чиққан саргашта ва орзуманд қисматининг сўнгги сатрлари эканини ўзи ҳам англаётгандир? Ҳаво шеър ўқиркан, бир зум мен катталар дунёсидан, уларнинг танбеҳу хўрликларидан қочиб кирганимиз ташландиқ боғ тўрида, тарвақайлаб кетган наъматак гуллари орасида ўтиргандек, орадан вақт ҳам, йиллар ҳам ўтмагандек, ҳамон ўша ерда Ҳаво менга шеър ўқиб бераётгандек туюлиб кетди. Ўшанда Ҳаво отаси сиғинган Маъбуд томонидан етказилган зуғумлар, озорлар ҳақида гапирар экан, кўзларидан ҳозиргидай дув-дув ёш тўкилганди. У Худодан ҳар кеча отаси ҳам ўзини бир бор эркалашини, бир оғиз ширин сўз айтишини, унинг болалик ақлига номаълум тазийклару тақиқлардан кечалари билан йиғлаб чиқадиған онасига озор бермасликни, ота бўлиб ўзини тушунишни, ўзини ҳимоя қилишни, ўзини қўллашини, ўзининг бир олам орзуларини бошқа оталар каби эшитишни истаб йиғлаганди, аммо отанинг киёфасида у ўзига ёт, ўзига бегона, ўзига тушунарсиз маъбудни кўрарди, бу маъбуд уни тушунишни, эркалашни истамасди, аксинча, табиатан саркаш бўлган Ҳавонинг хис-туйғулари, орзу армонларига, ҳаёлларига, тасаввурига тақиқ қўяр, уни қисмат чўрисига айлантирадиган янги тартиблар, янги талаблар тайин қилари: Ҳаво юрак ютиб, театр тўғарагига қатнашмоқчи бўлганини айтганда, уч кун қўлидан толга осиб, бир умр сабоқ бўлсин дея оёғига хивчин билан саваланганди. Уч кундан сўнг ҳушдан кетгач, онаси уни ечиб олди. Оёқлари моматалоқ бўлиб кетганди. Бир ҳафта мактабга боролмай юрди. Мактабга келганда унинг кўзларини болалик аллақачон ташлаб кетганди. Дарсдан сўнг қайтаркан, ҳамиша катталарнинг бадбўй ва маломатли дунёсидан қочиб кириб яширинадиганимиз ташландиқ боғ олдига келганда у осмонга, гўё Яратганга қараб гапира бошлади: “Биласанми, сенга айтганим, излаганим, шунча йиллар сиғинганим Худо йўқ экан! Худо йўқ бўлса унда Иблис бор! Мен шу пайтда Иблис билан бирга ўша тақиқланган мевани еган бўлардим!” Бола ақли учун унинг бу гапларни айтиши кўркинчли эди, аммо Ҳаво бир ҳафтада улғайиб қолганди, у худди катталардек мулоҳоза қилар, ўзини катталардек тутарди. Мана энди Ҳаво ўша орзуси билан юзма-юз турарди. Агар Маъбуд уни танлаган бўлса у аёл киёфасида ўзи айтган тақиқ мевасини узиб ейди. Нима бўлганда ҳам менга у ўша лаҳзада, отасининг хивчинлари изи ҳали ҳам оёғида тавқи лаънатдек бўртиб тургандек, боғ олдида туриб, у ҳамма нарсага қарор қилгандек кўринганди менга. У кўз олдимда жуда тез улғайди – унинг қарашлари, фикрлари олдида мен ёш бир гўдак бўлиб қолдим. У тенгдошларидан олдин катта бўлди, оқ-қорани олдин таниди, савоб ва гуноҳни улардан олдин тушунди, улардан олдин дунёни таниди, олдин дунёнинг алчоқлигига дуч келди, хиёнатни ҳис этди – у ўзининг этагидан тортишга уринаётган ҳаётига қасдма қасд буларнинг ҳаммасини ўз бошидан кечириб, унга қасдма-қасд ўзини излади, ўзини излаш ниҳоят уни мана бу улуг томоша сахнасига бошлаб келди.

Мана, энди Маъбуд ундан охириги қурбонликни қабул қилиб олмоққа тайёрланаяпти – уни тақиқ дарахти сари бошлаб боришни режалаштирмоқда.

Маъбуднинг “Жаннатдан қувилиш”ни сахналаштирмоқчи бўлгани ҳақидаги қарори театр ихлосмандлари, хусусан, санъатшунослар орасида қутилмаган баҳсу мунозара бошланиб, театр аҳли тенг иккига бўлиниб кетишига сабаб бўлганди. Гарчи юз-кўзларида ўзларини холис кўрсатишса-да, аммо ич-ичларидан Маъбуднинг ҳар бир бошлаган ишини кин билан кутиб оладиганлар бирдан ою-ҳаннос солишганди. Улар, “Бизнинг ижро салоҳиятимиз ҳали бу фожиани

сахналаштиришга тайёр эмас! Ҳали сахнамиз тайёр эмас!” деган важларни рўқач қила бошлашди. Уларнинг гапларида ҳам жон бор эди. Бу асар агар муваффақиятли чиқмаса, нафақат бу театр, балки “миллий театр соҳаси афкор омма олдиди шармисор бўлгани” қоларди. Аммо аксарият танқидчилар, “Дунё санъатининг гултожи бўлган асарнинг сахналаштирилиши миллий сахнанинг оламшумул ютуғи бўлади, зотан, дунё театрларининг салоҳияти ва миқёси шу асарни сахналаштирилганига қараб белгиланади, биз ҳам салоҳиятимизни аниқлайдиган палла келди”, деган хулосага келишдики, бу Маъбудга янада куч берди.

Мен барибир ўз фикримда собит эдим, Маъбуд айнан ёнида Ҳаво пайдо бўлгачгина уни сахналаштиришга қарор қилганига заррача шубҳам йўқ эди: у узок вақт, эҳтимол қирк йил унинг туб мақсадлари учун ўзини қурбон қила оладиганни излагандир?

Агар Маъбуднинг шу пайтгача қилган ишларига синчковлик билан разм солинса ҳам мен ҳақ эканимни англаш қийин эмас: унинг ҳаёти яхшилаб ўрганилса, шу пайтгача сахналаштирган барча спектакллари “Жаннатдан қувилиш”ни олиб чиқиш учун шунчаки репетиция экани аён бўлади. У бутун умри давомида қўйган барча асарларида – фоҳишадан тортиб, маликагача, ҳаммасида ўзини ўзига қурбон қиладиганни излаганига, ана шу мақсадда атрофида гирдикапалак бўлганларни ҳар қўйга солиб синаганига, гоҳ фоҳишани, гоҳи роҳибани қахрамон қилиш орқали томошабинларни ҳам аста-секин ўзининг сўнгги улуг томошасига тайёрлаганини сезиш қийин эмас. У шу пайтгача қўйган барча спектакллари номини абадийликка муҳрлайдиган биргина шу томоша учунгина сахналаштиргани менга қундай аниқ эди.

Маъбуд бу асарни сахналаштиришга жазми, балки бош роль ижрочилари борасидаги қарори билан ҳам театр аёну арконларини қўлғулага солиб қўйди: Аёлни тақикланган дарахт сари бошлаб борадиган Иблис ролида ўзи ўйнашини билдирганда нафақат санъат аҳли, балки бутун матбуот жунбушга тушди. “Иблисни менинг ўзим ўйнайман!” деди у. Аслида унинг роль ўйнаши янгилик эмасди. У бир пайтлар хуштор, жазман, ҳасадгўй, мустабид, жаллод каби иккинчи даражали ролларини ўйнаган, аммо ҳали бирон марта бош қахрамонликка даво қилмаган эди-ки, бу қарори билан миллий томошачиликдаги янги шов-шувни бошлаб берди. Қанчалик баҳс-мунозара қилишмасин, Маъбуд қарор қилиб бўлганди: у азалдан ўзига қарши чиққанлардан аёвсиз ўч оларди. Унинг бу қарорини театрга ҳурматсизлик деб баҳолаган бир-иккита санъатшунос тезда тилини тишлаб қолишди: Маъбуд маъбудлигини қилди – улар ҳаммасини эсдан чиқариб, ўзларининг тўсатдан пайдо бўлган тирикчилик муаммоларига ғарқ бўлиб кетишди. Бу Маъбуднинг синалган услуби, қирк йилдан буён давом этаётган даҳоланинг бир қўриниши эканини театр аҳли дарров англади. Шундан сўнг ҳеч ким бу қарорга очик муносабат билдирмади, ҳамма ким қарши бўлса, бошига нималар тушишини тасаввур қилиб бўлганди. Бу нафақат ўзига ортикча баҳо бера бошлаганини, балки, энди ўзининг қарорлари муҳокама қилинмаслигини билдирарди. Шундай қилиб, у ўзи сахналаштирган асарида Иблис ролини ўйнашга киришди.

Нихоят ўша кун, бутун шаҳар орзиқиб кутган премера кuni етиб келди – менга ўша кuni нафақат шаҳар аҳли, балки аршу аълодагилар ҳам театрга йиғилгандек таассурот пайдо бўлди. Қутилганидек театр одам билан тўлиб-тошди.

Саҳнада Иблис киёфасида Маъбуд пайдо бўлди ва у ўзининг Яратганга қарши исёнини намоён қилувчи нутқ ирод қилди.

Ҳамма юрак ютиб, кутар, ҳар бир сўз, ҳар бир имони ёдда сақлаб қолишга, бу улуг томошанинг бир қисмига айланишга уринарди.

Нафсиламбрини айтганда, шахсан мен у шу роль учун туғилганини, шу ролини ўйнаш учун қирқ йил саҳнада тайёргарлик кўрганини ич-ичимдан ҳис этдим ва бунга энди ҳамма амин бўлиб турарди.

Маъбуд деб билганимиз ва сиғинганимиз аслида Иблиснинг ролига жуда боп экан; у Иблис ролини худди ўзи уни аввалдан билгандай, у худди ўз дўстидай, ўз устозидай ёки унинг ўзидай ижро этарди. Унинг Маъбуд киёфасидаги Иблис эканига энди менда заррача шубҳа қолмаганди. Ҳамманинг шубҳа-гумонини йўққа чиқариб, у бу ролини шундай қойилмақом қилиб ўйнадики, гўё шу роль учун бу дунёга келган, шу ролини ўйнаш учун қирқ йил пайт пойлагандай эди.

Ниҳоят саҳнада менинг севганим, менинг кўнглим маликаси, яратгандан фақат меники бўлишни истаган, аммо меники бўлолмаган, ҳамма аёлни ким ўйнар деб ҳар хил тахминларни йўққа чиқариб, мен ўйлагандек ва қутганимдек Ҳаво пайдо бўлди.

Иблис уни атрофида гирдикапалак эди. Мен томошалар залида ўтирар, саҳнадаги воқеаларга, севганим, маъбубамнинг оламшумул алданишига дахл қилолмасдим – мен бу ерда томоша қурбони эдим – шунчаки томошабин эдим.

Ва ниҳоят, Иблис ўзининг бутун ибтидодан бошлаб ўқиган, ўрганган, ўзлаштирган сеҳру жодусини, маҳоратини, билими ва истеъдодини ишга солиб, Ҳавонинг қўлидан тутди, уни тақиқ дарахти сари етаклаб борди ва унга ўн саккиз минг оламнинг гуноҳи ва тазаррусига сабаб бўладиган мевани узиб берди...

2. МАЛАК

ҲОЛ

Малак менинг ҳаёлим ва кўнглимга олма гулли оппоқ кўйлак кийиб кириб келганди: у шу даражада нозик, шу даражада навниҳол эдики, ҳозиргина гуллаган ёш ниҳолнинг гулбарглари қоплаб олган ва бу дунёга куртаклари билан хуркиб-титраб боқиб турган новдасини эслатган, димоғимга гуллашини ҳар баҳорда худди она сутини қумсаган гўдакдай кутадиган ва ҳамиша онамни эслатадиган ҳовлимиздаги олма гулининг муаттар ҳиди келиб урилган, ўша лаҳзада худди хуру филмонлар парвона, пари булбуллар сайраб турган равзаи фирдавсга тушиб қолгандай, Буюк гуноҳ содир бўлиш арафасида Одам Ота билан Момо Ҳавонинг қаршисида турган, гуноҳ саргашталигини бошлаб берган табу олмасининг бўйидай масту мустағриқ қилганди – “ўлдим-куйдим” деган ишқ киссаларини назарига илмаган мендай калондимоғ йигит бу муҳаббат ҳиди, муҳаббат тоғи эканини кейинчалик – руҳимни Малакнинг остонасида қолдириб, бўшаб қолган арава каби айрилиқдан тўкилиб тушай деётган қоқшол танамни судраб, шаҳарнинг беадок кўчаларида бесару пой сочилиб кетган кунларимда англадим – аммо ўша пайти, Малакни илк бор кўрганда муҳаббат эмас, онам ҳақида сўраганимда момом айтиб берадиган қадим чўпчак хотирамда жонланган ва бир зум Иблис етаклаб борган олма дарахтининг Момо Ҳавони оҳанрабодай ўзига чорлаган мевасини кўриб тургандек ҳаприқиб-ҳаяжонланиб кетгандим (Иблис алдаб, тақиқланган мевани едиргандан сўнг Яратган одамларга ҳамиша ўз гуноҳларини эслатиб турсин дея жаннатдаги ўша олма дарахтини Момо Ҳаво ва Одам Отанинг қулбаси олдига экиб қўйган экан – унинг гуллари шу даражада муаттар, хушбўй эканки, бу бўй димоғига урилганда иккаласи ҳам ҳушдан кетишар, кейин абадийлик қадар чўзилган дийдор ва айрилиққа дош беролмай йиғлаб юборишар – тарки одат амримаҳол Иблис эса ҳамиша ўз макрига илинган аёлни бошлаб келар, Яратганининг жаннатдан

жой бериб, қилган хатосини тўғирлаш учун олма дарахти тагига бошлаб келар, яна ўша тақиқ мевасидан узиб берар, фаришталар ҳам таъзим қилиш буюрилган яратиққа сўнгги нуқта қўядиганни тугиб бериши учун то қиёматгача йўлдан оздиришда давом этаркан. Иблисининг ўзи ҳеч қачон яхши кўрмайди, у бу туйғудан мосуво қилинган, фақат у кимнинг кўнглида ишқ оловини кўрса, ўша муҳаббатни ўзиники қилишни истаркан. Шунинг учун унинг яна бир исми “муҳаббат ўғриси” деб аталаркан.) Малакдан таралаётган олма ҳиди ҳам Иблис васваса қилган ўша дарахтдаги мевага ўхшаб, онгу шууримни буткул махв этган, мени қуршаб турган барча нарса – барча одамлар, кўчалар, заъфарон баргларида бўй кўрсата бошлаган фасли хазон, кўчаларни тўлдириб ўтаётган автоуловлар, шаҳарнинг ўзи ҳам – ҳаммаси бир зумда йўқликка айланган, қаршимда фақат Малак қолган, ниҳоят кўнглимнинг дашту ўнгирлари асрлараро сарсон излаганимни, икки дунё оралигида саргашта ахтарганимни топгандай руҳим канот чикариб, Бурокқа айланиб, аршу аълога учиб жўнаганди – Малак олма гулли қўйлақда олдимдан ўтиб кетгунга қадар бўлган оний сонияларда мен фақат ўзимнинг эмас, қувғинди башарнинг ошиқ авлодлари тақдирига ҳам назар ташлаб ултурган, таассуфки, мени ҳам уларники каби адашган ва алданган қисмат кутиб турганини ҳис қилган ҳолда у томон интилган, ўзим ишонмаган ва менсимаган муҳаббат кўнглимга кириб келган лаҳзада, яъни ибтидодаёқ интихосини кўрган, кейинчалик ҳам кўнглим саҳросида дайдиб юрарканман, олма гулли қўйлақ кийган кизга қараб худди ҳайкалдай қотиб қолган, ҳали ёзилмаган оппоқ ва силлиқ қоғоздай ўзимни университетнинг дарвозаси олдидан ёғимланган, алмойи-алжойи сатрлар билан тўлдириб ташланган сукуфдай, телбаваш, руҳимни топталган ва озурдаланган, шикасталанган ҳолатда қайта-қайта уни учратган жойдан топиб олардим, зеро кейинчалик ҳам орадан кунлар, ҳафталар, ойлар ва йиллар ўтган бўлса-да, мен ҳеч қачон кетмаган, ўша лаҳзада, ўша сонияда, ўша олма гулининг масту мустағрик оғушида қолиб кетган, оралиқдаги Малакка бир сўз айтиш учун бесамар ўтган уқубатли уч йилдан сўнг ҳам мени ўша ерда, ўша лаҳзада – олма гулли қўйлақ кийган кизга қараганча қотиб қолган ҳолатда топиш мумкин эди: дунёда муҳаббат борлигини тан олмайдиган ва муҳаббатга ишонмайдиган, уни фақат китобларда мавжуд деб биладиган, ўғай онанинг зуғумларига зидма-зид ҳаётини хомхаёллардан холи килинган аниқ режалар устига қуриб, бошқа ҳеч қачон оғишмай, адашмай тўғри мақсад сари кетаётган мен бу ҳиссиётни олдин бошимдан кечирмагандим ва туни билан энтикиб тикилгани билинадиган каштали рўмолчалар совға қилган синфдош қизлару мени еру кўкка ишонмайдиган Ҳосиланинг туйғуларига лоқайд ва эътиборсиз қараган, бир куни севгининг заққум чангалига тушиб қоламан, унинг телбанавиш қулига айланаман деб ҳеч қачон тасаввур ҳам қилмаганман, зеро мактабни битириш йилида олис пахта даласида тенгдошларимдан ортда қолмаслик учун биринчи муҳаббат “ўйини”ни ўйнаган эсам-да, ҳеч қачон аёл зотига муҳаббат кўнглимда палак ёзмаган, айнан шунинг учун ҳам Малак менинг ҳали очилмаган кўрик бўлиб ётган кўнглимга илк муҳаббат уруғини эккан, кейинчалик Ҳосилага бўлган туйғуларим нима эди, унга нега бунчалик боғланиб қолдим, нега уни шунчалик тез унутдим, нега Малакка бўлган муносабатим ўша бегубор туйғуларга ўхшамайди, нега бунча азобли ва ситамли, нега андуҳи бунчалик оғир деган савол бот-бот ҳаёлимга келарди ва бу саволларга ҳеч қачон жўяли жавоб тополмаганман, зотан, мен Ҳосила билан танишиб, у билан бирга аввал талабаликнинг нони қаттиқ, йўли тиканли сўқмоқларини бирга кезиб чиққан, ундан кейинги токи у турмушга чиқиб кетгунча ҳам сирдош ва дардкаш бўлиб қолган бўлсак-да, ҳеч қачон муҳаббат борасида оғиз очмаганман, айнан шунинг учун ҳам худди Мажнун кезган саҳрога

ўхшаш корга бурканган кимсасиз пахта даласида унга Малак ва ундан анқиб турадиган олма гули ҳақида гапириб берганимдан сўнг у барча муносабатларимиз барҳам топди, аммо менинг дардларим эса олма дарахти каби гуллай бошлади – борлиқ хазонрезги билан юзма-юз келган паллада менинг юрагимда севги куртаклаганди: кўзимга бостириб кираётган куз билан кўнглимда сеп ёзган баҳор бир-бирларини тан олгиси келмас, мен аро йўлда ботин билан зоҳирнинг бир-бирига хезланишига мустаҳиқ этилган, оёқларим остига кузги дарахтларнинг барглари тўкилиб тушаётганда кўнглим мени ишққа маҳкумлик дорига осган, бу дор шунчалик баланд эдики, ундан Момо Ҳаво ва Одам Отанинг жаннатдаги тўшаги устига қурилган кўшкка осилган азал-абад куйини чалувчи кўнгиноқлар ва улар жаннатдан ерга қадар кезиб келган саргайишлик дашти кўриниб турар, мени ҳам тавқий-лағнат таваллолари тутаб ётган, ишқ куйиндиси анқийган жисзана саҳроларда судраб юрар, ўзининг ситам тишлари билан кўнглим қирларини обдон шудгорлар, Одам Ота ўзи билан беҳишдан бу маконларга олиб келган ҳижрон уруғини экар, охир-оқибат кўз олдимдаги оламга айро ва бегона бўлиб боқардим – менинг юрагимда муҳаббат гуллаган паллада атроф-жавониб саргайиб-тўкилиб бўлган, заъфарон фасл кўз олдимда она маликадай қатл этилган: оёқларим остида кузнинг тўшаги бўлиб ўтган кунларимнинг жасадлари каби хазонлар уюми ётар, кибр фарроши уларни энди супуриб адо қилишга қурби етмас, кўнглим шудгорида ниш урган ниҳолга қасдма-қасд борлиқдаги куз барча хазонларни тўкиб, гулларни қуритиб, дарахтларни ечинтириб, мени андуҳлар уюмига кўмиб ташлаб, оламни иши-ишидам қилганда мен ишқ ниҳолидаги довуччаларни териб олишга киришган ва ниҳоят Ҳосила берган рўмолча қатларига беркитилган куртакларни тушунмаганимнинг ажрига – азал-абаднинг қарғишига йўлиққандим – китобларда ўқиб, ўзим мазҳаб қилган севги билан юзма-юз келган, ҳар кўрганда димоғимга олма гули ҳиди келадиган бу қизни севиб қолганимни тан олгунча бутун бир мангуликни, уқубат уммонини кечиб ўтдим: уни севиб қолганимни англаган лаҳзада мени ўраб олган дунё хушу хурсанд, беғам-бесаро кунларимга қатл кундаларини тайёрлашга киришган, мен эса туйғуларимни қабул қилолмаётган оламдан қочиб, ўзимнинг ичимга яшириниб олгандим: руҳим маконлар ҳамда замонлар аро ўтмиш ва келажакда, фалакнинг ўн саккиз минг қаватида адашиб юрарди – адашишларим интихоси шу бўлдики, фалак менинг пешонамга ишқ йўлида қурбон бўлувчи ошиқ битигини ёзиб қўйишга киришди – уни кўриш учун кўзларимни юмдим, кўз ўнгимда олма дарахти олдида турган Момо Ҳаво ва Одам Ота намоён бўлди. Уларнинг ёнида Иблис турарди. Унинг Иблисигини мен момомдан эшитган чўпчаклар, афосоналар, нақллар орқали билардим ва момом уни худди шундай тасвирлаб берганди – чўққи соқоли ўзига ярашган, атрофга ҳашиам, кибр, виқор таратиб турар, ҳар қандай мавжудотнинг ақлини олар даражада ҳушсурат, қадди-қомати эса қиличдек ўткир ва жодули, кўзлари одамнинг ичини ҳам ўқий олишга қодир эди: у Момо Ҳавога олма узиб берарди: ўшанда азал ва абад қадар саргардонликка сабаб бўладиган гуноҳ содир бўлишини англадим, Момо Ҳаво ва Одам Отани огоҳлантирмоқчи бўлдим – миллион йил берида, Малакни учратган лаҳзада туриб, уларга қараб бор овозда ҳайқардим, аммо товушим чанг бўлиб учиб юрган асрлар қуюнида сассиз йўқолиб кетди: уларга қараб югурдим, аммо оёқларим орқага, муқаррарлик сари чопди, кутганим юз берди, яхлитликка дарз кетди, биз чексизлик маконига улоқтириб ташландик – муқаррарлик бизни губорга айлантди, заминга келтириб совурди: ана шунда биз айрилиқни, жудодликнинг қўламини ҳис қилдик, кўнглимизга соғинч ва армон бўйинтуруғи осилди; бутунликка қараб интилдик, бутунликни соғиндик, тўпроқ

бўлсак, лойга, тош бўлсак, сувга, қум бўлсак, губорга айланиб уни бесамар изладик, зеро мен ўша тақиб олмасининг меваси эдим, гуноҳ олмасининг фарзанди эдим – момом ҳамиша кўрқиб юрадиган шаҳарга келиб топганим шу бўлганди-ки, мен олма гулининг ишқига мубтало бўлгандим.

2

Бу мубталолик қисмати эди. Малакни фақат узоқдан кўрар, унинг яқинига ҳам йўлолмас, унга бир сўз айтолмас, лекин уни кўрмасдан тутолмас, уни кўрмасам дунё кўз олдимда чархпалак бўлиб айланар, кўнглим мусибат куюни билан тўлар, ҳар куни эрталаб ва кечкурун уни узоқдан кўриш учун бўлса ҳам у қўналга қилган талабалар ётоқхонаси атрофида ўралашиб юрар, уни кўргачгина ўзимга келиб, ижарадаги хонамга қайтиб, худди ўликдай қимирламай ётардим. На сабоқ билан, на ёш, навқирон сабоқдошларим, на ҳар қандай маҳал, ҳар қандай вазиятда менинг ёнимда турадиган ва менга ҳамдард, суянчиқ бўла оладиган Ҳосила кўзимга кўринмасди: у ҳам, сабоқдошларим ҳам битта сиймо қаршисида эриб, йўқликка айланиб кетар, эллик тўртта та сабоқдошим ичида фақат уни кўрар, фақат угина мен учун мавжуд, гўё дунё, олам, коинот у учун яралган эди: фақат уни кўриш учунгина ўқитувчиларнинг ўзлари ишонмайдиган маърузаларига қатнардим, фақат уни кўриш учун дарсларга борардим: уни гоҳ дахлизда, гоҳ зинада, гоҳида кутубхонада, гоҳида сабоқхонада учратиб қолардим: кўришим билан еру қўқда ҳаракат тўхтар, фақат унинг нафаси ва менинг юрак уришим эштилар, гўё чархи дун менинг юрагимда айланаётгандай мен азал-абаднинг, тирикликнинг, ҳаётнинг ва кечмишу кечилишларнинг қоқ марказига – оламнинг таянч нуқтасига айланардим. Бу укубатни кўтаришга қурбим етмай қолар, бошқалар ҳам менинг кўнглимдаги ситамнинг акс-садоларини эшитсин дея кимнидир жеркир, кимнидир майна қилар, кимгадир ўкраяр, кимгадир захримни сочардим – булар ҳаммаси менинг ичимдаги укубатнинг ташқарига чиқаётган ожиз жаранглари эди. Анчадан бери сабоқдошларим мени изимдан “Телба” деб чақиришларини ҳам билардим. Ҳосила ҳам менинг ўзгариб қолганимнинг сабабини тушунмасди: гарчи бир-биримиздан сир яширмасликка келишган бўлсак-да, мен унга ҳам лом-мим дея олмайман. Баъзан унинг меҳрибонлиги, унинг атрофимда гирдикапалак бўлиши, менга ортикча эътибор бериши ҳам ғашимни келтирарди: уни ҳам жеркиб ташлардим. У бир-икки кун тумшайиб юради-да, кейин барибир биринчи бўлиб ўзи гап отади: узоқ хафа бўлиб юриш унинг феъл-атворига тўғри келмайди. Яна ҳеч нарса бўлмагандай мен биланапоқ-чапоқ бўлиб кетаверади. Сабоқдошларимнинг менга бўлган айрича муносабатларини ҳис қиламан, лекин улар менга гапиришга ёки менга гап қайтаришга, юзимга бирон нарса дейишга журъатлари етишмайди, инчунин, курснинг эмас, бутун факультетнинг фахрли талабаси эдим: мен билан ўқитувчилар ҳам кўпинча эҳтиёт бўлиб, иккиланиб баҳслашишарди. Синфдошларим айтганидек, мактабдаёқ мен “дунёнинг китобини ўқиш ҳам гапми, сув қилиб ичиб юборган” дим. Шунинг учун мен тезда университетда ҳам ўқитувчилар тилидан қўймайдиган, намуна қилиб кўрсатадиган талабалардан бирига айландим. Хотирам шунчалик ғайриоддий эди-ки, ухлаб ётган еримда ҳам фалон асарнинг фалон бетида нечта нуқта, нечта вергул бор деб сўрашса, иккиланмай айтиб бера олардим. Декандан тортиб, университет раҳбарларигача мени университетнинг фахри деб очикчасига эътироф қилишарди. Кўплар менинг Малакка бўлган туйғуларимни ихоталаш учун қилаётган жиртакни, кўрс хатти-ҳаракатимни ва қилиқларимни, уларнинг олдида ўзимни туттишимни қибр деб қабул қилишларини ҳам билардим,

зеро улар менинг ичимни билмасдилар, ичимдаги туғендан беҳабар эдилар: мен ичимда Малакнинг олдида қулдай, унинг поёндозидай ҳис килардим ва бунни тан олгим келмай бошқаларга ҳукимини ўтказиб, шу билан ўзимнинг қул ва унга тобе эмаслигимни ўзимга-ўзим исботламоқчи бўлардим. Малакнинг олдида ўзимни қандай тутишни билмасдим: уни кўришим билан мен билган ахлоқ, мен суянган қарашлар, ўкиб-ўрганган ва амал қилганларим, амал қиладиган ва интиладиган ҳаётий дастурларим, ҳаммаси ўз моҳиятини йўкотар, мен ўзимни ҳимоя қилиш, унинг олдида хору забун эмаслигимни исботлаш учун фақат Малак деган қуёш ёритиб турадиган янги ахлоқ, янги дунё, янги замин яратишга тайёр эдим, шу ҳаёллар ва кечинмаларим билан мен унинг олдида Ҳаво олдида турган Одам эдим. Менинг кибрим, такаббурлигим, кўрслигим ҳоли забунликдан қутулиш, бир зум бўлса ҳам бу хўрликдан, бу зулмдан, бу маҳкумликдан халос бўлиш учун қилаётган ҳимоям, бошқалар олдида тақиб олган николим эди. Ўзимни қай ҳолатга солмай, ўзимни ким қилиб кўрсатмай, ўзимга қандай никоб қиймай барибир унинг олдида ўзимни хору ҳасдай, забундай, тупроқдай ҳис этар, кўнглим ғуруримни чангитиб, у томон чопарди – уни *дашти Адамдан миллион йил изладим, миллион йил покланиб, миллион йил тоат-ибодат қилиб, миллион йил фақат уни ёд этиб, унга борадиган машаққат тоғида яна миллион йил сарсон кезиб юрдим. Мен барибир унга интилдим. Ўт-ўлан бўлиб ўсиб чиқдим. Махлуқлар пайҳон қилди, қуёш жисизганақ этди, қулу-қуйиндига айлантурди. Қулдан қанот ясадим, қушга айланиб оташи томон учдим. Унинг олдида мен ҳам Одам ташлаб келган қўҳна дунёни томоша қилгим келди, қуёшни ўнгим келди, қуёш тафтида яна қул бўлгим келди. Қуёш қандайдир жимитдай қушча ўзига қариши исён қилаётганидан ғазабга келади: қаҳрини сочди. Қанотларим куйди... Барибир учавердим. Олов ғазабга келди. Энди қулим ҳам қолмай йўқликка айландим. Бир неча минг йил фалакда ғубор бўлиб муаллақ учиб юриб, ёмғир-қор билан ерга қайтиб тушдим, тўпроққа бағримни бериб миллион йил ётдим. Барибир яна тўпроқдан ўзимни-ўзим тикладим: атрофга боқдим, менга тикилиб турган ҳижрон махлуқларини кўрдим – осмон менинг фарёдими эшитмаслик учун мендан юзини ўгирди. Асрлар ва фасллар қуёшни бошланди. Мен илнж истаб туманга айландим. Баланд тоғларни, ўрмонларни, уммонларни, музликларни у бўлса керак қучоқлаб олдим. Замин қуёш қозонида қайнай бошлади. Ундан заъфарон дуд кўтарилади – бу менинг ҳижронда саргайган танамдан, маҳталликдан, захланган кўнглимдан кўтарилаётган дуд эди. Олам айланишдан тўхтади. Атрофимда ҳамма нарса айлана бошлайди: соатлар, кунлар, ҳафталар... лекин мен вақтни ҳис қилмайман. Замин бўм-бўш, осмон бўм-бўш бўлиб қолади. У олислардан олма гулига айланиб учиб келади – кейин бирдан ҳаммаси ўзгаради. Заминга баҳор қайтади, гуллар қайта юз кўрсатади, олам чирой очади. Димоғимга олма гули ҳиди урилади. Сараишталигим охирида У мени қутиб туради. Ҳамма нарса кўзимга У бўлиб кўринади. Тўхтаб қолган вақт юриб кетади, мени соғинч елкасига миндириб олади ва маҳкумлик дарёсига отиб юборади: мен уни севиб қолганимга энди батамом амин бўлганимда худди афсонадаги каби ёмғир ёққанди – мен номаълум йўللарда, номаълум махлуқлар орасида кезиб юрардим... Мен қуёшни йўқотиб қўйган эдим. Устимга дунё кафани ёшилганди. Жасадимни итлар олиб бориб кўмишди. Энди мурдалар орасида ётардим. Улардан бадбўй ишқисизлик ҳиди анқирди. Мен димоғимни бу мурдалар ҳидидан қутқариш учун чуқур нафас олдим, шунда димоғимга олма гули ҳиди урилди. Кўзимни очдим. Ёнимда олма гулли кўйлакда У турарди. Унинг кўзларида ўзимни – тирилаётган ўзимни кўрдим. Шунча излаганим олисда эмасди – шундай ёнимда эди, менинг ўзимда эди, менинг қаршимда эди. Тақдир ҳукми шу эди: энди мен ўз танамни ўзим*

қовуришга маҳкум этилгандим... Адам водийсида биздан бошқа ҳеч ким йўқ эди... Бу ерда ўтмиш ҳам, келажак ҳам йўқ. Бу ерда вақт, маъно ўз моҳиятини йўқотган. Мен унга ўзимни таништира бошлайман. У эса менга худди ётдек, бегонадек маъносиз, ҳатто ёвқараш билан боқиб туради. Мен унинг ёт бўлиб қолганини ҳис қиламан – миллион йиллик айрилиқ уни менга бегона қилиб қўйган. Усиз менга мавжудликнинг ҳеч бир қизиги йўқлигини, у менинг номим, аъмолим, мазмуним, шаклим ва борлигим эканини гапира бошлайман. Унга олма гули тақдим этаман. Аммо унинг қўлида гулдаста пайдо бўлади. Мен ўйлай бошлайман: “Унга яна ким гул тақдим этиши мумкин?!” Саволимга жавоб бўлмайди, унинг қучоғи олма гулларига тўлиб кетаверади ва гуллар орасида кўринмай қолади, гуллар уни мендан яширади – у худди уфққа ботган қуёсдек ботади. Бирдан кўзим унга олма гули узиб бераётган Иблисга тушади – сабоқдошларимнинг дилини хира қилиб, уларни тўнкаликда, саводсизликда, фаҳмсизликда айблаб бўлгач, хонага қайтардим-да, ўзимдан-ўзим нафратланиб ётардим, лекин эртасига яна шу ҳолат такрорланар, Малакни кўриш билан яна ўша ҳимоя қобиғимга кириб олардим. Уч йилдан бери деярли ҳар куни шу аҳвол: эрталаб уни кўриш илинжида дарсга бораман, уни кўргач саргашталиikka гирифтор этиламан, йўқ, ўзимни гирифтор этаман – худди Мажнун сахро кезгани каби мен одамлар билан гавжум кўча тусидаги одамдашларни, одамсахрони кезишга тушаман. Шаҳарнинг ҳам сахродан ҳеч қандай фарқи йўқ: миллионлаб одамлар яшаса-да бу ерда ҳам менга ҳамдард бўладиган кимсани кўрмайман. Кўнгил андух ҳалтасини кўтарганча одамлар бархани оралаб кимсасиз манзилларда Малак ҳақидаги хаёллар билан сарсон кезинади. Одамларнинг нигоҳларидан қочиб, қайсидир жин кўчаларга кириб кетаман: бу пайтда менинг фақат вужудим қолади, руҳим эса Малакни излаб еру осмонни кезиб юради.

3

Она, бу сенга ёзилган мингинчи мактубимдир, ёзилмаган мактубларим балким ундан ҳам кўпдир, саноқ нима керак, она, сон нима керак?! Бу сенга ҳасрат эмас, она, бу арз эмас. Менинг ҳеч нарсадан камчилигим йўқ. Мен ҳаммиша сен ҳақингда эслаганимда, сенга хаёлан биттадан мактуб ёзаман. Бугун ҳам сени эсладим. Баъзан сиқилиб кетсам, сен билан, баъзан отам билан ёзмайдиган, ёзсам ҳам барибир йиртиб ташланадиган мактубларим орқали дардлашаман. Она, бу шаҳарда ҳамма нарса етарли, улкан, баланд, осмонўпар бинолар, жонга роҳат берувчи хиебонлар, сотилиши мумкин бўлган ҳамма нарса топиладиган Иброҳимдан қолган дўконлар... Она, бу шаҳарда ҳамма нарса етарли, улкан биноларнинг устига нурафион чироқларда ақлни оловчи, жаннат шу ерлар эканидан хабар берувчи тузролар илинган. Пастда жаннатий, нозу неъматлар, кўзлари очиқ, кўнгиллари юмук мавжудотлар – бу шаҳарда ҳамма нарса етарли. Мен бу шаҳардан нолийдиган жойим йўқ, она. Айниқса, олма дарахтлари кўп. Ёшлигимда “менинг онам қани, ҳамманинг онаси бор” деб хархаша қилганимда, момом доимо “сенинг онанг, ана у олма, ўша олма дарахти туққан, бизнинг ҳаммамиз олма бўлганмиз, сен ҳам олма бўлгансан, бир куни узилиб тушиб, бола бўлиб қолгансан” дерди. Мен эса бунга ишонар эдим. Менинг онам, яъни сен – олма дарахти деб ўйлар эдим, ҳалигача, негадир шундай ўйлайман, она. Ҳозир момом мени ўқситмаслик учун алдаганини билсам ҳам барибир шундай ўйлайвераман, болалик ишончимга даҳл қилгим, уни ёлгонга чиқаргим келмайди. Ҳалигача олма дарахтлари менинг сирдошларим, она. Бу шаҳарда ҳам олма дарахтлари кўп, улар шаҳарни яна ҳам кўркем ва чиройли

қилиб бебаб туради, она. Айниқса, мен ўқийдиган университет биноси ёнидаги боғда ҳудди уйимиздагидек, ҳудди момом айтиб берган ривоятдаги Ҳаво ва Одам Отанинг ҳужраси олдидаги ва момом “Онанг шу!” деб кўрсатган ҳовлимиздаги дарахтга айнан ўхшаб кетадиган, ҳосили кўплигидан эгилиб қолган олма дарахти бор. Бу дарахт ҳар йили ҳудди сенинг қиёфангга – уйимиз олдидаги момом “Сени туққан шу!” деб кўрсатган олма дарахтига жуда ўхшайди. Уни сенга ўхшатаман. Гўё менинг қачонлардир келиб шу бинода ўқишимни билиб, шу ерда кўкрагансан ва мени ҳамиша ойнадан кўриб турасан, мени кўриб хафа бўлганда тўкиласан, хурсандлигингда гуллайсан. Баъзи тунлари ҳам келиб уни сен деб, ичимда у билан гаплашаман ҳам. У менга эртақлар айтиб беради, она. Бу олма жуда меҳрибон, у ҳар йили ҳудди мен ўйлаган пайтимда гуллайди, мен ўйлаган пайтда пишади, менинг кўнглимга қарайди. Хафа бўлган онларимда кўнглимни кўтаради, менга таскин беради. У менга ҳамиша сени ва жаннат олмасидан татинган Момо Ҳавони эслатиб туради, она...

4

Мажнундан фарким шу эдики, Малак дарди куйдираётган бағримни совутиш учун кўчада узоқ ва бесамар дайдиб, сўнг, уй эгасининг таъбири билан айтганда, ҳудди менинг ўзимга ўхшаб бесаришга ва тўзғоқ ижара хонамга қайтардим. Уй эгаси “Тавба, хонани ҳам ўзингизга ўхшаб ёввойилар яшайдиган ғорга ўхшатиб олдингиз-а!” дерди мазаха аралаш. Эҳтимол шундайдир, менинг озурда кўнглим, саргашта руҳиятим хонага ҳам кўчгандир? Мен кўчада кезишдан хориб, чарчаб қолгачгина оёғимни зўрға сударб хонамга кирардим. Агар оёқларим дош берса кечаси билан юриб чиқишга, ҳудди менинг хаёлларим каби саргашта кўчалар, тўзғоқ ва қаровсиз боғ, бир сипқориб, вужудимдаги оташни босгим келиб қоладиган анҳор бўйлаб, ҳудди ақлдан озган, бу дунёдан узилган, дунёнинг интихоси ва ибтидосини хаёлида уламоқчи бўлаётган девонадек кезиб чиқардим. Кўнглим каби тўзиб ётган хонамда эса менинг борлигим ҳам билинмасди: хаёлим ҳали ҳам Малак билан бўлар, тўшакда эса қуруқ тананинг ўзи чўзилиб ётарди – шифтга тикилиб ётаверардим, ётаверардим. Узоқ, ҳудди жони узилгандек, ҳудди мурдадек ётаверардим – шифтдан менга нимадир, кимдир тикилиб турганга ўхшарди. Шунинг учун ундан кўз узмас – мени доғда қолдирмасин дердим. Хонанинг шифти унчалик баланд эмас: уни мен ҳудди микроскопда кўриб тургандек қаерида ёриқ бор, қаери кўчиб тушган, қаерга ўргимчак уя қурган, қаерда пашшалар совуқдан қочиб тикилиб олишган, хонада нечта чивин учади, шундан нечтаси ингичка, нечтаси йўғон товушда гўнғиллайди, қайси чивин ориқ ёки қанотининг бир чети йиртилган, ҳаммасини айтиб бера олардим. Пашша ва чивинларнинг ҳар бири менинг ҳамдардим – ҳаммасини товушиданоқ танийман. Бошқаларнинг кўзига кўринмайдиган ёриқлар, дарзлар менинг кўзимга улкан ўпкон бўлиб кўринади. Балки чивинлар ҳам мени кузатиб туришгандир, балки мен ростданам ақлдан озаётгандирман – баъзан ўзимни шу чивинларга ўхшатаман: мен катта, қаноти қирқилган чивинман. Ана, беҳол шифтга кўниб турибман. Учишга, парвоз қилишга ҳолим йўқ. Пастда, тўшакда қандайдир қанотсиз жонивор мени кузатиб турибди. Эҳтимол, жонимга қасд қилиш учун пайт пойлаётгандир? Лекин у ҳашаротларга қасд қиладиган ҳолда эмас, узоқ йиллар хаста ётган ва касаллик бутун қувватини сўриб олган дардманга ўхшайди – бу унинг заъфарон тортган юзларидан, андуҳ қотиб қолган кўзларидан, тўзғоқ ва бесаришга хонадан ҳам кўриниб турибди. У ўзи тирикмикин? Ҳудди юз йиллардан бери шу ҳужрада жонсиз ётгандек қониға

ҳам зах ҳиди ўтириб қолган. Балким у ҳам катта чивиндир? Ўзим беҳоллигимга қарамай шу саволлар билан унинг устидан бир неча марта учиб ўтганман, унинг сўлгин юзи ва папила бўлиб кетган сочларидаги қурушиқ ширадан сўрганман – унинг қонидидаги дард менинг ичимга кўчиб ўтган. Ўшандан бери мен ҳам ниманидир излаб, ҳижрон заҳми уффураётган хонада бесару пой учиб юраман ва у мени ҳам ўзи каби ишқ дардида йўлқитирган. Мен энди ошиқ чивинман. Энди иккаламизнинг ҳолимиз бир, бир ҳаводан нафас олиб, бир дард билан ёнамиз... Унинг дуд ҳиди келаётган танасига қараганда у ҳам мен каби қанотидан айрилган. Энди учолмай, тўшак билан битта бўлиб ётибди. Иккаламиз қанчалар бир-биримизга ўхшаймиз: тақдир бизни қанотларимизни қирқиб олиб, бир ҳужрада яшашига – азал-абад айрилишига мубтало қилган – бу чивинлар ҳам одамлар каби ақлдан озармикин ёки улар ҳам ўзларига ўхшамаганларни “Телба!” деб масхара қилишармикин, лура ҳам Одам авлоди каби ишққа мубталомикин? Шундай ўйлар билан шифтга кўниб олган чивинлар билан ҳаёлан гаплашиб ётавераман. Баъзан бошим лўқиллаб, чакка томирларим қисиб оғрийди. Бошим айланади. Назаримда устимдаги кўрпа эмас, танамни улкан бир ҳижрон азоби босиб ётгандек, у бир махлуққа айланиб бўғзимга чангал соладигандек туюлади – телевизорда йиртиқич махлуқлар ўлжасининг аввал бўғзидан тишлаб кекирдагини узиб ташлашларини қўп кўрганман – шундай пайтда устимдаги кўрпа ростдан ҳам тўрт оёғи билан мени босиб турган махлуққа жуда ўхшаб кетади. Баъзан бу ҳис шунчалик забтига оладик, ваҳимадан бақириб юбораман. Лекин ҳужрамдаги товушимни ҳеч ким эшитмайди. Устимда ётган махлуқнинг нафаси бўғзимга урилади. Кўрпани белимгача сидириб ташлайман. Ваҳима эса барибир йўқолмайди. Хаёлимни чағилтириш учун хонадаги буюмларга кўз ташлайман. Стол устида очиқ ётган китобни кўраман. Китоб ҳам варақланаётганга, уни кимдир пичирлаб ўқиётганга ўхшайди. Салдан кейин мен у ерда китоб ўрнида кулча бўлиб ётган илонни кўраман. Илон оқиш ва кулранг, унинг териси деразадан тушаётган хирагина ёруғда ялтираб кўринади. (Момо Ҳаво билан Одам Отани авраган илон шу бўлса керак деб ўйлайман). “Ҳозир илон бошини кўтаради-да, секин ўрмалаб келиб, ёнимга қиради. Сўнг танамнинг хоҳлаган ерига ниш уради!” Мен кўрпани устимга қайта тортаман. Ташиқарида қарганики бўлса керак, “қарроқ” деган ваҳимали овози эшитилади. Кейин “қарроқ-қарроқ” деган қариллаш эшитилаверади, эшитилаверади. Деразадан кимдир мени кузатиб турганга ўхшайди. У томон қарайман ва сентябрнинг хира тунида озгин, бир-иккита тиши қолган, сочи патак бўлиб кетган, қоши ҳудди қамиш пўпагидек узун, бурни қайрилма бир кампирнинг қараб турганини кўраман: бу кекса ва бағритош ялмоғизга – кўнглимдаги Мухаббатга жуда ўхшайди. У мени мубтало қилиб, ўзи кўришига келган, устимдан кулишига келган, менинг тирик мурдага айланаётганимга ўзи гувоҳ бўлишига келган – баданимда ниманингдир оёқ изларини сезаман, сесканиб кетиб, кўзларимни очаман. Танамда нимадир жимирлаб ўрмалайди. Совуқ терга ботаман. Кейин ўша нимадир бутун танамда ўрмалаб юраверади, юраверади. Бу васвасалар мени туш ўрасига итариб юбормагунча тинчимайди, кейин мени уйқу яна ўша Малак ҳаёли билан тўлган рўёга итариб юборади.

5.

Кўнглимга муҳаббат келди-ю, мен иккига бўлиниб кетдим. Энди иккига бўлиниб олиб, ичимда ўзим билан ўзим курашиб ётардим. Малакни кўз олдимдаги дунёдан, ҳатто ўзимдан қизғанардим. Мен уни ҳаммадан қизғаниб, ўзимни-ўзим ичимга яширдим. Билмадим, бу қандай ҳолат эди, бу қандай кечмиш эди,

Малакни атрофимда ёлғон ва сук ўралашиб ётган дунёдан олиб қочиб, ичкарига олиб кириб олдим, фалак каби улкан ва фалак каби кажрафтор ичимга яширдим. Малакка бўлган муҳаббатимни бирон яқинимга ҳам айтмасдим, айтолмасдим, товушлардан, саволлардан, забонлардан Малакни кизганардим. Бирон кишига кўнглимдаги кечинмани айтсам, Малакка гард юкадигандек, бошқалар ҳам уни севиш мумкинлигини англаб қоладигандек, бу изҳорим уни осмондан, менинг осмонимдан ерга, наҳс қайнаб ётган заминга олиб тушиб қўядигандек туюларди. Шунинг учун уни ичимга қуюн қамаб қўйгандек кўнглимнинг қатларига яшириб юардим. Уни ичимга яширдиму, ўзимни телбаликка гирифтор қилдим. Ташқарга чиқмаган севги мени тириклай қовура бошлади. Мен туш билан ҳушнинг, рўё билан идрокнинг чегарасини унутдим. Хаёлим гоҳ тушга, гоҳ тасаввурга, гоҳ рўёга, гоҳ хаёлга эргашиб, Малак томон кетиб қоладиган бўлди. У бир дам ҳам хаёлимдан кетмасди. Рўё жилваларини канчалик кувсам шунча кўз олдимда пайдо бўлар, ундан канчалик узоклашсам шунчалик яқин келарди. У тушларимга ҳам олма гулли қўйлагига кирарди. Ниҳоят унга кўнгил кечинмаларимни баён қилиб, хат ёзишга қарор қилдим. Аммо барча ошиқларга хос ҳисларим билан унинг кўнглига озор беришга, унинг кўзларида балкиб турадиган бегуборлик ва гўзалликка ўзим сабаб бўлиб дарз кеткизишга қўрқдим. Хатни ёздим ва йиртиб ташладим. Яна ёздим ва яна йиртиб ташладим... Эрталабгача ёздим... Эрталаб мен тоғдай уюлган йиртилган хатлар орасида беҳол ётардим... Неча ойлardan бери руҳиятимда кезиб юрган саволлар, жумбоқлар, жавоблар, хаёл ва тушлар, кечинма ва туйғулар ёнимда тоғдай уюлиб, сочилиб, гижимланиб ётарди – менинг кечинмаларим, менинг андуҳим ўзимдан-да улканлашиб, шифт баробар бўлиб қолганди – бирдан қўркиб кетдим: агар бу хатларнинг биронтаси бошқаларнинг қўлига тушиб қолса, нима бўлади? Ҳамманинг олдида фош бўламан, мени ҳам ўзлари каби оддий, жўн туйғулар сохиби, ўзлари каби ожиз ва нотавон эканлигимни англаб қолишади. Бу ўйдан нафсониятим ва ғурурим сесканиб тушди. Хатларни катта целофан халтага жойладим-да, қўчага чиқдим. Ёмғир юзимга уриларди. Йўлак четдаги дарахтларнинг яланғоч таналари ёмғирда бўртиб қўринар, улардан чиркин ҳид келарди: дарахтларнинг таналари қорамтир тусга кирган, улар озорли киёфада эдилар, ёмғир томчилари шохлардан танага қараб секин сизиб келмокда эди; улар жимгина, тик турганларича эзилиб-эзилиб йиғлардилар... Балким, менинг ҳолимга йиғлашаётгандир? Ахир, улар онамнинг қавмдошлари, менинг жигарларим-ку. Балким факат улар менинг ҳолимни тушунгандир, ичимдаги азобни ҳис қилишгандир, бесамар ишққа маҳкумлигимдан кўнгиллари тўлиб кетгандир? Улар бу дарднинг қанчалар укубат олиб келишини билганлари учун менинг ҳолимга эзилиб йиғлашаётгандир? Дарахтларга қарашдан қўркиб, тез-тез юриб борардим. Охири анҳорнинг бўйидан чикиб қолдим. Қўлимдаги хатларни анҳорга тўқдим: назаримда анҳор хатлардаги дарддан буғланиб кетганга ўхшади – бирпасда бутун боғни туман эгаллаб олди. Шундан кейингина энди туйғуларимдан ҳеч ким хабар топмаслигига амин бўлиб, хотиржам изимга қайтдим. Туман эса мени уйгача таъкиб қилиб келди...

6

Дарвозада мени янги ой ҳўмрайиб кутиб олади ва қора сочли узун тунларини қаршимга тизиб қўяди, худди қўшмачилардай юлдузларни макташга қиришади. Ўзининг мактовига ўзи дош беролмайди – талтайган кеча қора, тим қора сочларини ёйиб юборади, пешонасига ойни илиб қўяди. Ой одамлар юзида ўзини қўрмоқчи

бўлиб, узоқ термилади. Мен барибир туннинг хушторига айланаман – у мени оғушига олиб, устимга аёз кўрпасини ёпиб қўяди... тонг эса рашк қилиб кўзимга сабо шафагини сепеди, уйқумни эритиб юборади: кўксингдан бир, озурда, музтар бола сенга йиғлаб тикилиб туради: йиғлаётган боланинг оти хижрон. Қаёққади кеттинг келади, бош олиб, абадий кеттинг келади. Қаёққалигини, не учунлигини ўзинг билмайсан. Лекин қаёққади кеттинг келади. Деразадан қарайсан. Деразадан сенга кўпни кўрган дунё лоқайд мўралаб ўтиради. У минг йиллардан бери ишққа йўлиққанларга шундай лоқайд ва масхара билан мўралайди – дунё худди ҳамма нарсаси тугаб қолган гадога ўхшайди. Жулдур кийинган гадога. Фасллар кўз олдинда гоҳи кийинади, гоҳ шир ялонғоч ечинади: на уларда шарм бор, на ҳаё. Сен ошиқ юрагинга суянганингча энди ҳеч қачон кўришмас бўлиб кетаётган кадрдонинг изидан қараб тургандек фаслларни кузатасан.

Кунлар қаршимдан бир-бирини опичлаб ўтди. Узоқ апрель олдимга ҳаллослаб югуриб келди. Баҳор билан қўшиб, андуҳлар ҳам гуллайди, мева тугади. Сукут бақиригидан инграб юборасан. Тунлар менинг елкаларимга кўк кийдириб, тонглارнинг бағрида сингиб кетади. Дарахтлар гулларини тўқа бошлайди... *Саёқ шамол жулдур кийимда кўчаларни кезди тентираб Адирларда ётган туманлар Бог тўрига келди бостириб Шамолларга ўптирди гуллар қуёш ўпган сийналарини Ва газабдан жоҳил дарахтлар кўтаришди найзаларини Шамоллар тонглари сунураб, эриниб уйғонар дарахтлар, заҳматқаш темирчи чўққилар шамолнинг ничогин чархлар Октобрўй сизмайди сабрига, ҳидларни ўғирлар кўчалар, мархума аялаб қабрига гулдаста қўяди кечалар.*

Осмон мени кўрмаслик учун булутдан парда илади. Эски, чўқаётган деворлар тагида ёввойи ялпизлар бош кўтаради. Шабадалар хижрондан қартайган туйғуларга келиб урилади. Пештоқдаги мусича бола очади. Варрақлар заминдан қочмоқ истаб торткилана бошлади. Қуёш яна уфқлар аро сахна майдонига чиқиб, абадий рақсини бошлайди. Ёмғир кишининг гардларини сипқориб, ерга сингиб кетади. Дарахтлар куртаклар орқали дунёга мўралади. Қиш узоқ-узоқ тоғ чўққиларига қочиб кетди. Қаргалар “қар-р”, “қар-р” деб илтижо қилгани, кўрқитгани билан барибир шахарга баҳор кириб келди. Шаҳар ўзини ҳақиқий баҳор эгаллаганини мазорлардаги майсаларга қараб тан олди. Майсалар марҳумларга баҳор ҳақида эртақлар айта бошлади. Гулларда умид мўралади. Баҳордан дарақчи бўлиб, сархуш шамоллар эса бошлади. Олча оппоқ никоҳ қўйлагини кийди. У дарсга оппоқ, гулли қўйлақ кийиб келди. Дарсда Баҳор мен билан бирга ўтирди. Нигоҳлар олий мақом учрашув ўтказди.

Қарашлар бир-бирини таъқиб қилади.

– Салом!

– Салом!

Юрак қаршисида турган офтобга, ойга, йўқ-йўқ, ўзининг тириклигига, ҳаётига, бани оламга, Унинг қиёфасида турган ТАЖАССУМга термилганча тураверади.

– Гапира қолинг, – дейди У.

Юрак яна журъат қилолмади, бирон нарса дейишга қодир эмас. Уни кўрган заҳоти ҳаммаси ёдидан кўтарилди, ҳаммаси абасга айланди.

Бўлди...

Бундан бу ёғига ўта олмаслигига ўзи ҳам ишонади, қурби етмайди...

Бундан бу ёғи унинг учун табу, худди беҳиштдаги дарахт каби. Тақдири-азал у ёғига ўтишни тақиқлаб қўйган. Журъат у ёғига ўтолмайди. Одам Ота билан Момо хаво татиб кўрган ўша тақиқ Олмаси уни у ёғига ўтказмайди...

У енгилган қўшин каби ҳорғинлашиб изига қайтади.

Юрак уни олисдан бўлса ҳам кўриш учун учинчи каватга кўтарилади. Ҳар куни ахвол шу: юрак уни дебгина келади, уни деб кетади... Кейин ўзини хаёл дарёсига отиб юборади: бу дарёда у фарқ бўлиб кетади.

Гуноҳ унинг елкасида қисмат китобини ўқиб ўтиради. Кўзлари Ундан бошқа ҳеч нарсани кўрмайди. У кўзларини кўр, кулоқларини қар қилган.

У андуҳ ханжари билан ўзини-ўзи бўғизлайди. Юрак эса севги ихтироси билан банд эди. Аслида муҳаббатга фарқи йўқ, у эскириб, қариб бўлган, унга ҳеч нарсанинг кизиғи йўқ. У одамизотни аллақачон кашф қилиб, фош қилиб бўлган. Шунинг учун тез қариб қолган – муҳаббат қари фоҳишага ўхшайди – ҳар бир юракни тўшагига бошлаб келаверади, келаверади... Юрак эса ҳаммасини қайтадан кашф этарди... Унга ҳар бир нарса қизик эди – у энди дунёга келган чақалоққа ўхшарди.

Тушлари уни Унга томон олиб қочарди.

У хаворанг нимчада эди. Бошига рўмолча ўраб олганди. У нималардир деди – ўзи ҳам эшитмади, ўзи ҳам англамади. У ҳам нималардир деди – уни ҳам эшитмади. У эшитишдан, кўришдан холи эди: унинг бор вужуди энди кўнгилга айланганди: фақат сезарди, ҳис қиларди, ...севарди. Ғайритабиий ҳолда уни қучди. Унинг кўзлари қулиб турарди. Уни тушларида биринчи марта ўпиши эди: уйғонгач, катта савол унинг бошига келиб тушди: “Бу Иблис ўпичи эмасми?!”

У юрган ерда шаҳар осмонини оппоқ хаёллар эгалларди. Варрақлар ортидан унинг хаёллари билан қўл ушлашиб осмону фалакка учарди...

Шаҳар ёмғир остида тонггача ивиган қиз каби титраб турарди.

Туш оти чопқир, тонглар таъбирсиз, унинг юрагига ғулғула салади, тушлар таъбир излаб эртақларга бош олиб кетади... Ҳар кеч У тушлари билан бирга ухлайди. У хиёлоткор, у алдоқчи – ҳар тонг тушлари билан қўшиб уни ташлаб кетади...

У қутган ва махтал бўлган ҳамма нарса усиз ўтиб кетади.

Қирчанғи қаламлар дафтарлар устида югуради. Улар ҳам нима ёзишгаётганини билишмайди: фақат дафтар сахнида югуришса бўлди...

У эснаганча дераза орқали ташқарига қарайди. Кўзларига қишлоқ кириб келади. Болага ёшлигида кўп эртақ айтишган. Бола эртақларга қоришиб яшаган. Эртақлар болани севиб қолган. Эртақ бир куни ўзини жиннихонада кўрди... Суратлар бақрайиб туришарди. Ҳайрат сўнгги қўшиғини айта бошлайди.

Қунлар ўтаверади. Уларда на ҳад, на ҳуд бор. Улар чексиз-чегарасиз...

Лой томлар чучмомадан сарпо кияди. Бутоқ ёнида майсалар бош кўтаради – улар ер остида муждалар олиб келган. Улар жуда кўп эртақлар билади...

Тонглар энди хабар келтирмайди: улар юки оғир аравага ўхшайди. Чопиб келаётган бақриқ сайхонликка сингиб кетади.

Қизлар камалакни кийиб олишади.

– Эшиқлар нега ёпилар экан-а, – алам билан ўйлайди у. – Умуман ёпилмасдан, мурданинг кўзидек бақрайиб қолишса нима бўлар экан?..

У қунларини дорга осаверади. Баҳор ҳам, ёз ҳам махтал кўнгилни ташлаб кетади. Яна куз бошланади. Юрак дарахтларида сўнгги ҳазонлар хилпираб туради. Бечора юракка қийин: кўрпасига қараб оёқ узата олмайди.

Қунлар умбалок ошиб тушади. Вақт уни супуриб ташлайди. Ҳеч қайси фасл вақт номли забардаст муштга бас келолмайди.

Мен эса ҳамон ташландиқ боғни кезаман. Атрофимдан тун ва кун ўтиб кетади. Мен эса боғда ҳазонлар орасида уларга қўл силқийман. Боғда, дарахтлар орасида кўнглимга Малакнинг суратини туғ қилиб илганча ҳазонларга юқини ортиб, қўлмақлар орқали олисларга кетиб бораётган кузни кузатиб қўяман, ва

шу дарахтлар орасида кишни кутиб олишга чоғланаман – кизгиш рўмолига ўраб сепини, қалтироқ қўлларида кўтариб тугун, куз ҳам кета бошлар сўнгги йўлига – ямок пўстинига ўралиб секин. Боғлар хилватланишин бағрини кўтариб, ўрикнинг кўксига босганича лаб, кузни кузатишчун сўнгги манзилга – пастак деворлардан турар мўралаб – изғирин боғ хайдалиш куйини чаларди, дарахтларнинг ялонғоч шохлари осмонга илтижо билан кўтарилган, муқаррар хавфни қутган қўшиндек, муқаррар тақдирга тан беришгандек шайланиб олишганди. Дарахтлар изза қилишга олиб чиқилган маҳкумлардек шир ялонғоч бўлиб олишган. Анови гилоснинг икки кун олдин кўрганим икки-уч барги ҳам тўкилиб бўлибди. Маҳкум дарахтларнинг юзлари мотамли эди. Боғ ўртасидаги кекса, мен номини билмайдиган дарахт ўтган-кетганга тажовузкор тикиларди. Афтидан, у дарахтларни нимагадир ундамоқда эди. Дарахтларнинг тепасида қарғалар қувониб бир-бирини қутлашади. “Киш якин... киш якин... Дарахтлар ёмғирдан тўкилган қора шол рўмолларини бошларига омонатгина ёпганча, қўлларига найза кўтариб олишганди. Тераклар осмон токига панжаларини санчишган. Дарахтлар исён қилган эди. Аммо кўнглим тан бермасди: у изғиринда ҳам, туманда ҳам, аёзда ҳам Малак деган туғни кўтарганча куз билан дардлашарди.

Осмонда ой кўринди. Мен ивиб кетган бўлсам ҳам боғда кезиб юрардим. Ёмғир тўхтаган, шаҳарга тўсатдан жала ёғдирган булутлар қаёққадир қочиб қолишган, намхуш ховур ичида ой худди олмага ўхшарди. Уни ким осмонга отиб юборди экан? Балким ой ҳам мен каби ўз малагини ахтариб фалак саҳросига чиққандир – *оймўмажон, оймума, нурланиб тўкиласан юлдузлар ўрмонида, Сени ўғирлаш истар, истар марваридларинг. Сени пойлар ёбонда Яккақўз Темир қозик. Пойлар сени қароқчи. Пистирмада аскар, ялтирайди қон истаб, найзасининг учлари. Боғ тўрида ҳовузда – қароқчининг уяси. Тун-қўшингдан чарақлаб ҳилтирар олтин сочинг, қиличлари ярақлаб ўрмонга кирар қўшин. Тун ўрмонин тутади дубулгалар жаранги, Оймўмажон, оймўма, сен енгилмас жаҳонгир. Ёниб кетар кенг ўрмон, фақат қолар кул-чўғи. Боғ тўрида, ҳовузда ялтирар зарҳал тугинг! Ёноқларинг олтиндан, қўшининг мардановар. Қароқчининг ичига туша бошлар таҳлика. Оймўмажон, сен кечага малика!* – машиналар ортимдан ҳам, олдимдан ҳам бир-бирини ғийбат қила бошлайди йўллар машиналар ғийбатига тўлиб кетади – улар ёғин-сочинли бошланган кузни, кўчаларни забт этиб олган ҳарир туманни, куз мактублари бўлган хазонлар сочилган йўлларни ғийбат қилади...

Сахро мени офтоб товасида жизғанақ қилиб қуйдиради, кул қилади, кулга айланган куйиндим барханлар аро сочилиб кетади. Рухим зарраларни териб олиш учун ададсиз биёбонда кезиб юради ва мен ўзимни яна минг бир зарралардан қайта тиклайман. Тиклайману, у ўтирган хонада пайдо бўламан. Танамнинг кўзасидан жин каби бош кўтариб чиқаман. У юзига менсизлик никобини кийиб олган – у менсизга айланган. Мен ўз хаёлимга – ўзим ичимга қочиб яширинаман. Тахайюл дарчаларидан аллазамонлардан буён нур тегмаган, вақт чирмовиклари билан тўлган, заминнинг ибтидосига тутшиб кетган уфқ остидаги сўқмоқ намоён бўлади. Чирмовиклар оёқларимга илондай ўрмалашади. Кўксимда йўқлик ва борлик муҳорабасига киришган андуҳимни миниб олиб, номсиз сўқмоқ бўйлаб кета бошлайман. Сўмоқ охирида мени бадарға қилинган Одам Ота кутиб олади: иккита бадарға қилинганлар бир-биримиз билан юзлашамиз. Иккаламиз бир-биримизга нақадар ўхшашимизни ҳис қиламан: иккаламиз ҳам мосувомиз, иккаламиз ҳам дарбадармиз, иккаламиз ҳам мангуликка чўзилган дардга мубталомиз.

Сабокхонада дераза тагида ўтирганча, ўқитувчининг кераксиз ваъзларидан ўзимни асраш учун боғдаги кекса олма дарахтига қараб ўтирардим – ўшанда

Малакнинг чеҳраси ҳам олма гулига ўхшаб кетиши ҳақида ўйлагандим. Малакни ўйлашим билан қаршимдаги барглари тўкила бошлаган дарахт бирдан гулга кирди ва қаршимда олма дарахти қиёфасида Малак тургандек бўлди – о, қани энди, унинг киприкларига айлансам эди, унинг зулфига айлансам эди, майли, бир умр ёлғиз ўтишига, унинг хотиралари билан яшашига рози эдим – менинг ҳисларимга, менинг аҳволу руҳиямга бефарқ бўлган, кетма-кет бостириб келаётган ойларни, фаслларни олма дарахти атрофида – боғ ичида тепкилаб-тепкилаб ташлаб чиқардим – мен муҳаббат жангига киргандим ва юрагимдаги дардларни унинг номи билан опичлаб, олиб, азал-абад жангоҳида юрардим.

7

Мен кеч баҳорнинг ёмғирли кунларидан бирида туғилган эканман. Момомнинг айтишича, мен туғилган куни ёмғир ёғиб турган экан. Онам ўлган кунлари уйимиз олдидаги олма дархатининг бир шохи ҳам ўз-ўзидан куриб қолган экан. Отам буни ўзига хос ишора деб билган. Келаси йили тагидан янги нав ўсиб чиққан. Бу олма дарахти мен эсимни таниганда шохлари катта дарахтга айланганди. Момом “Ўша ойда бечора дарахт ҳам ўз-ўзидан куриб қолди. Тагидан эса янгиси ўсиб чиқди”, дерди. Момомнинг бу гапи менга шунчалик таъсир қилгандики, олма дархатини ўша кундан бошлаб яхши кўриб қолган, дархатлар ҳам одамлар каби кайғуришади ва йиғлашади деб ишонган эдим. Болалигимда кимдан хафа бўлсам, олма дархатини кучоқлаб йиғлар, бу дархат менга худди ўлиб кетган онамга ўхшар, ҳатто унинг танасидан онамнинг хиди келаётгандек бўларди. Дарахт ҳам мени тушунгандек, шохлари билан елкамга уриб-уриб кўяр, барглари сочларимни силарди. Дарахтлар менинг кишлокдаги энг яқин дўстларим, кадрдонларим, оғаларим ва эгачиларим эди. Улар мен билан бирга ўйнар, елкаларига кўтариб, кишлок кўчаларини, узок-узокларда кўринаётган қорли чўқкиларни томоша қилдиар, ўгай онам менга ситамларини ўтказганда ана шу дархатлар мени шохлари орасига яшириб, оғушига олиб ўтирарди. Мактабда ҳам ҳамиша олма дархатининг суратини чизиб ўтирардим. Мактабдан кела солиб, дархатларга қайси ўқитувчи ноҳақ койиганини, ноҳақ урганини, ўртоқларимдан ким фирромлик қилганини, кимлар мени “етим” деб мазах қилганини – ҳаммасини айтиб, кўнглимдаги ғуборларни уларга тўкиб солар, худди онамга гапириб бергандек, худди онамдан далда олгандек, алланечук енгил тортардим. Менинг дархатлар билан сирдошлигим кейинчалик ҳам қолмади. Эсимни таний бошлаганимда, гарчи энди уларга ҳасратларимни товуш чиқариб айтмасам ҳам, хафа бўлган онларим уларнинг олдида бориб, уларга тикилиб, кўзларим билан дардларимни унсиз айтар эдим. Эсимда, ўгай онам мени “онасиз шумшук” дея қаргаганда, кишининг аёзида ташқарида қолдирган мушугимизни эрталаб эшикка бош қўйганча тарашадай қотиб қолганини кўрганимда, итотарлар олапар итимизни отиб ташлашганда дархатларнинг шохига чиқиб, кенг, мовий, кўм-кўк осмонга қараб, бу ноҳақликлардан уларга арз қилардим. Шундай пайтлари бу дархат ростданам кўзимга мени деб ўзини қурбон қилган онамга жуда ўхшаб кетар, у мени сўзсиз тушунар, сўзсиз тасалли берар, сўзсиз кўнглимни кўтарар эди. Одамларда тополмаган тафти, меҳр дархатда бордек туюлар, дархат менинг учун дунёда энг кўп ғам кўрган, мунис, меҳрибон онага ўхшарди. У ростдан ҳам ҳамма нарсани кўриб, билиб турган, кишлоғимиз оналарига ўхшаган маъсум, хокисор эди.

Талаба бўлган йилларимда ҳам бу туйғу мени тарк этмади. Аксинча, жуда кўп нарсани кўравериш, жуда кўп нарсани англайвериш, шаҳардаги ҳаёт ичига кирган сайин дархатлар кўз олдимга илоҳийлашиб борди. Чунки улар ҳеч кимни сотмас,

ҳеч кимга жабр ўтказмас, ҳеч кимдан ҳеч нарса талаб қилмас, ҳамон меҳрибон ва жонсарақ эдилар.

Шаҳарда ҳам менга ёлғиз тасалли берадиган, худди Мажнунга ҳамдард бўлган охулар каби дардимни тинглайдиган ҳам дарахтлар эди. Ёлғиз шу дарахтлар менинг ўзим ҳам тушунмайдиган кўнглимни тушунишар, мени ҳамиша эркалар, менга ҳамдард, ҳамаслақ, ҳамкўнгил бўлишарди. Дарахтларнинг буришиб қолган қобикларига яшириниб қолган маъсума нигоҳларини кўрар эканман, ҳамиша момоннинг онам ҳақидаги гапи эсимга тушар, улар ҳам менинг болалик тасаввурларим яратган онамга жуда ўхшар эди. Айнан шунинг учун ҳам олма гулли кўйлақда Малакни кўрганда бир зум худди фариштани кўргандай қотиб қолган, тахайюлим оти олисларга, осмонларга парвоз қилиб жўнаганди. Ва Малакни севиб қолганимда илк бора университет боғидаги олма дарахтига келиб ҳеч кимга айтолмаган дардларимни айтиш учун танаффус пайтлари ёки дарсдан сўнг бокка, олма дарахти тагига бориб оламан, шу ерда ҳаёлан дарахт орқали ҳам онам, ҳам отам, ҳам Малак, ҳам ўзим билан ўзим гаплашаман.

Ҳамма менга телбага қарагандай қарайди. Мен уларга телба бўлиб кўрингим келади, телбалик билан кўнглимдаги азобни, оғрикни босаман. Мен фақат ўзимнинг кўзларимда йиғлайман.

Ўзимни лоқайдликка солиб, аудиторияга кираман. Қулоқларим чиппа битиб қолади. У ўтирган ерга қарамасликка тиришаман. Аудитория эшиги олдида келаману, эркинликни ечиб ташлайман. Аудитория эшигида кеча ташлаб кетганим хислар мени яна топиб олади. Эшик менга салом беради, шифтлар, бурчаклар, равлар, устунлар, ромлар, бари-бариси мени пойлашга тушади, қулоқларини динг қилади. Елкамга маҳкумлик юкини кўтариб, эшикдан кираман. Ким билан кўришаман, ким билан кўришмайман, ҳеч нарса билмайман, ҳеч нарсани ҳис қилмайман, фақат у тарафга қарамасликка интиламан. Биз ҳали одамзотга фойдаси тегмаган фалсафаларга, соатлаб ўқитувчининг ўзидан бошқа ҳеч ким эшитмайдиган маърузаларга қулоқларимизни чайнатамиз. Кичкинагина хонага инсоният тарихини олиб кирамиз, Афлотунни, Аристотелни, Гегелни, Фейрбах, Декартни, Кантни олиб кириб, жикка мушт қилдирамиз. Биз уларнинг даҳанаки жангларида завқланамиз. Кейин улар айтган гапларни айтиб, ўқитувчиларга маймундан келиб чиққанимизни исботлай бошлаймиз. Биз фақат умумий маърузалардагина битта аудиторияга йиғиламиз. Қолган пайтлар Малак гуруҳи икки қават тепадаги мутахассислик хонасида бўлишади. Мен куни билан иккинчи қаватга ўн-ўн беш марта – ҳар оралик танаффусда кўтирилиб тушаман – уни мана шу қирқ беш дақиқа ичида соғиниб қоламан, шундай йўлақдан бўлса ҳам бир кўриб ўтгим келади. Умумий маъруза соатларда мен ўзимни нимталаб, хонага кираман, ўзимни шу хонада қатл қиламан – у юлдузлар ичидаги ойдай бўлиб, аудиторияда, менинг ўнг томонимда ўтиради. Мен у томонга қарамасдан ўтиб кета бошлайман. Лекин барибир чидай олмайман, ўтираётиб, у томонга бирров кўз ташлайман. У менинг қараганимни кўриб, юзида табассум пайдо бўлади. Мен уни... унинг менга боқиб турган чиройли кўзларини кўраман – бу кўзлардан менга жаҳон урушидан ҳам кўра кўпроқ ўқлар отилгандай бўлади – мен ана шунда, биринчи марта унинг мана шу соддалик ва гўдаклик барқ уриб турган кўзларини севиб қолганимни, ҳалигача унинг кўзларидаги денгизда сузиб юрганимни ҳис қиламан. Дарсдан чиққанимда ҳар гал оёқларим мени яна Малакни илк марта учратган ерга бошлаб келади: улар ҳам аллақачон менинг ихтиёримдан чиқиб, кўнглим ихтиёрига ўтган, шунинг учун қанчалик уринмай барибир у мени кўнглим истаган томонга судраб кетарди. Кўнглимнинг саркашлиги мени Малакни олма гулли кўйлақда илк бора

кўрган ҳолатга қайтариш билан якун топди: гарчи атрофимда куз, гарчи ҳозиргина ёмғир ёғиб ўтган, атрофим хазонларга бурканиб ётган бўлса-да, кўнглимда баҳор нафаси пайдо бўлди, димоғимга олма гули ва новдасининг хиди урилди. Олам уни илк марта кўрган вақт ичида ўзгариб кетганди, вақт тулпори аллақачон олисларга югуриб кетиб қолганди, умримнинг ортда қолган сўмоқларида исмим ёзилган ва ёзишга улугрмаган кунларнинг жасадлари янада кўпайганди. Фақат кўнглим ўзгармаганди: мен ҳали ҳам Малакни кўрган лаҳзада турганимни, ўтган йиллар ичида ҳеч қачон кетмаганимни англадим. Мени яна уни илк марта кўргандаги туйғулар қамраб олди, мен яна олдимдан таманно қилгандек ва дунёда ўзини деб ҳаётида борини қурбон қилишга тайёр бўлган маҳтал кўнгил турганини билмасдан ўтиб кетаётган олма гулли қўйлақ қийган қизга маҳлиё бўлиб турганча, оламни тутган олма хидидан маст бўлиб турардим...

АВВАЛ

Энди билсам, менинг маҳкумлигим анча олдин бошланган, анча олдин Малакни учратишим ва телбага айланишим пешонамга битиб қўйилган муқаррарлик экан ва мен ана шу муқаррарлиكنинг шунчаки ижроси эканман, холос. Аслида ҳаммаси бошқача бўлиши, мен аллақачон Ҳосила билан бахтли оила бўлиб яшаётган бўлишим ҳам мумкин эди. Аммо тақдир менга Ҳосиланинг кўнглини ўқий олмаганим, уни англамаганим ва ана шу англамаганим ажрига, етказган озорим ва унинг ҳисларини билиб туриб, билмасликка олганим жазосига менга Малакни дучор қилганди: ваҳоланки, мен Ҳосила билан уни учратгунча роппа-роса бир ой олдин танишган, у билан худди ошик-маъшуқлардай яқин бўлиб кетгандик. Лекин тақдир битиги менга Ҳосилани дуч қилган пайтдаёқ ҳамма нарсани ҳал қилиб, менинг қисматимга ҳукм чиқариб бўлганди: бу ҳукмга кўра мен ишқ дардига мубтало этилдим ва Малак деган бағритош бир илохнинг хижрон даштига сургун қилиндим...

Талаба бўлиш истагида яна отланганимда менинг университетга кириб, ўғай онамнинг зугумларидан узок бўлишимни истаган момом кечаси билан ёнимда ўтириб, пичирлаб дуо қилиб чиқди, устига-устак қачондандир кишлоғимизга келган лўлига ҳам “йўлимни очтириб олди”. Отам қаршилиқ қилмаган бўлса ҳам бу сафар охириги имкониятим эканини ҳис қилиб турардим. Шунинг учун ҳаммасини бўйнимга олиб шаҳарга отландим: адабиёт ўқитувчимиз “Мен беш йил шу уйда турганман, университетнинг ва унинг боғининг биқинида!” деб мактагани учун ўтган йилдан бери шаҳардаги қўналғамга айланиб улгурган ижара уйга худди шаҳарни забт этишга келган саркардадай тўғри бостириб кирдим – бахтимга ҳеч ким ижарада турмаган экан. Уй хўжайини учинчи йил ҳам ичига китоб тикиб солинганидан ёрилиб кетай деб турган чамадонни кўтариб келганимни кўриб, “Қалланг ишламаса, жамадонда нима айб?!” дегандай иршайди. Лекин мен биринчи имтиҳондан “аъло” баҳо олиб келганимда “Қалланг ишлай бошлабди!” деб мактади. “Аъло” баҳо олганлар сафида менинг ҳам номимни қўшиб ўқишганда мендан бахтиёр одам йўқ эди. Қулоқларимга ишонмай анчагача ҳайкалдай қотиб турдим, кейин илиб қўйилган рўйхат олдига бордим, ўзимнинг исми-шарифимни кўриб, енгил тин олдим: мен энг қийин ва энг оғир синовдан ўтгандим. Буёғига талаба бўлишимга шубҳа қилмасам ҳам бўларди: ўтган йили айнан шу фандан паст баҳо олганим учун балим етмай қолганди.

Ҳосилани айнан шу ерда – рўйхат олдида учратдим. Уни кўришим билан мени ғайритабиий бир ҳис чулғаб олди: уни қаердадир кўргандек эдим, унинг чехраси

менга жуда таниш эди, лекин ҳар қанча уринмай эслолмадим. Биз қалинлашиб кетгандан кейин бу ғайришуурий ҳолат беҳуда пайдо бўлмаганини, бу бизнинг сирдош бўлиб кетишимизга ишора бўлганини англадим...

Ўшанда у менга қўлларини узатиб, шаддодлик билан “Энди бирга ўқирканмиз-да! Мен ҳам “аъло” олдим!” деди.

Мен ҳам унинг қўлларини қисиб қўйдим.

– Ҳа, шундай чоғи! Табриклайман.

– Исмиҳ Ҳосила.

– Меники О, – дедим мен ҳам.

– Биламан! – деди у. – Сизнинг имтиҳон пайти анови ўқитувчиларни қандай қилиб оғзини очиб қўйганингизни кўрганман. Ўшанда сиз билан бир тартада ўтираман деб аҳд қилгандим. Мен нимани ният қилсам ўшанга, албатта, етишаман. Ўтган йили негадир ўқишга киргим келмаганди. Бу йил эса астойдил ният билан келдим. Бошланиши ёмон эмас. Худо хоҳласа, иккаламиз ҳам талаба бўламиз.

Ҳосила хурсандлигидан ўзини қаерга қўйишни билмас, мен билан худди аввалдан таниш бўлгандек эмин-эркин гаплашар, ҳар-ҳар замонда “Менинг қовун туширадиган одатим бор, яна устимдан кулманг!” деб қўярди. Нима бўлганда ҳам у жуда қувноқ, ичида қир йўқ, “бир қоп ёнғоқ” қиз эди. Орамиздаги бегоналик бирдан қаёққадир учиб кетди, мен ҳам у билан анчадан, балки узоқ йиллардан бери танишдай гаплаша бошладим. Унга, момоннинг Иблиснинг охирги одамни дунёга келтириши ҳақидаги афсонасини ҳам гапириб бердим.

– Нега Иблис сўнгги одамни яратиши керак? – сўради у чўпчакнинг маъносини тushунмай.

– Охирги одам билан одамзотининг насли тугайди. Иблис азалдан шунга интилган, – дедим момоннинг гапларини тақрорлаб.

– Аёлларни сўнгги одамни туғишдан ўзи асрасин! – деди у ниҳоят гапларимдан мутаассир бўлиб. – Агар Иблис мени сўнгги одамни туғиш учун танласа, мен ўзимни ўлдирардим. Мен охирги одамга она бўлишни истамайман.

Унинг соддалиги қулгимни қистатди. Унинг болаларча тасаввури, қаёқдаги алмисокдан қолган чўпчакка чин дилдан ишонишидан унинг ҳали тасаввурлари беғубор эканини ҳис қилдим. Аммо бунга унга гапириб ўтирмадим. У билан энди бирга кутубхонада имтиҳонларга тайёрлана бошладик. Баъзида кеч тушгунча қолиб кетардик. Шунда мен уни ижара уйга кузатиб қўярдим. Эртасига эса кутубхона очилиши билан яна бирга бўлардик. Унинг нияти ҳолис экан. Биз ростданам талаба бўлдик. Ҳосила мен билан бир тартага ўтирди. У энди танишаётган барча сабоқдошларга менинг кўп қитоб ўқиганим, ҳозирданок университетни битирган талаба даражасида билимим борлиги ҳақида гапириб берар, мени ўзининг энг яқин кишиси қилиб қўрсатар, дарс пайти мендан бир қадам ҳам нарига кетмасди. У мени батамом ўзиники қилиб олганди. Энди ўтирсам ҳам, турсам ҳам, қайсидир сабоқдош билан танишсам ҳам унинг ихтиёрида эдим: у аввал мени, кейин ўзини таништирар, шу билан иккаламизнинг кадрдон эканимизга ишора қилган бўларди. Унинг таклифи билан энди сансираб гаплашадиган бўлдик. “Сизласам орада девор бордай туюлади. Келинг, яхшиси бир-биримизни сансираб гаплашамиз. Сен деб гаплашса одам анча самимий гаплашади”. Мен рози бўлдим. Бизнинг худди бирга ўсган тендошлардай “сансираб” гаплашишимиз бошқаларга бизнинг ўта яқин муносабатда эканимизни кўз-кўзлаб турарди. Сабоқдошларим мен билан Ҳосила орасида нимадир бор деб ўйлашарди, чоғи, шунинг учун унинг атрофида йигитлар кўпам ўралашмасди ёки у билан ҳазил-хузул қилиб ўтирган пайти мен бориб қолсам, дарров хурмача қилиқларини йиғиштириб, жиддийлашиб қолар, тезроқ унинг

олдидан кетишга уринишарди. Биз ҳамманинг назарида “ошиқ-маъшуклар” эдик. Аммо талаба бўлганимиз ва бир-биримиз билан танишиб бўлгандан бир ой ўтиб мен Малакни университетга кираверишда – олма гулли кўйлақда учратиб қолдим. У менга ақлни олувчи фариштадай туюлди ва мен бутунлай ақлдан оздим. Анчагача унинг изидан қараб турдим. Унинг кимлигини, қайси факультетда, қайси курсда ўқишини ҳам билмасдим. Ҳаммаси кутилмаганда юз берди. Дарс бошлангандан ўн дақиқалардан сўнг декан олма гулли қизни бизнинг курсимизга бошлаб келди: “Танишинглар, Малак ...ова, узрли сабаб билан келолмаганди. Энди сизлар билан ўқийди!” деганда мен худди хазина топгандай довираб қолгандим. Ёнимда ўтирган Ҳосила мендаги ўзгаришни сезди, чоғи, Малакка худди сеҳрлангандай қараб турарканман, “Оғзингга пашша кириб кетмасин” деб энгимдан тортиб қўйди. Бу билан ёнимда ўзи борлигини эслатган бўлди. Мен ўзимни зўрға тутиб, шундоқ деразадан кўриниб турган бокка, боғ тўридаги менга кадрдон бўлиб қолган олма дарахтига қарадим. Бирдан олма дарахти Малакка айланди. Мен бу рўёнинг сирини билолмай лол бўлиб қолдим, лекин Ҳосила менга қараб турганини сезганим учун Малак томонга қаролмадим. Аслида ҳам Малак кўзларимни қамаштириб юборган, унга ортиқ кўз ташлолмасдим. Шундай қилиб, Малак биз билан бир курсда, фақат бошқа гуруҳда ўқий бошладик. Биз умумий маърузалардагина бирга бўлардик, кейин ҳар бир гуруҳ ўз мутахассисликлари бўйича бошқа-бошқа хоналарда ўқирди. Ҳосила мен билан бир гуруҳда, ҳамиша менинг ёнимда эди. У ҳаммага менинг ўзига тегишли эканимни турли хатти-ҳаракатлари билан эслатиб турарди. Мен эса Ҳосилани севиб қолишим мумкинлигини тасаввур ҳам қилмаганман. Малакни кўрган кундан бошлаб, фақат унинг хаёли, унинг дарди, унинг ишқи билан яшардим. Фақат буни ўзимдан бошқа ҳеч ким билмасди. Мен ўзим ёғимга ўзим қовурилиб бир ярим йилни ўтказдим. Малакка бўлган кечинмаларимни биров билишини истасамдим. Ичимдагини ташқарига чиқаргим, бошқаларнинг гап-сўзи, муҳокамасига айлангим келмасди. Ҳосила менинг ичимдагидан хабари йўқ, ҳамишадагидек, шаддод, шўҳ ва кувнок юрар, фақат баъзида менинг тунд қиёфамга қараб туриб, “Мабодо бировни яхши кўриб қолмадингми?!” деб сўрарди. Шунда орқа партада ўтирадиган Азиза “У сендан бошқа кимни ҳам яхши кўрарди? Яхши кўрган бўлса сени яхши кўргандир-да!” дерди. Афтидан ҳамма шундай ўйларди. Бу эса Ҳосилани ич-ичидан суюнтириб юборар, шу сабабли у мени кўярга жой тополмас, ҳамиша менинг атрофимда гирдикапалак эди: ўқув хоналарда бирга ўтирганимиз етмагандай, дарсдан сўнг у мени излаб кутубхонага ҳам келиб олар, мен қандай китоб ўқиётган бўлсам, ўша китобни олиб, бир китобга, бир менга тикилиб ўтиравер, мен унинг китоб ўқимаётганини, ўқиса ҳам ҳеч нарса тушунмаётганини сезардим. Шунинг учун унга дарсдан ташқари ўқиладиган китобларни содда қилиб тушунтириб беришга мажбур эдим. У менинг китобдаги мавзунини оддий тушунтиришим оқибатида саволларга жавоб бериб, ўқитувчиларнинг эътиборига тушди. Натижада фанларни ўзлаштиришда у менга тўлиқ суяниб қолди. Энди у бирон мавзуга тушунмаётган бўлса, кечаси бўлса ҳам ижара уйга телефон қилиб сўрар, университет ва ёки кутубхонада ёнимдан нари кетмасди, мен деярли унинг эгизига айлангандим. Фақат уни ётоқ яқин бўлса ҳам университетнинг ёнидаги ташландиқ боғда айланишларимга таклиф қилмасдим: боғ билан мени ҳеч кимга айтиб бўлмайдиган, айтганда ҳам биров ишонмайдиган ришталар боғлаб турар, шу сабабли мен бу ерга ёлғиз келишни, олма дарахти тагида турганча хаёл суришни яхши кўрардим.

Иккинчи курснинг дарслари бошланганига ўн кун ўтмасдан бизни пахтага олиб кетди. Малак негадир пахтага бормади. Қизлар унинг пахта теримига жалб қилиб бўлмаслиги ҳақидаги шифокорлар хулосаси борлигини айтишди. Мен эса ўз ихтиёрим билан пахтага жўнадим – шу билан ўзимни-ўзим Малакдан узоққа бадарға қилдим. Мен ўз муҳаббатимни дунёдан кизғанардим, дунёдан сир тутардим, дунё билиб қолиб, мени фош қилишидан, ҳаммаси куз каби тўкилиб тушишидан қўрқардим, бу дунёда ундан айро эдим, фақат тахаюлдагина у билан бирга эдим – менинг бор-йўқ аъмолим шу эди. Мен замондан, оламдан узилиб, кўнгил саҳросида дайдиб юардим – фақат ўзимга маълум бўлган, мени ўз ёғида қовураётган оташдан қочиб, ҳар қалай, узоқда уни унутарман деган илинжда, талабаларни пахта теримига жалб қилишганда барча сабоқдошларимни ҳайратга солиб, кўрпа-тўшакни кўтариб жўнаб қолдим: ваҳоланки мени пахта теримига боришга қўндиргунча деканатдан тортиб, ректоратгача масалам кўриб чиқилар, турли қоғозлар тўлдирилиб, “ўз ихтиёри билан далага йўл олган талабалар” ёрлиғи ёлғонлиги фош бўлиб, талабалардан ихтиёрий-мажбурийлар гуруҳини тайёрлаб бўлмагунча ва бутун ўқув даргоҳи очикчасига пўписага ўтишмагунча, мен шаҳардан бир қадам ҳам жилмай тураверадим. Бу йил эса ўз ихтиёрим билан далага қараб қочдим: зора ичимдаги олов тафтини мана шу мангулик сардафтери бўлган далалар босса деб умид қилдим. Аммо бу ерларга келгач, адашганимни англадим. Ичимдаги телба олов пасайиш ўрнига баттар алангаланди, мен билан қўшиб кенг далаларни, кенгликларни қовжирата бошлади: мен шунда барибир ўзимдан-ўзим қочиб қутулолмаслигимни, бу оташ мен қаерга борсам ўша ерга ўт қўйишини ҳис қилдим. Кўнглим ҳовури босилар, уни кўрмасам, унутарман, деган умидда ўз ихтиёрим билан ўзимни сургунга бошлаб келгандим. Аммо ҳаммаси абас кетди. Ундан қанча узоқлашган бўлсам шунча яқинлашган, уни кўрмаслик учун қочган бўлсам, у ҳар лаҳзада кўз олдимда пайдо бўладиган даражага етганди. Энди ортга қайтиб бўлмасди: Малак узоқларда қолган, мен эса аввал оппоқ бўлиб ётган, кунлар ўтган ва теримчилар оралаган сайин қорайиб бораётган далаларда унинг ишқи ва ҳаёли билан кезиб юардим.

Биз қарийб уч ой пахта даласида қолиб кетдик. Мен Малакдан қочиб қутулолмадим – зотан у менинг ўзимга, вужудимга, руҳимга, ҳаёлимга айланиб бўлган экан: ҳеч нарса ўзгармади: уни баттар соғина бошладим. Соғинганим аламини кўпинча жеркиб ёки сабабсиз тумшайиб олиб, Ҳосиладан олардим. У эса менинг феълим шу бўлса керак деб, хафа бўлмас, аксинча мени тушқунлик ва ғамбодалиқдан қутқариш учун ҳамиша нимадир ўйлаб топиб, кўнглимни кўтарарди.

Пардалар кўтарилиб туширилар, бутун мамлакатда пахта спектакли давом этарди. Бу уч ойни Малакнинг соғинчи, ҳаёли билан ўтказдим. Совуқ кунлар унинг ҳаёли билан исиндим. Қиш бошланган бўлса ҳам биз ҳали далада чанок териб юардик. Пойафзалларимиз нам ўтиб кетганидан деярли ҳамма пўкиллаб йўталар, аммо бизни бу саҳрога юборганларни йўтал билан хушёр торттириб ёки инсофга чакириб бўлмас, шунинг учун совуқ ва аёз тўнглашиб қўйган таналарга ҳаёллар билан тафт берардик. Келиш кунимиз биздан узоққа, саксон кунлар нарига қочиб кетган, кетиш кuni эса ҳали бўй кўрсатмасди. Биз ётган барак кундуз кунлари совиб қолар, фақат кечкурунларигина печка ёнарди. Яшаётган жойимиз искирт бўлиб кетган кўрпа-тўшаклардан зах, намиккан латта, шилта ҳиди кела бошлаган, пахта қорнинг тағида қолиб кетган, қор эса ҳали-бери тўхтамайдигандек ҳар кuni ёғарди. Кечалари совуқдан қизлар йиғлаб чиқар, лекин кетиш ҳақида ҳеч қандай буйруқ йўқ эди.

Гоҳи-гоҳида бизни эсдан чиқармаслик учун сув бочкаси тортган шалоғи чиққан трактор, ёшини яшаб, ошини ошаб бўлган қарияга ўхшаб қолган битта лоғори автобус келиб туради. Улар бизга маълум кунлик озиқ-овқат топширарди-ю, ўзлари тезда ғойиб бўлишарди. Хомсемиз хайдовчи ва қилтирик тракторчи “Қатта ер”даги янгиликларни етказиб турарди. Биз олисда қолган шахару қишлоқларни “Қатта ер” деб атардик. “Қатта ер” бизга юборадиган озиқ-овқатларнинг тури ва ҳажми тобора камайиб бораётганига қараб, таъминотчиларнинг ҳам ахволи чатоқлигини ҳис қилардик. Лекин ҳаммамиз аскарга ўхшаб, яқин кунларда қайтишга буйруқ чиқишини ҳам кутиб яшардик. Озиқ-овқат камаяптими, демак, қайтариш ҳақида қандайдир узун-юлуқ гаплар бўлаяпти дердик ўзимизча. Аммо кутганимиздек эртасига ҳам, индинига ҳам қайтиш ҳақида гап-сўз кўзғалмасди. Биз уруш пайти душман йўлига ташланган, бир қадам ҳам орқага чекинмаслик топширилган аскарларга ўхшаймиз – ҳар қалай, чўлоқ чойхоначи амаки шундай дейди, кейин бизга уруш хотираларини гапириб беради. “Бир қадам ҳам орқага чекиниш йўқ, чекинганни отамиз дейишган!” дейди у. Биз ҳам ўзимизни душман йўлини пойлаб ётган аскарларга ўхшатамиз. Чолнинг гапи бизга дадиллик бағишлайди. Оппок шудгорни қарғалар макон қилган. Негадир оқ қорга қора қарғалар ярашади. Қарғалар бутун шудгорда жўр бўлиб, ўз қўшиқларини янада баланд куйлаб, қишга тайёргарлик базмини қўрадилар. Бу базмда жанубга кетмай қолган барча қушлардан вақиллар иштирок этади.

Кечкурунлари қақшатқич аёз қоплар, қаерлардандир бўриларнинг увиллаши эштилари. Барак атрофи ва йўллар тап-тақир бўлиб музлаб қолади. Биз кечкурунлари эрмак учун айланишга чиқар ва оёқ остимизда музлар гичир-гичир синар эди. Осмон оқ булутларга тўлган, уфқ хўмрайган, булутлар ичида кўм-кўк, зангори, музлаган кўлдай осмон ястанарди. Эрталаблари эса зўрға ўриндан турардик. Музлаб қолаётган танамиз бизни уйғонишгача мажбур этарди. Бутун вужудимиз қақшаб оғирди. Кўрпанинг ичи иссиқ, у ердан ҳеч чиққимиз келмасди. Уйғонсак ҳам ётаверардик. “Турган билан нима қилардим, – ўйлардик ҳар биримиз. – Яна ўша шудгор, яна ўша қарғалар, яна ўша чўлоқ ошпаз...”

Қир бўлиб, юз артадиган жойи қолмаган доғ-дуғ сочиқларимизни елкага ташлаб, барак олдидаги бетон ариқчага йўл олардик. Бетон ариқда музларни ёриб, муздай сувга қўлимизни тикар, қўсақлар кесиб юборган ёриқларга совуқ сув тегиб, бутун вужудимиз ўтдай ёниб кетарди. Танимиздан олов чиққандай оғриқдан бир нафасда терлаб кетардик. Ёриқлар совуқ сув тега-тега газак олар, кип-кизил бўлиб шишиб кетар, кейин кечаси билан азоб бериб чиқарди. Эрталаб яна ўша газак олган қўл билан муз ёрар ва совуқ сувга юз-қўлимизни ханжарда нимталагандай минг азоб билан чаярдик.

Факат Ҳосила туфайлигина мен сабоқдошларимга нисбатан тоза ва озода юрардим. У менга жуда меҳрибон эди: ортиқча тоза сув йўқлигидан у қорни эритиб бўлса ҳам кийимларимни ювиб берар, кўрпа-тўшагим зах бўлиб кетмаслиги учун қишнинг бир тутам офтобига чиқариб ёяр, ётган жойимни супуриб-сидириб қўярди. Овқатга бормай қолган пайтларим менга егулик келтириб берарди. “Бу совуқда оч юрма, ўзингни олдириб қўясан!” дерди у. Агар далага юпун кийиниб чиқсам баракка қайтиб, иссиқроқ кийимимни олиб келиб кийгизиб қўярди.

Биз ҳар қуни қайтиш ҳақида буйруқни кутардик. Кундуз кунлари қизлар штаб олдига йиғилганча, йўлга термилиб ўтиришарди. Лекин бизни яна шахарга олиб қайтадиган ҳеч қандай улов кўринмасди, гўё биз замоннинг эсидан чиқиб кетгандек эдик.

Ана шундай шароитда ҳамманинг кўзига нимжонгина, нозиккина кўринган

Ҳосила фақат менинг эмас, ҳаммамизнинг жонимизга ора кирарди. Зериккан, далани қор қоплагани учун совуқ баракка қамалиб олган пайтларда у қизларни уюштириб, ўйин-қулгилар уюштириб, ўлик мавсум чўккан руҳиятимизга ҳаёт бағишлаб турарди. Қуёш чиққан қунлари талабалар тўда-тўда бўлиб, қор босган далани айланиб юардик. Мен кўпинча Ҳосила билан айланардим. У қорда тойганиб кетмаслик учун қўлтиғимдан қўлини ўтказиб олар, бизни ҳамиша бирга кўриш ҳеч кимни ажаблантирмай қўйганди. Лекин мен у билан айланиб юрганда – Ҳосилага хиёнат қилардим – Малак ҳақида ўйлардим, ҳаёлимни Малак банд этиб олар, шу сабабли биз деярли гаплашмасдан айланиб юардик. Аслида бундай пайтларда фақат Ҳосила гапирар, мен эса ўзимни эшитаётганга солардим, руҳим эса биздан юзлаб қақирим олисда бўлган Малакка қараб учиб кетган бўларди.

Барибир Ҳосила дош беролмади, шамоллаб қолди. Иссиғи чиқа бошлагач барак раҳбари туман марказига тушиб, университет маъмурияти билан гаплашиб келди. Унга уйга кетишга руҳсат беришди. Аммо у кетмади. Кўрпа-тўшагини олиб кетолмаслигини баҳона қила бошлади. Барак раҳбари кўрпа-тўшакни шахсан ўзи ётоқхонага етказишини айтганда, у яна бошқа нарсаларни баҳона қилди. Шунда қизлар пичинг қилишди.

– Домла, у кетиш учун О. ҳам кетиши керак. Бўлмаса кетмайди.

Бу гапдан барак раҳбарининг жаҳли чиқиб кетди:

– Биз бу ерга ошиқ-маъшукликка келганимиз йўқ. Буни ёддан чиқарган бўлсаларингиз, ким бўлмасин, жазолаймиз.

Унинг “ким бўлмасин” деган гапи менга қаратилган эди. Менинг жаҳлим чиқиб баракдан чиқиб кетдим. Мени маломатга қўйгани учун Ҳосиладан жаҳлим чиқди. Қизларнинг гапидан билдимки, аллақачон мени Ҳосиланинг мулкига айлантириб бўлишган. Афтидан, Ҳосиланинг ўзи ҳам бунга ишонарди. “Агар бу гаплардан Малак хабар топса, у мен ҳақимда нима деб ўйларкан?!” деган савол келди миямга. Бу савол ўз-ўзидан келгани йўқ. Мана уч ойки, Малакни соғинган, уни кўргим келар, унинг дардида бутун танам, вужудим тутаб ётар, шунинг учун жиззаки, аламзада бўлиб қолган, кимдан алашимни олишни билмай юргандим. Энди ҳаммасини жой-жойига қўйиш вақти келди деб ўйладим.

Кечкурун сабоқдошларимдан кимдир қаердандир ароқ топиб келди. Мен ичиб олдим. Ичимга олов кирганга ўхшади.

Кенг дала торлик қилиб қолди.

Қаёққадир кетгим, Малакни соғинганимни бепоён далага айтгим, унга бўлган кечинмаларимни, ҳиссиётимни, андуҳларимни гапириб бермоқчи бўлдим.

Шундай қилдим ҳам. Ҳар доимгидай айланиб юарканмиз, Ҳосила қизларнинг гапидан хафа бўлмаслигини илтимос қилди. Шунда гапиришнинг, ҳақиқатни айтишнинг айни пайти эканини ҳис қилдим.

Унга бор гапни айтдим.

У бир зум гарангсиб қолди. Уни йиқилиб тушса керак деб ўйлагандим. Йўқ. У ўзини тутиб олди. Кейин ҳеч нарса демай баракка қараб кетди. Мен изидан бормадим. Дарахтзорни узок айландим. Қарғалар, худди менинг кайфиятим учун айбдордай, уларга тош отдим.

Кеч тушганда қайтиб келганимда Ҳосила кетганини эшитдим. Уни барак раҳбари туман марказидаги автобусга олиб бориб қўйиш учун кетибди.

Ҳаммаси шундай тугаганига бир ҳисоби хурсанд ҳам бўлдим. Аммо дилим ғаш эди. Мен барибир Ҳосилага нисбатан адолатсизлик қилгандим.

Ҳосиланинг кўнглини синдирганимни, адолатсизлик қилганимни кейинчалик ҳам жуда кўп эсладим. У билан орамиз совиб кетгандан кейин унга ўрганиб

колганимни, уни яхши кўрмаган бўлсам ҳам у менинг энг яқин ҳамдамимга айлангани ҳис қилдим.

Пахтадан қайтганимизда, Ҳосила мен билан сипо ва курук саломлашди. Биз яна бирон ой бир партада ўтирдик. Кейин у бошқа институтга ўтиб кетди. У ваъдасида турди, менинг Малакда кўнглим борлиги ҳақида ҳеч кимга лом-мим демади. Эҳтимол, у менинг кўнглимдаги сирни фош қилишни ўзига муносиб кўрмагандир? Бу сирни тарқатиб, ўзини беобрў қилгиси келмагандир?! Чунки бутун факультет Ҳосила билан менинг муносабатларим жиддийдан-жиддий деб ўйлашар, ҳатто бизни аллақачон бир оилага чиқариб бўлишганди.

3

Шу билан Ҳолисани икки йил кўрмадим. Икки йил мен ўз дардимга ўзим кўмилиб яшадим. Икки йил Малакдан бошқа нарсани ўйламадим. Мен ўзимнинг узлатимга чекинган, эрта-ю кеч Малакни ўйлаб, тор ва зах хонамда ётардим. Кечкурунлари эса шаҳар айланардим. Ҳосила кетганидан бери мени биров йўқламас, шусиз ҳам кўрс-кўпол ва бутун вужудимдан кибр, такаббурлик анкиб тургани учун биронта курсдошим яқин йўлолмас, ўзимга ҳам шу маъқул эди. Шу икки йил ичида Малак билан уч ё тўрт марта саломлашдим. У ёғига ўтганим йўқ. Ичимда нимадир уни ўзимга ҳам муносиб кўрмас, унга ўзимнинг ҳисларимни айтиб, ўзим турган заминга туширгим, унинг илоҳийлигига гард юктиргим келмасди. Бу орада Ҳосила эрга тегибди. Тўйига эски курсдошларидан ҳеч кимни таклиф қилмабди. Унинг эрга текканини у юборган хатдан билдим. Орадан шунча вақтдан сўнг нега бирдан менга хат ёзганидан ажабланиб, конвертни очганимда у ерда мен кутган таъна тўла хат эмас, факат бир дона сурат бор эди. Суратда у оппоқ қўйлақда узун бўйли, хушсурат бир йигит билан қўлтиклашиб олганди. Бу тўй кундаги сурат эканини сездим. Никоҳ қийимида менга бахт фариштаси боқиб турар, худди бу суратни менга жўнатишини режалаштиргандай, у ўзини атайлаб янада бахтиёр, янада саодатли киёфага киритгандай туюлди. Ҳосила худди кино юлдузларга ўхшаб мўйлов қўйган қуёвнинг тирсагидан кучиб турар, сурат орқали менга ўзи танлагани йигитни кўз-кўз қилаётгандай эди. Ҳосилани ўтган бир йил ичида жуда яқиндан билиб бўлгандим. Унинг кўз қарашларини ҳам, қандай маҳал ўзини қандай тутишини ҳам. Шунинг учун суратдаги жилмайиб туриши билан мени алдай олмади: у ўзини зўрлаб жилмайиб турганга ўхшар, кўзларида ўзи иддао қилаётган бахтдан асар ҳам йўқ, аксинча у ерда андуҳ ва мусибат тўнғизлари ўтлаб юрарди. Юзида “Сенсиз ҳам бахтлиман, кўраяпсанми!” деган ифода балкиб турар, аммо сал тикилиб турсангиз бу даъво унинг юз-кўзидан тўкилиб тушаётганини, орқасида саволсиз жавоблар ўтлаб юрганини ҳис қилардингиз. Балким менга шундай туюлгандир? Ҳар қалай, у ҳаётим давомида менинг ички дунёмга қадар кириб келган ягона қиз эди. Ҳали биронта қиз у қадар менга яқинлашмаган, у қадар менга сирдош ва дилдош бўлмаганди. Нима бўлганда ҳам бу сурат менинг Ҳосила билан бошланган қиссамнинг сўнгги нуқтаси эканини бир ички оғрик билан ҳис этганман. Аммо тезда оғрик йўқолди, ичимда Малак ҳақидаги хаёлларимга, унга махлиёлигимга, унга ошиқлигимга, у ҳақидаги телба муҳаббатимга энди ҳеч ким халақит беролмайди деган жосусона хушанишинлик ўрмалаб кирди. Гарчи бу хурсандчилик, бошланғич синфларда ўқиган масалдаги узумга бўйи етмаган тулкининг “Пуф, сассик экансан!” деганига ўхшаса ҳам, ҳар қалай, энди бир сўз демай институтни алмаштириб кетганига ўзимни айбдордай ҳис қилиб юрган кечинмаларимдан буткул қутулган эдим. Ҳосилага бўлган туйғуларимни

севги дея олмайман, лекин, ҳар қалай, агар дунёда Малак бўлмаганда севгига айланиши мумкин эди деб ўйлайман. Мен умуман у пайтлари Малакдан бошқани севиб қолишимга ишонмасдим, чунки менинг кўзларим Малакдан бошқа кизларни кўрмасди, улар бу борада басир эди. Шу сабабли суратни кўрганимда Ҳосилани ҳам, унинг таъна тўла кўзларини ҳам, суратни юбориш орқали қилган истеҳзосини ҳам тугал тушунганим йўқ. Мен анча пайтгача унинг юзи кўзидаги ясама бахтиёрликни эслаб юрдим. Ҳаммаси кейин аён бўлди – орадан ойлар ўтгач – Малакнинг ишқида қуйиб, ичимдаги ҳовурни босиш учун номсиз кўчаларни айланиб юрганимда Ҳосила билан яна кўришиб қолдик: у мен ҳар куни ёнидан ўтиб қайтадиган йўл бўйидаги касалхонадан чикиб келарди: Ҳосилани кўриб танимай қолдим. У жуда тез қариганди: юзи, пешонасига менга номаълум бир сирларни айтиб бермоқчидай ажин тушганди. Кўзларида ҳаёт шавқи қолмаган, суви туриб қолганидан тўниб қолган кўлмакларга ўхшар, бутун танасидан, нигоҳларидан умидсизлик, маҳзунлик анкиб турарди. У “шунчаки дўхтирга кўриниш учун” келганини айтди. Менга бошдан-оёқ қараб чиқди-да, ўзи ва абгор аҳволи ҳақида бирон нарса сўраб қолишимдан қўрққандай ёки мени ўзининг кўриниши ҳақидаги саволларимдан қалғитмоқчи бўлгандай, “Малак билан муносабатларинг қандай?!” деб сўради. Унинг овозида гинага ўхшаш писанда бор эди. Унга ҳали ҳам Малакка ҳеч нарса демаганимни, ҳали ҳам севгимни ўзимдан бошқа ҳеч ким билмаслигини, ҳали ҳам уни осмонлардан излаб юрганимни айтдим. У сўлғин ва истеҳзоли қулди. “У ҳам ер қизи, уни ёнингга тортиб туширадиган вақт келди!” деди. “Ўзимни бунга ишонтиролмаппман. У мен учун бир илоҳ бўлиб туюлади. Агар у ҳам ҳаммага ўхшаб ёнимда пайдо бўлса илоҳлиги, демак менинг севгим ҳам йўқолади. Унда шунча чеккан азобларим мазмунсиз бўлиб қолади!” “Уни шунчалик қаттиқ севасанми? Унинг бошқалардан нимаси ортик!? Агар шундай юраверсанг, яқинда девона бўлиб қоласан!” Унга жавоб бермадим. Зотан нима дейишни билмасдим. Унга Малакни ўзимдан ҳам қизганиман, ўзимга ҳам раво кўрмайман, у менга осмон қизи, осмон малаги бўлиб туюлади деяолмасдим. Гарчи шундай деганимда ҳам Ҳосила устимдан қулмаган бўларди. Лекин барибир бу туйғуларимни ундан ҳам яширдим. Унга ҳам раво кўрмадим.

Ҳосила худди турмушнинг баланд-пастини бошдан кечирган, ҳаётда узоқ яшаб қўйган аёлдек менинг ҳиссиётларимга совуққонлик билан муносабат билдирди. Бу совуққонликда алам, нафрат, изтироб, қаҳр мужассам эди. У ҳақ гапни айтаётганди. Мен аллақачон девонага айлангандим. Лекин нега у бу гапларни кўзга япти? Бирдан ҳаммасини тушундим: у ўзи, ҳаёти ҳақида сўрашга имконият қолдирмаслик учун мени сўроққа тутаетганди. Кўз олдимда улғайган, ҳеч нарсадан ҳайратга тушмай қўйган, ҳаёт ҳақида етарли хулосага келиб бўлган дийдаси қаттиқ аёл турарди. Лекин мен ўзимни худди қадрдон бўлиб юрган пайтларимиздагидек тутдим. Унга талабалikka қабул қилинган пайтимизни эслатдим. Ўша танишган қуниимизда у менга ўзи ҳақида деярли ҳамма нарсани гапириб берганди: ўша қундаёқ унинг деярли ҳамма сиридан, ҳуш кўрадиган таомлари, қўшиқлари, шеърлар, актрисалар, кинолар, мевалар, ранглар, қилиқлар, фазилатларидан хабардор бўлгандим. У ўша қуниёқ мени ўзининг дунёсига етаклаб кирган, ўзи ҳақидаги ҳамма нарсани очик-ошкора баён қилганди. Ҳозир эса Ҳосила менга ўзини бегонадек тутар, ортикча гапиришдан, бирон нарса деб қўйишдан тийилиб турар, бегона тутгани сари мен у ҳақда кўпроқ нарса билгим келарди: зеро, у турмушга чикиб кетгач, унга озор берганимни, унинг туйғулари ва ҳисларини менсимаганимни, у эмас, аслида мен унинг кечинмаларини мазах қилганимни, унинг олдида ўзимнинг айбдорлигимни англаб етгандим. Шу сабабли ҳам мен айбимни енгиллатиш учун у билан узоқ

гаплашиб қолгандим. Уни шу маҳзун ва маъсума кайфиятда қўйиб юборгим келмасди. Уни эзаётган ғамни, дардни билгим, озгина бўлса ҳам малҳам бўлгим, бўйнимдаги гуноҳ юкини енгиллатгим, у эрга тегиб кетганидан бери беҳаловат бўлиб қолган виждонимни бироз бўлса ҳам тинчитгим келарди. Танишган кунимизни унга кулиб гапириб берар эканман, ундан кўпроқ нарса билиб олишни истардим. “Агар ўша кунни сен билан танишмаганимда мен бир йилгача ҳам курсдошларим билан танишмолмаган бўлардим” дедим. “Ўшанда сен менга бир умр ўрмонда яшаган Тарзанга ўхшаб кетгандинг!” деди у сўйик жилмайиб. Унинг кўзларида нималардир жилваланди, лаблари титради. У бу гапидан бироз енгил тортдим. У бирданига мен билган шаддод ва мени майна қилувчи Ҳосилага айланганди. Лекин у барибир мени кейинги икки йиллик ҳаёти ичига олиб кирмади. Худди бу икки йил унинг ҳаётида йўқдай, бу давр ҳақида эсламади. Шунда мен унинг эри билан ораси бузилганини ҳис қилдим ва бу икки йил ҳақида ундан ҳеч нарса сўрамадим. Шу кунни биз яна бирга ўқиган даврларни эслаб, шаҳар айландик. У шаҳарга ота-онаси билан келган, улар ҳозир шифокорлар билан гаплашаётган экан. Уни яна касалхона дарвозасигача кузатиб қўйдим. Ҳосила касалхонага ётди. Эртасига уни кўриш учун келганимда ота-онасини, яна бегона аёл ва эркакни учратдим. Ота-онасининг ғамгин киёфларини кўриб, Ҳосиланинг касали жиддий эканини сездим. Гап-сўзлардан бегона аёл ва эркак унинг қайнона-қайнотаси эканини, Ҳосиланинг эри билан ажрашганини, эрининг зуғумлари туфайли шу касалга гирифтор бўлганини, қайнота-қайнона келинларини элнинг гап-сўзидан кўрқиб, бирров кўриш учун келишганини англадим. Қайнона-қайнота ўзларини фарзандларининг қилмишидан афсусланган қилиб кўрсатишар, лекин улар буни шунчаки қудаларнинг юзи учун айтишяётган, иккаласининг ҳам кўзларида пушаймонлик йўқ эди. Мен Ҳосилани кўриш учун бир неча марта келдим, аммо у қабул қилмади. Ниҳоят уни уйга олиб кетишлари олдидан борганимда менга хонасига киришга рухсат беришди. У палатада бир ўзи ётар, худди сўлиб қолган гулга ўхшарди. Тирикликдан асар ҳам қолмаган танадан нурсиз, дунёга, атрофдагиларга бефарқ кўзлар надомат билан бокиб турарди.

– Эринг билан ажрашибсан, – дедим. – Ажрашаркансан, нега тегдинг?

Ҳосиланинг юзида ҳолсиз истехзо пайдо бўлди, кўзига ёш қалқди. Ортиқ чиқолмади, бирдан хўнграб йиғлаб юборди. У йиғлаганда бир уюм омонат кум каби тўкилиб бораётгандай, ҳаётдан, мендан, умуман, бу дунёдан узоклашиб кетаётгандай туюлди. Уни овутишга, бирон нарса дейишга ўзимда куч ва сўз тополмадим.

– Ичганинг қандай дори эди?! – дедим гапни чалғитиш учун.

Бу саволим уни худди бир айбини билиб қолгандай сескантириб юборди. У менга ажабланиб, озурдаланиб қаради. Кўзёшларини артди, йиғлаб ожизлигини кўрсатгани учун мендан уялиб юзларини яширди.

– Онанг айтди, – дедим уни ҳижолатдан қутқариш учун. – Доридан заҳарланди деди.

У жим қолди. Кўзларини мендан олиб қочди. Бу саволим унинг ичида ғалаён кўзгаб юборганини намикқан кўзларидан сездим.

– Сени шу қўйга солгани учун эрингни отиш керак, – дедим у ниҳоят унга ҳамдард бўлгандек, кўнглини кўтаргандек, ўзимни унга бефарқ эмаслигимни билдиргандек. – Аёлни ҳам шундай хўрлаш мумкинми? Икки йилда қариб қолибсан.

Менинг бу ҳамдардилигим унинг энасини қотирди. Худди аввалгидай, аразлаган пайтидагидай қошлари чимирилди, лабларини қаттиқ қисиб олди.

– Отолмайсан, – деди у изтироб ва алам билан. – Унга инсон зотининг кучи етмайди.

У менга ёш тўла кўларини тикканча жазава билан сўради.

– Негалигини биласанми?

Шу пайтда унинг кўзлари тўфон бошланган тунги денгиздек коп-кора эди. У ерда йўлида учраганни ямлайман деган оч тўлкинлар шовурини эшитгандай бўлдим. Унинг ўзи эса ўша – ичидаги тўфоннинг бир қисми – ўша тўфоннинг ўртасидаги куюни каби эди. Бу куюн ҳозир йўлидаги ҳамма нарсани ўпириб-вайрон қилиб кетадигандек кўринди менга. Унга қараб туриб буни сездим, сездиму бирон нарса дея олмадим. Зеро, у аслида менга савол бермаган, балки нега бирдан ўзи орзу қилиб эришган институтни ташлаб кетганига, умуман, шу пайтгача унинг менга бўлган мунсабати ҳақидаги барча саволларимга жавоб берганди.

– Агар билмасанг, билиб қўй! У менинг сени жондан ортиқ яхши кўришимни билиб қолди. Менинг кўнглимдаги муҳаббатни кўрди. Кейин шу муҳаббатни ўзиники қилишни истади. Ўзиники ҳам қилди... У сенга бўлган муҳаббатимни ўғирлади. Сендан топмаганни ундан топдим... Аммо... у менга аслида ўзининг зурриётини дунёга келтириш учун уйланганини кеч англадим. Чунки у... у... Иблис эди. Ҳа, у ўша... дунёдаги охирги одамни дунёга келтирадиган Иблис бўлиб чиқди. У менинг сенга бўлган муҳаббатимни ўғирлаб олди. Ўзиники қилди. Кейин мақсадига эришмоқчи бўлди.... Буни билиб қолгач... унинг зурриётини ҳам, ўзимни, шу билан унинг орзусини ҳам ўлдирмоқчи бўлдим. Заҳар ичдим... Билдингми? Заҳар ичдим... Охирги одамнинг туғилишини истамадим...

Мен у алжираяпти, бевафо, золим, жоҳил эрига нисбатан ичида туғилган алам билан гапираяпти деб ўйладим. Шунда бирдан қайнонасининг даҳлизда шивирлаб эрига “айб ўғлимда эмас, унинг ўзида... ичидан тушгани хомила эмас, коп-қора махлуққа ўхшарди... ҳечам одам боласига ўхшамасди” деганини эсладим. Қайнонанинг гапини ўғлининг айбини ҳаспўшлаш учун айтаяпти” деб ўйлагандим. Аммо ҳозир Ҳосиланинг айтган гапи момоннинг Иблис ҳақидаги чўпчагига ўхшаб кетгани мени довдиратиб қўйди. Гарангсиган, гуноҳкор алфозда кўзларига тикилдим. Гарчи худди бўрон кўпган денгизга ўхшаса-да, кутурган тўлкинлар чангалидан қутулиш учун сарсон сузиб юрган бир жуфт қайик каби қарочиклари соҳибасининг бор дарду дунёсини тасдиқлаб турарди.

Мен ўзимни яшин урган дарахтдай хис қилдим. Эҳтимол қорайиб ҳам кетгандирман. Ҳосила эса кўзида телба бир ифода акс этганча шивирлади:

– У шу ерда. У орамизда. У барибир ўзига сўнгги одам туғиб берадиган аёлни топади. У шунга қодир. У пайт пойлаб борибди, – деди Ҳосила умидсиз тарзда. – Шундан кейин ҳаммаси тугайди. У азалий орзусига эришади.

Ҳосиланинг олдидан нимталанган ҳолда чиқдим. Елкамда оғир ва залворли бир гуноҳни юки пайдо бўлганди. Шу кечаси туш кўрдим. Тун эди. Осмонда ой сузиб юрар, негадир у менга ҳомуш ва азали кўринди. Касалхона палатаси бўйлаб кетардим. Ҳосила ётган хонага кирсам, қора кийинган шарпа Ҳосилани бўғаетган экан. Мен чирокни ёқдим: ёруғдан чўчиб тушган қотил менга қаради: унинг қиёфаси йўқ эди. У мени кўра солиб деразадан ўзини ташқарига отди. Мен ҳам изидан сакрадим. У билан изма-из кета бошладим. Қотил негадир менга таниш кўчалардан кетарди: ҳар бир муюлишини беш қўлда билганим учун унга етай деб қолганимда у мен яшайдиган уйга кириб кетди. Мен изидан шошиб уйим томон юрдим. Назаримда у мен ётган хонага яширингандай бўлди. Изидан кирдим: чирокни ёқдим. Хонамда ҳеч ким йўқ эди. Тўшақда бамайлихотир ухлаб ётган ўзимни кўрдим...

Давоми кейинги сонда

Олис хотиротнинг мунис чилтори

Ўроз ҲАЙДАР

Тонг

Хузурингга шошаяпман, тонг,
Товонимни китиклар йўллар.
Кўлин чўзиб жилмаяр хушхон,
Менга қиё боқмаган гуллар.

Энтикади кенгликлар ҳайрон,
Тош қўзида бугун ёш кўрдим.
Табассумим билан, ёрижон,
Майсаларнинг сочини ўрдим.

Қалкиб, елка учирар тоғлар,
Кулоч очар ёйилиб довон.
Кўргисида келибми боғлар,
Девор оша бўйлар мен томон.

Бунча ҳаёт суймаса мени,
Ҳар заррадан таралади бонг.
Кучоғимга босмоқ-чун сени,
Хузурингга шошаяпман, тонг...

* * *

Гул тераман нафасингиздан,
Изингиздан юлдуз тераман.
Яна улуг нима бор сўздан,
Барчасини сизга бераман.

Ўроз ҲАЙДАР – 1957 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) география факультетини битирган. Ижодкорнинг “Кўёш ўтови”, “Куйловчи тошлар”, “Аксиома”, “Оқ соя”, “Рухафзо” каби шеърый тўпламлари ҳамда қатор насрий асарлари нашр этилган.

Зулфингиздан эшилган олам
Латофатин соқчиси ўзим.
Муҳаббатнинг дўкони – ситам,
Лекин ишқнинг ёқчиси ўзим.

Ўз эркимнинг харидориман,
Буни маҳкум айлаган тақдир.
Суйилмаган кўнгил зориман,
Нафосатнинг қулиман, ахир.

Ойна қўлда сузар ой

Ойнақўлда сузар ой,
Жимирлар қумуш излар.
Сув ютиб, жунжикибми,
Чучкиради юлдузлар.

Қўл саҳнидан ёйилар
Оқ аланга ҳовури.
Ҳаводачи кезинар
Ойдин наво шовури.

Хисор тоғи энкайиб,
Ойнақўлга бўйлайди.
Сувпарига айланиб,
Олис тушин сўйлайди.

Қирғоқлар шўнгишга шай,
Дарахтлар чўзган қўлин.
Шаббода елолмайин,
Ҳайратдан ютган тилин.

Ойдинликнинг тафтидан
Ойнақўл олов ютар.
Осмон ҳовучин ёйиб,
Борлиққа ойна тутар.

* * *

Сиз мени қойийсиз, жеркасиз туртиб,
Гулингизни узган, ахир, менмасман.
Қошингизга чорланг тоғ келур йўртиб,
Мен ердан огирман, сира жилмасман.

Йиқилар қуёшнинг кўзлари тиниб,
Қул каби бош уриб оёғингизга.
Кетгайдир фалакнинг кўзгуси синиб,
Агар қарамасак қовоғингизга.

Йўлдан йўл терасиз яёв кезиб ҳам,
О, бунча ниқтайсиз минмайин отни.
Яратгандай мени қойийсиз яна,
Қойигани етар сўқир ҳаётни.

Муштингиздан тош ҳам кетгай ушалиб,
Яна сиздан жиндай баландроқ келсам.
Осмон гилам каби борар тўшалиб,
Замин билан бирга жиларман, жилсам.

Куёш

Чодир тикса олтин ёғдудан,
Ер энтиккай ўспирин мисол.
Уйғонади олам уйқудан,
Қоши бўлиб зарланар хилол.

Тахмонига ўрин йиғар қўк,
Чўнг қоялар кўзин ёшлайди.
Хуши учиб қошида мангу
Сайёралар соя ташлайди.

Фаришталар нур арқоғидан
Қанот боғлаб бичади қўйлак.
Тутилганда осмон-қу осмон,
Кезмоғига тор келар йўлак.

* * *

Чукур-чукур хўрсилади ер,
Кўкни ёқар нафасин тафти.
Силкитолмай этагини бир,
Қаваради уфқнинг кафти.

Куйишаркан майсалар ёли,
Шамолларнинг олов тилидан.
Дарахтларнинг аччиқ хаёли
Қўшиқ тўқир сахро гулидан.

Ҳар юлдузки, отмайин бодрок
Ва қуйилмай манглайдан тер,
Оёғимнинг остидан шундок,
Қочиб борар терс томонга ер.

Дашт баҳори

Ҳайитқўл баҳори, о, дашт баҳори,
Қизалок кўзидай тиник наҳори.

Куёш зулфин ўйнаб тараганда нур,
Сен сари бўй чўзиб тоғлар сурунур.

Яланг билагига ахтариб энглик,
Ялангтўш кирлардан боқади кенглик.

Тугмагул тугмаси тугилмасидан,
Майсалар бўйлайди тупроқ остидан.

Адир этагидан ўрланган ҳовур
Яшил сайҳонликка отгай кумуш тўр.

Турналар зоридан тебранганда ер,
Бойчечак гулидан қуйилади тер.

Ҳайитқўл баҳори, о, дашт баҳори,
Чорлар аجدодларим олис дийдори.

Яйдоқ далаларнинг инжа ҳаёли
Олис тоғ қоридай силкир рўмолин.

Онам йўқловини туйгайман шунда:
“Болам, кеч қолмагин, йўл кезма тунда.

Йўлингга тўшасин йўл кезган чоғинг
Сомон йўли – само оқ бўйинбоғи”.

“Дунё адашмаган санок чўпидан,
Рақаминг топсанг ҳам қисмат чўтидан,

Ўзингдан ўзингни айлама ниҳон,
Норлар қаторида саф тортгин ҳар он”.

Отам нидосини тинглайман кўкдан,
Бунда сабоқ укмас ҳеч не йўкликдан.

“Кўпам чекаверма дунёнинг ғамин,
Тангри дарвозасин йўқотган замин.

Тош битиклар ичра топгайсан фақат
Ҳаётнинг илк ҳарфин – сирлидир ғоят.

Миххату рунийча ёзувда такрор,
Аждодинг исмини ўқигунг якбор”.

Акамнинг бу тилсим тасаллисида,
Юлдузлар шовурин хис этгум шунда.

Ҳайитқўл баҳори, о, дашт баҳори,
Олис хотиротнинг мунис чилтори.

Турфа оҳанглардан таралар бесас,
Мозий хитобининг ундовлари, бас.

Афсонангда яшар Ҳайитгул момом,
Рақиб полвонларин айлаган тамом.

Эгамберди “шоҳа” улуғ шон топган,
Тоғни тақимлабда, сенда от чопган.

Мавлон полвон узиб ернинг киндигин,
Само тулпорига уролган тизгин.

Тўдадан улокни айирган ҳар кас,
Шукур четгир учун бамисоли хас.

Оловхончи дарё гумида қолиб,
Улок узиб чиқиб, бўлолган ғолиб.

Сен Хушвакт Рўзикул йўргагидирсан,
Назар Шукур шеърин юрагидирсан.

Мангу баҳоримсан, ҳам қиблагоҳим,
Адашсам маёғим, эл кезсам роҳим,

Ҳайиткўл баҳори, о, дашт баҳори...

* * *

Шамолни тул дея атама,
Уйсизликдан айблама ҳеч.
У ҳеч недан қилмайди таъма,
Гуноҳ сўзни айтмақдан воз кеч.

Дудоғидан ўпиб гулларни
Чанглатади, ифорга чўмиб.
Тўлғоқ дарди тутар дарахтни,
Пичирлайди кўзларин юмиб.

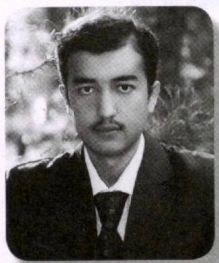
Қикирлайди яшиллик шохда –
Барглар қувонч жолаларидир.
Ҳар меваки, тўп отар боғда,
Улар – шамол болаларидир.

Уйғониш

Ҳали тонг тонглигин, афсуски, билмас,
Нурлар тортқиламас зулмат ёқасин.
Енгсиз қўйлагини қиймаган осмон,
Жим эди, юлдузлар қанча алқасин.

Дахватан тонглигин сезганида тонг,
Қитиғига тегди қуёшни аввал.
Шабнамлар сачради уриб сокин бонг,
Гулларчи, чўчқирди кўзин очиб сал.

Ана, эшитилди тоғлар қадами,
Чўққилар тиз чўқди, кўтариб қўлин.
Адашиш мумкинмас дегандай қатъий,
Йўлга чиқди излаб йўллар ҳам йўлин.

Насрулло ЭРГАШ

Тилга кўчмаган сўз — мен учун ватан

Мумтозбегимга

Сенсиз ёлғиз эдим, ёлғизман ҳамон,
Айро қолсам бир он сендан, ёлғизман.
Сен билан тонг қадар яшайман шодон,
Тонгдан то шом қадар яна ёлғизман.

Сенсиз ёлғиз эдим, ёлғизман ҳамон,
Гапимга хоҳ ишон, хоҳи ишонма.
Сенсиз кундузларни кўраман ёмон —
Мени вужудига қамар ишхона.

Гоҳи тун ҳам мени қутқара олмас,
Билмайман, қолганман кимнинг қаҳрига?
Хўрланган бу таним ёнингда қолмас —
Сени шифохона олар бағрига.

Нега дунё бизга бунчалар душман,
Нега тақдир бизга бунчалар ғаним?
Нега уйғонмаймиз соғинчли тушдан,
Севиб йиғлаганим, севиб кулганим?

Яшармиз ёнма-ён, кун билан тундай,
Нега яқинмизу, узоқ орамиз?
Наҳотки, ўтармиз бир умр шундай,
Наҳот, умр — бахт ва қайғу ораси.

Эҳтимол, ҳар ишга келсайди кўлим,
Орзиқиб кутмасдан сенли тунларни.
Умрим таквимида ташлардим юлиб,
Сенсиз, менсиз деган қора кунларни.

Насрулло ЭРГАШ — 1988 йилда тугилган. Ўзбекистон Миллий университетининг ўзбек филологияси факультетини тугатган. “Иккимиздан қолсин аланга” китоби нашр этилган.

Майли, нолимасман, тўкмасман кўзёш,
Тиларман, айрилиқ шамин ёқмасин.
Сенли кунларимда ботмасин куёш,
Кўзларинг куёшга ёлғиз боқмасин.

Чалкаш чизиқлар

1

Ўқитувчи эдинг, мен-чи – талаба,
Бир кун сўраб қолдинг дарсда ногаҳон:
“Кимга қандай шакл ёқади? – дея –
Мен айтиб бераман у қандай инсон?”

Сўнг варақ тарқатдинг, юракка ўхшаш
Турфа хил шакллар расми чизилган.
Менга ёқар эди, умримга туташ
Сочингдан бошланган чалкаш чизиқлар.

Танлаб бўлган эдим аллақачонлар
Елкангга ташланган шаршараларни.
Мени асир қилиб олганди улар
Сочларингдан ясаб панжараларни.

Танлаб бўлган эдим чалкаш ҳаётни,
Менга ёқмас эди силлиқ яшамок.
Тегса, нафасимдан кетарди ёниб
Сочинг – мажнунтолни ургандай чақмоқ.

Сен-чи, таърифлардинг ҳаммани бир-бир
Қўлида танлаган шаклига қараб.
Мен танлаган шакл бунда йўқ, ахир,
Чалкаш сочларингда яшарди, ё Раб!

Мен оддий бир инсон – ўр шоир эдим,
Авлиё эмасдим, эмасдим набий.
Хаёлан томоша қилардим, лекин,
Сочларингни ёқиб Поль Верлен каби.

Сўнгра, қалбимга ҳам ўт тушди қийғос,
Лаҳзада кучайди харорат, ховур.
Сочларингга қўлим текканди беҳос,
Бармоқларим ёнди юракка довур.

Афсус, мағлуб бўлдим буюк савашда,
Аланга юракни ямламай ютди.
Устунга чирмашган гулдай ярашган –
Сочларингда умрим адашиб кетди...

Хуллас, ўша дарсда кимнинг-кимлигин
Дадил эълон қилдинг, мендан ташқари.
Ўттиз бешта нигоҳ яширган сирни
Ўқилган китобдай очиб ташладинг.

Ниҳоят, қаршимга юриб келдинг ғоз,
Нигоҳим сочларинг катида кезди.
Бехосдан қўлимга олиб оқ қоғоз,
Чалкаш кокилларинг расмини чиздим.

Келдинг, тўхтаб қолди, энг сўнгги лаҳза,
Улкан аудитория ақлдан озди.
Қўлимдан қоғозни юлиб олдинг ва
Ҳаммадан яширдинг, бағрингга босдинг.

Шу лаҳза кўзларим тинмай сўрарди:
“Айтгил, мен ҳақимда, нимага жимсан?”
Ўзинг жим, кўзларинг айтиб турарди:
“Кечир, билолмадим, сен ўзи кимсан?!”

* * *

Шундоқ бошинг узра ёғилар ёмғир,
Шундоқ бошинг узра ёғилар осмон.
Ёмғирли кунларда йиғламоқ оғир,
Ёмғирли кунларда йиғламоқ осон.

Барибир, келмайди сен қутган инсон,
Ёлғизлик бағрида эзилар бағир.
Ёмғирли кунларда севилмоқ осон,
Ёмғирли кунларда севилмоқ оғир.

Интизор термилиб дераза томон,
Соғинчни қўшиққа соласан кейин.
Ёмғирли кунларда қуйламоқ осон,
Ёмғирли кунларда қуйламоқ кийин.

Кўзингдан ёш эмас, томчилайди шеър,
Кўзингдан ёш эмас, томчилар азал.
Ёмғирли кунларда туғилмоқ бахтдир,
Ёмғирли кунларда яшамоқ гўзал...

Балерина

Балерина учар ўлимга томон,
Оппоқ сийналарин шамолга очиб.
Унинг мухаббати энг буюк армон,
Бешафкат тақдирдан бўлмайди қочиб.

Кумуш қанотлардан сачратиб томчи,
Эҳтирос оловин сочганча залга.
Аёл уча бошлар, энг моҳир овчи
Унинг юрагини олар мўлжалга.

Оккуш нола қилар кўниб тақдирга,
Қанотлар сўнгги бор этар қарашма.
Оккуш нола қилар: “Эй моҳир мерган,
Мўлжалда адашма, фақат адашма!”

Самода юлдуздай ялтирайди ўқ,
“Браво” сўзида янграйди олқиш.
Оккушлар ичида ёлғиз оккуш йўқ,
Учиб кетаётиб қулайди оккуш.

Оккуш кўкда ўлар, ерда ўлмайди,
Кўкдаги ажалга учиб борар тик.
Асл гўзалликнинг жуфти бўлмайди,
Дунёдан тоқ ўтар асл гўзаллик.

* * *

Ким ватан ҳақида сохта шеър айтса,
Бир дам тингламоққа йўқ менда токат.
Чунки, мен ватанни тил билан эмас,
Қалб билан севмокни қилганман одат.

Улар учун эса бу жуда жўн гап,
Бақирар ватаннинг қулоқларига.
Шунда, азизларим, бўлмайди чидаб
Баланд кўтарилган димоғларига.

Энг катта ғанимдан каттароқ ғаним
Мақтовсиз юзингга қиё ҳам боқмас.
Шунинг учун сени, она ватаним,
Жимгина севишим кўпларга ёқмас.

Дўстларим, ватанга мақтов керакмас,
Энг баланд пардада сўзламанг атай.
Билсангиз, жимгина янграб юракда,
Тилга кўчмаган сўз – мен учун ватан...

Гарчи, арзирли иш қилмадим шеърда,
Истардим – дунёни гулдай титратсам.
Оғочлар қиличдай тебранган ерда,
Майлими, озгина қалам тебратсам?..

Барча ёзганларим кўтариб бир кун,
Қошингизда мағрур айладим таъзим.
Сиз эса кўзимга тикилиб бир зум,
Пичирлаб айтдингиз: “Ёзманг, азизим!”

Шу кундан мен сира яшолмадим тинч,
Умрим билан тўлаб йўл хирожини.
Кечиринг, мен излаб тополмадим ҳеч –
Ёзмай яшамоқнинг бир иложини.

Ахир, ким ҳам тонар асрий каломдан,
Тонсам, узилмасми олтин силсила?
Ўша... сиз мактаган Ғафур Ғуломдан
Юрагимга ёдгор қолди зилзила.

Зилзила... бу – илҳом, кўксимни ёриб,
Далли юрагимни ким ёқиб кетди?!
Балки Рауф Парфи, Абдулла Ориф
Қалбимни мангуга уйғотиб кетди...

Шу кундан онт ичдим: ёзмасам бекор,
Дардлар юрагимнинг мунис ватани.
“Шеърят пичоғи” қилмай қолди қор –
Найзалар санчилган қалбимга маним.

Агар ёзганимдан кўнгил тўлмаса,
Бир куни танимдан жоним юламан.
Ўзимдан илгари қалбим ўлмаса,
Барибир қалбимни ёзиб, ўламан!

Мана, юракдаги зўр ишонч билан
Яна қаршингизга чиқиб келдим жим.
Мен сиздан бир сўзни талаб қиламан:
“Ёзинг, ёзаверинг, ёзинг, азизим!..”

Тазарру фаслида тозарар умрим,
Барча гуноҳлардан рўза бўламан.
Кунма-кун, йилма-йил озаяр умрим,
Кунма-кун, йилма-йил тоза бўламан.

Тазарру фаслида тозарар умрим,
Ҳатто фариштага ўрناق бўламан.
Кунма-кун, йилма-йил ёшарар умрим,
Кунма-кун, йилма-йил гўдак бўламан.

Тазарру фаслида тозарар умрим,
Ҳатто чумолига ўрток бўламан.
Худойим ёнига йўл олар руҳим,
Тазарру фаслида тупроқ бўламан.

Тазарру фаслида тозарар умрим,
Шайтони лаиндан покланар юрак.
Энди кўрқинчлимас мен учун ўлим,
Тазарру фаслида туғилсам керак...

* * *

Мен жуда чарчадим, чанқадим ғоят
Бир жом оғусираб, бир жом майсираб.
Кўзимдан оқ шароб суздим ниҳоят,
Тонггача сипқордим бахтингни тилаб.

Лабларим чанқади – лабинг гуноҳи;
Висолга тўймадим, хижронга тўйдим.
Шодлик пиёласин синдирди соқий,
Сабрим косасига исмингни қўйдим.

Исминг ҳарфлари балиқ мисоли
Хотирам қаъридан чиқдилар сузиб.
Сен – мени соғиниб тўлган ҳилолим,
Абадий баҳорим, ёзим ва кузим.

Яна кўзларимга тўлди милён куз,
Мен уни шаробдай сипқориб ичдим.
Ҳижрон билан турмуш қуриб кетган қиз,
Қанча дунёлардан сен учун кечдим.

Фақат кўзларингдан кеча олмадим,
Мени муҳаббатинг эзди муттасил.
Севгимни шаробдай ича олмадим,
Юрагим тубига чўкди қуйкаси.

Қуйкалар армондай чўқар қатма-кат,
Гуссалар чўқади кўзёшга тўлиб.
Севгилим, мен учун йиғлама, фақат
Кўзларим кўзингда яшасин қулиб!

Мен эса чарчадим, чанкадим ғоят –
Ҳар лаҳза лабларинг тафтини туюб.
Менга шароб эмас, исминг кифоя,
Исмингни шаробдай ичаман куйиб...

Метрода ухлаётган аёлга

Келгинди, дарбадар хаёл юринар,
Сочларинг бир гўзал ётар уйқашиб.
Уйғонсанг, билмадим, қандай кўринар,
Нақадар чиройли сенинг ухлашинг.

Узун наъра тортиб учади поезд,
Бўғзига дод-фарёд тикилган гўё.
Аммо барчасига кўл силтаб қўйиб,
Менинг ёнгинамда ухлар бир дунё.

Ҳамма ўзи билан овора ўзи,
Ким қаҳқаҳа отар, ким эса тушкун.
Қалбим, сен ухлама, уйғок бўл, кўзим,
Шу гўзал аёлни кўриклаш учун.

Нафис кипригида шабнам мудрайди,
Тўлгану, тўкилмай тургандай кўзёш.
Ҳозир ташқарида осмон ухлайди,
Еростига кириб кетгандай қуёш.

Аммо наъра тортиб учаркан поезд,
Қалбим таҳликадан титрайди, гўё
Дунёни уйғотиб юборар ҳозир,
Уйғонма, уйғонма, уйғонма, дунё!!!

Эркин Аъзам ва “Танҳо қайик”

Қайга сузмоқдасан, эй балиқ аёл?
Мовий денгиз сенга ҳаёт бағишлар.
Қайноқ бағринг менга бағишлар ҳаёт,
Қайноқ бағринг менга ҳаёт бағишлар.

Оппоқ кўпик эмас, денгиз лаблари –
Денгиз сенга берган оқ сут, эҳтимол.
Оппоқ кўпик эмас, сенинг лабларинг –
Онам менга берган оқ сут, эҳтимол.

Оппоқ елкан мовий денгизда балкир,
Қайга сузмоқдасан, эй балиқ аёл?
Мовий денгиз сенинг онангдир балки,
Сен менинг онамсан, эй балиқ аёл!

ЁЗУВЧИ ТАФАККУРИ ВА БАДИЙ ИЖОД ЖАРАЁНИ

Дилноза ТЎРАЕВА

Ёзувчи ижодий лабораториясини ўрганиш бадий асарнинг моҳиятига янада яқинроқ киришга йўл очади. Ижодий режанинг юзага келишига туртки бўлган бирон-бир омил, бадий ғоя, унинг туғилиши умуман бадий асарнинг майдонга келишига қадар бўлган жараён ёзувчи ижодий лабораториясини ташкил қилади.

Ёзувчи ижодий лабораторияни бадият тақомилига самарали хизмат қилувчи ва ижодкорни етарли даражада руҳлантирувчи турли зиддиятлар, қарама-қаршиликлар ҳамда тўқнашувларни бадий талқинга тортган эстетик тизим ҳисобига бойитиб боради.

“Маҳмуд Торобий” романи бадий салмоғини Асад Дилмурод ижодий нияти ва лабораторияси билан боғлиқ ҳолда текшириш муҳим бадий-эстетик хулосалар чиқариш учун етарлича имкон беради. Адиб ўз олдига мақсад қўйиб, роман учун, ҳануз аҳамиятини йўқотмаган катта тарихий воқеа билан бирга, турли мураккаб тақдирлар, бир-бирига ўхшамас характерлар, ғоят чигал психологик ҳолатларни асос қилиб олгани фикримизни тасдиқлайди.

Ёзувчининг Ойбек ва Миркарим Осим каби устозлардан сўнг мазкур мавзуга мурожаат қилган “Яроқдаги битик” ҳикояси “Маҳмуд Торобий” романига муҳим пойдевор вазифасини ўтайди. Ҳикоя матнидаги драматизм роман матни учун хос кўчгани ва уни бадий жиҳатдан юксалтиришга хизмат қилгани билан аҳамиятли дейиш мумкин. Роман драматизмининг психологик тасвирлар исён манзаралари билан бирликда юзага чиқаради. Поэтик тасвирга жонлилик бағишлаган муаллиф тили, диалог ва монологларда қўзғолон таҳликалари Маҳмуд Торобий, Шамсиддин Маҳбубий ва дўстлари, – Маҳмуд ялавоч, Чигатой ва ҳамтовоклари тасвирида акс этади. Қўзғолонга оид далиллар руҳий таҳлил чиғирғидан ўтиши баробарида ҳаётий ҳақиқат бадий ҳақиқат тусини олади. Айни шу жараёнда юзага келган поэтик оралик изчил фалсафий қарашлар билан маромида тўлғазиб борилгани сезилади. Садокат ва хиёнат, олижаноблик ва хунрезлик, умид ва ноумидлик, жасорат ва кўрқоклик фалсафий таҳлил қилинади.

Маҳмуд Торобий қўзғолони халқ қудратли куч, хурлик мақомига интилиш мўътабар маслак, бирдам ва аҳил бўлиш юксак фазилат эканини яққол исботлаган ҳаракат сифатида тарихда ўз ўрнига эга. 90-йилларда юзага келган “Маҳмуд Торобий” романи бадий-эстетик хусусияти билан характерланади. Бундан ташқари роман сюжети қўзғолонга замин яратган ва Маҳмуд Торобий қалбида озодликка интилиш

Дилноза ТЎРАЕВА – 1983 йилда туғилган. Гулистон давлат университетининг ўзбек филологияси факультетини битирган. Унинг республика ва халқаро миқёсдаги нуфузли журналларда 20 га яқин илмий мақолалари эълон қилинган.

туйғусини шакллантирган ҳаётий сабабларга ҳам эътиборни қаратади. Алоҳида қайд этиш лозимки, севики хотини Субуҳа ва ўғли Жалолиддиннинг ваҳшиёна қатл қилиниши Маҳмуд Торобий қалбида ғанимга нисбатан чексиз нафрат, қахру ғазаб уйғотган ва озодликка интилиш туйғусини жўш урдирган асосий фактлардан биридир. Айни пайтда роман сюжетини ва драматизмидаги таранглик кўзғолонни келтириб чиқарган ижтимоий сабаблар микёси ғоят кенглиги ва илдизи чуқур эканини етарлича тасдиқлайди. Сюжет ривожлангани сайин сабаблар тизими асосида, Маҳмуд Торобий дилини вайрон қилган шахсий мусибатдан ташқари, умумбашарий аҳамиятга молик улкан фожеа ётгани равшан бўла боради. Роман бадий-эстетик хусусиятини бадийлик поғонасига кўтарган ўша фожеа ўзида халқни зулм остида эзлиши, эрк ва ҳуқуқлар бўғиб қўйилиши, Ватан тупроғи топталиши, эътиқод ва имон камситилиши, миллий қадриятлар йўқотишга маҳкум этилиши, моддий бойлиқлар очкўзлик билан ўмариб кетилиши каби кўргуликлар ифодасини жамлайди.

Романда Маҳмуд Торобий психологиясида миллий руҳнинг ўзига хос кўринишларини мужассам қилган инсон қиёфасида гавдаланиши алоҳида аҳамиятга молик. Ана шу ҳодиса туфайли ёзувчи улкан ижтимоий-сиёсий муаммо ечимини топиш учун тақдир мислсиз жисмоний ва руҳий қудратга эга бўлган, узокни кўра оладиган, эзгулик ва ёвузлик фарқини теран заковат орқали ажрим қилишга интиладиган Маҳмуд Торобий образини яратади. Роман “Марко Поло Китоби”, Ато Малик Жувайнийнинг “Жаҳонгир тарихи”, Мирзо Улуғбекнинг “Тўрт улус тарихи” ва номаълум мўғул муаллифи қаламига мансуб “Тужа шажараси” асарларларидаги қимматли тарихий маълумотлар асосида юзага келган.

Романда босқинчиларга қарши бошланган Маҳмуд Торобий бошлик халқ ҳаракати сабаблари, илдизлари кўрсатиб берилган. Кўзғолон моҳияти, Маҳмуд Торобий ва бошқа образлар дунёси характери билан ўша даврдаги миллий урф-одатлар, диний, маънавий-маърифий, ахлоқий ва ҳуқуқий жиҳатлар талқини мутаносиб тарзда амалга оширилган, роман фабуласи талқинига доир мувозанатга алоҳида сайқал берилган. Ёзувчи озодлик ҳаракати хусусидаги тушунчаларини қадимий Бухоро шахри ва Тароб кишлоғига сафар уюштириш пайтида олган таассуротлари орқали етарли даражада мустаҳкамлайди.

Бундан ташқари романдаги бадий образлар индивидуал хусусият касб этиши Асад Дилмурод ижодий лабораториясида қайта сайқал топган ранг-баранг адабий омиллardan унумли фойдаланганлигидан далолат беради. Адиб адабий омиллarning романдаги ўрнини ижодий нияти, позицияси ва нуқтаи назари талабларига кўра белгилайди. Натижада тўлақонли образлар туғилиши, шунингдек, сюжет жараёни ижодий ният тақозосига кўра шакллантирилиши, бадий матн ҳаётий кўламдорлик ва фалсафий қарашлар тизимини етарли даражада ўзлаштиришида тасаввуфий қарашлар, мажозга асосланган образлар ёрдамга келади. Барча воқеалар шу омиллар кўмагида изчил ривожланади ва ҳаётий ҳақиқатнинг бадий ҳақиқатга айланиш жараёнига кўмаклашади.

Маълумки, ўзига хос қисқа муддатли кайфият, қалбнинг порлаши, чакмоқ чақилгандай ярқираган нурни туйиш лаззати¹ бўлган ҳол илмини куч сарфлаш, таълим-тахсил кўриш билан эгаллаб бўлмайди, у яратган томонидан берилади. Демак, Маҳмуд Торобий илоҳий истеъдод эгаси бўлиб, бу хусусиятини адиб асар мазмунига сингдириб борган.

Маҳмуд Торобий, биринчи навбатда, Аллоҳни энг ишончли мададкор ва суянч, энг содиқ нажоткор ва маслаҳатгўй деб биладиган образ сифатида гавдаланади. Шамсиддин Маҳбубий устозлигида қобилияти ва билимини пешлаган баҳодир дунёқарашини ўша қонун-қондалар ва назарий қарашлар тизими боис тўлик. Масалан, у жиҳми жонида Аллоҳ меҳрини жойлагани учун эътиқоди мустаҳкам жасур

1 Наҳмиддин Комилов. Тасаввуф. Биринчи китоб. Т., “Ёзувчи”, 29-бет.

исёнкор даражасига кўтариллади. Борлигидан турли хой-хаваслар туйғусини суриб чиқаради ва қалбидан гўзаллик бобида тенгсиз Гура хотуннинг қайноқ муҳаббатига жой ажарата олмайди ва мана шу ҳолат ўтли изтиробларга қоришиқ тасвирлангани туфайли ўқувчини ўйга толдиради. Унинг олдига қўйган улкан мақсади, яъни бутун Бухоро ва халқни зулм кишанидан халос қилишга эришиш учун Маҳмуд Торобий тасаввуф фалсафаси кирраларини кундалик ҳаётга хайрихоҳ тарзда ишонч билан тадбиқ этишга урингани тасаввуфона тасвирий бўёқлар воситасида чизилади. Ана шу жиҳатдан олганда, Маҳмуд Торобий ташаббуси асосида ўртага ташланган “Биз ўлимга борурмиз, ўлим халоскоримиз!” шиори теран фалсафий аҳамият касб этади. Ҳар жиҳатдан таҳсинга лойиқ мазкур жанговар даъват моҳияти билан кўзғолоннинг ижтимоий ва маънавий зарурат эканини тасдиқловчи моҳият яхлит эстетик тасвир доирасида маърифий туташув ҳосил қилиши романдаги полифония хислатини тиниқлаштирувчи омилга айланади. Пировардида Маҳмуд Торобий ва шериклари, тасаввуфий таълимотга кўра, жисмоний эркинликдан руҳий эркинликка кўчиш, бинобарин, ҳаёт ва ўлим ўртасида кечадиган ҳар қандай азоб синовидан ўтиш орқали абадий ҳурлик макомини қўлга киритишни тилашгани ижодий ният ва полифония талабига уйғун йўсинда ёритилади. Эстетик талкин жараёнида ўлим тушунчаси маънавий покланиш, адолат ва ҳақиқатни кўриклаш, тириклик ва яхшилиқни қадрлаш, ниҳоят, ёвузлик ва жаҳолатдан нафратланишга ундовчи эстетик тушунчага айлана боради. Ниҳоят, ўлим тушунчаси исёнкор бандалар руҳий дунёси, ички кечинмалари, изтироблари ва ҳаёлларини маромида ифодалаш орқали бадий матн мантигини чуқурлаштириш ҳамда она Ватан ва халқ озодлигини асраш мукаддас бурч деган эстетик идеални рўёбга чиқариш учун самарали хизмат қилади.

Маҳмуд Торобий ҳар қандай калтис шароитда ҳам иймон ва эътиқод кишиси бўлиб қолади. Масалан, даҳшатли жанг майдонида душман ўқидан қаттиқ яраланиб, нажот кутиб ётганда Оловхон Юсуф тимсолида ажалга рўпара келар экан, Маҳмуд Торобий бўшашмайди, аксинча, ўзини шердек дадил тутди. Ана шу ҳолати тасвири романини кучли драматизм билан яқунлаш имконини беради: “Ур, иним, ура қол, бас, маҳтал қилма! Бу жон омонат, омонат жонни шундай кунда топширамасам, қачон топширамен?! Эсимни таниганимдан бери орзу қилдим Оллоҳ дийдорига етишмакни, шул саодатни сенинг қиличидан буюрган экан! Ур, ура қол, маҳтал қилма!”². У аёвсиз курашда жисмонан мағлуб бўлсада, маънан ғолиб эди. У аёвсиз кечган курашда душман қўлида эмас, аксинча манфур Оловхон Юсуфдек соткин ватандоши чангалида ҳалок бўлади. Оловхон Юсуфнинг қилмишига яраша аянчли тақдири ҳам ёзувчи томонидан тўғри ажр қилинади.

Маҳмуд Торобий камбағал оилада тарбияланган, ҳарбий таълимдан беҳабар бўлган ҳолда, ҳар жиҳатдан етук саркарда ва адолатпеша султон даражасига кўтарилган инсон сифатида гавдаланади, бу жиҳатига кўра таниқли итальян адиби Рафаэлло Жованьолининг “Спартак” романидаги Спартак, рус адиби Александр Пушкиннинг “Капитан кизи” қиссасидаги Дон казаги Емельян Пугачёв образларига жуда яқин туради. Спартак ва Емельян Пугачёв жаҳолатга элтувчи зулм остида эзилиб ётган халққа қайишадиган, тиз чўкиб яшайдан кўра тик туриб ўлишни афзал билладиган, эзгулик асослари ва ҳурлик макомини астойдил қадрлайдиган химоячилар сифатида ҳаракат қилувчи қаҳрамонлардир. Ўзига хос бу инсоний муштараклик ҳар учала романда ҳам етарли даражада ўз аксини топган.

Хуллас, асарда эзгулик ва ёвузлик ўртасидаги азалий ва абадий кураш масаласи, қаҳрамонлардаги келажакка ишонч иштиёқи бадий ижод қонуниятлари асосида ҳаётий ҳақиқатни бадий ҳақиқатга айлантириш орқали шакллантирилган. Шунингдек, роман ҳиссий тафаккурнинг бадий намоёнидаги ўзига хослиги билан аҳамиятли дейиш мумкин.

Дилором
АБДУРАХМОН

ҲАЛИНЧАК

Новелла

Беном, беором узок тўлғокдан сўнг дунёга кўз очди. Худди кўз илғамас бир бало каби қабоғим устини макон айлади. Киприklarимда кўтариб юрдим уни, гоҳо шудринг каби сирғалиб юзимга тушди, лабларимга, кўксимга, юрагимга томди. Мен унинг ҳароратини сездим, у қонимнинг ҳароратига баробар эди. Мен унинг таъминини сездим, унинг таъми шўр эди. У шунчалар бетоқат, саркаш шарпаси ойдинда теграмда айланар, тунлар тушларимнинг токи узра қанот қоқиб турарди. У шунчалар безовта, бетизгин эдики, юрак уришларимни темир йўл устида Самарқанд томонларга елиб бораётган поездларнинг “тарақа-туруқ”ларига олиб бориб қўшиб қўярди. Чангали шунчалар чайир эдики, кўринмас занжир каби ихтиёримни кишанлади. Бағримни унинг беҳаловат чақмоғи урди, зарбидан ботинимда беҳузурлик титроғи пайдо бўлди. У эса теграмда айланиб менинг беҳол аҳволимни тамоша қиларди. У инсон зотини ҳар куйга солувчи минг бир дарднинг бири бўлиб, тўлғоғида дардли, чидамида оғир, давоси ҳам шу дунёнинг ўзида – дийдор.

Ва ниҳоят бир куни эрта тонгда унга қараб:

– Сенинг исминг СОҒИНЧ, – дея шивирладим. У индамади, тилсиз, забонсиз эди. – Бўпти, Самарқандга бирга кетамиз...

* * *

Болалик – умрнинг беғубор, меҳрли фасли. Уч дугона Гулинисо, Дилбар ва мен дўсту сирдош эдик. Бир-биримиздан шўх, бир-биримиздан хушрўй, бир-биримиздан сирли эдик. Бизлар бу сўзларни унчалик тушунмасдик, аммо ёши каттароқ бўй қизлар бизга қараб шундай дейишарди. Уйимизда катталар бошқа дугоналаримизникига боришга сира рухсат беришмасди, фақат шу уччаламиз оилавий кадрдонлик ришталари туфайли гоҳ уларникида, гоҳ бизникига келиб бирга ўйнар эдик ва қай биримизникига борсак, бизни меҳмон деб аташар, меҳр билан сийлашар эди.

Дилором АБДУРАХМОН – 1963 йилда тугилган. Тошкент давлат политехника институтини (ҳозирги ТДТУ) битирган. Ижодкорнинг “Қўнғил шафақлари”, “Таҳajoл тонги”, “Иш ёмғири” шеърый китоблари, “Настарин бутаси” таржима тўплами нашр этилган.

Ҳар қайсимиз тақдир измида йўлларимиз айро ва унинг кафтидан безавол тўкилгувчи насиба ортидан кезиб, орадан бир пастда ўн йилдан ошиқ вақт ўтганини сезмай қолдик. Мактабни тугатгач, Дилбар билан Гулинисо Самарқанддаги техникумга ўқишга киришди. Мен Тошкентга олий ўқув юртига қабул қилиндим. Биз яхши ўқидик. Мен учинчи курсни тамомлаётган пайтимда улар техникумни тугаллаш арафасида эди. Ўша пайтда Гулинисо бетоб бўлиб қолди, у тўғрисидаги ғалатирок гаплар бизнинг уйимизда ҳам кечди, билинар-билинемас, яширинча, ачинарли кечди, сирли кечди, ҳуллас “у ишлар бир Худога аён” бўлди. Мен бу мавзуда юрак ютиб на онамдан, на бувимдан очикроқ сўролмадим, чунки у гаплар менга “тегишли бўлмади”.

Ҳуллас, Дилбар ўқишини тамомлаб яхши оилага келин бўлди, бахтини топди. Гулинисо то ҳануз бетоблиги туфайли ота-онасиникида, турмушга чиқмади. Мен улардан икки йилдан сўнг ўқишимни тугатиб, Самарқанддан анча узоққа, Сурхондарёга турмушга чиқдим. Уйимизга ҳар йили бир ёки икки марта келоламан, ҳолос.

* * *

– Каттаонажоним, Гулинисони соғиндим.

– У шўрлик бетоб бўлиб қолган, болам, – деди бувим овози қалтираб. Шу пайт унинг кексалик фаслида жуссасига келиб қўнган хиёл титроқ бироз кучайгандек бўлди.

– Ўтган йили келганимда ҳам шундай дегандингиз, бориб кўришимга рўйхуш бермаган эдингиз, қанақа касал эканки, соғинган бир кадрдони бориб кўролмасан? Ахир, хастанинг ҳолидан хабар олмоқ жоиз, деб ўзингиз айтгансиз-ку. Илтимос, йўқ деманг, юринг бораёйлик, уни жудаям соғиниб кетдим, бу гал ҳам бориб кўрмасам бўлмас.

...Каттаонам бошини ирғади.

Ҳозирлик кўриб, йўлга тушдик.

Ҳозирлик нимаси, ошиб борса каттарок бир тугун.

Ҳозирлик аслида кўнгилда кечди, хаёлда кечди...

* * *

...Гулинисоларнинг ҳовлисидаги ўша каттакон ўрик дарахти назаримда “алп қомати” чўкиб, кичрайиб қолгандек, ғариб. Дарахт атрофидаги гир айлана гулзорнинг ҳам анча шашти қайтиб қолибди. Илгари бунда бир-бирига басма-бас қийғос очилгувчи турфа гулу райҳонлар кўзингизни қувнатиб, ҳушингизни шошириб барқ уриб ётар, улардан таралаётган муаттар хушбўйлар эса шу қадар фусункор эди-ки, таърифига ҳамон тил ожиз. Гулларнинг ўша ёқимли дилтортар атри ҳали-ҳануз ёдимга тушса-да, димоғимга келиб урилгандек бўлади.

Дарахтнинг ёнга қиялаган анави баланд шохига ҳалинчак осилган эди. Биз Гулинисонинг опаси сиққан ўсмаларни қошимизга қўйиб, галма-гал ҳалинчак учардик. Ҳалинчак учаётганда ихтиёрингиз гўё тўлкинлар ичра талош бўлади, хиёл уларнинг ихтиёрига бўйсуниб, кўзларингизни юмиб олсангиз бас, сизни

тасаввурингиз қанотлари етганича ажиб сарҳадлар, баланд кенгликлар узра парвоз қиласиз ва бу сизга бир олам завку шавқ баҳш этади. Аммо, қанчалар парвозланманг, учиш учун навбат кутаётганлар сизни бу ажаб қанотлар кафтидан юлиб, пастга тушириб олишади. Шунда сиз заминга тегишли эканингизга қайта амин бўласиз.

Учиш навбати Гулинисога келди. Ҳалинчак ҳавода тебрана-табрана бирданига авжланиб кетди. Шу пайт нозик табассум билан кулимсираб, бошини хиёл ёнга ташлаб олганча мириқиб учаётган Гулинисонинг кўриниши ногаҳон Кумушбибини ёдимга солди. Ажабо, бунча чиройли бўлмаса, ўша гўзалнинг ўзгинаси-я! Буни унинг ўзи ҳам билади шекилли, бошига чети ситилиб, нафис сочиқлар билан безак берилган шоҳи дуррача ўраб олган, юзига ярашган бир дона қора холи ҳам Кумушбибиникига ўхшаб кетарди. У шу қадар сулув эди-ки, ўсма рангидан янада жозиба олган чиройли қайрилма қошлари, ҳаё билан майин жилмайиб боқиб турган кўзлари, айникса бошидаги рўмоли ҳам жудаям ярашиб, ҳуснига-хусн қўшиб юборган эди. Бу аҳволни ҳавас билан завқланиб томоша қилдим. Аммо шу дамда негадир авж билан ҳавода у ёну бу ёнга елиб учаётган баланд ҳалинчакка гўё сирли қанот битгану, худди Кумушбибимизни қўм-қўқ тубсиз осмон бағрига, оппоқ булутлар орасига олиб қочишга чоғланаётгандек туюлиб кетди. Юрагимда алланечук ғулғула пайдо бўлди. Хавотирда ҳар ён боқиб, турган жойимда сакрай бошладим. Буни ҳеч ким сезмади ва бу ҳолатга ёнимдаги сочлари жингала, юзида кулгичлари ўйнаб турган дугонам Дилбар ҳам, ороланиб, гуллар соясида ўз ҳуснига шайдо бўлиб, берилиб китоб варақлаб ўтирган Гулинисонинг хушрўй опаси ҳам, дам ичкари кириб, дам ташқарига чиқиб уй-рўзғор юмушлари билан куймаланиб юрган унинг онаси ҳам парво қилмади.

– Тўхтайқолгин, ҳалинчак!.. Ҳовурингдан тушақол, юзингга совуқ сув сепайинми ёки бағрингга сепайми, юзинг борми ўзи, бағринг қани сенинг!?

* * *

СИРЛИЛИК ЖОЗИБАСИ

Новелла насрнинг кенжа фарзанди. Ўн тўққизинчи аср бошларида дастлаб Францияда Бальзак, Мопассан, Стендаль, Мери́ме каби ёзувчилар бу жанрда ижод қилиб, унинг нодир намуналарини яратдилар. Мопассан жаҳон адабиётининг етакчи невеллисти даражасига кўтарилди. Бизда эса новелла ҳали шаклланиб улгурмаган соҳа. Юзакироқ қараганда новелланинг ҳикоядан фарқи йўқдек туюлса-да, бу жанрнинг кўлаб ўзига хос жиҳатларини илғаб олиш қийин эмас. Биринчи навбатда асар композицион қурилишининг “қаттиққўллиги”, сюжетнинг одатдан ташқари намоён бўлиши, тавирнинг етакчилик қилиши ва бошқа хусусиятлар бизнинг новеллачилигимизда ўзига хос янгиликдир. Шунга қарамай, бизда ҳам, жаҳон адабиётида ҳам “новелла ҳикоянинг иккинчи номи” деган юзаки таҳлиллар бор. Айтиш жоизки, адабиётимизда бўй кўрсатаётган новеллалар мазкур жанрнинг классик намуналаридан айрим жиҳатлари билан фарқ қилади. Хусусан, ўқувчининг диққатини токи асар ниҳоясигача тортиб турадиган тилсим ҳолат энг сўнги сатрларда қутилмаган портлаш билан тугайди. Уларда кучли руҳий кечинмалар

Бизга пешвоз чиққан Гулинисонинг онаси Холбиби хола ва уйига ўтаётиб, йўл устида, бир хабар олай деб кирган Гулинисонинг опаси ҳам ташрифимиздан қувониб кетишди, мен ҳам қувондим. Опа аввалгидан ҳам чиройли бўлиб кетибди. Сипо кўринишда йиғилган соч турмаги ўзига жудаям ярашиб турарди. Холбиби хола анча кексайиб қолибди. Биз билан ҳол-аҳвол сўрашаётиб, кўзларидан дув-дув ёш оқиб кетди. Гулинисонинг опаси эса, нимтабассум билан дам бувимга, дам менга тикиларкан, негадир лаблари титраб кетди, унинг қарашларида қандайдир бир армон сурати яширин эди.

Биз улар таклиф қилган ичкаридаги меҳмонхонага кирмай, бувимнинг хоҳишига кўра ҳовли юзи кўриниб турадиган, дераза ойналари кенг, каттагина баланд айвонда ўтирадиган бўлдик. Унда катта-кичик чиройли тувакларда турфа хил уй гуллари ўсиб ётарди. Айвон ичкарасида хоналарга ўтувчи йўлак, ундан сал нарида ёлғиз қорамтир эшик бор эди. Деворга осиб қўйилган қора ҳошияли айлана шаклдаги каттагина соат бир маромда чиқиллаб дунёнинг ҳаракатда эканини эслатиб турарди. Каттаонам дуодан сўнг, Гулинисонинг онасидан отаси ҳақида сўради, суҳбатдошлар у кишининг тансиҳати жойида, ҳар доимгидек ишда эканлигини айтишди. Сўнгра бувим Гулинисонинг аҳволини сўради, онаси “тузук” деди, опаси “яхши” дея жавоб берди, аммо ҳар иккаласининг нигоҳлари ерга қадалди. Орага бироз ўнғайсиз жимлик чўкди. Бу ҳолдан сўнг мен ҳеч нарсани сўролмадим, фақат уларнинг саволларига жавоб айтдим.

Бирпастда кенг хонтахта устига ёзилган оппоқ дастурхон нозу неъматларга тўлди. Одатда меҳмон келса, айниқса қадрдонларга уй соҳибларининг барчаси пешвоз чиқишар, саломлашиб, кўриниш беришарди. Негадир орадан анча вақт ўтган бўлса-да, Гулинисо кўринмасди. Каттаонам индамаганига, мен ҳам у ҳақида сўрамай, сабр қилиб кута бошладим. Аммо, кўнглимдан ҳар хил гумонларга йўғирилган хаёллар кеча бошлади. Наҳотки у шу қадар бетоб бўлса ёки ётиб қолганмикин, бувим ундай демаган эди-ку, ётиб қолган бўлса-да, нега унинг ёнига ўзимиз кириб кўришимизни ихтиёр қилишмаяпти?

туғён уради, тасвирлар силсиласида майинлик ва ўзига хос шеърӣ оҳанг бор. Шу билан бир қаторда рамзийлик, сюрреалистик юк ва абсурд адабиётига хос сирлилик ҳам юкланганлиги ўзбек новеллачилининг жиддий ютуғидир.

“Сирли қора эшик ортида нима бор?” деган савол новеллани ўқиб тамомлагунимча эътиборимни тортиб турди. Биргина шу ҳолатнинг ўзи ижодкорнинг катта ютуғи. “Ҳалинчак” — кечинмаларга бой, руҳий ҳолатлар тиниқ ҳикоя. Кучли долғалар туфайли лойқаланган дарё сувининг аста-секинлик билан тиниқ тортаётган ҳолатини ҳис этасиз, бу тиниқлик асар ниҳоясида батамом шаффофланади ва қаламга олинган воқеа бор жозибаси билан намоён бўлади.

Дилором Абдураҳмон ана шундай мураккаб ва нафис жанрга қўл урибдими, бундай жасорат билан ижодкорни муборақбод этиш керак.

Неъмат АРСЛОН,
ёзувчи

Гулинисо, қанисан?!

Қорайиб турган анави эшик эътиборимни торта бошлади. Дастурхон атрофида эса суҳбат қизиб борар, аммо Гулинисони ҳеч ким тилга олмас, у ҳақида ҳеч ким лом-лим демас эди. Гўё у бу уйда йўқ эди.

Орадан анча вақт ўтди. Кўнглим беҳузур ҳар хил ҳаёлларнинг нимқоронғи чорбоғи ичра саргардон кезинарди. Бир чоғ рўпарамда турган навнихол бир дарахтнинг шохларига қўниб олиб, ниманидир тинмай чўқиётган ғашлик қушига кўзим тушиб қолди. У қўниб турган дарахтнинг ярми қуриб қолган, яримянланғоч эди. Шу пайт унинг яқинига борганимни пайқаган кўриниши совуқ ўша катта қуш олачипор қанотларини қоқиб, дарахтдан осмонга қўтарилди-да, чакқонлик билан мен томонга қараб учиб кўнглимга кириб олди. Мен чап беролмай қолдим. Энди у қуш кўнглимда тинмай типирчилаб, қанотларини қоқа бошлади.

Гулинисо, қайдасан ўзи?!

* * *

– Вой!

– Ҳа, бу менман.

– Қани, ичкарига кир, сени қандай шамол учирди?

– Сени жудаям соғиниб кетдим, дунёларга сиғмай кетдим. Тошкент, дея Талабалар шаҳарчасидан бешинчи ётоқхонани сўраб келавердим. Хуллас, мана сени топдим!

– Қандай ажойиб! Хуш келдинг, сен ҳақиқий қаҳрамонсан, мен сенга шаҳримни бердим!

– Мен эса ғариб шаҳримни орқалаб, сенинг ёнингга келдим...

Қадрдоним иккимиз кечаси билан ухламай суҳбат курдик. Назаримда у менга нималарнидир айтмоқчи бўлди-ю, айтмади, мендан ниманидир яширди. Ҳа, майли, бу гал айтмаса, кейинги гал албатта сўзлаб беради. Асосийси, оиласидагилар, ўқишлари жойида эканлигини билиб олдим, аммо негадир кўнглимга ғашлик кўнди.

Якшанба тонги отди. Қаттиқ ухлаб қолибман. Уйғонсам, у деразага суяниб, ташқарига тикилганча ҳаёл суриб турарди.

– Юр, истасанг шаҳарга, боғларга чиқамиз.

– Йўқ, кейинги гал айланармиз. Мана, сени кўрдим, худди ўнта ажойиб шаҳарни тамоша қилиб, гўзал боғларни сайр қилгандек бўлдим, Худога шукур, ҳамма ишларинг жойида экан...

Гулинисо қайтишга чоғланди. Мен хушрўй, шўх, сирли дугонамни кузатиб қўйдим. Уни Тошкентга учуриб олиб келган мўъжаз шамол Самарқандга қараб учуриб олиб кетди...

* * *

Ғашлик қушининг ранги бирам совуқ, тумшуғи, қанотлари қўпол, бесўнақай...

Айвондаги қорамтир эшик ортидан қандайдир бир товуш келгандек туюлди. Мен эшикка тикилдим. Бошқалар эса парво ҳам қилмади. Ҳайрон бўлдим, ҳайронлигимни уларга сездирмасликка ҳаракат қилдим. Аммо девордаги соат

тинмай чиқиллагани сайин, қалбимдаги беҳузурлик ортаверди. Мен одоб юзасидан суҳбатдошларимни тинглаб ўтирган бўлдим, юрак-бағримни эса ғашлик қуши чўқиб ем қиларди.

Бирпас ўтиб ўша эшик ортидан яна инграган каби ғалати овоз эшитилгандек бўлди, беихтиёр ўтирган жойимда калқиб тушдим. Ёнимдагилар менга бир-бир кўз ташлаб қўйишди, эшик томонга эса эътибор ҳам беришмади. Нима бўлаяпти ўзи, нахотки бир менга шундай туюлаётган бўлса, деган хаёл билан хижолат тортдим. Суҳбатдошларимнинг сўзлари қулоғимга кирмай қўйди.

... Эшик ортидан ўта хазин, ўта дардли нола аниқ тарала бошлади. Унинг садоси шу қадар олисдан келмоқда эдики, гўё соҳиби чуқур қудук тагига тушиб олиб ингради. Қай бир оҳанглари она алласига ўхшаб кетарди. Овоз тинмади, унинг суст саси элас-элас сезилаётган бўлса-да, бутун сезимларимни тутиб кетди. Мен ҳайрон каттаонамга нигоҳ ташладим, сўнгра Гулинисонинг онаси, опасига тикилдим, улар ҳеч нарса сезмагандай суҳбатлашиб ўтиришар эди. Менинг эса юрак-бағримга кириб олган ғашлик қушининг тинимсиз хамласидан ҳаққириб, кўксим деворига дупурлаб урилмоқда эди.

Гулинисо, қанисан?!!

* * *

Ердан кўтарилган тобут, лопиллаб йўлга тушди. Унинг ортидан бир нафас тиниб турган нола-ю афғон яна қайта оламни тутиб кетди. Тобут узра айрилиқ дарёсида оқиб кетаётган Тохир ортига бир қараб қўймади ҳам, у бу дунёдан, бу дунёнинг дилбилмас золим одамларидан кўз юмган эди. Кенг оламга, тақдир пешонасига сиғмаган шўрлик ошиқнинг тобути атрофида гир айланиб учиб кузатиб бораётган фаришталар унинг дунёга юмилган кўзларини, айтилмай қалбида қолиб кетган сўзларини, савобини, гуноҳини, ишқ ила покланган ва ишққа тўла лиммо-лим руҳини авайлаб олиб кетаётди.

Айрилиқ ҳасратига ғарқ бўлган оху нолалар орасида онаизор фарёди оламни титратиб, кўкка ўрлайди:

*...Сарбони йўлга тушиб қарвоним кетаётир,
Қарвон билан ҳам жону жаҳоним кетаётир.*

*Кўзим ўйилсин болам, тўйингни кўролмаган,
Севган ёринг сузилган уйингни кўролмаган.*

*Давронгинанг шулмиди, жсоним болам ёр-ёр,
Дарду дунём қул қилган, султон болам ёр-ёр...*

Онаизорининг қалбидан отилиб чиқаётган тоғу тошни эритиб юборгувчи фиғонлар дўстининг тобутини кўтаришга талош йигитларнинг бўғзида инграётган изтиробли айрилиқ ноласига қўшилиб кетди:

– Аҳду паймон қилган, жондан азиз севган ёрининг отаси бағритош бўлди, бир гўзалнинг кўзлари тўла ёш бўлди. Севган ёрининг дийдорига етолмади,

видо айтолмади. Унинг эшигидан совчилари қайтаверди, кўзлари гирён бўлди, дили вайрон бўлди, армон ичра ўйга толди, аро йўлда сарсон йўлда катнайвериб, қалби тўла ўтли муҳаббат билан йигит умри завол бўлди, қалбида чексиз орзу-ю армонлари билан аро йўлда, сарсон йўлда йигит умри увол бўлди, кутилмаган автоҳалокат бир баҳона бўлди, уни Худо олди. Эҳ, дўстим, эссиз, дўстим, бунчалар шошмасанг бўларди...

Бағри қип-қизил лолакизғалдоқлар билан бўялган кўклам осмонини қасирлаган чакмоқ тутиб кетди, ёмғирлар ёғди, осмон йиғлади...

* * *

Айтишларига қараганда, ҳалинчак учганнинг гуноҳи тўкилармиш...

Ҳалинчак учаётган Гулинисо, ажабо, дея кўнглидан ўтказди:

– Нахотки шу гап тўғри бўлса, мабодо гуноҳларим тўкилаётган бўлса, ўзимизнинг ховлимизга, мана бу ҳар ёнга қараб елаётган ҳалинчак шамолида чайқалиб турган шу гулзоримиз, шу гулларимизнинг устига тўкилармикин? Йўқ-е, мен бу бегуноҳ гулларимнинг устига гуноҳларим тўкилишини, уларга доғ тушишини сираям истамайман, увол бўлади-я. Ёки уларнинг устидан сув сепиб ювса бўлармикин, йўқ, гуноҳларни сув билан асло ювиб бўлмайди.

Атрофга ҳалинчак хавосидан тебранган нозбўйларнинг хушбўйи таралиб кетди. Гулинисонинг қалбига ҳадик тушди.

– Опажон, ҳалинчакни олиб ташлайлик.

– Нега, кўнглинг тусаганда учавер, ҳалинчак учини яхши кўрасан-ку.

– Йўқ, опажон, энди уни кўнглим тусамайди, кап-катта қиз бўлиб қолдим, ҳалинчак учини энди менга ярашмайди...

Ҳалинчак олинди. Йўқ, йўқ, ҳалинчак олинмади, гўё Гулинисонинг кўнглида чайқалиб турган бир сирли олам юлиб олинди.

Ҳалинчак узилган куни унинг деразасига қаёқдандир мусича келиб қўнди. Мусича унга мактуб келтирган эди. Мактуб видо шаклида айлана, видо рангида сирли, видо шевасида беаёв, бешавқат эди. Юраги қинидан чиқай деб, шошганча мактубни очди. Мактубнинг ҳавосидан, рангидан дунё юзига тунд парда ёйилиб кетди. Мактуб, “Кўнглининг уволи тутмасин, муҳаббатнинг уволидан сақласин, сизни Худо асрасин!..” деб ёзилган сўзлар билан бошланган эди...

Дунё ажаб мувозанат ичра уйғоқ, ажаб мувозанат узра нафас олади. Унинг сирли лангари наинки бир томчи кўзёш, наинки бир қатра гард, ҳаттоки кўнглингдан кечган ўй-хаёллар туфайли ҳам гоҳ чапга, гоҳ ўннга оғиб кетиши мумкин.

Мактубнинг айниқса сўнги сатрлари Гулинисонинг ожизона титраётган борлигига оғирлик қилди ва қўлларида сирғалиб тушиб кетди. Гулинисо беҳуш йиқилди...

Мактуб аввал унинг опасининг қўлига тушди, опаси-да кўтаролмади, оғирлик қилди. Уларнинг уйига меҳмон бўлиб келган шифокор аммасининг қўлига тушди. Мактубнинг жавоби Гулинисонинг лабларида шивирлади. Кутилмаган дилрози, кутилмаган шивирлар изтиробга, исёнга, ҳайқириққа айланди. Шу пайт чанг-тўзонни учириб, қаҳр билан кезинган шамол, уйнинг очик турган дераза ва эшикларини тараклатиб қаттиқ ёпиб қўйди.

– Вой ўлмасам, нима деган одам бўлдиқ?! Бошимизни қандай кўтариб юрамиз? Акам бу каби иснодга чидолмайди, нақ сўяди... Бас, бошқа чора йўқ, у йигит вафот этибди. Боласини олиб ташлаймиз! Эртага тунги сменада иш куним, кечаси туғруқхонага олиб боринглар, – деди аммаси.

Видо битилган мактуб, айрилиқ, кутилмаган сирларининг фош бўлиши, онасининг, опасининг доду фарёди ва ниҳоят аммасининг айтган сўнгги сўзи, уларнинг биргаликдаги қабул қилган қарори Гулинисонинг дарду дунёсини бутунлай ағдар-тўнтар қилиб ташлади. У довдираганча, эс-ҳушини йўқотиб қўйди. Кимдан, нимадан нажот излашни билмади. Қалбида туғён ураётган, изтироби ҳуши аралаш тушларига кўчаётган гирёна саволлари лабларида шивирлади:

– Нега, қандай қилиб, нима учун?..

...Тақдир ундан юз ўгирди. Шу пайтгача илиқ меҳрли юзи, умид тўла беғубор кўзлари билан боқувчи тақдир ундан юз ўгирди. Қанчалар унга ялинмасин, илтижо қилиб ёлвормасин, қайта қайрилиб ҳам қарамади. Во, ажабо, тақдир дегани тескари, яъни орқа томонидан шунчалар хунук, шунчалар ваҳимали, шунчалар қўрқинчли экан-ки, у инсонга терс қайрилганида унинг букри елкасидан қанот ўсиб чиқаркан. У қанотини кенг ёйганча атрофингга яқин инсонларингни, ҳаттоки уларнинг яхши сўзлари, яхши гумонларини-да йўлатмай ҳайдар экан, уларни чалғитиб, бутун дунёингни, борар йўлингни, кўрар кўзингни, ўй-хаёлларингни тўсиб қўяркан, унинг қанотлари остидан кўтарилаётган чанг-тўзонлар кўзингга, юзингга уриларкан, нафасингга текиларкан, ўзингни минг кўйга солар экан. Аммо тақдир айнан шундай бешафқатликка юз тутмаслиги ва бундай лаҳзаларда инсон боласини унинг беаёв совуқ чангалидан асраб қолишга масъул ҳам айнан инсоннинг ўзи бўларкан. Айнан шундай паллада инсон учун савоб йўллари очиқ бўларкан, ёғилиш эҳтимоли бўлган гуноҳлар эса самонинг ер юзига яқин қаватида титраб тураркан, ҳодисотдан зоҳир бўлувчи уволлар айниқса ошиқ аҳлини тутмаслиги учун самонинг етти қаватида етмиш ҳалинчак узиларкан.

* * *

... Сирли эшикни ичкаридан кимдир тақиллатиб урди. Мен ялт этиб эшик томонга қарадим, юрагим така-пука бўлиб кетди. Гулинисонинг онаси билан опаси бир-бирига кўз қирини ташлаб қўйишди-ю, аммо эшик томонга қиё ҳам боқишмади. Эшик яна-да қаттиқроқ урила бошлади. Шундан сўнг опа секин ўрнидан кўзғалиб, токчада турган қалитни олди-да, у билан бориб эшикни очди. Не кўз билан кўрайки, қоронғи хона ичида Гулинисонинг қораси кўринди. У жудаям озиб кетган, нозик жуссаси гўё пар янглиғ пилдираб, паришон аҳволда ўзга бир дунё қафтида тик турарди. Бошига Қумушбибининг дуррачасини ўраб олган, дурра остида унинг тим қора узун сочлари ёйилиб ётибди. У биз томонга парво ҳам қилмас, қўлидаги чақалокқа ўхшатиб йўрғаклаб олган латтага ишора қилиб, опасига, “Опажон, болам ухламади, сира кўнмаяпти”, дея зорланди.

Мен асло кутилмаган ёввойи саҳна узра кечаётган бундай бешафқат кўриниш олдида тош каби қотиб қолган эдим. Бироз ўзимни қўлга олиб, олазарак каттаонамга нигоҳ ташладим. Бувим бечоранинг боши ҳар доимгидан ҳам яна-да кучлироқ

калтираганча лом-лим демай, худди бир гуноҳкор каби менга ожизона бокиб турарди. Унинг қарийб бир асрдан буён дунё ҳодисотларини кузатиб турган икки чуқур кўзлари булоғида қайнаётган кўзёшлари гирдига сиғмай, ажинлари оралаб яноқлари устига сизиб чиқа бошлади. Опа унга бокиб зорланаётган Гулинисонинг елкасини оҳиста силаб, юпатиш мақсадида, ялинчок оҳангда:

– Майли, жоним синглим, майли, жоним, тинчлан, ҳа деб қуюнаверма, ҳа деб ғам чекаверма, сал туриб ухлаб қолар... Қара, сендан хабар олай деб каттаонамиз келдилар, сени кўрайин деб, узоқ йўл босиб Сайёра ҳам келибди. Қани, улар билан сўрашмайсанми?..

Мен Гулинисодан кўзимни ололмасдим. У биз томонга қаради, бувимга бироз тикилиб турди-да, жилмайиб қўйди, сўнгра паришон нигоҳлари билан менга юзланиб, кўзларимга тикилар экан, бирор нарсадан ўксинган гўдак каби қовоғини уюб олди, бирпасдан сўнг эса худди ёш боладай қувониб, қўлида опичлаб турган “чақалоғи”ни четга улоқтириб юборди-да, худди осмондан тушгандек кўзларини катта-катта очиб, менга қараб жилмайиб:

– Сайёрамисан? – деб сўради.

– ...

– Мен сени кўп кутдим, жудаям кўргим келди, сенга кўп интиқ бўлдим, жудаям керак бўлдинг. Менинг ёнимда бўлиб қолишингни ёки мен сенинг ёнингда бўлиб қолишни истадим. Сени келолмайди, у жуда узоқда, дейишди. Алдоқчилар, мана, кела оларкансан-ку, яқинда экансан-ку. Эсингдами, сенинг олдингга Тошкентга борганимда менга шахрингни берган эдинг. Мен сенинг ўша омонатингни ўзингга қайтараман, ўзингга буюрсин. Менга ҳеч қандай шаҳарнинг кераги йўқ, ўзимнинг шахримни ҳам бой бериб қўйдим...

Беихтиёр дугонамнинг онасига, опасига хайрон тикиламан. Уларнинг ҳар иккаласи увол тутган қорачўғларини шашкатор кўзёшлари билан ювиш илинжида унсиз йиғлаётган эдилар.

Гулинисо ялонғоч полнинг устида ётган “чақалоғи”ни авайлаб қўлига олар экан:

– Вой, ана болам ҳам ухлаб қолибди, – дея уни оҳиста бағрига босди ва менга қараб дардли оҳангда шивирлайди:

– Ёримни Худо олди, боламини Худо олди... У мени ёмон кўрди, мени олмади. Энди ҳалинчак учмаймиз, хўпми, йўқса гуноҳларимиз гулларнинг устига тўкилади, увол бўлади. Гулларни эҳтиёт қилмасак, уволи уради...

Ҳазрат Навоий ғазалларида ўзлик масаласи

Абдурахим
ЭРКАЕВ

Навоий ижодини ўрганиш мақсадларидан бири жаҳон адабиёти ва санъати, маданияти, ижтимоий-фалсафий фикри ривожланиши контекстида миллий маънавиятимиз ўринини, бу жараёнда буюк аждодларимиз қўшган ҳиссани аниқроқ тасаввур этишдир.

Навоий ижоди умуминсоний қадриятлар, умумжаҳон ижтимоий фикрлар тараққиёти силсиласида муҳим ҳалқани ташкил этади. Унинг асарларида биз Сукрот, Афлотун, Арасту, Искандар каби Ғарбнинг буюк даҳолари образларига дуч келамиз. Лекин бу образлар тарихий шахсларнинг реал образи эмас, балки маълум бир ғояларнинг ташувчилари образларидир. Шарқнинг тарихий ва афсонавий шахслари, авлиё-ю донишмандлари, шайху пири-муршидлари, Навоийнинг буюк салафлари образларининг эса сон-саногии йўқ. Улардан ташқари, Навоийнинг ўзи яратган тўқима бадиий қаҳрамонларнинг сони ҳам салмоқли. Бу образлар орқали Навоий ўзини қизиқтирган, ташвишга солган муаммолар, тарғиб этмоқчи бўлган бадиий-эстетик, эътиқодий, ахлоқий-ирфоний, ижтимоий-фалсафий, сиёсий идеалларни тарғиб этиш мақсадини кўзлаган. Унинг ижодида антик даврдаги Ғарбнинг, ўрта асрлардаги Шарқнинг инсон ва жамият, моҳият ва воқелик, яшашдан пировард мақсад ва унга эришиш имкониятлари тўғрисида қарашлари акс этган. Навоий бу масалалар бўйича муқаддас китоблар, ғарблик ва шарқлик салафлари фикрларини ижодий ўрганиб ривожлантирди. Ўз навбатида унинг фикрлари бу ўлкаларнинг кейинги авлодларига бевосита ёки билвосита таъсир кўрсатди. Ҳатто Навоийдан илмий қизиқишларига, эътиқоди ва дунёқарашига қўра анча йироқ турадиган файласуфлар ҳам унинг айрим ғояларидан фойдаландилар.

Навоий ижодида инсон моҳияти ҳар томонлама таҳлил этилади. Инсон не мақсадда яратилди, унинг яшашдан муддаоси не? Бу фоний дунёда қандай умр кечириши, нимага интилиши, ҳаётдан сабоғу ибрат олиб қандай хислату фазилатларга эга бўлиши, нималардан тийилиши, сақланиши лозим? У бутун ижоди давомида инсоннинг ҳақиқий ўзлиги, моҳияти тўғрисидаги саволларга жавоб излади. Ғазалларида, “Ҳамса”, “Махбуб ул-қулуб”, “Лисон ут-тайр” ва бошқа асарларида инсон ўзлигининг турли ботиний ва зоҳирий жиҳатлари, Оллоҳ Таоло ва дунёи дун билан алоқалари, зиддиятлари ҳақида сўз юритди.

Абдурахим ЭРКАЕВ – фалсафа фанлари номзоди. Қарши давлат университети профессори. 1948 йилда туғилган. Самарқанд давлат университетини тамомлаган. “Маънавият – миллат нишони”, “Миллий ғоя ва маънавият”, “Тафаккур эркинлиги”, “Маънавият ва тараққиёт”, “Ўзбекистон йўли” каби китоб, монография, рисола ва мақолалар муаллифи.

Инсон мохияти, ўзлиги масаласи Сукрот фалсафасида биринчи ўринга қўйилган эди. Сукротнинг ҳаётдаги шиори “Ўз-ўзингни бил”, деган ҳикмат эди. Дельфадаги Апполон ибодатхонаси пештокида битилган бу даъват, балоғатга етиб, ибодатхонага келган ёш Сукротга кучли таъсир қилган ва унинг келажак тақдирини белгилаган. Ўзликни англаш ғояси исломда ҳам марказий ўринлардан бирини эгаллайди. “Ман арафа нафсаху арафа раббаху” – “Ўзини билган Раббини ҳам билади” дейилади ҳадиси шарифда. Навоий учун ислом имон-этикод негизи ва дастуриламал. Сукрот – комил инсон, донишмандлик тимсоли, у Ҳақ йўлини кўрсата олувчи пири муршид. “Фарҳод ва Ширин”да Сукрот образи айнан шундай тимсолни ифодалайди. Буюк ижодкор сифатида Навоий ўзлик масаласида ҳам шарқ ва ғарбда мавжуд қарашларни такрорлаш, тасдиқлаш билан чекланмайди. Балки уларни ривожлантиради, бойитади, баъзида қутилмаган ҳулосалар қилиб, имон-этикоднинг бошқа нозик масалалари билан боғлайди. Келинг, яхшииси унинг ғазалларига мурожаат этайлик.

Ғазал имкониятлари дostonникидек улкан эмас. Дostonда батафсил таҳлил этилиб, ривоятлар, ҳикоятлар, мақолотлар, насихатлар ёрдамида далилланган ғояни, ғазалда бир неча мисрада таъсирчан ва теран ифодалаш ҳар доим ҳам мумкин бўлавермайди. Лекин бу ғазал дostonга нисбатан ғояни ёритишда ожиз экан дегани эмас. Улар мутлақо бошқа-бошқа адабий жанрлардир. Образлилик, экспрессивлик, нозиклик ва таъсирчанлик кучига кўра, ғазал дostonдан устун келиши мумкин. Дoston эпик-лирик жанрдир. Унда воқеа баёни, ҳолат тасвири ҳис-ғуйгулар ва фикрлар билан бирлашиб кетган. Ғазал лирик жанрдир. Унинг учун воқеа баёни, ҳолат тасвири эмас, ғуйгулар ва фикрлар ифодаси, ҳолат ифодаси муҳим. Унда тасвирий унсурлар батамом йўқ ёки ёрдамчи унсурлардир.

Навоийнинг “Ғаройиб ус-сигар” девонини очиб берган ғазал:

*Ашрақат мин акси шамсил-каъси анвор ул-ҳудо,
“Ёр аксин майда кўр” деб жомдин чиқди садо,*

деган матлаъ билан бошланади. Биринчи сатрнинг луғавий мазмуни: “Куёш акси жом мавжларида жилоланиб йўлни ёритди”. Аёнки, жом майида нурланиб ёришган йўл Ҳаққа олиб борувчи йўлнинг тасвири эмас, бу ёр васлига етказувчи мажозий йўл ҳақидаги фикр ифодасидир. Байтнинг иккинчи мисраси луғавий таржимага муҳтож эмас. Матлаъ ирфоний мазмунига кўра, қуйидаги ғояни ифодалайди. Ҳақиқат, Ҳақ жамоли майда акс этади. Май ва жом уларни акс эттирувчи кўзгудир. Инсон ишқ майига ғарқ бўлса, барча ғам-ташвишлардан, ғараздан узоқлашади, фикри ёди фақат ёрда бўлади. Ишқ майи тўла “синган сафол” – жом – гетийнамога (кўзгуга), уни ичган киши эса ишқ (илоҳий муҳаббат) гадосига айланади:

*Эй, ҳуш ул майким, анга зарф ўлса бир синган сафол,
Жом ўлур гетийнамо, Жамшид, ани ичган гадо.*

Шунда биру бор билан маю жом ичра, ишқда бирлашиш имкони пайдо бўлади:

*Ваҳдате бўлғай муяссар май била жом ичраким,
Жому май лафзин деган бир исм ила қилғай адо.*

Навоий шарият аҳкомларига қаттиқ амал қиладиган, илоҳий ишқдан йироқ, аммо тоат-ибодат билан умр кечирадиган анъанавий ислом намоянчасига “зоҳид” дея мурожаат этиб, хитоб қилади:

*Сен гумон қилгандин ўзга жому май мавжуд эрур,
Билмайн нафй этма, бу майхона аҳлин, зоҳидо.*

Ҳазал ҳулосасида жуда нозик сўз ўйини қўлланилган. Ичиш азал соқийси – Худодан келаётган иноятдир, кўрсатмадир, ризқдир. Бу ерда қиёмат-қойимда жаннатга сазовор бўлганлар, унга киргунча кавсар сувидан бахраманд бўлиб, ташналикни қондиришлари, дўзахийлар бундан маҳрумлиги тўғрисидаги нақлга ишора этилмоқда. Шу сабабдан ҳеч ким ишқ майига ташна бўлиб юрмасин, ичаверсин:

*Ташиналаб ўлма, Навоий, чун азал соқийсидин,
“Ишрабу, ё айюҳал – атишон” келур ҳар дам нидо.*

“Бадосъ ул-васат”нинг 396 ғазалида

*Соқий, ойнагун жом била
Бир дам этгил мени Искандару Жам
Ки, на Жам қолдию на Искандар,
Итти ул жом ила ул кўзгу ҳам...*

деган мисралар бор. Соқий – Ҳақ йўлини кўрсатувчи пир, ойнагун жом – ҳақиқатни акс эттирувчи кўзгу. Бундай кўзгу Жамшид (Жам) ва Искандарда бўлган. Жом майини сипқориб ўзимни бир дам Жамшид ва Искандардек ҳис қилай, чунки улар билан бирга ҳақиқатни кўрсатувчи жом ва кўзгу ҳам йўқолиб кетган дейилмоқда. Навоий ғазалларида май, жом, соқий, образлари жуда кенг қўлланилади. Май турлича сифатланади – дайр майи, даврон майи, имон майи, ишқ майи, ваҳдат майи.

Майнинг ҳақиқатни, Ҳақни кўрсатувчи восита, ойна эканлиги тўғрисидаги ғоя антик даврга бориб тақалади. Лотин тилида шундай афоризм бор: *In vino veritas* – ҳақиқат май ичида ёки ҳақиқат майда. Антик даврда ушбу ҳикматга, шубҳасиз, маиший мазмун эмас, ўзига хос ирфоний мазмун юкланган. Олам Илоҳнинг тажаллиси эканлиги тўғрисидаги сўфиёна ғоянинг манбаи ҳам Плотиннинг эманация назариясига бориб боғланади. Ислоҳ илоҳиятига, илм-фани ва фалсафасига Плотин назарияси яхши маълум бўлган. Калом илми эманация назариясини хушламаган. Аммо тасаввуф уни ўзига мослаштириб ривожлантирган. Каломга биноан, олам, борлик Оллоҳ томонидан яратилган, махлуқ унинг хоҳиш-иродаси билан йўқдан пайдо бўлган. У ўткинчи, унда илохийлик йўқ. Тасаввуфга биноан эса, олам илоҳийдир, у мужассам ҳолда Оллоҳнинг ўзгача шаклдаги ўзлигини акс эттиради. Унинг ҳар бир жисмида, унсурида, ходисасида Яратган нафасидан, иродасидан бир улуш бор. Бошқача айтганда, олам ўз Яратувчиси жамолининг беадад унсурларга, бўлақларга, қисмларга бўлиниб кетган аксидир. У шу муносабат билан буюк немис файласуфи Ҳегелнинг табиат, борлик Мутлак ғоянинг ўзини инкор қилиши, моддийлашиш шаклидир, инсон эса табиатнинг, яъни инкорнинг инкоридир. У Мутлак ғоядан (мутлак руҳдаги) онг, ақл-идроқ ва руҳ, табиатдан эса тана, жисм олган, уларни синтезлаштирган, бирлаштирган. У ўзини табиатдан, ҳайвонот дунёсидан ажратади, карама-қарши қўяди. Мутлак ғоя – тезис. Табиат – синтезис. Инсон – синтез деган таълимотни (триадани), Шопенхауэрнинг “Олам ирода ва тасаввур сифатида” асарида олға сурган оламнинг, борлиқнинг бирламчи асосини Ирода ташкил қилади, олам Ироданинг чексиз ададларга бўлиниб, объективлашган ҳолатидир, деган ғоясини эслаш жоиз.

Навойи, ўз салафлари каби, май образи ҳамда инсон қалбида Ҳақнинг учкуни, жонида нафаси бор, деган ғоя орқали ажиб бир тарзда антик ғояни ривожлантириб, яна янги давр европа фалсафасига узатмоқда. Унинг асарлари XVI асрдан бошлаб европа тилларига таржима қилина бошлаганини, айниқса тасаввуфга оид асарларидан парчалар кўпинча насрий баёнда турли тўпламларда чоп этилиб келганини ҳисобга олсак, ғарбнинг кўплаб мутафаккирлари унинг, балки исмини ҳам билмасдан, баъзи ғояларидан хабардор бўлгани эҳтимоли ойдинлашади. Б. Спинозанинг пантеистик ғоялари ҳам, бир томондан, антик давр фалсафий қарашларига, иккинчи томондан – бевосита тасаввуф таълимотига бориб тақалади. Спиноза ислом фалсафасини яхши билган; Маймоний ва Ибн Эзра таржималари ва асарлари орқали Ибн Рушднинг рационал усулидан ҳам, тасаввуф таълимотидан ҳам етарлича хабардор бўлган. Тўғри, Спиноза пантеизми тасаввуфдан анча фарқ қилади. Спиноза суфий эмас, у материализмга мойил файласуф. Навоий қарашларидан унинг канчалик хабардорлиги аниқ маълум эмас. Ҳар қандай ҳолда ҳам, биз Навоий ижодини умумжаҳон маданияти ва қарашлари контекстида таҳлил қилишга уринишимиз керак. Шунда унинг умуминсоний аҳамияти янада теранроқ очилади.

Айрим пантеистик ғоялар брахаманизм, индуизм, даосизмда учрайди. Қадим юнон фалсафасида ҳам биз унинг унсурларига дуч келамиз. Лекин пантеизм таълимот сифатида фақат монотеистик динларда, яъни оламни яратувчи ёлғиз Худо тўғрисидаги эътиқод орқали тугалланган таълимот сифатида вужудга келиши мумкин эди. Неоплатонизмнинг (Плотиннинг) эманация назарияси ривожлантирилиб бундай тугалланган пантеистик таълимот диний кўринишда дастлаб исломда шаклланди. Ислом алломалари асарлари, жумладан, Оллоҳ тажаллиси таълимоти ва тасаввуф ғоялари акс этган асарлар лотин тилига XI–XII асрлардан таржима қилина бошлади. Европа Уйғониш даврида эса рим-католик черковининг қатъий чекловини биров юмшатиш мақсадида пантеистик ғояларни ғарбнинг илғор мутафаккирлари черковнинг ҳукумрон мафкурасига нисбатан муҳолиф қарашлар ўлароқ ривожлантирди, баъзан унга нояққол материалистик мазмун бағишлашга ҳаракат қилди. Айнан ўша даврда шарқ ислом фалсафаси ва адабиётига, жумладан, Навоий ижодига ғарб олимларининг мурожаат этиши кучайди.

Ўқувчиларда европа пантеизми ҳақида тасаввур ҳосил бўлиши учун машҳур Жордано Брунонинг фикрини келтирамиз: “...табиат Худонинг нарсаларда намоён бўлишидан бошқа нарса эмас”. Бу билан мутафаккир амалда Худони инкор қилаётир, уни табиат билан алмаштирмоқда. Ж. Брунонинг бундай фикри ва гелиоцентристик назарияси (ер ва бошқа сайёралар куёш атрофида айланиши) унинг инквизиция суди қарори билан тириклайин ёқиб юборилишига сабаб бўлган эди. Б. Спиноза Бруно қарашларини қабул қилиб, табиат ва Худо тушунчалари ўртасида тенглик аломатини қўяди. Тасаввуф Худо ва табиат ўртасида ҳеч қачон тенглик аломатини қўймаган, фақат уни Худонинг шуъласи, тажаллиси, деб ҳисоблаган. Ф. Энгельснинг фикрича, немис классик файласуфлари Шеллинг ва Гегель рух ва материя қарама-қаршичилигини пантеизм усулида ўзаро қелиштиришга уринганлар. Бу Шопенхауэрга ҳам тааллуқли. Хегел триадаси моҳиятан ҳайратли даражада Навоийнинг “Ҳайрат ул-аброр” асари бошланишида ифодаланган ғояга яқиндир.

Кўрииб турибдики, тасаввуф таълимоти ва унга асосланган А. Навоий ижоди жаҳон фалсафий ва бадий тафаккурида муҳим даврни ва погонани ташкил этади. Навоийнинг қарашлари диалектик усулга таянгани учун у кўп ҳолларда диний-

мистик қобикдан чиқиб кетади. Баъзан гап нима ҳақда – мажозий ишқми, ёки эстетик ишқ, ёки дунёвий ишқ тўғрисида кетаётганини фарқлаш кийин, чунки муаллиф сўзларнинг кўп маънолигидан ва сўз ўйинидан моҳирона фойдаланади.

Ҳақни фақат ишқда, фанода, ўзликдан кечиб ҳис қилиш мумкин. Синик сополдаги май ишқ ўтида кўйдириб, фанога, у орқали Ҳақ васлига етказувчи воситадир: “Ўзлугумнинг қайдидин бир май била қилдинг халос”, дея буни тан олади Навоий.

“Ғаройиб ус-сиғар”нинг 78-ғазалида шундай мисралар бор:

Эрур мақсад йироқ, водий узун, тун тийра, йўл буртоқ,

Бу йўлда салб этиб ўзлик юкин, ўзни сабукбор эт.

Навоий ўлса тиргузгил, юзига юз қўюб, яъни

Юзига су уриб ул уйқусидин они бедор эт.

Ҳаққа етишиш йўли узок, хатарли, хавотирли, тунлари тийра, лекин бу йўлда ўзлик юкидин қутулиб, халос бўлиб манзилга етиш мумкин. “Салб этиб ўзлик юкин” яъни ўзлик юкидан халос бўлиб, сўзлари шарҳга муҳтож. Салб сўзи “син” билан ёзилса, “фарқ”, “ажралиш”, “ташлаш” каби мазмунларни ифодалайди, агар “сод” билан ёзилса, дорга осилишни, қатлни билдиради. Қайси ҳарф билан ёзилганда ҳам ғазал мазмунига путур етмайди. Ғазалдаги мисра бир неча мазмунни ифодаламоқда. Ўзлик юкини ўлдириб, ўзингни сабукбор эт (юкдан, ташвишдан қутултир, енгил бўлгин), матлуб васлга эриш деган бевосита мазмунидан ташқари, Исо Масиҳ тақдирига ҳам ишора қилади. Билмадим, Навоийнинг ўзи “салб” сўзини “сод” орқали ёзганми, йўқми, кейинги хаттотлар уни кўчиришда “син”ни қўллаганларми, “сод”ни – менга қоронғи. Навоийни қирилл ва лотин имлоларида ўқийман. Аммо фавқулодда ҳаёлимга Исо Масиҳ тақдирига ишора қилинган деган фикр келиб маҳкам ўрнашди. “Салб” сўзининг қўшимча маъносини топиш истаги туғилди. Бунда менга олим Рашид Жумаев беғараз ёрдам кўрсатиб, “Фарҳанги забони тожики”да “сод” билан ёзилгандаги мазмунини топиб берди. Унга миннатдорлик билдираман!

Маълумки, Исо Масиҳ ўзи парчинланадиган хочни (дорни) ўзи билан қатлгоҳ Голгофа (тақир тепа)га елкасида кўтариб олиб боради. Исо парчинлангандан кейин юки енгил бўлди, дордан ҳам, бу дунё ташвишларидан ҳам, ўзligидан ҳам қутулди – сабукбор бўлди: Ҳақ билан қўшилиб кетди, Ҳақ васлига восил бўлди. Кейинги байтдаги “Навоий ўлса тиргузгил” деган сўзлар ҳам Исо Масиҳга ишора. Инжилга биноан, Исо қатл этилгандан кейин қайта тирилган. Чиройли сўз ўйинлари билан Навоий мени ҳам, агар ўлсам, юзимга су (май) уриб тирилтир демоқда.

Ҳақ йўлига кирган киши аввало кибру хаводан, манманликдан, бу дунё билан боғлаб турган нафс ва хирсдан воз кечмоғи лозим. Зеро, улар фоний ўзликнинг таркибий унсurlаридирки, сенинг йўлингни бало тоғидек тўсади:

Ишқ водийсинда мақсад ичрадуру аввал қадам,

Ўзлугинг қўҳи балоси бўлмаса оллингга сад.

Шу сабабдан, дўст (ёр) истасанг, “қил фано ҳосилки”, ўзликдан кеч. Ушбу ғоя “Бадоеъ ул-васат”да янада ривожлантирилади. Ўзлик инсондаги энг оғир юк, тушов, зеро, нафс ва хирсдан ташкил топган: Илоҳий муҳаббат истаги йўлида аввало фаноликка эришиш зарур.

*Талаб йўлинда аввал фоний ўлғил
Ки, йўқ бу йўлда ўзликдин оғир банд.*

Ўзлигидан айрилмаган, ўзлигини ҳалок этмаган такводор зоҳид ҳақ васли тўтрисида қанча лоф урмасин, агар у фоний бўлмас экан, даъвоси юзага чиқмай, собит бўлмай, пучлигича қолаверади:

*Ўзлуки боқию зоҳид урадур лофи вусул,
Фоний ўлмай киши топқайми бу даъвога субут.*

Ишқ ўзликдин ҳалос этади, таркидунё ва такводан, фойда йўқ. Зеро, Оллоҳ инсон қалбида, жони ичида, яширин, сен эса бундан хабарсизсан (ғофилсан). Уни истаб кеча-ю кундуз ел каби тиним билмайсан. Май ич, васл базми қургил, қўнглинг очилади, ёрга етишасан. Афсуски, сокий менга шароб (соғар) тутмади, ёр васлидан баҳраманд бўлолмай қолдим.

*Ёр эрур жон ичра, сен ғофил вале истаб ани,
Кеча-кундуз ел каби бўлмоқ жоҳонпаймо не суд.*

*Суд қилди улки ичти васл базми ичра май,
Бизга соқий тутмади бу соғари саҳбо, не суд.*

Бошқа бир ғазалда ўқиймиз:

*Жон фараҳ топти, лабинг жавҳари бўлғач анга хут
Оллоҳ-Оллоҳ, не муфарриҳ бўлур эрмиш ёқут...*

*Майи лаълинг не ажаб бодаки, кайфиятидин
Рух лояъқилу андин хирад ўлмиш мабхут.*

Мазмуни: Ёрнинг жавҳар лаби теккан май оби ҳаётга жонга ором, бахт ато этувчи ёқутга айланди, беақл рух май ичиб билимидан (онгидан) жудо бўлди.

Маълумки, жавҳар (жавҳар ал-фард) – борлиқнинг бирламчи асоси, оламнинг қурилиш ашёсидир. Оллоҳ ундан бутун оламини, онг ва ақлни яратди. “Ёқут”, “жавҳар”нинг туркий маънодоши. Бу ерда бетакрор метафора, истиора ёрламида ёр лаби ва май ранги яратувчи жавҳарга киёсланмоқда. “Лаб жавҳари” сўз (Оллоҳ сўзи) мазмунида ишлатилса, мисрада Оллоҳ оламини сўз воситаси яратди, деган маъно келиб чиқади. Лаб жавҳари фақат сўз эмас, шунингдек нафас ҳамдир. Лаб сўзни ва нафасни ҳосил қилишда, бошқаришда иштирок этади. Оллоҳ Одамга нафаси воситасида, пуфлаб жон, рух ато этган. Демак, лаб жавҳари яратувчиликдир, тирикликдир, ҳаётбахшликдир. Навоийда жавҳар жуда кўп маъноларда, шу жумладан, ақл, мохият маъноларида ҳам ишлатилади. Азизиддин Насафийда биз ҳатто жавҳарни, бугунги тил билан айтсак, табиат ва инсоннинг умумий генетик коди мазмунида ишлатилганини учратамиз. Навоий Азизиддин Насафий асарларини яхши билган. Мазкур ғазалда жавҳар табиат ва инсоннинг ўзаги, инсонни Ҳақ билан бирлаштирувчи омил сифатида қўлланилмоқда.

Яна “Ғаройиб ус-сиғар”га қайтамиз. Ёрдан бошқани унутиш, ёрга интилиш воситалари – бу май ва ишқдир. Аммо майнинг бир ўзи сени ёрга етказа олмайди. Мақсад ёрнинг сенга ҳамдам бўлиши экан, бунинг учун ҳақиқий ишқ ўтида

куйсанггина, ёринг қалбингга келиб жойлашиб, сенга ҳамдам бўлади. Акс ҳолда, айрилиқдан ғам чексанг, май уни камайтирмайди:

*Деманги, ҳажрда май ҳамдам ўлса, ғам кам ўлур,
Ки, самдурур, дам эмас, бода ёру ҳамдамсиз.*

Факат ёр фироғи ва кўнгул ғамидан бутун ҳаёти давомида бир лаҳзагина бўлса-да, мотам тутмаган киши, яъни умрида бир лаҳзагина ёрини кўнгулда ҳис эта олган, ҳаёлан у билан бирлаша олган киши бахтиёрдир, яхшидир:

*Ҳуш улки, ёр фироқию ё кўнгул ғамидин
Тамом умрида бир лаҳза эрди мотамсиз.*

Парҳез ва таркидунёчилик кишини ўзлик кишанидан халос қила олмайди. Бинобарин, улар ёрдамида ёр васлига етишиш мумкин эмас, балки ишқ ва май қутқарар:

*Навоийни варағу зухд қайди ўзлугидин
Халос қилмади, эй ишқу май, магар ҳам сиз.*

Фанонинг асл вазифаси ва белгиси ўзликдан халос бўлишдир. Агар ҳақиқий эр бўлсанг, сен авомдан қочиб, узлатга чекинишни ўйлама, балки ўзингдан ўзни қутқариш учун жаҳд қил, яъни ўзинг билан (нафсинг, ҳирсинг, кибринг ва ҳоказо билан) кураш. Авомдан қутулиш қийин эмас, ўзликдан қутулиш қийин:

*Дема, не суд эрур ўлмоқ фано ҳаримиға хос,
Яна не суд керак ўзлугингдин этса халос.
Авомдин, демаким, ўзни қутқарай эр эсанг,
Ўзунгдин ўзни қутулмоққа жаҳд қилгил хос.*

Таъкидлаш жоизки, “жаҳд” ўзагидан ясалган “жиҳод” тушунчаси ҳозир ҳам биринчи навбатда ўз онгидаги жоҳиллик иллатлари, нафс, ҳирс ва кибрни енгишни, ўз онгида қолоқлик билан курашишни англатади. Иккинчи мазмуни – душмандан ватанини ва оиласини ҳимоя қилишни билдиради. Бугун диний экстремистик радикал оқимлар жиҳод мазмунини сохталаштириб, ундан ғаразли сиёсий мақсадларига эришиш ғояси сифатида фойдаланмоқдалар. Навоий ўз нафси, кибри ва ҳирсидан қутулишга жаҳд қилишга чорламоқда.

“Эй кўнгул” радифли 368-ғазалда ҳам ҳажр ўтида ёнмаслик, ёрдан айрилмаслик, боқий давлат топишнинг (ҳақиқатга етиш) асосий шарти кўнгулдан ўзликни фаний қилиш, сиқиб чиқариб ташлаш эканлиги таъкидланади.

*Ҳажр ўтига, истасанг, ёқилмагайсен, эй кўнгул,
Ёрдин зинҳорким, айрилмагайсан, эй кўнгул*

деган матлаъ билан бошланган бу ғазал ниҳоятда таъсирчан, туйғу ва фикрнинг баланд даражадаги авжини ифодалайдиган байт билан давом этади:

*Ваҳ, не толиъдурки топмай умре истаб ёрни,
Чун сени ёр истагай, топилмагайсен, эй кўнгул.*

Ох, бу қандай қисматки, бутун умр истаган ёрингга етолмайсану, ёр сени истаганда, ўзинг топилмай қоласан, эй кўнгул. Нега, балки кўнгул ёр васлига етишиш имконидан чўчиб, тош қотгандир, балки ёрга ҳамдам бўлишга хали тайёр эмасдир, хомдир, балки кўнгул орзу хаваслар қўмилган қабрга, ёхуд нафс ва хирс маконига айланиб қолгандир. Албатта, йўк. Кўнгулнинг хуши мавҳ бўлган, ғамдан абад очилмайдиган ғунчага айланиб қолган:

*Қилди чун соқий лаби еткан қадаҳ хушунгни мавҳ,
То абад зинҳорким, ойилмагайсен, эй кўнгул.
Ғунчасан ғамдан, вале соқий баҳори оразин
Очса билманким, недин очилмагайсен, эй кўнгул.*

Ҳақиқатга эришишнинг (давлати боқий топишнинг), кўнгул ғунчаси очилишининг шарти ўзликдан кечиб фоний бўлишдир:

*Давлати боқий Навоийдек эрур топмоқ муҳол,
То тамом ўзликни фоний қилмагайсен, эй кўнгул.*

“Ғаройиб ус-сиғар”га кирган бир мухаммасда Навоий шундай хитоб қилади:

*Ул қуёш токим кўрунди дидайи гирёнима,
Қолмади ўзлук хаёли хотири вайронима,
Ҳар тарафдин тушти офат барқи хонумонима,
Ургали, эй ишқи золим, барқи офат жонима,
Ҳар не ўзлуктинки бор эди гумоним, ўртадинг...*

Қуёш деганда ишқ ёки ҳақиқат назарда тутилмоқда. Ҳақиқат (хайратдан) гирён кўзларимга тушти-ю хотиримни вайрон айлаб, ундан ўзлик хаёлини қувиб хайдади. Шафқатсиз, золим ишқ борлиғимни ўтга солди; ўзликдин гумоним бор эди, уни ҳам куйдирди, хали нафс ва хирсимни тўлиқ енга олганим йўк, деб ўйлар эдим, улардан асар қолдирмади.

Қуёш – бу ёруғлик манбаи, ёки мажозан маърифат, илми ирфон. Қуёш – бу ёр васли, у ошиқ жисмини бутунлай куйдириб, қалбини ўзига сингдириб юборади, шунда ошиқнинг қалб кўзлари очилиб, ёруғликни (ҳақиқатни) кўради.

Навоийнинг ўзлик ҳақидаги фикрлари девондан-девонга бойиб, теранлашиб борди. “Наводир уш-шабоб”нинг бир ғазалида шундай фикрларни учратамиз:

*То муҳаббат дашти бепоёнида оворамен,
Ҳар балият келса ишқ ошубидин бечорамен,
Эл нетиб топқай мениким, мен ўзимни топманом,
Бўйлаким ишқу жунун саҳросида оворамен.*

Ўзликни англаш “Ғаройиб ус-сиғар”даги ишқ, ваҳдат майи ва фано талабларидан ташқари, яна бир талаб билан бойимокда: элга хизмат қилиб, унга маъқул бўлиш, унинг ғами билан яшаш. Ўз инсоний бурчини адо этиш ўзликни англашидаги зарур шарт эканлиги таъкидланмоқда. Айнан шу даврда, “Наводир уш-шабоб” ёзилаётган йилларда, Навоий бенаволарга наво бериб, мамлакатни обод қилишга, истеъдодли кишиларни қўллаб-қувватлашга, ҳомийлик қилишга астойдил киришган эди. “Эл

нетиб топқай мениким, мен ўзумни топманом”, дея Навоий элни ўзидан рози этиш, унинг дуосини олиш, яхшилиқ билан эл ўртасида танилиш ўзликни, ўз бурчини, яшашдан мақсадини, ҳаётининг маънисини англашнинг шарти эканлигига урғу берапти. Бу, очигини айтганда, тасаввуф доирасидан биров четга чиқади, аниқроғи унинг доирасига сиғмайди. Ўзликни англашга фақат фанолик орқали эмас, элга беминат хизмат қилиш орқали амалда эришиш мумкин демокда буюк мутафаккир. Навоий ўша йиллари жавонмардлик, футувват, комил инсон, саховат, мурувват, ниез каби тушунчалар билан жуда қизиққан. Имом Ғаззолий, Азизиддин Насафий асарларини ўқиган. Хусайн Воиз Кошифий билан дўст тутинган, фикр алмашган. Кошифий ўзининг “Жавохир ат-тафсир ат-тухфат ул-Амир” (Тафсири Хусайний) асарини Навоийга бағишлаган. Жомийга мурид тушиб, ундан сабоқлар олган. Ўзликни англашнинг халққа хизмат қилиш билан боғлиқлик ғоясини Навоий ажиб бир тарзда “Фавойид ул-кибар”да ривожлантиради.

*Ўзин ўзлукдину кавнайн мулкидин қилиб хориж,
Қаю кавнайн мулки, ломакондин ҳам топиб ихрож
Ҳарими қурб аро матлуб васлдин бўлиб маҳзуз,
Йўқ андоққим, ҳарими Каъба ичра зумраи ҳужэсжоз.
Тилаб уммат гуноҳин ҳар неким истаб топиб бахиши,
Зиҳи сойил, зиҳи бозил, зиҳи рифъат, зиҳи меърож.*

Келтирилган мисраларда Муҳаммад (с.а.в) пайғамбарнинг меърожи, Оллоҳ васлига (матлуб васл)га эришиб бахтиёр бўлгани, унинг ўзлиги-ю бутун (олам) коинот ва нариги дунё мулкидан, макондан ҳам, маконсизликдан ҳам воз кечгани, бу ва у дунёдан илоҳий виртуал дунёга ўтгани ва Оллоҳдан барча мусулмонларнинг гуноҳидан ўтишни, ҳар кимни ниятига етказишни сўрагани ҳақида сўз боради. Кавнайн мулки исломда икки дунёни англатади, улар реал ҳисобланади. Нариги дунё жаннат ва дўзах инсон учун яратилган. Улар илоҳий макон эмас. Илоҳий маконни Навоий “ҳарими қурб” – яқинлик қасри, деб атаган. Муҳаммаднинг (с.а.в) Ҳақ васлига восил бўлишдан мақсади умматларига нажот тилаш эди.

Зиҳи – яхши, жуда яхши, ажойиб, сойил – сўровчи, тиловчи, сўзнинг иккинчи мазмуни ҳаракатланувчи деган маънони билдиради, бозил кечиримлилик, сахийликдир, рифъат юксалишдир. Зиҳи сойил – сидқидилдан сўраш, илтижо қилиш, ёки тиришқоқлик билан, астойдил ҳаракатланиш; Зиҳи бозил – сидқидилдан кечириш, ёки сидқидилдан сахийлик қилиш. Рифъат ва меърожга нисбатан ҳам шундай сифатлар қўлланилган. Сўзлар қайси маъносиде ишлатилмасин, ғоя моҳияти бузилмайди, фақат унинг талкин мазмуни турлича жилоланади. Бу дохиёна сўз маҳоратидир. Ҳар бир ўқувчи сўзларни ўзи тушунган даражада талкин қилади, Навоий ғояси эса собитлигича қолаверади. Фаноликка ҳаракат (сойиллик) орқали, маънавий-руҳий юксалиш (рифъат), сахийлик (бозиллик) ва чин дилдан илтижо қилиш (сойиллик) орқали эришилади. Шунда фаний руҳи макондан ломаконга, табиий оламдан илоҳий оламга ўтади. *Ўзликдан кечиб, Ҳаққа етишдан мақсад элга хизмат қилишдан айро тушунча эмаслиги таъкидланмоқда ғазалда.* Муҳаммад (с.а.в) ҳаётининг маъниси ва мақсади халқни имон йўлига солиш, халққа Оллоҳ ҳақиқатини етказиш эди. Расулulloҳ ўзига юклатилган вазифага содиқ қолди. Шу сабабдан Унинг васлига восил бўлганда, ўзи учун эмас, уммати учун сўради. Бу фикр ҳам тасаввуф даражасига кенглик қилади. Ҳаракат, фаоллик, саховат, кечиримлилик, элга хизмат ва бурчига содиқлик ўзлигини, ўз Раббини англашнинг муҳим шарти эканлиги уктирилмоқда.

“Ғаройиб ус-сигар” ғазалига қайтамиз. Унда шундай байт бор:

*Эй харобат аҳли, гар сиз маст ўлуб, мен бўлмасам,
Айб эмас, невчунки сиз майхора, мен хунхораман.*

Харобат – майхона. Харобат аҳли илоҳий ишқдан маст кишилар – суфийлар. Уларга қарата, агар сиз маст бўлсангизу, мен бўлмасам, айбламайсиз, чунки сизлар ишқ майини хушловчиларсиз (майхора), мен эса хунхораман, (хун-қон, ёки қоннинг моддий товони), яъни сиз май ичмоқдасиз, мен қон ичмоқдаман. Бу ерда муболага ишлатилмоқда: менинг ишқим, дардим сизникидан бир неча бор кучлироқдир. Байтни бошқача талқин қилиш ҳам мумкин. Мен моддий ғараздан кеча олмаганман, ҳали камолотга эришганим йўқ, ярим йўлдаги ошиқман, қон ютиб, азоб чекмоқдаман, демокда. Навоий ғазалларида мудом ўзини “камситиб”, камтарлик қилиб келганини назарда тутсак, юқоридаги иккинчи талқин ҳам мантиқдан холи туюлмайдди. Ғазал, табиийки, ушбу жанр мазмунига қўйиладиган талаблар асосида ёзилган. Ғазал ривоят, ҳикоят, ёки мақолот эмас. Унда фикрни ривожлантириб, узоқ мулоҳазага берилиш имконсиз. Ғазал ошиқ ҳиссиётини, ҳолатини, ҳайратини, мақсадини ифодалаши керак. Шу сабаб бир мисрада айтилган фикр қатта бир рисолада ёритиладиган мазмунга эга бўлиши мумкин.

Навоий бутун умрини халқ хизматида ўтказди. Унинг Ҳирот ва Хуросондаги вазиятни барқарор сақлашдаги роли шу қадар баланд эдики, ҳатто Ҳаж ихтиёр этиб, Каъбага бориб келиш учун рухсат сўраганда, розилик ололмаган.

*Югурдинг Каъбаи мақсад тилаб кўп, лек тинмайсен,
Чиқарсанг ўзлукиннинг дайридин ўзни эрур коме.*

Бу байтда Навоий ҳаж ихтиёр этиб унга эриша олмаганига ишора қилиш баробарида ўзлигининг ўзини чиқарсанг, ниятингга етасан демокда. У маълум муддат давлат хизматида бўлиб, Ҳусайн Байқарога ҳокимиятини мустаҳкамлашда бевосита ёрдам кўрсатган. Хуросонда ижтимоий-сиёсий барқарорлик ўрнатилгач, Навоий Жомийга қўл бериб, мурид тутинган. Энди уни дунёвий ташвишлардан кўра кўпроқ руҳоният, маънавият масалалари қизиқтирар эди. Навоий давлат хизматидан истеъфога чиқиб, ўзини илму ижодга тўлиқ бағишламоқчи бўлганда, Жомий уни ниятидан қайтарган эди. “Сизнинг халққа вазир сифатида фойдангиз кўпроқ тегади”, деб далил сифатида барча инсу жинс тоат-ибодатидан бир соатлик адолат устун деган ҳадисни келтирган бўлса, эҳтимол. Лекин кейинчалик ҳам Навоийни дунёвий ташвишлардан тўлиқ воз кечиш фикри тарк этмаган. “Наводир уш-шабоб”нинг 19-китъасига ҳаттоки “Хайробод банди ҳаёлидан халос бўлғони ва ўзлик банди малолидин халослиғ тилағони” деган сарлавҳа берилган. Китъада ўқиймиз:

*Чу Хайробод бандин ўзлугум бирла ясаб эрдим,
Мени андин халос этти иноят айлабон шоҳе,
Не бўлғай ўзлукумнинг бандидин доғи халос этса,
Ҳақиқат кишвари сари ҳидоят айлаб огоҳе.*

Ҳусайн Байқарога Хайрободдаги қандайдир юмуш, вазифалардан халос этгани учун миннатдорлик бидирмоқда ва Навоийнинг кўнгул ҳолидан огоҳ бўлиб

истеъфосини қабул айлашни, барча дунёвий ташвишлардан халос этишни ва ҳақиқат юртига йўл олишга рухсат беришни тиламоқда. Умрининг охириги йилларида эса у ўзининг маънавий устозларидан бири ҳисобланган шайх Ансорий мазоридида жорубкашликни (супурувчи, фаррош бўлишни) истагани (табиийки, бунга яна рухсат ололмаган) бежиз эмас. Бу туйғу унда фавқулодда туғилиб қолмагани, балки куч-ғайрати ва ижодий фаоллиги авжга чиққан йилларда бўлганини мазкур китъа тасдиқлайди. Ишқнинг таркидунёчилик (зуҳд) ва ибодатдан устунлиги, қалби ҳақиқий ишққа тўла кишига уларнинг ва кибру истиғнонинг (нафснинг) кераги йўқлиги “Бадоеъ ул-васат”да чуқурлаштирилади:

*Ишқ ўзлук нафйи айлар, зуҳд ила тақво не суд,
Чун вужудинг манфи ўлди, кибру истиғно не суд.*

Фано тушунчаси ҳам девонда янги мазмун ва кирралар билан бойитилган. Фано васл ғавҳарига етказилади. Васл – бу Оллоҳга етишишдан қўзланган мақсад, ҳақиқат ва ишқнинг юзага чиқишидир. Оддий инсоннинг мақсади нажот бўлса, “аҳли, фано базмида” ўзини хос қилган киши учун мақсад Оллоҳ ишқи ва ҳақиқатидир:

*Бўлмайин ғарқи фано, истамағил ғаҳари васл,
Дур топилмас, киши то баҳрда бўлмас ғаввос.*

Навоий фаноликни ҳамма нарсадан воз кечиб, Ҳақ васлини кутиб ётиш сифатида эмас, балки уни фаоллик билан бирлаштириш лозимлигини уқтирмоқда. Денгиздаги ғаввосдек меҳнат қилмасанг, ҳаракатчан бўлмасанг, дур (ҳақиқат) тополмайсан. Ҳақиқатни излашинг, бутун фикри-зикрингни, билим ва ҳис-туйғуларингни унга қаратишинг, интилишинг лозим. Фаоллик фаноликни воқе қилади, фаноликдаги фаоллик оммага ҳам файз келтиради:

*Файзи ом истар эсанг, айла Навоий ўзни
Бу фано дайри аро мугбачалар базмига хос.*

Навоий ўзлик масаласи устида қанчалик жиддий фикр-мулоҳаза юритмасин, кези келганда, ҳажвни ҳам эсдан чиқармаган, ўзининг устидан ҳазиллашиб, қулиб қўйган:

*Кўнгул ўзлукни бир соғарга сотти,
Магар дайри фано ҳаммориридир бу.
Навоийга, – десам, – қил, эй йиғит, раҳм,
Қулуб дер, не ҳаёсиз қаридур бу.*

“Фавойид ул-кибар”да ўзликдин кечиш, фано сари қадам қўйиш, унинг юкидан халос бўлиш, енгил бўлиш учун етарлимикин деган ўйга ҳам боради. Ўзлугимдан кечтим, дунёвий ғам-ташвишдан қутулиб, юким енгиллашди деб ўйлаган киши ўз холини ўзича баҳолайди. Аслида юки енгиллашганми – бу ҳали номаълум, фақат Оллоҳга аён. Соғлом шубҳа – скепсис – хулоса қилишда кишини хатодан сақлайди. Ўзлик масаласида Навоийнинг ўз-ўзига скепсис муносабати кўп учрайди.

*Навоий ўзлукидин кечти, доғи қўйди қадам,
Бу йўлда энди сабукборми экин, оё.*

“Фавойид ул-кибар”нинг иккинчи ғазалида ўзликдан кечиш масаласи, фано тушунчаси янада терапрук ифодаланган. Ишқинг уммонида жон ва кўнгул чўмган, кўмилган дамларда рух тана бирла ошно бўлмайди, уни ташлаб чиқади:

*Ғарқи муҳити ишқинг эди жон ила кўнгул,
Ул дамки, рух эмас эди тан бирла ошно.*

Тирик кўнгул (дил) абадий ҳаётни васлдан топади. Ғам нишини кўркам, гўзал, дардини эса даво дейди. Лом ҳарфи “васл” сўзнинг оёғига ёпишса, муродга етишни, ёр билан учрашувни, “бало” сўзининг ўртасида эса касофатни англатади. Ўздин кутулсанг, мақсадинга етасан. Қафасдаги куш чаманга етолмайди. “Ўздин кутул”, деганда шоир кўкрак қафасидаги кўнгулни озод этгин, демоқда. Шунда муродинга етасан.

Ушбу фикр кейинчалик “Лисон ут-тайр”нинг бош ғоясини ташкил этган эди. Аслида қафасдаги куш образидан тутқинлик, ғариблик, бенаволик рамзи сифатида Навоий ёшлик йилларида ҳам фойдаланган. Ушбу муносабат билан унинг машхур рубоийсидаги:

*Ғар олтин қафас ичра қизил гул бутса-да,
Булбулга тикондек ошён бўлмас эмиш,*

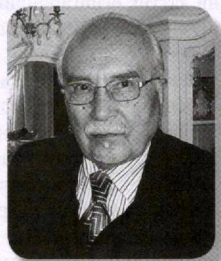
деган байтини эслаш ўринлидир.

Факрлик, сабру бардош, кийинчиликларга чидаш, камтарлик – ўзликдан кечиб чин ошиклар оёғининг туфроғи бўлиш, кўнгулни ёритадиган май ўтидан жонини ўрташ, ишқ сирини кашф этишга имкон беради:

*Фақр водийсида чун урдунг қадам, ўзликни сол:
Йўл узундир, бу огир юкни кўтарган товиасур...
Эй Навоий, бору ушишоқ аёғи туфроғи бўл,
Ишқ сиррин, тиласангким, санга бўлғай мақиуф...
Соқий, сол оташ лаълинг била бир ўт манга
Ким, кўнгулга шуъла солсун, жонни осон ўртабон.*

Ўзлик масаласи Навоийнинг “Хамса” сида, “Лисон ут-тайр” достонида ва бошқа асарларида ҳар томонлама ва чуқур таҳлил этилади. Биз дастлабки қайдлар билан чекланишни ният қилдик.

БОБУРИЙЛАР СУЛОЛАСИНИНГ СЎНГГИ ҚИРОЛИ

Шаръий
ЖУЗЖОНИЙ

“Зафар” тахаллусли Абул-Музаффар Сирожуддин Муҳаммад Баҳодуршоҳ Ҳиндистонда бобурийлар сулоласининг сўнгги подшоҳи эди. Сургун шароитида унинг ўлими билан Ҳиндистонда бобурийларнинг 300 йиллик империяси тугатилди ва Ҳинд ярим ороли буюк Британиянинг мустамлакаларидан бирига айланди.

Баҳодиршоҳ Зафар 1775 йил 24 октябрда Деҳли шаҳрида туғилиб, 1862 йил 7 ноябрь куни Бармо пойтахти Рангун шаҳрида ҳаётдан кўз юмди. Баҳодиршоҳ Зафар ўз ота-боболаридек қилич ва қалам эгаси эди, урду ва форс тилларида олий савияли шеър ёзарди. Ҳар доим унинг саройи ҳатто инглизлар назорати остида ҳам шоир ва санъат аҳли билан тўла эди. Ҳиндистоннинг туркинасаб буюк шоири Мирзо Ғолиб унинг муншиси ва саройининг “Маликушшуаро”си эди, юксак маҳорат билан хаттотлик қиларди, илму адаб аҳлини химоя қилиб келарди.

Ҳинд шарқий компанияси Британия давлати химояси остида айрим давлатдан норози гуруҳлардан фойдаланиб, турли уруғ-қабилалар орасида ўз нуфузини тарқатган эди. Компания давлатни заифлаштирувчи ва инглизларни кучайтирувчи омиллардан бири бўлган, паштун қабилалари бошлаган урушлар ва Аҳмадшоҳ Дурронийнинг Ҳиндистонга қарши ҳужумларидан кенг қўламда фойдаланиб ўз мавқеини кучайтирмоқда эди. Охири инглизлар ўз нуфузини ошириб, барча муҳим минтақалар, жумладан, Деҳли, Баҳодиршоҳнинг турадиган қароргоҳи – Лол қалъани қуршовга олишга муваффақ бўлди. Баҳодиршоҳ бу оғир аҳволни кўриб, ўрмонда ов қилиш баҳонаси билан қалъадан чиқиб, инглизларга қарши уруш олиб бораётган кўзғолончилар раҳбарлари билан учрашди, давлатнинг барча хазиналарини уларга топшириб: “Сизлар ўзларингиздан бир кишини раҳбар ва қирол тайинлаб, душманга қарши курашингиз. Мен энди қариганман ва бу оғир ишнинг улдасидан чиқолмайман”, деди. Лекин улар бу таклифни қабул қилмадилар. Ҳиндийлар анъанасига қўра қўлларининг томирларини кесиб, улардан чиққан қонларни бири-бирига қўшиб, Баҳодиршоҳга вафодорлик ва инглизларга қарши тўхтовсиз садоқат билан кураш олиб боришга онт ичдилар ва кўзғолонни белгиланган кунда унинг раҳбарлигида бошлашга сўз бердилар.

Шаръий ЖУЗЖОНИЙ – юридик фанлари доктори, профессор. 1934 йилда туғилган. Қобул университетининг Шариат факультетини тамомлаган. “Ислом ҳуқуқшунослиги” ўқув қўлланмаси нашр этилган. Юздан ортиқ мақолалари республика матбуотида эълон қилинган.

Инглизларга қарши кўзғолон белгиланган куни бошланди, лекин, афсуски, ўша куни қаттиқ ёғингарчилик бўлиб, ҳарбий воситаларни ишлатишга тўсқинлик қилди, шу сабабли ва бошқа айрим ички ва ташқи омилларга кўра умумий кўзғолон муваффақиятсизликка учради.

Инглизлар уларга қарши жасорат билан курашаётган Баҳодиршоҳ ўғилларининг кесилган бошини патнисга солиб, унинг олдига қўйди. У патнис устига ёпилган рўмонли кўтариб, ўғилларининг ваҳшиёна кесилган бошларини кўрди. У руҳиясини бузмасдан: “Ҳа, Темурнинг фарзандлари шундай қизил юз билан оталари хузурига келади. Оллоҳ Ватан озодлиги йўлида уларнинг қурбонлигини қабул қилсин”, деди. Охири шоҳона сарой қуршовга олиниб, Баҳодиршоҳ Зафар ўз оила аъзолари билан қамқоққа олинди.

Инглизлар масалага драматик шакл бериб, гўёки қонунга мувофиқ иш олиб бораётгандек кўрсатмоқчи бўлдилар. Бу мақсадга Лондондан бир суд таркибини чақирдилар ва Зафарни инглиз болалар ва хотин-қизларни ўлдириш жинояти билан айблайдилар. Аммо Баҳодиршоҳ Зафар қамоли жасорат билан мажлисни инглизларнинг ўзини суд қилиш маҳкамасига айлантириб, барча тўхматларни рад қилиб деди: “Сиз қилган иддаога ҳилоф мен барча инглиз болалари ва хотин-қизларини инқилобчиларнинг қахру ғазабидан сақлаб, ўлим хатаридан нажот берганман, аммо сизлар менинг ўғилларим ва минглаб гуноҳсиз инсонларни бошини кесиб, отиб ўлдиргансизлар”. Баҳодиршоҳ Зафар суд жараёнида ўша вақтдаги инглиз маликасини айблаб, уни ушбу жиноят ва Ҳиндистон мустақил давлатини босиб олинишининг асосий сабабчиси ҳисоблаб, “Ҳозир бу ерда Англия маликасини ўтиргизиб суд қилиниши керак”, дейди.

Лондондан келган суд ҳайъати бу сўзлардан ғазабланиб, уни энг оғир жазо, яъни ўлим жазосига маҳкум қилади. Лекин Ҳиндистон ишларини идора қилувчи юқори мартабали зобит таклифига кўра халқ кўзғолонидан қўриқиб, ўлим жазосини ўзгартиришади. Шоҳни Ҳиндистондан сургун қилиб, умрбод қамқоқда сақлаш жазосига ҳукм қиладилар. Баҳодиршоҳ Зафар оиласи билан тўрт йилча умрини инглиз мустамлакаси бўлган Бармо мамлакати пойтахти Рангун шаҳрида назорат остида ўтказди.

Буюк Британия тарихида Баҳодиршоҳ Зафар инглиз империясига қарши, Ҳинд миллий мустақиллиги йўлида курашган буюк сиймолардан бири сифатида тасвирланади. Ҳиндистон халқи уни бир ватанпарвар раҳбар ва инглиз мустамлакачилигига қарши курашган инсон сифатида ҳурмат қилади. Ҳиндистоннинг бош вазири Жавахир Лаъл Неру: “Ҳинд озодлиги байроғида Баҳодиршоҳ Зафарнинг қони ҳам мавжуд”, деган эди. Кейинги йилларда Бош Вазир Ганди хоним буйруғига кўра Англияга қарши ҳинд миллий озодлик ҳаракати яловдори Баҳодиршоҳ Зафарнинг маданий тадқиқот марказига асос солинди. Бу марказ марҳумнинг ҳаёти ва адабий мероси бўйича тадқиқот олиб бориб, уларни нашр қилиш ишлари билан шуғулланади.

Бир неча йил олдин Бобур номидаги халқаро жамоат фонди экспедицияси, фонд раиси Зокиржон Машрабов раҳбарлигида Бобур ва бобурийлар қадамлари етган жойларни кўриш, ўрганиш мақсадида, Рангун шаҳрига ҳам сафар уюштириб, Баҳодиршоҳ Зафарнинг қабрини зиёрат қилиб, суратга туширган эди.

Ҳар киши иймон билан етгай саодат қасрига

Исмоил Маҳмуд
МАРФИЛОНИЙ

* * *

Ики дунё сенинг, эй дил, мададкоринг Ватандур, бил,
Мукаррам этгучи кўнглинг, сабабкоринг Ватандур, бил.

Шу тупрокда амал олдинг, шу тупрокда камол топдинг,
Шу тупрокда жамол очдинг, талабгоринг Ватандур, бил.

Вужудингда намоёндур, сенгаким шавки шоёндур,
Сенинг-чун бағрин очкондур, вафодоринг Ватандур, бил.

Бокар руҳингга осмонлар, буюк тоғлар, буюк боғлар,
Фарахбахш бу улуг ҷоғлар, кўнгил торинг Ватандур, бил.

Ўзингда ўзлигинг ҳақдир, сени чин қўллагай тақдир,
Ҳамиша сенга илҳақдир, харидоринг Ватандур, бил.

Вужудингга берур қудрат, онанг янглиг улуг талъат,
Насиб этган буюк нусрат аро боринг Ватандур, бил.

Ки, Ҳақдин сенга бу қувват, мукаддас ҳам буюк неъмат,
Саодатли, гўзал суврат, сенинг оринг Ватандур, бил.

Камолинг кўзлагил, Маҳмуд, ки тегранг узрадур баркут,
Ризосин топ – ҳаётинг бут, чаманзоринг Ватандур, бил.

Исмоил Маҳмуд МАРФИЛОНИЙ – 1947 йилда тугилган. Тошкент давлат университети-
нинг (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини битирган. Шоирнинг “Шуъла”, “Ке-
лажакка ишониб”, “Эътироф”, “Ишқ саодати”, “Гулзор қилур”, “Саодат манзари” номли
шеърӣ тўпламлари нашр этилган.

* * *

Ўтмади ҳаргиз куним, вох, ёр сани ёд этмайин,
Ҳажри дардинг захридин ҳар лаҳза фарёд этмайин.

Етмади ҳеч мақдаминг, кўнглим паришонлиг аро,
Васлингга зор айлабон, ҳаргизки, имдод этмайин.

Бас, таҳайюл ичра кўнглим истагай ҳар дам сени,
Истаму дардлар аро мен, тургасен шод этмайин.

Айламай лутфу карам, килдинг жудолиг ичра, ёр,
Турфа шубҳа ваҳмидин бир лаҳза озод этмайин.

Бу алам даштида ҳаргиз ўзгадин келмас ажр,
Айлама маҳбут мени, ёр, ўзни бунёд этмайин.

Бодада аксингни кўрдим, сен ўша, соҳибжамол,
Ҳолимни сўрсанг на бўлғай тиғи бедод этмайин.

Беҳабарлар хайлидин этма мани, бас, эйки ёр,
Бул муҳаббат расмини Маҳмудга иршод этмайин.

* * *

Бўлди сендин кўп тараҳҳум, бўлди мендин кўп гуноҳ,
Ким эрур ғафлатда кўнглим нафс аро шому сабоҳ.

Англамай меҳрингни ҳаргиз фиску туғён ичраким,
Ожиз ақлим йўл тополмай айламиш ҳолим табоҳ.

Ўн саккиз минг олам ичра жилва этган матлабинг,
Сажда айлар ҳар не мавжуд тошмудур у ё гиёҳ.

Сенга ким интилди, топди ишқ аро мазҳарни чин,
Умрим ўтди бўлмай огоҳ, энди суд бермайди оҳ.

Ҳасрато, ғафлатдадурман баҳру дунга ғарк бўлиб,
Беамал, беишқ эрурман, нобакор, юзим сиёҳ.

Дил тазарру айлагай хавфу ражода ушбу кун,
Бу адашган қулга, эй ёр, ташлагил бир йўл нигоҳ.

Оразинг нури кўнгилни айлагай анбарфишон,
Баски, кўйингда гадолик, эй дило, Маҳмудга жох.

* * *

Одабийлик зийнати дўстлар билан дўстликдадур,
Бебаҳо Ҳақ неъмат дўстлар билан дўстликдадур.

Зебу зийнат молу мулк ўткинчидур, ҳар дамгидай,
Бу ҳаётнинг роҳати дўстлар билан дўстликдадур.

Қудрати Ҳақдин келур, Ҳақ ишда Ҳақнинг нусрати,
Нусрати ҳам қудрати ҳам дўстлар билан дўстликдадур.

Ожиз ақли бирла ҳеч ким топмагай Ҳақ йўлни рост,
Дўстга дўстнинг қуввати дўстлар билан дўстликдадур.

Нафси шайтон макри чин дўстликни бузмокдир иши,
Андин ўзни асрамоқ дўстлар билан дўстликдадур.

Баркамол инсонни олам раҳмати килди Эгам,
Бу азизлик талъати дўстлар билан дўстликдадур.

Маҳмудо, Ҳақ йўлда ҳар дам шавқи дўстдин топ нажот,
Икки олам раҳмати дўстлар билан дўстликдадур.

* * *

Ошкор эт ёрга кўнглинг дилда ҳурмат билдириб,
Ҳар қадам, ҳар бир нафас дилдорга рағбат билдириб.

Ишқида топгай кўнгил ёр васлини, ҳижрон аро
Қолмагай ҳаргиз киши, бил, турса иззат билдириб.

Ёр фироқи ҳар кўнгилга, бил, шифо малҳам эрур,
Турса ошиқ изтироб ичра роҳат билдириб.

Очилур гул-гул каби юз шавқи ошиқ тафтидан,
Эътибор бирла ангаким турса хизмат билдириб.

Чарх ранжидин азал севган кўнгил дард ичрадир,
Мушкилин айлар осон ёр турса ҳиммат билдириб.

Беҳабардин қилмагай ёр, айлагай лутфу қарам,
Бир куни қилгай назар ул, турса ғайрат билдириб.

Маҳмудо, ҳолинг баён эт, бўл талабгор ажрига,
Соқийо май сунса, нетонг, сенга неъмат билдириб.

* * *

Тирикликда кишидан кетмасин файзу барокатлар,
Вафоти сўнгра ҳам Ҳақдин топиб фазлу фароғатлар.

Келиб дунёга ҳар ким шу каби мақсад топиб ўтсин,
Ҳаётидан олиб дил ҳар қадам рушду ҳидоятлар.

Мисоли бир шажар ул соясидин баҳраманд ҳар ким,
Ҳавоси мевасидан дил топиб завку ҳаловатлар.

Чароғи неъматидур кексалик ҳам, эй азиз дўстлар,
Бу ҳикмат бирлаким дилни безаб турсин фасоҳатлар.

Илоҳнинг раҳмати, файзи эрур ҳар дамки бу зотлар,
Агар файзи ила обод эрур ҳар дам балоғатлар.

Омонат маҳдами гулшан аро, билгил, ғаниматдур,
Ризосин айласа кимки, анга бўлғай ижобатлар.

Илоҳо, қулни ҳам мисли азизлар айлагил Маҳмуд,
Ёруғ юз бирла ул кунда борайлик, деб, шафоатлар.

* * *

Сезмасин оқил киши нодонга ҳаргиз эҳтиёж,
Беамал, юзи қаро шайтонга ҳаргиз эҳтиёж.

Оқилу ориф одам, билгил, қаноат гавҳари,
Этмасин ул насф аро нуқсонга ҳаргиз эҳтиёж.

Мақдамин чорбоғ қилурлар яхшилар ҳикмат билан,
Қилмасин кори зиён хандонга ҳаргиз эҳтиёж.

Ҳар киши иймон билан етган саодат қасрига,
Айламаслар ишқи йўқ ҳайвонга ҳаргиз эҳтиёж.

Аҳду паймон ҳам муҳаббат шавкидандур бир нишон,
Бўлмасин бу ишқ ила ёлғонга ҳаргиз эҳтиёж.

Ул куни етсун висол саҳнига дил дўстлар аро,
Тушмасин юз сўнгги дам ҳижронга ҳаргиз эҳтиёж.

Бас, муҳаббат ичра, Маҳмуд, ёр сари қўйгил қадам,
Тушмасин ҳеч бевафо инсонга ҳаргиз эҳтиёж.

ОТАШИН СЎЗЛАРНИНГ ЖАРАНГИ ЎЗГА

Муслимбек
ЙЎЛДОШЕВ

Болалигимда пойтахт Ўқувчилар саройидаги “Ёш каламкаш” тўғарагига қатнаганим ҳақида илгари ҳам ёзганман. Бу тўғаракка ўша йиллари ажойиб журналист, болалар шоири Наримон Орифжонов раҳбарлик қиларди. Иштирокчилар асосан кизлар бўлиб, ўғил болалар икки-уч нафардан ошмасди. Наримон ака янги машқларимизни аввал ўзимизга ўқитиб, кейин уларни таҳлил қилиш билан чекланмай, балки шеърят йўналишлари, замонавий услублари, мавзулар ранг-баранглиги, замон билан ҳамнафас бўлиш ҳақида маслаҳат ҳам бериб турардилар. Шулардан эсимда қолгани мавзуларнинг “типиклиги” хусусида эди. “Шеър, ҳикояларингизда мавзунинг қанчалик типиклигига эътибор беринг. Бугун ёзган асарларингиз бир неча йиллар ўтиб ҳам ўқувчига ҳозир ёзилгандек тушунарли бўлсин. Энг ёмони, вақт ўтиб сўзларингиз бошқа маъно касб этиб, устингиздан кулишмасин. Ёзганларингиз ҳамма замон учун долзарб бўлсин”, деган эдилар устоз. Биз ҳаваскорлар учун бу бир қадар мушкул, тушунишимиз қийинрок топширик бўлса ҳам, унга амал қилишга интилардик. Нафақат ўз ёзганларимиздан, балки бошқа муаллифлар асарларидан ҳам ўша “типиклик”ни қидирадиган бўлдик. Бошқаларни билмадим, мен шундай қилар эдим.

Орадан йиллар ўтди. Мактабни тугатиб, Тошкент театр ва рассомлик институтида ўқиб юрган кезларим рус ва жаҳон адабиёти дурдоналари билан танишдим. Шу ўринда таъкидлаб кетай, мен институт “Драма театри ва кино актёри” факультетининг “Нутқ жанри” бўлимида ўқиганман. Шеър, масал, туюқ, чистон, ғазал, саж ва муаммо ўқиш устида кунларни оқшомларга, оқшомларни тунларга улаб сабоқ олганман десам, ишонаверинг, илло гувоҳларим бор. Айниқса, домла Муҳаммаджон Исмоновнинг матн мантики ҳақидаги сабоқлари шеърни танишимга катта омил бўлди. Шоирнинг максади сўз қаратилган нишонни аниқ олишга ўргатар экан.

Талабалик давримда бир неча ўнлаб адабий композиция яратган ва уларни ёд олиб, шеърят мухлисларига етказган бўлсам, асосан, матнни ёдлаш, ифодали ўқишни “кийин” деб юрган эканман. Аслида, қийинчилик истиклолга

Муслимбек ЙЎЛДОШЕВ – Ўзбекистон республикасида хизмат кўрсатган маданият ходими. 1958 йилда туғилган. Тошкент театр ва рассомлик институти (ҳозирги ЎзДСМИ) ва Тошкент давлат юридик институти (ҳозирги ТДЮУ) тамомлаган. “Сиз мени танийсиз”, “Ёр кўчаси”, “Сўз сеҳри”, “Мен интилган манзил”, “Кўнғилим қошонаси”, “Ёр ҳам янглик эмас”, “Силсила”, “Дийдор ширин”, “Мўминга бегона баҳор” сингари китоблари нашрдан чиққан.

эришганимиздан кейин кайнаб чиқди. Муаммо шунда эдики, бирон-бир адабий композиция тайёрлайман десам, аксарият шеърларда “Ленин”, “коммунизм”, “улуғ иттифок”, “советлар фахри” каби мустабид тузум жарчисига хос бўлган сўз ва бирикмаларга дуч келавердим. Аммо ҳали янги адабиёт пайдо бўлиб улгурмаган, ижод аҳли ўз сўзини топиб ололмаган, гўёки нохунсиз чалинган танбур сингари овоз чиқарарди, холос. Аммо менинг, мен сингари бошқа минглаб шеърят ишқибозларининг жарангдор оҳангларга “иштаҳалари сўнмаган” эди. Уларнинг кулоклари ўрганган, мен кўниккан шеърларни эса жузъий тузатишларсиз ўқиб бўлмасди. Шунда менинг шоирлигим тутиб кетди. Сўзни, мантиқни ўргатган устозларим юзини ёруғ қилай деб, кўп мисраларни, сўзларни ўзгартиришга, гигант шоирларимиз, унвонли адибларимиз асарларини таҳрир қилишга қўл урдим. Бошқа чора йўқ эди. Мен шеърни адабий композицияга сиғдирмоқчи бўлган нотик, бадий сўз устаси сифатида ўзгартиришга мажбур бўлдим. Масалан, устоз Миртемирнинг “Ўзбекистон” шеърда ватан мадҳи оташин, самимий, ўтли муҳаббат билан қуйланган. Лекин Наримон Орифжонов айтганларидек типик эмас, бир мисрасида “Ленинга” деган сўз ишлатилган. Шундай чиройли шеър китобнинг сарғайган саҳифаларида ётаверадими? Устознинг руҳидан узр сўраб, ўша сўзни “Элингга” деб ўзгартиришга журъат қилдим. Қуйма асар эмасми, мазмунига путур етмади, яна-да очилди.

*Ўзинг машинасоз, ўзинг чорвадор,
Ўзинг алломасан, ўзинг санъаткор,
Фидоий аскарсан ва ўктам сардор,
Давлатинг ва фаҳринг тенгсиз пахтазор,
Бебаҳо, бемисол момиқ хирмонсан,
Элингга ҳаммаша дилбанди жонсан,
Ўзбекистонсан.*

Муайян шеърга турли касб эгаларининг қарашлари ҳам турлича бўлади. Хонанда бир назар билан қараса, режиссёр ўзгача мақсадда, сўз устаси эса бутунлай бошқача ракурсда ўрганади. Ҳар уччала ҳолатда ҳам улар ижро ва жанр нуқтаи назаридан бир-бирига ўхшамаслиги, бир-бирини такрорламаслиги мумкин. Мен мактаб ёшимдан шеър ўқишга ҳавасманд бўлганим боис, декламация қилишга, бошқача айтганда, ифодали ўқишга жуда жиддий ёндашардим. Айниқса, Владимир Маяковский услубидаги сочма шеърларга ишқибозлик мени Ҳамид Олимжон шеърларига мурожаат қилишга олиб келди. “Бахтлар водийси” шеъри мени ўзига ром қилиб қўйди, десам жуда осон қутуламан. Мен бу шеърнинг домига буткул илдиним. Уни ҳамма ерда ўқир эдим. Кичик давраларда ҳам, катта саҳналарда ўтадиган концерт, учрашув, адабий кечаларда... Ҳатто Ўзбекистон телевидениесининг биринчи каналида “Бир актёр театри” туркумидаги адабий кўрсатувда ҳам! Эшитганларнинг қайта-қайта эшитгиси келарди. Табиийки, янги даврга келиб мазкур шеър, шу сингари яна кўплаб асарлар замон руҳига тўғри келмай қолди. Энди уларни ўқиш, эски тузумни, мутелик даврларимизни қўмсашдай туюларди. Аммо улардан осонгина кечиб кетиб ҳам бўлмасди-да! Одамлар марок билан тинглаган канчадан-канча илҳомбахш шеърлардан жудо бўламизми? Ахир, ўтюррак шоирларимиз буюк инсоний қараш ва ғояларини айтиш мақсадида бир-иккита замонасоз сўзларни қўллашга мажбур бўлганини яхши биламиз-ку!

Бунинг устига янгиланаётган телевидение "Шеър беринг, Муслимбек ака, ўн минут шеър ўқиб беринг", деб турганда нима қилиш керак? Ҳафта кунлари бир гуруҳ ижодкорларга бириктирилган бўлиб, менинг ҳам ҳар чоршанба кечки дастурга ўн минут шеърини композиция тайёрлаб келиш мажбуриятим бор. Бунинг учун ўзим кўп йиллардан бери ўқиб келаётган шеърларнинг ўша "нотирик" сўзларини алмаштиришимга тўғри келди. Маъносини ўзгартирмаган ҳолда, десам, нотўғри бўлар, айрим ҳолатда, маъно ҳам ўзгарарди. Мана, сизга бир мисол:

Бу голиб шорма тантанасидир.
 Бу бизнинг
 Сафарнинг
 Зафар сасидир.
 Дунё остин-устин бўлди,
 Янги дунёнинг
 Қарашлари ўткир,
 Хужумлари зўр,
 Енгилган дунёнинг бағрини босиб,
 Юлдузга интилган
 Бу давр мағрур,
 Ишонч кўзи билан
 Олга боқадур.
 Кўм-кўк... Кўм-кўк... Кўм-кўк...
 Йўлда катта довол бор ҳали
 Қизил соҳилларни
 Маҳкам тутайлик.
 Шунда денгизларда
 Сузмас ёт қайиқ;
 Баланд чўққиларга
 Кўтарилганда
 Тоза нафасларни
 Тўла олайлик.
 Эй, бахтли водийнинг большевиклари!
 Эй, ўлкани
 Электрик дарёларига
 Ёш боладек чўмилмоқчи
 Бўлган фидокор!
 Эй, болага тоза кўйлақлар
 Кийгизувчи ўртоқ пахтакор!
 Кўм-кўк водийларни
 Кўз қорачигидай,
 Асра!
 Баргларига
 Гард ҳам юқтирмай!

Хўш, бу шеърни шундай ҳолида ўқиб бўлармиди? Махсус идоралар бир ёкда қолиб, оддий одамлар, шеърят ихлосмандларининг ўзи ҳам мени маломат тошлари остида қолдириши мумкин эди. Ваҳоланки, шеърдаги беш-олтита сўз ўзгартрилса, унга бугунги кун назари билан қаралгандай ижро этилса, бу шеър 1932 йилда эмас,

1992 йилда, Мустакиллигимизнинг биринчи йилида ёзилгандай жаранглар эди. Шу сабаб ўша сўзларни бошқа маънодош ёки оҳангдош сўзларга алмаштирдим. Шунда куйидагича бир ҳолга келди:

Бу голиб пўртана тантанасидир.
Бу бизнинг
Сафарнинг
Зафар сасидир.
Дунё остин-устин бўлди,
Янги дунёнинг
Қарашлари ўткир,
Хужумлари зўр,
Енгилган дунёнинг базрини босиб,
Юлдузга интилган
Бу давр мағрур,
Ишонч кўзи билан
Олга боқадур.
Кўм-кўк... Кўм-кўк... Кўм-кўк...
Йўлда катта довон бор ҳали,
Яшил соҳилларни
Маҳкам тутайлик.
Шунда денгизларда
Сузмас ёт қайиқ;
Баланд чўққиларга
Кўтарилганда
Тоза нафасларни
Тўла олайлик.
Эй, бахтли водийнинг азаматлари!
Эй, Ватанни
Электрик дарёларига
Ёш боладек чўмилтмоқчи
Бўлган фидокор!
Эй, болага тоза кўйлақлар
Кийгизувчи танти пахтакор!
Кўм-кўк водийларни
Кўз қорачигидай,
Асра!
Баргларига
Гард ҳам юқтирмай!

Аслиятда “шторма”, “кизил соҳил”, “большевиклари” ва “ўртоқ пахтакор”, “ўлка” деган сўзлар келади. Булар ўз даврида аини муоамалада бўлган ва шубҳасиз, шўроларга нисбатан қўлланилган, ўша давр руҳи билан ҳамнафас эди. Аммо мустақил давлатда, коммунистик ҳаракат заволга юз тутган давр шеъриятига бу мутлақо ёт руҳият ва сўзлар эди.

Аммо шеърни ўз пиनावандаларига етказиш учун шторма – пўртана, ўлка – ватан, бахтли водийнинг большевиклари – бахтли водийнинг азаматлари, ўртоқ пахтакор – танти пахтакорга алмашди. Натижада, жуда ҳам долзарб, замон руҳида чўнг шеър яна эфирда, мухлислар эътиборига ҳавола қилинди.

Ҳамид Олимжон шеърятидан ва менинг репертуаримдан “Ўзбекистон” шеъри қалбигизни ифтихорга тўлдиради, ўзбеклигингиздан ғурурланиб кетасиз. Аммо уни асл ҳолида қандай қилиб ўқиш мумкин? Устоз руҳидан узр сўраган ҳолда, яна “нотипик” бўлган, ўз умрини яшаб бўлган сўзларни ўзгартиришга қўл урдим.

*Шундай диёр доим бор бўлсин,
Шундай диёр элга ёр бўлсин.
Омон бўлсин огайнилари,
Омон бўлсин дўстларнинг бари.
Доим бўлсин мардлари омон,
Шундай бўлсин бу бутун жаҳон.*

Бу ерда “ўлка” сўзи русча эмас, аммо тушунчаси империяпарастроқ назаримда. Чунки у “буюк Россиянинг чекка бир ўлкаси” маъносида қўлланилгандай. Шунинг учун ўлка сўзини шу ўринда алмаштириш керак деб қарор қилдим. Аммо 2000 йилдаги “Ўрик гуллаганда” деб номланган нашрида юқорида келтирилган мисралар шартга олиб ташланган!

“Ўзбекистон” шеъри деганимга, Абдулла Ориповнинг ҳам шу номдаги шеъри эсимга тушди. Бу шеърни биз тенгилар мактаб партасида ёд олганмиз, шу шеърлар қанотида улғайганмиз. Минг таассуфки, шеърнинг айрим сатрларида ўша замон сиёсатининг нуқси бор. Уларни ҳам энди, мустақил бўлганимиздан кейин ўзгартиришимиз ёки кейинги нашрлардан олиб ташлашимиз керак эди. Аммо у пайтларда, эндигина истиқлолга эришган кунларда катта-ю кичик шоир ва ёзувчилар ўтган аср саксонинчи йиллар охирида қўзғалган буюк тўлқин шитобларида сузиб кетмоқда эдилар. Шеърларни қайта ишлаб, кун ва давр талабига келтириб олишга фурсат тополмасдилар. Вақт эса кутиб турмас, халқ вакилларига шеърлар, қақирқлар, пафослар керак эди!

Узоқ кутиб юрмасдан Абдулла Ориповнинг “Ўзбекистон” шеъридаги “тишга тегадиган” сўзларни, хусусан, Коммунистик кенгликлар оша – Олис-олис кенгликлар оша, Улуғ Совет оиласида – Тенг, хур юртлар оиласида деб ўзгартирдим, бир қутлуг кунда эфирда ўқиб юбордим. Қутган одамларим индашмаган бўлса ҳам, кутмаганлардан мактовлар эшитдим. Кимлардир, “Ўзгартирмасдан, ўша жойларини ташлаб кетсангиз ҳам бўлар эди”, дейишди. Уларнинг айтишларича, қисқартириш билан ўзгартириш бошқа-бошқа масала экан. Билмадим, лекин мен ўзгартириш тарафдориман. Ҳа, телевидениеда ишлаб, турли чигирликларни кўравериб, пишиб кетганмиз. Александр Пушкину Проспер Меримеларни ҳам ўзгартирганларимиз эсимда бор. Аммо унда шўролар ҳукмрон пайтлар эди...

Орадан кўп ўтмай, сеvimли шоиримиз хонадонларида ўтган бир тантанали кечада мен бу ишимни ўзларига айтдим. Қутилмаганда, Абдулла Орипов, “Қандай айтдинг, қани?” деб мени четроққа тортидилар. Ўша ғала-ғовур орасида ўзгартирган мисраларимни ўзимнинг талқинимда ўқиб бердим. Абдулла ака, мени қучоклади, дуо қилди, ҳатто, раҳмат ҳам айтди! Кўнглидан нималар ўтганини ўзи билди. Балки кўпчилик тирикчилигидан ортмай қолган бир даврда мен унинг шеърларини оммавий тадбирларда ўқийётганим, одамлар эшитаётганидан тўлқинланиб кетгандир.

Абдулла Орипов кейинчалик “Ўзбекистон” шеъридаги ўша мисралар ва сўзларни ўзлари шахсан ўзгартириб, тўлдирилган нашрларида чоп эттирди. Бундан ташқари бошқа яна қатор шеърларини шу тахлит кўриб чиқиб, сўнгги тузатишлар киритган. Менинг талқиним ва муаллиф талқини ўртасида тафовут бўлиши табиий. Энг муҳими, Абдулла Орипов ва у кишининг сафдош ҳамда шогирдлари бу янглиғ

жузъий тузатишларни ўзлари адо этишди. Аммо бир умр истиклолни орзу қилиб, соғиниб, замона зайлига ночор кўниб ижод қилган улуғларимизнинг шундай тахрирга мухтож сатрлари нима бўлади? Масалан, Ғафур Ғулом, Шайхзода, Шароф Рашидов, Чустий ва бошқа шоирларнинг шеърларида ҳам бундай тахириталаб сўзлар бор эди. Зарурат юзасидан тузатиб, ўзгартириб ўқидим. Бу ўзгартиришларга маънавий ҳаққим бормиди ё йўқмиди, билмадим. Лекин мен шундай залворли шеърларни, буюк тарихимиз, халқимиз учун шонли ҳисобланган даврлар ҳарорати ва эпкинни уфуриб турган оташин мисраларни ўқимасликка журъат тополмадим. Ахир, бу шеърлар бир эмас, бир неча авлод вакиллари тарбиялаган, биз уларни таҳлил қилиб, иншолаб ёзиб, имтиҳон топшириб вояга етганмиз-ку!

Собик иттифок даврида, миллийлигимиз, ўзлигимиз аямай топталган замонда “идеология” деган бир машина бор эдики, ижодкорларга Худо сўзининг ўрнига партия деган сўзни ёзишга мажбур қиларди. Куч ва зўрлик билан бу партия ўзини қуйлатар, мадҳ эттирар эди. Эшитганим бор, ўз замонасининг машҳур санъаткори булган Фахриддин Умаровни юқорига чақиртириб, “Сиз нега нукул севги, муҳаббат ҳақида ашула айтасиз, фақат ўтиб кетган шоирлар шеърларини кўшиқ қилдирасиз? Нега партия, советлар, жаҳоншумул ғалабаларимиз ҳақида кўшиқлар айтмайсиз? Ё бу тузум, бу ютуқлар сизга ётми?” деб мулоимгина пўписа қилишган экан. Шундан кейин машҳур ҳофиз “доно партия”, “халқнинг суянган тоғи” каби навбатчи сўзларни кўшиб кўшиқ айтишга мажбур бўлган экан. Ўйлашимча, ўз вақтида ҳар бир шоир ва ёзувчи, драматург ва журналист, режиссёр ва композиторларга ҳам мана шундай қатъий ва “оғишмай” бажарилиши керак бўлган топшириқлар бериб турилган. Шу ўринда мавлоно Чустийнинг бир ғазалларини ҳам келтириб ўтай. Бу шарқона услуб намунасида ҳам ўша нотипик сўзлар, ўз умрини яшаб бўлган каттол тузумни қуйловчи сўзларни ўқиб, уларнинг ҳар бирида шоирнинг изтироби ва алами сизиб турганини сезиш қийин эмас.

*Улуғ даврон, улуғ кунлар, ажойиб яхши дамдир бу,
Улуғ давронни бахш этган улуғвор партиямдир бу.*

*Қуёш сарлавҳайи олам, саҳифам унга тўлган хат,
Туғанмас бахту иқбол сонидан заррин рақамдир бу.*

*Фазода партиям фарзандлари Миррихга май тутди,
Ватандан Ойга, Ойдан Зухрога қўйган қадамдир бу.*

*Ана илму, ана қудрат, ана ҳикмат, ана бирлик,
Фазода Ер шарида ҳар нафасда мунтазамдир бу.*

*Эмас бомба садоси Ер билан осмон аро тўлган,
Менинг тинчликсеварлар бирла қилган қаҳқаҳамдир бу.*

*Фидосиман шу халқимнинг, фидосиман шу давримнинг,
Эшит виждон садосин – жисми жонимга қасамдир бу.*

*Дудам шамширидай, Чустий, ажойиб янграган созим,
Қўлимда партиям берган қаламдир бу, қаламдир бу.*

Ҳар қанақанги мантиққа тўғри келмаса ҳам, шу сўзларни ўқиган “коммунист” мансабдорлар яйрашган! Даврон эгаси ҳам, иктидор берувчи ҳам Яратганинг ўзи-ку! Аммо Худони инкор этувчи фиръавнсиқатлар даврасида партия ҳақида кўшиқлар янграши керак. Имон ва эътиқод соҳиби бўлган Чустий домлага қанчалар

азоб бўлганини ҳис қилиш кийин эмас. Устоз рухидан минг узр сўраган ҳолда бу ғазални ўз фаҳмимча ўзгартирганман. Бояги сўзлар қаторида май ва бомба сўзларини ҳам бошқа сўзлар билан алмаштириб ўқиганман.

*Улуғ даврон, улуғ кунлар, ажойиб яхши дамдир бу.
Улуғ давронни бахш этган буюк Холиқ эгамдир бу.*

*Кўёш сарлавҳайи олам, саҳифам унда тўлган хат,
Туғанмас бахту иқбол сонидан заррин рақамдир бу.*

*Фазода баркамол фарзандларинг Миррихга гул тутди,
Ватандан Ойга, Ойдан Зухрога қўйган қадамдир бу.*

*Ана илму, ана қудрат, ана ҳикмат, ана бирлик,
Фазода Ер шарида ҳар нафасда мунтазамдир бу.*

*Эмас чақмоқ садоси Ер билан осмон аро тўлган,
Менинг тинчликсеварлар бирла қилган қаҳқаҳамдир бу.*

*Фидосиман шу халқимнинг, фидосиман шу давримнинг,
Эшит виждон садосин – жисми жонимга қасамдир бу.*

*Дудам шамиширидай, Чустий, ажойиб янграган созим,
Кўлимда ҳур элим берган қаламдир бу, қаламдир бу.*

Назаримда энди бу ғазални уялмай, қимтинмай ўқиса бўлади. Илло ҳар қандай ясамаликнинг умри қисқа, оқибати шармандалик. Табиийлик ва ҳаққонийлик эса умрбоқий қадриятлардандир. Ишончим комил, Чустий домла ҳаёт бўлганларида, бу ғазални бундан ҳам мукамал қилиб сайқаллаган бўлардилар.

Юқорида таъкидлаганимдек, 1994–1996 йиллари ҳар чоршанба куни окшом дастурларига мен шеърлар ўқиб берардим. Аммо навбатчи, аниқроғи, ўткинчи мисралар билан айрим шеърлар жаранги мустақил Ўзбекистоннинг гулдуракдай бонг уришларига ҳамоҳанг бўлолмасди. У вақтларда шеърларни қайта кўриб берадиган муассаса ҳам, одам ҳам йўқ эди. Ўзим ўз бўйнимга шу масъулиятни олиб, сўзни сўзларга алмаштириб ўқийверганман. Ва бугун, ўша қилган ишларимдан фахрланаман.

Балки ўшанда сўзларни ўзгартирмасдан, нотипик мисраларини қискартириб юборсам ҳам бўларди. Аслида, кўпчилик актёрлар шунақа қилишади, мисраларини юлиб олиб, тўртлик ўрнига учлик қилиб ўқишади. Хонандаларимиз ҳам шоир мисраларидан чикиб, вазнларни бузиб, шеърини ибораларни насрга ўтказиб ижро қилган ҳолатлар ҳам бор. Эҳтимол, улар ўзларини билаётган, закий эканликларини кўрсатмоқ учун шундай “каромат” кўрсатишар? Мен эса шеърининг оёғи осмондан қилинган шоир аҳволини тушунишга ҳаракат қиламан. Хўш, тушуниб туриб ўзим ҳам шунақа қилишим мумкинмиди? Йўқ, асло! Мен нафақат суҳандонлар, бадий сўз усталари, балки шоирлар сафида ҳам бор эдим-да! Бир сўзнинг устида юз тўлғонган шоирларимнинг бутун-бутун мисралари, тўртликларининг қадрини билганим учун ҳам уларни қискартиргандан кўра, сал ўзгатиришни тўғри деб билганман. Бинобарин, менинг бу “ўзбошимча” ишларимдан буюк шоиримиз Абдулла Ориповнинг қандай хурсанд бўлганликларини эсласам, бошқа улуғларимизнинг ҳам руҳлари шод бўлгандир деб умид қиламан. Шояд шундай бўлган бўлса. Иншааллоҳ!

Ислом ЁҚУБОВ

КУЛАМДОР ВОКЕЛИК ВА ФАЙЗИЁБ ОБРАЗЛАР

Бизнинг кузатишларимиз киска давр оралиғида кечгани боис, жорий нашрларда чоп этилган ва айримлари муаллифлар томонидан тақдим этилган романлар: Исажон Султоннинг “Билга хоқон”, Эврил Туроннинг (Мамадали Маҳмудов) “Ойну́р”, Нортўхта Қиличнинг “Тухмат”, Абдужалол Раҳимнинг “Абу Али ибн Сино”, Қурбон Муҳаммадризонинг “Абу Райҳон Беруний” роман-трилогиясидан иборат. 2019 йилда ёзилган романлар юқоридаги санокдан бирқадар кўпроқ эканига шубҳа йўқ.

“Билга хоқон” тарихий романи ҳисобот йилида битилган асарларга нисбатан олисроқ мозийни бадий жонлантирган. Илмий-адабий жамоатчиликка яхши маълумки, Раҳимжон Отаев (Отаули) 2015 йилда замонавий насримизда биринчилардан бўлиб бу қутлуғ мавзуга қўл урган 716–735 йиллар воқеаларини ўз ичига олган муқаддима, II боб ва хотимадан таркиб топган “Билга хоқон достони” номли насрий асар битган эди. Албатта, ҳар иккала асарни қиёсий таҳлилга тортиш илмий ҳолисликни таъминлаган бўларди. Бироқ бу иш махсус тадқиқотларни талаб қилади.

“Билга хоқон” тарихий романи таркибий тузилишига кўра муқаддима, уч бўлим, сўнгсўздан иборат бўлиб, умумий ҳажми 76 бетдан иборат. Роман марказида учта забардаст қаҳрамон: Билга хоқон, унинг иниси – бош қўмондон Қул Тигин, қайнотаси – ашидэ қабиласи бошлиғи, кейинчалик бош маслаҳатчи Тўнюкук (Юань-чжен) образлари фаол ҳаракатланади. Асарда тарихий воқеликнинг Билга хоқон даврига оид қисми қамралган. Роман Билга хоқон битиктошидаги: “Бутун ер юзи бир киши ўғлининг қизил қонига арзимайди”, деган жумла билан бошланади. Асар давомида Қул Тигин қимлигини тузукроқ англолмай қолган замондошларига (кенг маънода келажак насллар) алоҳида шахснинг шижоати, жасорати ва фидойилиги бутун бир улус қисматида бурилиш ясаши мумкинлигига иқдор бўлган Билга хоқон мурожаатида бу жумла иккинчи бор такрорланади.

Ислом ЁҚУБОВ – филология фанлари номзоди, доцент. 1961 йилда туғилган. Нукус давлат университетининг филология факультетини тамомлаган. Унинг “Ўзбек романи тадрижи”, “Бадий-эстетик сўз сехри”, “Миллий уйғонини даври ўзбек насри”, “Бадий матн ва эстетик талқин” сингари ўндан ортиқ монография, рисола ва мақолалар тўпламлари нашр этилган.

Роман сўнггида кўктуркларнинг донги ва доврўғини ёд этган эпик баёнчи (Эл Бўғу бахши) олис тарихда тили, ирқи, аъмоли ўзга экани ёхуд моддий неъматларга эғалик қилиш учун чумолидай тиришиб-талашиб, ҳатто одам боласини ўлдиришдай ақлга сиғмас хунрезликлардан тап тортмай умргузаронлик қилган ва ҳамон шундай яшаётган, истикболда ҳам айнан шу тахлит кун кечириши эҳтимолдан узоқ бўлмаган Одам Ато наслига қарата: “Бутун очун биргина кишининг қизил қонига арзийдими?” деган саволни кўндаланг қўяди. Демак, китобхонни ўйлашга фикрлашга, аччиқ ўтмишни фикран ва рухан кечингач, ундан тегишли сабоқлар чиқаришга даъват этади.

Шубҳасиз, И.Султон янги романи катта ижодий изланишлар самараси сифатида майдонга келган. Бу асар эл-юрти ўзгага қарам: эр ўғиллари қул, сулув кизлари чўри бўлиши, халқнинг силласи қуришидан очкўз ва баднафс ёвнинг севиниши, она заминни топташига кўнмаган донишманд хоқонлар, “Туркийдан қул бўлмас! Туркий бош эгмас!” (Роман. 30-б.) дея кўнгли ўқсик халққа бош бўлиб майдонга чиққан, мудраётган қонларни кўпиртирган чўнг ботирлар ҳақида. Бу роман иккинчи хоқонлик ҳақидаги тарихгина эмас, балки туркий қавмнинг қандай қилиб яралгани, чексиз кенгликларга ёйилгани, Тангрисини танигани, ҳаёт ва ўлим чегарасидаги ҳаёти ҳақидаги тарихий-адабий версиялар ва Тангри абадияти ҳақида битилган асардир. У ўзининг мардона руҳи, эътиқодий теранлиги, композицион синтетизми, дўмбира оҳанглирига мос ритми билан ҳам гўзалдир.

Шунингдек роман: “Илон ўзининг эгрилигини билмасдан, туяга бўйнинг қийшиқ дер экан”, “Қарға ғоз бўламан деб тиришса, бути йиртилибди”, “Ўлаётган арслон сичқон инини кўзлар”, “Арслон ўқирса, от туёғи майишади”, “Оғилда улоқ туғилса, яйловда ўт унади”, “Той от бўлса, от тин олур, ўғил эр етилса, отаси”, “Тўйдирса-да ёғ тузук, куйдирса-да кун тузук”, “Танбалга булут юк эмиш”, “Чопишга яралган юришга, юришга яралган чопишга ярамас” сингари жозибадор, халқона тили, панд ва ўғитлари билан ҳам эътиборга лойиқдир.

Асарда туркий ёзув ёдгорликлари бўлмиш биринчи шахс тилидан ёзилган мрамор лавҳалар: Тўнюқуқ шарафига қўйилган Тўнюқуқ битиктоши, Билга хоқон шарафига қўйилган Билга хоқон битиктоши, Қул Тигиннинг шарафига қўйилган архар сурати тасвирланган хоқонлик тамғаси нақш қилинган Қул Тигиннинг битиктоши каби мабалардаги автобиографик ёзувлардан самарали фойдаланган. Битиктошлардаги воқеалар Билга хоқон тилидан ҳикоя қилинади. Аммо, битикларни Қул Тигиннинг жияни Йўллуғ тигин ёзган. Уларда Билга хоқон оға-инилари, қариндош-уруғларига, халқига мурожаат қилган. Албатта, хоқоннинг (тарихий асосига кўра адибнинг ҳам. И.Ё) мақсади ҳокимиятни мустаҳкамлаш, ўзаро уруш-жанжалларга чек қўйиш, иттифок бўлиб яшашга қақариш, тарихий ҳақиқатларни келажак наслларга етказиш бўлган.

2019 йилда муборак саксон баҳорни қаршилаган Қурбон Муҳаммадризо (Курамбой Матризоев) ҳамон қаламини қўлидан қўймай келаётган фаол ва серқирра ижодкорлардан бири. У Махтумқулининг серташвиш, долғали ҳаётини ўзида мужассам этган “Махтумқули” тарихий романи билан мазкур жанрда истеъдодини синаб кўрди. Шундан сўнггина “Абу Райҳон Беруний” тарихий роман-трилогиясини ёзиб тугатди. Асарнинг “Омонат тухфа”, “Синов сахнаси”, “Бир сиқим турок” китоблари китобхонлар қўлига теғди.

Трилогиянинг илк китоби 995–1010 йил воқеаларини қамраб олса ҳам, ҳазоронлик элчи, баҳодир Ас-Тархон бобосидан эшитавериб, хотирасида муҳрланиб қолган ҳикояси баёни орқали 712-йиллар тарихи билан чамбарчас боғланади. Асар бадиий воқелиги асосида қадимги Хоразм, Бухоро, Самарқанд (Мовароуннаҳр), Хуросон халқлари тақдири хусусида сўз юритилади. Адиб буюк сиймолар: Ибн Ирок, Абу Райҳон Беруний, Абу Саҳл Ийсо Масиҳий, Абу Али ибн Сино, Хоразмшоҳ Маъмун ибн Муҳаммад, унинг ўғиллари ва шу тарихий шахслар атрофидаги ижтимоий-маданий муҳит тасвирини бир-бирининг зидди бўлган одам ва олам, фано ва бақо, садоқат ва хиёнат, илм-маърифат ва жаҳолат сингари азалий тушунчалар кураши асосида бадиий идрок этган. Ёзувчи романни ёзиш жараёнида, хусусан, Мовароуннаҳрни босиб олган араб саркардаси – Уммавийларнинг Хуросондаги ноиб Кутайба ибн Муслим ҳақида сўз юритилган ўринларда С.П.Толстов қаламига мансуб “Қадимий Хоразм цивилизациясини излаб” асарида келтирилган тарихий маълумотларга асосланиб иш кўрган.

“Омонат туҳфа” романи воқеалари бир жиҳатдан араблар истилоси ва ундан кейинги давр, халифалик ҳимоясидаги сомониёлар ҳукмронлиги; иккинчи томондан босқинчилардан қочиб, Хазория (Оқ қалъа)да жон сақлаган “ховар” (хоразм)ликлар тақдирига уланади. Улар тез орада бу ҳудудда етакчи мавке эгаллаб, хоқонлик қўшинига бошчилик қилишади.

Роман ниҳоясида мамлакат тахтига кенжа шахзода Абул Аббос ибн Маъмун ўтиради. Қ.Муҳаммадризо бу ислоҳотчи персонаж орқали одамлар онгига илму урфон, маърифат, меҳр-муҳаббат, маънавият уруғларини сепиш, уларни диний ва дунёвий илмлар сари етаклаш орқалигина жаҳолатдан қутқариш мумкин. Зотан, башарият аҳли бир-бирига биродар, деган ғояни илгари сурган. Шу маънода, илк китобнинг Гурганжда “Академия” очилиши билан тугашида ҳам улкан рамзий маъно мужассам.

Роман-трилогиянинг “Синов саҳнаси” номли иккинчи китобида буюк Хоразмшоҳлар салтанатининг оламшумул шухрати ва инқирозига дахлдор, Маъмун ибн Муҳаммад ва унинг сулоласи ҳукмронлик қилган тарихий даврлар, Абу Райҳон Беруний ҳамда унинг муҳити билан боғлиқ воқеалар қаламга олинган.

Трилогиянинг учинчи китобида қатрада уммон, дарахт ортида ўрмон, бир сиким тупроқда Ватанни кўриш ва ардоқлашга қодир маънан улуғвор шахсиятлар, айниқса келажак ҳаёти муайян қисми мусофирликда кечишини англаган, давр интилишлари, жохил кимсаларнинг иш тутумлари олдида ўзини ихтиёрсиз сезган ҳамда қисматга ризо бўлган кишилар руҳиятидагина кечадиган туйғулар: киндик қони томган заминга бўлган самимий муҳаббат поэтик ифода этилган. Абу Райҳон Берунийнинг Ғазнада кечган 1017–1048 йиллардаги ўттиз бир йиллик машаққатли ҳаёти мисолида ватанпарварлик, инсонпарварлик, толереантлик, дўсту қадрдонларга меҳр-муҳаббат, жабр-зулм, жаҳолат маърифатсизликка қарши нафрат ҳислари тасвирланган.

Абдуҷалол Раҳимнинг “Абу Али ибн Сино” романи Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг 2018 йилдаги “Энг яхши асарлар” танлови ғолиби сифатида эътироф этилган. Асарда буюк ватандошимизнинг 985–1005 йилгача, яъни 25 ёшигача Афшона ва Бухорода кечган ҳаёти сўнгра киндик қони тўкилган Афшона, ўсмирлик ва йигитлигининг энг масъуд дамлари кечган Бухорои шарифни тарқ этиб Гурганж

шаҳрига отланиши билан боғлиқ тарихий воқелик қаламга олинган.

Алломанинг отаси Абдуллоҳ ибн Ҳасан, онаси Ситорабону, иниси Маҳмуд, устоз Абу Абдуллоҳ Нотилий, Нух ал-Қумрий; қаҳри билан салтанатни титратган ҳукмдор Нух ибн Мансур образлари, Ибн Синонинг фавкулудда иқтидори ҳокисор тийнати, кўнгил кечинмалари билан бир қаторда, улуғвор ва сирларга тўла дашт манзаралари ҳамда тарихий обидалар маҳобати ҳам ишонарли чизилган. Ёзувчи кўҳна мозийни моддий манфаатлар тўқнашуви ва тахт учун курашлар занжиридан иборат деб билади. Бу жараёни ифодалаш учун романга фитнакор Жаббор ибн Азлар ҳамда унинг ўғли жоҳил ва бешафқат Асаф сингари тўқима образларни олиб киради.

“Абу Али ибн Сино” романи қатор ютуқлари билан бир қаторда, айрим маромига етмаган жиҳатлардан ҳам холи эмас. Жумладан, Ибн Синонинг болалиги бош қаҳрамонга гард юқтирмаслик, фавкулудда иқтидорини кўрсатиш илинжида бўлса керак, бир қадар схематик тарзда тасвирлангандек таассурот уйғотади. Зотан, ёш болакай наинки ўз бўйсиралари, балки иниси Маҳмуд билан ҳам лоақал бир нафасгина ўйинга берилиш тугул, ҳатто тузукрок суҳбатлашмайди ҳам. У нуқул ўқиш ва ўрганиш билан машғул бўлади. Шунингдек, Нух ибн Мансур саройидаги баччабозликка ишора қилувчи ўринлар ортиқчадай туюлади. Бизнингча, тарихнинг бундай чиркин нуқталарини тасвирлашдан тийилган маъкул. Адибнинг бу қутлуғ мавзуни давом қилдириш орзуси яқин келажакда ижобат бўлишини тилаб қоламиз.

Эврил Туроннинг “Ойну” воқеий романи – дунёда эзгу фикр жаҳолатни енгиши, жамиятда қонун устувор бўлиб, одамларга ёрдам бериши лозим. Сўз эркин, эллар тенг ва биродар, мамлакат тинч ҳамда барқарор бўлиши керак, деган маърифатли ғояга асосланиб битилган. Романда ният, сўз ва амал бирлиги бузилган собиқ шўролар даври ижтимоий-маданий, сиёсий-маърифий ҳаёти шафқатсиз реализм тамойили негизда тафтиш қилинган.

Роман биринчи шахс, “Мен” тилидан болаликнинг ўқсик хотиралари тарзида ҳикоя қилинади. Эпик баёнчи асар воқелигини ёлғон ақидаларнинг мактаб болалари онгига сингдирилиши билан элнинг кўрқув салтанати исканжасида ушлаб турилганини чоғиштиришдан бошлайди. Зотан, ўша даврларданок унинг кўнглида улуғ аждодларининг эрксевар қони бош кўтаради. Қалбида отилган, осилган ва қувғинга учраган элнинг аччиқ қисмати билан тарғибот машинасининг расмий ташвиқоти ўртасида иккиланиш уруғлари ниш ура бошлайди. Ҳақиқатнинг тағига етиш, силласи қуриган жамиятни секин-аста тафаккур қудрати билан оёққа тургазиш истаги кучая боради.

Адиб “Қунтуғмиш” каби халқ дostonлари-ю Чўлпон, Фитрат, Қодирий каби қатоғон машинаси қурбони бўлган эрксевар эл фарзандлари курашчан руҳидан илҳом олади ва шу оҳангни XX асрнинг 50-йиллари бадиий воқелиги, аниқрок айтганда ёлғончи тузумнинг қурбони бўлган геолог қиз – бетимсол гўзаллик соҳибаси Ойну фожиясига сингдириб юборади. Эркака ташна, дадил ишонч билан ҳаракат қилиб, интилувчи бош қаҳрамоннинг зиддиятли, ҳатарли, бўронли, аммо гўзал ҳаёти китобхонни ўзига ром этади.

Муаллиф тарихий қиёсларга ўрин ажратишни истайди. Шу мақсадда баъзан кўктурклар, хунлар, Ўғизхон, Кунхон, Салжук, Ғазнавий, Темур, Бобур, Фитрат, Чўлпон, Қодирийдан тортиб Жиззах қўзғолони ва ҳоказо олису яқин мозийга чекинади. Ранг-баранг илмий маълумотлар, фикр-мушоҳадаларга ўрин ажратади.

Бироқ асосий воқеликдан анча чалғиб кетади. Шунингдек, асардаги Эрхон ботирнинг нутқи ҳам етарлича таъсирчан чиқмаган. Ёввойи тўнғизнинг тош билан уриб ўлдирилиши, иқтисодий ночор бева онахоннинг Лочин табибга олтин соат, Нормомога олтин узук ва бир сидрадан қимматбаҳо кийим-бош ҳада этиши каби ўринлар ҳам китобхонни ишонтирмайди. Лоланинг даромади нима ҳисобидан экани эса, ўз изоҳини топмайди. Айрим ўринларда Тоғай Мурод ифода услубига хос хусусиятлар кўзга ташланади. Шунга қарамадан, мазкур роман қанотлари қайрилган, қалби қон Туркистон тарихий қисматиға қайғудошлик туйғуси ва шафқатсиз реализми, туркий тили ва туркийлик руҳи билан алоҳида ажралиб туради.

Нортўхта Қиличнинг “Тухмат” романида кичик фирмасини каттайтириш ва янада кучайтириш истагидаги уста Мирғолибнинг ташвишли, таҳликали ва серғалва ҳаёти қаламга олинган. Адиб шу орқали яқин ўтмиш ҳаётимиздаги инсон ҳуқуқлари, ижтимоий адолат ва ҳақиқат учун курашнинг мураккаб кечгани каби ижтимоий-маиший, ахлоқий-маърифий, иқтисодий-ҳуқуқий муаммоларни тасвирлаган. Романда кейинги йиллардаги халқпарвар сиёсат, ҳуқуқ-тарғибот тизимидаги ислохотлар, имон-этиқодли инсонларнинг интилишларига кенг йўл очилгани қиёсий йўсинда ёритилган. Айниқса, табиат манзаралари жуда ёрқин чизилган. Романдаги ишоравийлик, хотира, туш ва ҳаёлни қоришиқлиги ҳам эътиборга молик жиҳатлардир.

Адибнинг қаҳрамонларни баҳолаш йўсини анча примитив туюлади. Чунки унинг учун намозхон бўлишнинг ўзи тўғрилик ва поклик нишонаси вазифасини ўтайди. Ваҳоланки, ҳатто романнинг бош қаҳрамони уста Мирғолибнинг ўзи ҳам намозини қанда қилмагани ҳолда, дўппи тор келганида бемалол шаробхўрлик қилиб, кўнглига таскин топаверади. Боз устига унинг кўнгли фаҳш ҳаёллардан буткул холи эмас (45-б.) У ночор аҳволда қолганида бир томондан Яратганга илтижо қилиб, иккинчи томондан ноҳақликдан ўч олиш керак деган қарорга келиб, ўғрибошилардан нажот топади. Шу йўсинда адолатни қарор топтирганидан мамнунлик туяди. Намоз ўғридай “этиборли” “вор закон” билан гоҳ шахмат, гоҳ карта ўйнаганидан мамнун бўлади. У дунёни ғалваҳона деб билар экан, тасодифлар борлигига мутлақо ишонмайди. Уста Мирғолиб ўз оиласи фаровонлиги, фарзандлари тўқислиги учунгина елиб югурувчи янги миллионларнинг биридир. Бинобарин, адибнинг эстетик идеалида китобхонга ибрат бўладиган жиҳатлар жуда кам.

Шубҳасиз, гуруч курмаксиз, ижод интилишсиз изланиш-интилишлар эса хатосиз бўлмайди. Юқорида кўрсатилган айрим мулоҳазаталаб ўринлар ҳам бу асарларнинг китоб вариантлари тайёрлангунча бартараф қилинса ажаб эмас.

2019 ЙИЛ ҲИКОЯЛАРИ

Гулноз
САТТОРОВА

Йилимиз ҳикояларини сарҳисоб қилар эканмиз, бугунги кунда ўзига хос ривожланиш йўлидан бораётган, адабиётимизнинг салмоқли жанрига айланган ҳикоячилигимизда яққол кўзга ташланадиган, теран таҳлил ва талқинларга, кизғин баҳс-мунозараларга туртки бўла оладиган асарлар яратилганлиги бизни қувонтирди, албатта. 2019 йил матбуотимизда Эркин Аъзам, Нормурод Норқобилов, Муҳаммад Рауфхон, Назар Эшонқул, Улуғбек Ҳамдам, Исажон Султон, Қўчқор Норқобил, Собир Ўнар, Абдуқаюм Йўлдош, Зулфия Қуролбой кизи, Жўра Фозил, Неъмат Арслонов, Баҳодир Қобул сингари тажрибали ижодкорлар билан бирга, ўзбек ҳикоячилигининг ривожини учун хизмат қилишга бел боғлаган ёш талантларимиз ҳам самарали ижод қилишди.

Адибларимизнинг изланишлари туфайли замонавий жаҳон адабиётидаги янгича тамойилларга туташ, аynи пайтда миллий қадриятларимиз заминиди шаклланган бетакрор ҳикоялар матбуотимиз саҳифаларини тўлдирди. Бир йил мобайнида яратилган ҳикояларимизни сарҳисоб қиладиган бўлсак, сон жиҳатидан юздан ортиқ катта кичик ҳикоялар даврий матбуотимизнинг турли нашрларида, ижтимоий тармоқлардаги саҳифаларда эълон қилинди.

Ўтган йил насримиз, хусусан, ҳикоячилигимиз хирмони анча баланд бўлди. Адабиётимизда кўзга кўринган бир қатор адибларимизнинг ҳикоялари жамланган китоблар нашр этилди. Эркин Аъзамнинг “Ёзувчининг боғи”, Хайриддин Султоннинг “Уч юз олтмиш тўрт кун”, Баҳодир Қобулнинг “Боғдагул”, “Беш ташаббус” рукнида Назар Эшонқул, Исажон Султон, Абдуқаюм Йўлдош, Зулфия Қуролбой кизи, Лукмон Бўрихон каби ёзувчиларимизнинг ҳикоялари жамланган беш китоб нашр этилди. Даврий матбуотимиз саҳифаларидан ҳам юзлаб ҳикоялар ўрин олди. Жумладан, “Ёшлик” журналида Абдулҳамид Мухторовнинг “Ҳайдарқўл ҳаёллари” туркум ҳикоялари, Нормурод Норқобиловнинг “Сўнгги сурат”, Зулфия Қуролбой кизининг “Бедор рух”, Турсунмурод Эрматовнинг “Машриққа юзланган табиб”, Ситора Тождидинованинг “Ёмғир эса ёғаверади”, Жаббор Эшонқулнинг

Гулноз САТТОРОВА – филология фанлари номзоди. 1969 йилда туғилган. Бухоро давлат педагогика институтини тамомлаган. Муаллифнинг “Миллий характер ва бадиий талқин” илмий монографияси, шунингдек, республика ва хорижий журналларда эликка яқин илмий ва публицистик мақолалари чоп этилган.

“Толкон табиб”, Баходир Қобулнинг “Боғдагул”, Шахзод Шомансуровнинг “Қунгабоқар” новеллалар туркуми, Мансур Жумаевнинг “Арилар кўзёши” каби ҳикоялари ўқувчилар ҳукмига ҳавола этилди.

Бу борада отахон нашримиз “Шарқ юлдузи” ҳам четда тургани йўқ. Журналнинг бир неча сонларида эълон қилинган катта-кичик ҳикоялар мавзу жиҳатидан турлича. 5-сониди Назар Эшонқулнинг “Фаришта”, Жўра Фозилнинг “Уйкудаги дунё”, 6-сониди Муҳаммад Рауфхоннинг “Қиёмат”, Неъмат Арслоннинг “Кўп қаватли ҳикоя” туркум новеллалари, Шухрат Маткаримовнинг “Қизалоқ”, “Юбилей”, “Шифохона” каби ҳикоялари чоп этилди.

“Китоб дунёси”, “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газеталарида ҳам ижодкорларимизнинг талайгина асарлари ўрин олди. “Китоб дунёси” газетасида янги ҳикоялар билан бирга устоз адиблар ижоди намуналари ҳам кетма-кет бериб борилди. Газета саҳифаларида Жўра Фозилнинг “Ҳаёт”, Неъмат Арслоннинг “Ботмоннинг Қўшиғи”, Абдужалол Раҳимнинг “Тилла зирак”, Оллоназар Абдиевнинг “Уруш барибир уруш”, Кўчкор Норқобилнинг “Олисадаги кўнгил сояси”, “Тошгулни жин чалди”, ёш ижодкорларимиздан Санжар Турсуновнинг “Тулсевар”, Алишер Файзуллаевнинг “Тўнғич ботир”, Байрам Алининг “Ҳамдардлар”, Ислоҳ Ибодулланнинг “Ота” каби ҳикоялари тақдим этилди.

Матбуот саҳифаларидаги профессионал ҳикоянависларимиз ижодини таҳлил қилар эканмиз, улар ижодида миллий-исломий қадриятларимиз анъаналарига содиқлиги акс этган асарлар сезиларли даражада кўпайганлигининг гувоҳи бўламиз. Муҳаммад Рауфхоннинг “Шарқ юлдузи” журналида эълон қилинган “Қиёмат” ҳикояси ана шундай асарлардандир. Умуман, адиб ҳикояларининг бош ғояси инсон кўнглини поклаш, маънавиятини юксалтириш каби масалалардир. Маълумки, ҳар бир ижодкор ижодга ўз дунёқарашидан келиб чиқиб ёндашади. Муҳаммад Рауфхоннинг бу ҳикояси “Этақдаги кулба”, “Оқ бино оқшомлари”дан ғоя ва йўналишларидан анча фарқ қилади.

Ҳикояда адиб унутилиб борилаётган миллий қадриятларимиз, диний эътиқоди, иймони суғлашган одамлар, қадриятларнинг йўқолиб кетиш хавфидан хавотирда эканлигини баён қилади. Бу хавотирларини Жарчи образи орқали ифодалайди. “Жарчи ҳар куни эрта тонгда турарди. Раҳматли отаси уни шунга ўргатган”, деб бошланади ҳикоя. Ҳикояни ўқиб чиқиб, таҳлилга киришарканмиз, бошланишдаги “отаси уни шунга ўргатган” ибораси тағзаминида отадан қолган мерос у нима бўлишидан қатъи назар асраб-авайлаш лозим деган маънони сезасиз. Жарчи ҳар куни беш маҳал одамларни намозга чакиради. Ҳикоя бир сулоланинг турли тузумларда яшаган пайтдаги эътиқоди, шу эътиқод туфайли ўзлигини сақлаб қолганлиги, ёзувчи тили билан айтганда “юрт осмони азонсиз қолмаган”и ҳақида. Ёзувчи бу кичик ҳикояда салкам бир ярим асрлик тарих ва бу даврдаги турли тарихий босқичларни, авлодлар алмашинуви, уларнинг ворисийлигини кўрсатиб беради.

Жўра Фозилнинг “Уйкудаги дунё” ҳикояси ҳам юқоридаги ҳикоя қаҳрамони каби иймони суғлашган, қадриятларини унутаётган, қалбида меҳр нури сўнаётган инсониятни мудроқликдан уйғотиш ниятида. Нурилло Рауфхон ҳикояси қаҳрамони жар чакириш воситасида одамларни ўзлигига қайтармоқчи бўлса, Жўра Фозил қаҳрамони най воситасида ғафлатдан уйғотишга ҳаракат қилади. “Уйкудаги

дунё”да қаҳрамон ғафлат уйкусидаги инсониятни қандай қилиб уйғотиш йўллари қидиради. Тирик мавжудот орасида ўз қавмини ҳам қурбон қилишга қодир одам зоти ваҳшийликларини кузатган, қишлоқма-қишлоқ, шаҳарма-шаҳар кезиб чиққан мусофир излаган калимаси “Ассалому алайкум”ни мамлакати обод юртдан ҳам, бепоён кенгликлардан ҳам топмади. Асар қаҳрамони гоҳ муғанний, гоҳ қаландар, гоҳ тиланчи қиёфасида юрт кезди. Аммо ҳеч бир ерда излаган нарсасини топмади. Дунёда меҳр аталмиш муқаддас тушунчанинг бойликка, пулга айланиб бўлганлигини кўриб даҳшатга тушди. “Бир қарич ер, бир пуллик манфаат дея ака билан ука, бола билан ота ёқа бўғишади, қарабсанки, миллатлар, давлатлар жикқа-мушт бўладилар, ... дунёи дун ҳеч қандай қабоҳат содир бўлмагандек ғафлат уйкусида ётаверади”, дейди асар қаҳрамони. У йўлида учраган шаҳарлар, қишлоқлар ҳақида гапираркан шаҳарга кираверишдаги битикни ўқийди “...шаҳар, Бахт остонаси мавзеси. Хонадонлар 5 мингта, аҳоли сони 20 минг, боғланиш учун телефон 0000000...” ёзувчи асосий айтмоқчи бўлган гапини охирги рақамларга юклаган.

Мусофир 90 ёшга яқинлашиб қолган бўлса-да, юришдан чарчамади, ўзи истаган сўзни топиш ниятидан қайтмади ва ниҳоят бу сўзни кўксига норасида гўдаги бор ёш онадан эшитди. Ва шу оилада меҳмон бўлди.

“Аср намозидан сўнг мусофир меҳмондўст билан хайрлашди. ...Мусофир яна халтасидан найини олиб чала бошлади. Атроф жимжит бўлса-да инсонлар кўнглида нимадир уйғонаётгандек эди”. Мусофир қўлида гўдагини кўтарган она ва шу норасида гўдак тимсолида у истаган меҳр, ўзлик, инсонийлик ҳали яшаётганлигидан таскин топади. Демакки, ҳали меҳр ўлмаган.

Мусофир Муғанний ва Жарчи образларига ҳар икки асарда ҳам катта рамзий маъно юкланган. Ҳар икки қаҳрамон ҳам мудроқ қалбларни уйқудан уйғотиб ўзликка қайтаришга хизмат қилган.

Назар Эшонқулнинг “Фаришта” ҳикоясига гўхталар эканмиз, адиб ижодидаги ўзига хосликлар яққол кўзга ташланади. Унинг асарларидаги макон – яъни Терсота бу асарда ҳам воқеалар маскани. Аср қаҳрамони Санчо (асли исми Бойкул) образи орқали адиб ўзининг ғоявий мақсадларини ифода этади. Унинг Бойкулдан Санчога, Санчодан, Болабовага айланиши сабабларини келтирар экан, ҳар бир исм ўзгариш сабаблари орқали одамларнинг онги ва тафаккурига ишора қилади. Ёзувчи таърифи билан айтганда “Худо ақлдан ҳам, бўйдан ҳам, бу пайтда дўриллаш керак бўлган овоздан ҳам қисган “Бойкулнинг Панжи муаллим қўйиб берган Санчо исмини ҳеч ким Терсотадан суриб чиқаролмади. Назар Эшонқул ҳикояларида кўпинча полвонлар, бахшилар образларига дуч келамиз, унинг қаҳрамонлари руҳан ёлғиз, эзилган, аммо ўз дунёси бор кишилар. Уларнинг кўнгли тоза, алдовни, муғомбирликни билмайди. Лекин ўзлигини йўқотмаган кишилар. Санчо образида ҳам биз шу ҳолатларни кузатамиз. Қишлоқдошлари ақли ноқис деб билган бу қаҳрамон Терсотада болалиқдек беғуборликни, авлодлардан-авлодларга кўчиб қуйланаётган “Алпомиш”, “Гўрўғли” дostonларини, миллатнинг ори бўлган чавандозликни узоқ яшаши учун сабаб бўлди.

Хайридин Султоннинг “Миллатчининг жазоси” ҳикояси бугунги кунда ҳаммани бирдек ўйлантираётган миллат фожиясига айланиши мумкин бўлган миллий ғуруримиз, она тилимизнинг софлиги учун кураши ҳақида. Ҳикояга

Аскад Мухторнинг “Исмидаги бир харфнинг қурбониман...” деган сўзлари эпиграф қилиб олинган. Эпиграфдан маълумки ҳикоя қаҳрамони ҳам исмидаги бир харфни тўғрилаш учун сарсон-саргардон бўлган инсон. Қаҳрамон табири билан айтганда “миллий ўзлиқни англаш сиёсат даражасига кўтарилган дориломон кунлар”. Шундай бўлсада “Подполковник Назымов Батыр Юлдашевич” деган лавҳа осифлиқ каттакон хонанинг тўрида ўтирган қиёфасиз киши бундай ишларга ҳафсаласиз. Аслида ҳам шундайми, аслида Батыр Назыров ҳам қаҳрамонимиз билан дарддош, аммо начора хизматчилик. Исмдаги бир харфни ўзгартириш учун элликта идорадан маълумот олиш керак. Энг осони Писар бобо Пинхасов маслаҳатига кўра метиркани ўзгартириш. Ёзувчи шу биргина муаммо орқали “коммунистлар демократларга, атеистлар диндорларга айланган” замонларда ҳам миллат ғурурини топташ, уларнинг устидан пинҳона куладиган Пинхасовларнинг бугун ҳам борлигига ишора қилаётгандек.

“Ёшлик” журналида эълон қилинган Баҳодир Қобулнинг “Боғдагул” ҳикояси диққатимизни тортди. Адиб ўзининг “Эна шамол”, “Ота юрт” каби китоблари билан анча танилиб қолган. “Боғдагул”да ҳам ёзувчи ўз услубини сақлаб қолган. Ёзувчи асарлари тили, ифода услуби, тасвирдаги сўзлар катида яширинган маъно моҳияти билан ўзига хослик касб этади.

“Боғдагул” адибининг янги ҳикояси. Ҳикоя умумий ном билан шундай аталсада, аслида кичик-кичик сарлавҳаларга ажратилган 11 ҳикоядан иборат. Номланиш ҳам ўзига хос “Дераза ортидаги ҳаёт”, “Очиқ деразалар орзуси”, “Деразаси йўк деворгаям осон эмас”, “Дераза ортидаги мусичалар”, “Деразадан қараб тураман...” ва ҳоказо ҳар бир бўлимда дераза сўзига ургу берилади ва ёзувчининг ўқувчига етказмоқчи бўлган мақсади хоҳ ичкарида, хоҳ ташқарида бўлсин асосан шу дераза ортида рўй беради. Шунинг учун бу сўзга рамзий маъно юклайди. Ҳикояни дастлаб ўқиган ўқувчи ёзувчини ифода йўсинидаги очикликда, фикрларини пардалаб ифодаламаганликда айблаши табиий. Шахсан менда бу ҳикоя шундай тасаввур уйғотди.

Баҳодир Қобул асарларини ўқимишлилигини таъминловчи сабаб тилининг халқ тили билан уйғунлашиб кетганлигидадир. “Боғдагул” ҳам бундан мустасно эмас. Ундаги воқеалар кишлоқ одамларининг самимияти, содда ва беғубор қалбидан сўйлайди. Унутилиб бораётган урф-одатлар, қадриятларимиз қайта жонлантирилади. Бугун биз бидъат деб биладиган баъзи урф-одатларнинг асл моҳияти нимада эканлигини англагандек бўлади. Адиб асарларида таъкидланганидек “Эскидан эски, қадимдан қадим, отдош, отадош ҳаёллар” сизни ҳам тизгинсиз аммо ширин ҳаёллар оғушига чорлайди.

Ёш ижодкор Байрам Алининг “Ҳамдардлар” ҳикояси бир қарашда бугунги куннинг маиший муаммосидек кўринса-да, у инсоният муаммосини қаламга олганлиги билан эътиборлидир. “Ҳамдардлар”да ўз юртдан ёт ўлкага бориб қолган икки “шишадон”нинг дардлашиши, бу дарднинг асл моҳиятида эркакнинг масъулиятсизлиги сабабли оиланинг бузилиб кетишида эмас, техника-технология билан қуролланган медицинада чаласавод ходимнинг биргина хато хулосаси натижасида оиланинг бузилиши, бу оиланинг бошига битмас-туганмас қайғулар солганлиги, врачнинг нотўғри хулосаси билан бири фарзанддан, бири отадан мосуво бўлган икки ҳамдард қондош яъни ота-болаларнинг беҳабарлиги ва бу

ҳақда яқинларнинг беътиборлиги бегона юртнинг бир чеккасидаги қаҳвахона официантчилик эътибор қилинмаганлиги қалбингизни ларзага солади. Адибнинг муваффақияти шундаки, у бирор жойда бу ҳамдардларнинг ота-бола бўлиши мумкинлиги ҳақида сўз юритмайди. Фақатгина ҳеч нарсадан хабари йўқ официантнинг “булар бир-бирига нега бунчалик ўхшамаса-я”, деган ўйлари орқали ишора беради. Ҳикоя композиция, сюжет, маъно мазмуни, бадиияти, қаҳрамон руҳиятини очиб бериши жиҳатидан ўқувчисини қувонтиради.

2019 йил “Асримиз умидлари” рукнида ўн нафар умидли ёшларимизнинг китоблари ҳам 3000 нусхадан Ғафур Ғулом нашриёти томонидан чоп этилди.

Ўзбек ҳикоячилигининг бугунги авлод адиблари ижодини кузатиб шуни айтиш жоиз деб билдикки, биз ўтган йилларда ғарбга хос модерн йўналишдаги оқимларга баъзан кўр-кўрона эргашиш, улардан таъсирланиш, тақлид қилиш деган хавотирларимиз бироз чекингандек кўринади. “Асримиз умидлари” рукнида ҳикоялари нашр этилган ёш носирларимиз ҳақиқатдан ҳам адабиётимизнинг умидлари. Уларнинг асарларига синчиклаб назар солинса, ўзларига устоз деб билган катта авлод адибларимиз услубида кўп учрайдиган ғарбона ифода, рамзий тасвирлардан кўра ҳикоячилигимизнинг дастлабки услуби реалистик услубда калам тебратаётганлари сезилди.

Нурилла Чорининг “Ташвиши йўқ одамлар” тўпламига тўрт ҳикоя киритилган. Нурилла ҳикояларидаги ўзига хослик миллий колоритни халқона усулда тасвирлашда, қаҳрамонлар характери чизишдаги сўз қўллашда ёрқин акс этади. “Лўлитопмаслик чол”, “Ташвиши йўқ одамлар” каби ҳикояларидаги чоллар руҳиятини тасвирларкан улар фонида ижодкор ўзи кўрган воқеликнинг фожиавий манзарасини чизади. “Ташвиши йўқ одамлар” ҳикоясидаги Бозиргон чавандоз умрининг охирида фарзандининг оқибатсизлигидан доғда қолса, “Лўлитопмаслик чол”да Қулмат чолнинг зурриётсиз ҳаётининг аччиқ қисматининг гувоҳи бўламыз.

Салим Абдурахмоннинг “Хаёлимда асраганим” тўпламида 11 та ҳикоя жамлаган. Унинг ҳикояларида асосан тоғ, дашту далаларда истиқомат қиладиган одамларнинг турмуш тарзи, кўнглини, турфа феъл-атворларини тасвирлайди. Ҳар бир асарида туғилиб ўсган тупроққа муҳаббат акс этиб туради. Ҳикояларда олис кишлоқ тасвири ҳамда унда яшаётган содда, раҳмдил, ишонувчан одамлар, уларнинг турмуш ташвишлари давомида қайсар, бағритош кимсаларга айланиб меҳрсиз бўлиб бораётганлиги характер кирралари каламга олинган. Бу каби характерлар “Қарз” ҳикоясида Холмат ва Баротбой, “Қалдирғочлар қайтган кун” ҳикоясида тоға ва жиян – Эгамберди ўртасида пул ва қарз муносабатлари орқали очиб беришга ҳаракат қилинган. Қарз – Холматни ўлимга юзлаштира, тоғада инсонийлик деган тушунчанинг уйғонишига сабаб бўлди. Салим Абдурахмон ҳикояларининг мавзу кўлами турфа хил. Шу билан бирга ижодкорда баъзи тасвир сўзларни танлашда, қаҳрамонлар руҳиятини очишда тажрибасизликлар кўзга ташланади.

Холиёр Сафаровнинг “Номус ва ҳаёт” китобига киритилган “Сумалаклар пишмаган йил”, “Зулматдаги нур”, “Айритомлик ошналар” ҳикояларини ота – она – фарзанд каби учлик бирлаштириб туради. Бу уч ҳикояда ҳам шу учликдан бирининг “Сумалаклар пишмаган йил” ҳикоясида онасидан ажралган ёш бола – Алижоннинг кечинмалари тасвирланса, “Зулматдаги нур” ҳикоясида еттинчи синфда отасини қора тупроқ бағрига топширган фарзанд – Азимжон тақдири ҳикоя қилинади.

“Айритомлик ошналар” да эса йиллар давомида фарзанд кутиб умидини сўндирмаган Абдуғаффор ва Саломат қисмати билан танишамиз.

Жасур Кенгбоевнинг “Юракнинг бир чети” китоби “Сўнгсиз гурунлар”, “Ғурбатхона”, “Кўҳна белбоғ”, “Меҳмон”, “Мунг”, “Нотаниш аёл”, “Тирик товон”, “Тор кўча”, “Узоқлашув” каби ўндан ортиқ ҳикоялардан иборат. Жасурнинг ҳикоялари турли-туман мавзуларда бўлиб, асосан, бугунги кун муаммолари ҳақида. Шу сабабли ҳикоядаги воқеликни баъзан ҳаётда, ёки бирор-бир қаҳрамоннинг прототипларини сизу биз ҳаётимизда учратгандек бўламиз. Масалан: “Ғурбатхона” ҳикоясида – фолбиннинг уйда бўлаётган “ўйинлар”и тасвирланади. Содда одамларнинг нажот истаб фолбинга қатнаши, фолбиннинг ёлғон-яшиқ гапларига ишониши, “Меҳмон” ҳикоясида қишлоқдаги тўрт ошнанинг шаҳарда қолиб кетган болаликдаги қадрдонини йўқлаб келиши, қутилмаган меҳмонларнинг келишидан дўстнинг хурсанд бўлиши, тузалажак зиёфат дастурхони ҳақида ширин хаёлларнинг барбод бўлиши-ю, қўлтиғидан тарвузлари тушиб орқасига қайтиб кетишлари орқали меҳрнинг камёб бўлиб бораётганлиги ҳақида. Тенгдошлари каби Жасур Кенгбоевнинг баъзи ҳикояларини ўқиганда бадиий сўз қўллаш маҳоратидаги тажрибасизликлар сезилади.

Ёш ижодкор Наргизанинг “Аталган кунлар” тўпламига киритилган ҳикояларида ҳам анъанавий воқелик, тасвир ва ифодада соддалик мавжуд. Ҳар қандай бадиий асар кўнгилдаги энг нозик, инжа кечинмаларнинг ифода этиши керак, деб ўйлайман. Ҳар бир асарни ўқиган китобхон асар қаҳрамони билан бирга яшаса, унинг руҳи билан қайсидир ўзанда боғланса, ўқувчини ишонттира олса ижодкор кўзлаган мақсадига эришади. Йўқса асар руҳсиз, рангсиз бўлади. Наргизанинг ҳикояларида китобхонни ўзига жалб қиладиган руҳ, ўйлантирадиган воқеа бор. Аммо унинг ҳамма ҳикоялари ҳақида ҳам бундай деб бўлмайди.

Китобга киритилган “Ёлғизнинг ёри” ҳикояси ҳам кундалик турмушимизда учраб турадиган воқеалар асосига қурилган. Бу ҳикояни ўқиб муаллифнинг ҳали биров тажрибасизлиги, ўз устида кўп ишлаши керак деган фикрга бордик.

Ёшларимиз ижоди ҳали мукаммал даражага етган деб айтишдан тийилсакда, лекин уларнинг шу мукамаллика интилаётганининг ўзи бизни қувонтиради.

Америкалик ёзувчи Терри Темпест Уильямснинг: “Мен кўпинча оқ ва қора рангдан иборат дунёга ранг бериш учун ёзаман... Мен дунёни ўзгача кўринишда тасвирлаш учун ёзаман, балки ана ўшанда у чиндан ҳам ўзгарар...” деган экан. Биз ҳам ўзбек адабиётида дунёни яхши томонга ўзгартиришга қодир асарлар яратилишини кутиб қоламиз.

Шафакранг гуллайди бунда умидлар

Феруза
ХАЙРУЛЛАЕВА

* * *

Баҳор қолди менинг ёдимда,
Эсимда йўқ, лек, қачонги йил.
Жаранглайди қулоқларимда:
“Мендан кечиб кетгину, севил!”

Сени шунча сўрармидима,
Хатто, дийдор бўлмади насиб.
Мени шунча севармидинга,
Ўзинг – адиб, ўзинг – мунаққид.

Йўллар қилди ёғийлик бизга,
Олисланди биздан кўчалар.
Кутавердик тонг отишини
Деразага тутиб пардалар.

Юрагимда сен беролмаган
Гулларингнинг алвон ранглари.
Кўксинглаги мен теролмаган
Гулларимнинг тиконзорлари.

Қийнаб борар кунларимизни:
Менда адо, сенда ибтидо.
Қайсланар кўнгиллар бир зум –
Яна баҳор келмоқда,
Аммо...

Феруза ХАЙРУЛЛАЕВА – 1993 йилда тугилган. Ўзбекистон Миллий университети журналистика факультети магистранти.

Соғинч уйғонади ойдин тун бўлса,
ва совук қайғуга чўкса бу шаҳар.
Зулмат деворлардан пайпаслаб келиб
Ўйимга киргинча сизни эслатар.

Ва кириб борамиз иккимиз жадал,
Ҳайратлар хибс бўлган мум қасрингизга.
Ҳар ёнда сочилган истаклар аро,
Ҳар ёнда бўғилган товушлар кезиб...

Мен ортга қайтмоқчи бўламан шунда,
Бирок кўйвормайди мени бу зулмат.
Маҳкам ушлаганча туйғуларимни
Кўзимга санчади – муҳаббат!

Ҳайкириқ ўрламиш неча йил сукум,
Жимликка чулганган кўшк осмонига.
Ва бирдан бариси бўлади якун –
Уйғониб кетаман йиғлаганимча.

Бу тушлар чарчатар,
Эскитар мени,
Нураган уйлارнинг нуқсидан қоним.
Уйғониш истаги уйғотар мени,
Уйғонмоқ шунчалар қийинми жоним?!
Соғинч уйғонади ойдин
тун бўлса...

Феруза Хайруллаева Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг “Зомин” семинарида, Ёшлар иттифоқи қошидаги Ёш ижодкорлар клуби томонидан ўтказиладиган “Ўзбекистон баҳори” ва ҳалқаро шеърят анжуманларида солиблар сафидан жой олиб келаётган, ҳаётини шеър, тақдирини сўз деб биладиган ёш шоирлардан бири.

Унинг бедор руҳиятида ёруғликдан қувончни, зулматдан хавотирни, бетаъма муҳаббат ва эзгуликка фидоликни туясиз. У инсоният дардларини қайтиб тушмайдиган қилиб осмонга юлдуздай сочиб юборишини, бахтни эса заминга экиндай экишни орзу қилади.

Ферузанинг шеърларини ўқир экансиз, ёш шоира умуминсоний ва замон иштиоби билан бозлиқ оғриқлар билан оғриётганига, юксак туйғулар эртасига айланишидан хавотирда эканлигига гувоҳ бўласиз. “Тонгги эртаси” шеърларида шундай дейди:

Бу қандай қулфатдир, бу қандай жазо –
Инсоний қийматлар рақамларда жо.
Садоқат эсланмас, оқибат унут,
Оламни одамга қайтаргин, Худо!

* * *

Яхшики хотиранг бор,
Унда сен бахтли –
Мендан аямайсан ширин сўзингни.
Ва, ҳаддим сиғади ҳар куни тонгда
Суратингга кулиб салом бергани.

Овозинг ахтариб қолган шу кунларимда
Мойчечак ифори ёқади менга.
Балки, бу ифордан яралгандир
Сенинг овозинг...

...Тошкент авайлайди ҳатто мени ҳам,
Бағритош деганлар бироз ёлғончи,
Ахир, асраяпти бағрида сени...

...Ҳар кеч тушларимда йиғласам,
Мойчечак ифори таралар.
Барибир, уйғонгим келади тонгда,
Сен мавжуд Тошкентни кўргани...

Ота-онага таърифлар, соғинч, фарзандлик бурчи ҳақида кўп самимий шеърлар ёзилган. Феруза ота-онага муҳаббатини изҳор қилиб ўтирмайди, қалбидаги армон ва орзунинг суратини чизади:

*Отам денгизларни кўрмаган ҳали,
Онамнинг тушига кирармиш уммон.
Икки жон ҳаваси юрагим ўйиб,
Тўлғониб кетаман тушларда ёмон,*

деб бошланган шеър мана шундай ташбеҳли орзу билан якунланади:

*О, мени дунёга туташтир, Танграм,
Юрагим уммонга айланиб кетсин.
Отам тўлқинларни кузатган онда,
Онам юзларини уммонда ювсин!*

Ўзбек ва жаҳон шеърий санъатларини ўзлаштириб бораётган, самимий, дард билан ёзилган шеърлари билан, беғубор туйғулари билан кўнглиларга ёруғлик чорлаётган ёш ижодкор Ферузанинг ижодий келажагига ишончимиз катта.

* * *

Уни таърифлаш қийин дафъатан,
Кўринишдан одамлар каби.
Фикрлайди фақат ўзгача
Ва, яшайди – баландроқ таъби.

Кўзларига чўккинг келади,
Меҳр билан қайғу қоришиқ.
Муҳаббатнинг синовларида
У – синмаган, савдои ошиқ.

Кетаверар бетартиб йўлда:
На дарахт бор ва на ўриндик.
Бирор шодлик учрамас бунда,
Эшитилмас бирор хўрсиник.

Жим кетади, ларзон кетади,
Кетишади саловатлар бор.
Армонлар бор нигоҳларида
Қулолмаган ҳаловатлар бор.

Жим кетишининг ниҳояси бор,
Тун арийди, ёришади кўк.
У – бир осмон, етаолмайман,
Учай десам, канотларим йўк!

* * *

Кечолмадим оғриқларимдан
Сен ҳам тинмай туйғуни йўндинг.
Хайратланинг гоҳи қушлардан,
Гоҳ томчига юзингни ювдинг.

Ранг туташиб карокларимга
Камалакка айланди кўзим.
Яшилликка дўнди йўлларим,
Бинафшага айландим ўзим.

Сенчи, бўлдинг фақатгина сир,
На рад бўлдинг ва на илтифот.
Носамимий кибр ичида
Юксалмадим, адоғим – исбот.

Жим енголдинг туғёнларимни,
Итоатга юзлатди тоқат.
Кейин кезиб армонзорингдан
Ўзим учун изладим фақат.

Охир ишқнинг гуллари сўлиб,
Биллур гулдон хазонга тўлди.
Заминингга сиғмаган кушнинг
Парвозидан кўк алвон бўлди.

Хайратландинг гоҳи кушлардан
Гоҳ ёмғирдек кафтларга тўлдинг.
Ранг қочганда кўзгу олдида,
Ўғрилдингу оқ-қора кулдинг...

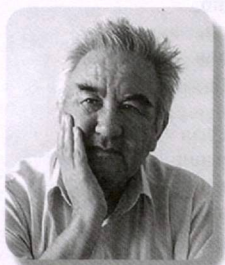
* * *

Лаҳза сокинликка бўй берар дарахт,
Минг йил ҳаяллаган ёмғирни кутиб.
Киришнинг нигоҳлари сувсар тобора
Ўткинчи қуйлаган алёрни ютиб.

Шафақранг гуллайди бунда умидлар,
Ичккан рухларга нажот келмайди.
Худойим унутган дайди кемадек
Чўкиб бораверар, кўнгил тўлмайди.

Унутилиб борар қадим ёзиқлар,
Кўниккан томонлар энди йиғламас.
Кушлар шовқинини бағрига қамаб
Паслаб бораётган осмон ҳам абас.

Тупрокка сўз битар дайди шамоллар,
Жизғанақ бўлади бунда қуёш ҳам.
Минг йил ҳаяллаган ёмғирин кутиб,
Дарахт кўзларида қотиб қолар ғам...

Саъдулла СИЁЕВ

ЖУРНАЛИМ — УСТОЗИМ

Севикли журналимизнинг муборак ёши ҳақида ўйлаганимда ёшлик йилларим ёдимга тушади. Тўққизинчи синфда ўқир эдим. Унча-мунча шеър машқ қилиб тураман. Ёзганларим “Қизил Туркистон” деган туман газетасида босилиб туради. Муҳаммадамин Маҳмудов деган адабиёт ўқитувчимиз бўларди. Бир куни олдида чақирди. “Шеърларингни ўқиб турибман, — деди домла, — ёмон эмас. Лекин қофия-турокни ўрнига қўйганинг билан узокка боролмайсан. Бадий асарда ўқувчини маҳлиё қиладиган маъно бўлиши керак. Мана, келажакда ёзувчи бўлмоқчиман, дейсан. Ундоқ бўлса “Шарқ юлдузи”нинг ҳамма сонларини олиб ўқиб чик. Кейин гаплашамиз.”

Мактаб кутубхонаси бой эди. Журналнинг бир йиллик сонларини олдим уйга равона бўлдим. Уй юмушларидан бўш вақтимда ётиб ўқидим. Алқисса, икки-уч ой ичида журнални хатм қилдим. Бирдан кўнгил кўзим очилди. Мен адабиёт, бадий ижод деб аталмиш, сирли, муаззам оламга тушиб қолгандай эдим. Бугунгача ёзганларим ўзимга ўта жўн, ғариб туюлди. Абдулла Қаҳҳорнинг фикр камровига, тафаккурига, оддий бўлиб кўринган воқеадан юракни жунбушга келтирадиган хулоса чиқаришига тонг қолдим. Улуғ устоз она тилимизнинг заргари экан. Бор-йўғи бир жумлада қахрамонининг сурати-ю сийратини аниқ-тиниқ кўз олдингизга келтириб қўя оладиган беназир зот экан.

Миртемир домланинг бироз тўпори, аммо ўта халқона, фақат шоирнинг ўзигагина хос назмий каломни дилимни яшнатди. Адабиётимизда Миртемир муаллимдек шоирнинг борлиги кўксимга ғурур бағишлади. Гапимнинг тасдиғи учун шоирнинг бир байтини келтирай:

*Дарё эдим замонларнинг
Зайли билан сой бўлганман.
Расо эдим, нодонларнинг
Майли билан ёй бўлганман.*

Саъдулла СИЁЕВ — 1939 йилда тузилган. Тошкент давлат университетини (ҳозирги ЎЗМУ) тамомлаган. “Садаганг кетай”, “Тўйлар муборак”, “Ой бориб, омон келинг”, “Оғир вазни жанжалкаш”, “Эркалар учун эртақлар”, “Ёруғлик”, “Яхшиларга ёндашиб”, “Аваз”, “Туркистонлик авлиё” сингари китоблари чоп этилган. “Аҳмад Яссавий” номли романи уйғур, турк тилларида наср қилинган.

Қаранг, икки сатргина шеърда саккизта қофия ва бир бегуноҳ инсоннинг фожиявий қисмати зухур қилиб турибди. Бундай шоҳ назмни фақат илоҳий қалам соҳибигина битиши муқаррар.

Ва ниҳоят, Асқад Мухторнинг пурмаъно шеърларини қайта-қайта ўқидим. Ҳар бир мисра тагига яширинган фалсафий мағиз – жавҳарларни англаб етишга уриндим. Хаёлимга бир муқояса келди, бу шеърӣ битиклар ғофиллар учун ибрат, оқиллар учун ҳикмат экан. Ўрни келиб қолди, айтиб кетай. Асқад ака билан бирга ишлаш насиб этди. У кишидан биз ёшлар гуллаган дарахтни кўрганда фақат япроқларга эмас, аввало дарахтнинг илдизига эътибор қилинлар, деган ўғитни эшитганмиз.

Журналда мен юкорида тилга олганим уч буюк устоздан ташқари кўплаб етук қаламкашларнинг асарларини ўқидим. Эллигинчи йиллар “Шарқ юлдузи”нинг гуллаган даври эди. Ҳамид Ғулом, Шухрат, Мирзакалон аканинг романлари, Зулфия опа, Шукрулло, Туроб Тўла, Собир Абдулаларнинг шеърӣ гулдасталари журнални безаб турарди.

Энди хатбошидаги “устоз” сўзининг шарҳига ўтай. Университетни тамомлаб, республика радиоқўмитасига ишга бордим. Бошлиғимиз Жонрид Абдуллахонов деган ҳаракатчан, қувноқ, сухани ширин, имони бутун йигит эди. Бир куни хонамизга кирди: “Саъдулла, сизни “Шарқ юлдузи”дан сўрашяпти. Носир Фозилов деган ёзувчи дўстим бор. Шу кишига учрашинг.”

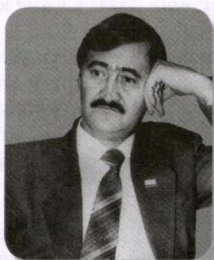
– Менда нима иши бор экан? – дедим ҳайрон бўлиб.

– Борганингизда биласиз, – деб қулди Жонрид ака.

Эртасига эрталаб умримда биринчи бор “Шарқ юлдузи”нинг остонасини хатладим. Носир ака ўрта бўйли, оқ-сарикдан келган, юмшоқ сўзли киши экан. У менинг қайси макондан эканлигимни, қаерда ўқиганлигимни суриштирди. Сўнгра: – Гап бундай, шоир, – деди (Кейин билсам у киши ҳамият юзасидан ҳамма ижодкорларни шоир деб чорлар экан). – Тунов куни радиодан икки ҳикоянгизни эшитдим. Менга маъқул бўлди. Тилингиз равон экан. Мутуйибага ҳам оз-моз майлингиз борга ўхшайди. Ўша хангомаларингизни менга етказинг. Кўплашиб ўкиб кўрайлик. Бизга ёқса, эҳтимол, журналга берармиз.

Носир аканинг гапидан бошим осмонга етди. Оёқларим ерга тегиб-тегмай ишхонага югурдим. Икки кундан кейин машинкада чиройли қилиб кўчириб, Носир акага элиб бердим. У киши Саид Аҳмад акадан илтимос қилган экан, устоз менга оқ йўл тилаб, беш-олти оғиз хат ёзиб берибди. Шундай қилиб, 1963 йилнинг март ойида “Шарқ юлдузи”да “Қасам ичмаган йигит” ва “Минг бир қилиқ” деган ҳикояларим босилиб чикди. Бу республика матбуотида менинг илк бора чиқишим эди. Шунинг учун биринчи устозингиз ким деб сўраганларга баралла “Шарқ юлдузи” дейман.

“Шарқ юлдузи” республикамиздаги адабий-бадий нашрларнинг дарғаси, бундан буён ҳам шундай бўлиб қолишига ишончим қомил.

**Тўлқин
МУХИДДИН**

АДАБИЁТИМИЗ ОЙНАСИ

Келгуси йилда муборак 90 йиллиги нишонланадиган “Шарқ юлдузи” журнаlines яхши кўриб ўқийман. Бунинг сабаби бор: илк ижод намуналарим шу журналда эълон қилинганди. Бу қувончли воқеа 1989 йилда содир бўлган. Инсонларга меҳрибон, ширинсўз, одобли, бир сўзли ёзувчи Ўткир Ҳошимов бош муҳаррир эди. “Кўнгил”, “Ландавур”, “Оғайнилар”, “Танишув” номли ҳикояларим чоп этилди. Шу-шу “Шарқ юлдузи” журнаlineга меҳрим тушди: журналнинг ҳар бир сонини интиқиб қутаман, ютоқиб ўқийман.

Мана журнаlineнинг 2019 йилги сонларини варақлайман. Таҳиририят ниҳоятда хайрли ишни бажариб келади: журналнинг ҳар бир сониди мумтоз адабиётимиз намуналаридан бериб боради. Журналнинг биринчи сони Алишер Навоийнинг дурдона ғазаллари билан очилган.

Севимли ёзувчим Хайридин Султоновнинг асарларини соғингандим. Ёзувчининг янги, сиёҳи қуримаган қатор ҳикоялари эълон қилингани кўнглимдаги иш бўлибди. Менга ёзувчининг “Дўстлар”, “Монолог” ҳикоялари айниқса манзур бўлди.

Ёзувчи Эврил Туроннинг ҳар бир асари, у ҳикоями, қисса ёки романми адабиётимизда шов-шувларга, тортишувларга сабаб бўлган, шу боис ўз ўқувчиларини тез топган. Адибнинг “Ойну” романи журналнинг 1-2-сонларида эълон қилинди. Буям бир воқеа бўлди. Кечаги, “қир ва қора қунлар”имиздан ҳикоя қилувчи роман мен қатори қўшлаб ўқувчиларни ларзага солгани аниқ.

Шу дамгача тарихимизда қатта ўрин тутган Муҳаммад Шайбонийхонни фақат қора бўёқларда тасвирлашга одатлангандик. Севимли ёзувчимиз Саъдулла Сиёевнинг журналнинг 2-3-сонларида эълон қилинган “Дашти қипчоқ лочини ёхуд Муҳаммад Шайбонийхон қиссаси” бу бирёқлама қарашга барҳам берган асар бўлибди. Муҳаммад Шайбонийхон зукко, диний ва дунёвий илмларни кенг эгаллаган, замонасининг етук фарзанди бўлган экан. Айниқса, ул ҳазратнинг ўз саройида форс, тожик, араб тилида сўзлашиш, давлат ишларини юритиш расм бўлган даврда туркий тилда сўзлашиш, давлат ҳужжатларини фақат ва фақат турк тилида юритишни йўлга қўйганларини ўқиб, шундай улўғ авлодларнинг вориси эканлигимиздан фахрландим.

Тўлқин МУХИДДИН – 1940 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг журналистика факультетини (ҳозирги ЎЗМУ) битирган. Унинг “Икки ўт орасида”, “Номардон мард ясаган устоз”, “Қалбим кўзи билан кўраман сени” каби ўнлаб китоблари нашр этилган.

“Дашти кипчок” асари ҳақида фақат ва фақат илик сўзлар айтмоқ керак. Ўқимаган бўлсангиз ўқинг, мазза қиласиз, адабиётнинг кучини сезасиз. Тил равон, воқеалар сизни ўзи тортиб кетади. Чарчамайсиз, соатлаб ўқиб тўймайсиз.

“Назм” рукнида шеърят мухлислари ўзи юмшоқ, тили аччиқ, яъни ҳақиқатни бор бўй-басти билан акс эттирадиган ажойиб шоиримиз Абдулла Шернинг “Хаёлим ҳаётдир, ҳаётим – хаёл” сарлавҳаси остида берилган қатор шеърларидан баҳраманд бўладилар.

Журнал муқовасининг иккинчи бетида Турсунбой Адашбоев сизга қувнаб, меҳр билан қараб турган сурати босилган. Бу бежизга эмас, албатта. Чунки Турсунбой акаимиз бутун умрини ўзбек-киргиз халқлари ўртасидаги дўстликни, биродарликни кенгайтиришга, мустаҳкамлашга сарфлади. У киши икки халқ ўртасида катта кўприк бўлди. Турсунбой Адашбоев ҳаётидан олинган суратларнинг журнал муқоваларида берилиши, ана шу хизматларининг эътрофи деб тушундим. Саид Анварнинг “Қар томонлама устоз” бадияси Турсунбой Адашбоевнинг биз билмаган қирраларини очиб беради.

Эсларингда бўлса, бундан беш-олти йиллар муқаддам Ҳамза Ҳакимзода Ниёзийнинг шаънига матбуотимиз орқали анчайин маломат тошлари отилди. Беайб Парвардигор, дейди халқимиз. Мукамал инсоннинг ўзи йўқ. Ҳамза ҳам бир банда: у ҳам ҳаётида бир-икки нуқсонга йўл қўйгандир. Аммо арзимаган нусонни деб унинг бутун ижодига қора сиёҳ тортиш – номарднинг иши. Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий улғў шоир, катта драматург эди – у шу ном билан тарихимизда қолади. Журнал ижодкорлари улғў шоиримиз номинини янада баралла жаранглатиш йўлида профессор домламиз Йўлдош Солижоновнинг “Ҳақиқатни излаган адиб” номли мақоласини эълон қилгани ана шу жасоратнинг бир кўриниши бўлган.

Равшан Файз адабиётимизга ёниб кириб келган шоирларимиздан саналади. Шоир ўзининг “Ухлаётган одам”, “Ташриф”, “Кел, эй кўнгил”, “Мен шамолни тутволдим” каби китоблари билан ўз ўқувчиларини топганди. Бу асарларнинг ўзиёқ Равшан Файз деган катта шоир адабиётимизга кириб келаётганидан далолат эди. Афсус, умр деганлари кишига вафо қилмас экан... “Унутмас мени боғим” рукни остида берилган Равшан Файзнинг туркум шеърлари ўқувчиларга яхши совға бўлибди.

Шодмон Отабек тиним билмайдиган, сермахсул ижодкор. Журналнинг бу сониди унинг “Қунлардан бир кунни Юсуфжон қизик...” сарлавҳаси остида қатор хангомалари берилибди. Улғў санъаткорларимизни, аскиячи-қизикчиларимизни эслаш – катта савоб. Уларнинг ижод намуналарини ёзиб олиб, бугунги ўқувчиларга етказиш – икки қарра савоб!

Эркин Аъзам бугунги насримизнинг номер биринчи ёзувчиси бўлиб турибди, десам мен билан баҳслашадиган одам бўлмаса керак. Гапимга эътироз билдирадиганлар журналнинг 3-сонида “Бугуннинг ҳикоялари” рукни остида берилган сеvimли ёзувчимизнинг қатор ҳикояларини ўқисин... Ҳикоялар журналнинг мазмун ва моҳиятини безаган, бугуннинг ҳикоялари қандай бўлиши кераклигини айрим “ёзувчи”ларимизга кўрсатиб қўйган.

Мурод Муҳаммад Дўст катта ёзувчимиз ва ундан яна катта нарсалар кутиб яшамокдамиз. Раҳмон Қўчқорнинг “Истеъдод истехзоси” номли тақризида адиб ва унинг асарларида биз билмаган, унчайин аҳамият бермаган нуқталар ургуланади. Адабиётшунос таъкидлаганидек, “...кўп эшитимли гаплар Мурод Муҳаммад Дўстнинг айта олган, ёзишга улгурган гапларидир. Бироқ бу гаплар салмоғи ёзувчининг ҳозирча ёзолмаган, айтишга улгурмаган гапларининг чўғи ҳам чакана эмаслигидан яққол дарак беради.

Хўш, агар ёзувчи ўзида журъат топа олса, унга илҳом билан бирга ҳафсала ҳам қўшилиб-қуйилиб келса-ю, бугун “Лолазор” типидagi асар ёзишни ният қилса,

унда тахминан нималар тўғрисидаги гапларни, кимлар тўкиган ёхуд уюштирган латифаларни ўкиган бўлур эдик? Асарнинг номи-чи, қандай тус олган бўларди?

Нима бўлганда ҳам ҳамма гап бир масалада – Мурод Муҳаммад Дўстнинг шижоати, журъдати, аввалгидан-да кучайган истехзосининг қачон қайта намоён бўлишида қолди”.

Насрда ижод қилаётган тенгдошим Сойим Исҳоқ қиссасига “Она йўлбарс ҳамласи” деб ном берибди. Тўмарис онамиз ҳақида фахр ва ифтихор билан гапирамиз, ёзамиз. Адиб ана шундай фахр билан эсласак арзийдиган оналаримиздан бирининг образини яхши топган, унинг характери яхши очиб берган. Асар кўпчиликлари, айниқса саргузашт ишқибозларига хўп манзур бўлади, деб ўйлайман.

Журналнинг 4-сонини варақлаб чиққач, ўйланиб қолдим: “Ўқишни қайсинисидан бошласам экан?” Ҳаммаси яхши, ёмон бўлса журналга чиқармиди. Чикмасди, албатта. Аммо мен негадир журналдан янгилик ахтаряпман! Аслида журналда эълон қилинган асарларнинг ҳаммаси янгилик. Ўзимча янгиликдан янгилик ахтаряпман-да! Бор экан-эй! Бу Икром Отамуруднинг “Ишора”си! Излаганимни топдим! Йўқ, шу ёшга кириб ишораларга аҳамият бермаганимни – дунёнинг қурилиши ишоралардан иборат эканлигини дostonни ўқиб англаб етдим! Раҳмат Икромжон, раҳмат! Мазмун бор, фикр бор, айтмоқчи бўлган салмоқли фикр бор. Мендайн ўқувчига бу асар янгилик бўлди.

Салима Жумаеванинг “Инсон кадри ёхуд унинг хурлиги ва қуллиги ўз қалбиди” сарлавҳали таҳлилий мақоласида барчага жуда таниш, ўзининг одоби, ширин сўзи, камтарлиги ва энг муҳими шижоатли инсон, маҳоратли раҳбар ва истеъдодли ёзувчи дўстимиз Абдусайд Кўчимовнинг “Пешона” қиссаси ҳақида батафсил тўхталади. Шундай сатрларни келтиради: “Пешона” қиссасида кўтарилган муаммо майда эмас, умумаҳамиятга молик бўлган масаладир. Асар заминида инсон қисмати ётади. Австралиялик буюк адиб ва мунаққид Стефан Цвейг эътироф этганидек, санъатнинг боши ҳам, охири ҳам инсондир. Демак, адабиёт – инсоншунослик экан, адабий асардаги образлар ҳаётдаги кишиларнинг феъл-атворига – характериға мувофиқ келиши, энг асосийси, ҳаётини бўлиши талаб қилинади. Шу нуқтаи назардан олганда Абдусайд Кўчимовнинг қиссаси юқоридаги талабларга тўлиқ жавоб беради”. Бундайн кўнгилдан чиққан гапларни ўқиб, Абдусайд укамга ҳавасим келиб кетди.

Отахон даражасига етган, лекин саксон бекатиға етишиға уч қадам қолган кадрли шоиримиз Омон Матжоннинг янги шеърлари “Ёзувлар толдирма сен мени” сарлавҳаси остида чоп этилган. “Ёзувлар”, “Учинчи дарё” ва “Хотира” каби гўзал шеърлари менга ҳузур бағишлади.

Икбол Мирзо шоир сифатида севардим. Унинг “Илтимос” ҳамда “Довон” ҳикояларини ўқиб, Икболжонни ёзувчи сифатида ҳам севса бўлишиға ишондим.

Насир Фозилов болаларға, катталарға ғаройиб, ажойиб асарлар битди. Шу билан бирға қардош Қозоғистон билан адабий алоқаларимизни ривожлантиришда катта кўприк бўлди. Журналнинг ички муқоваларига Носир Фозиловнинг ҳаёти ва ижодидан ҳикоя қилувчи суратларнинг берилиши, Шукур Қурбоннинг “Мураббийлик”, Абдулла Айизовнинг “Носир ва ношир сўзи” номли хотиралари эълон қилиниши адибға бўлган жамоатчиликнинг хурмати, эъзози деб билдим.

“Дафтарда қолган битиклар” рукни остида Раҳмат Файзийнинг “Ҳазрати инсон” романидан берилган боблар мени яна мозийға қайтарди... Ҳазрати инсонлардан бири аслида оддий, одобли, ширин сўз бўлган адиб Раҳмат Файзийнинг ўзи эди. Адибнинг ҳаммамиз севиб мутолаа қилган романининг давоми дафтарда қолиб кетмаганидан бир севинсам, ўша уруш йилларини эслаб бир қайғуриб, қалби дарё Меҳри ая, Махкам ака билан яна учрашиш насиб қолганиға шукроналар қилдим.

Журналнинг 6-сони муқовасининг иккинчи бетида Асрор Самад менга ҳомуш караб турибди: ижодидан кўнгли тўлмаганлигиданми ёки ўйлаган ишлари ҳали поёнига етмаганиданми... Асрор Самад 77 йил умр кўрди. Шу даврда адабиётга олим, ҳам таржимон, ҳам ношир, ҳам ёзувчи сифатида анчайин иш қилди. У ҳақда “Хотира уйғонса гўзалдир” рукнида берилган Берди Раҳматнинг “Унутилмас дамлар” мақоласи ўқимишли, қизиқарли...

Юзлар билан юзлашаётган Ўзбекистон халқ шоири, Давлат мукофоти лауреати Шукрулло бир шеърида:

“Халқингни севдингми, гул ундирдингми,

Шудир буюкликка шаҳодатнома”, деса, бошқа бир шеърида:

“Севги оловларда ёнмоқ демакдир,

Қалбларга нур бўлиб қолмоқ демакдир”, дейди.

Учинчи шеърида:

Бу фақат на ёрим, на ўғлим, на онам.

Бу – сен, бу – у, бу – сиз, яъни, ҳаммангиз,

Дунё суянчиғи ҳазрати одам”, дея ҳали-бери бас келмаслигини, унча-мунча шоирларга дам беришга қодир эканликларини айтиб қўйибди.

Шўролар даврида не қуларни бошдан кечирмадик. Очарчилик, уруш, репрессия дахшатларини бошдан ўтказдик. Энг ёмони, халқимизни ўзлигидан, тарихидан, имонидан юз ўгиришга мажбур қилишди. Шукр қиламиз – имон сақланиб қолди. Оз-ку соз ёзадиган тақрорланмас истеъдод соҳиби Нуриллох Муҳаммад Рауфхоннинг “Қиёмат” асари ана шу қора қуларимиз ҳақидаги ибратли ҳикоя бўлибди.

Неъмат Арслон билан Шухрат Маткаримни топагон ёзувчилар деб атагим келади. Уларнинг ҳикояларидаги қутилмаган воқеалар, конфликтлар, ечимлар китобхонни сеҳрлаб қўяди. Ўқувчи улардан кўнгил узолмай қолади. Журналда эълон қилинган “Кўп қаватли ҳикоя”, “Юбилей”, “Шифохонада”, “Қизалоқ” ҳикоялари ана шундай асарлар жумласидандир.

Насримизнинг гултож асарларидан саналмиш “Ўткан қулар” романи ўқувчиларни мафтун этишда давом этмоқда. Шу билан бирга асар ҳақидаги баҳс-мунозаралар бир дам ҳам тўхтамаяпти. Отаулининг “Отабек ва Қумуш достони” деб номланган тадқиқоти қодирийхонлик борасидаги янги қарашларни илгари суради.

Журналнинг 7-сонида “Дурдона” рукни остида Шарқ адабиётининг буюк намоёндаларидан бири, мутафаккир Мирзо Абдулқодир Бедилнинг “Агар келсанг сурур келгай, беҳишт келгай, баҳор келгай” деб номланувчи чиройли сарлавҳа остида форс тилидан Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими Матназар Абдулҳаким таржимасида сермаъно шеърларини ўқийсиз. Нортўхта Қилич биродаримнинг “Тухмат” романи билан ҳам журналнинг шу сонида ошно бўласиз.

Саъдулла Ҳакимнинг “Девона дунё” достони, Қўчқор Норқобилнинг “Олисдаги одам”, “Ким кимни алдади?” ҳикоялари ўқувчида яхши таассурот қолдиради. Ҳамиджон Ҳомидийнинг адолату ҳақиқат масаласида тенгсиз устоз, ҳақиқий академик-олим Матёқуб Қўшчонов ҳақидаги хотиралари кўпчиликни тўлқинлатириши, шубҳасиз.

Журнал таҳририятига раҳмат, ёш ижодкорларга алоҳида эътибор қаратиб қолмоқда. “Зомин илҳомлари” рукни остида берилган шеърлар фикримга далилдир.

Муртозо Қаршибойни мен адабиётимизнинг етук танқидчиси, тадқиқотчиси сифатида билардим. Муртозо насрда ҳам бало экан. Журналнинг 8-сонда эълон қилинган “Пахта ичинда лола” ҳамда “Сафар оyi” ҳикоялари бунинг исботи.

Назм рукнида Ҳалима Аҳмедова, “Дилимни дунёдан сугриб олдим” деб, Салим Ашур, “Ўртада денгиз бор”, дея ўзаро мушоирани бошлашади. Икки шоир -- икки

дунё. Аммо улар ўқувчини бир нарсага – шеърят гулшанига етаклайди. Энг сара гулларини кўз-кўз қилишади.

Сирожиддин Рауфнинг “Адабий мулокот ва ҳаёт манзаралари” сарлавҳаси остидаги публицистикаси чоп этилган. Муаллиф уюшма йўлланмаси билан Новосибирск шаҳрида анъанавий бешинчи маротаба ўтказилаётган “Книжная Сибирь” деб номланган халқаро фестивалда иштирок этиб, ўшандан олган таассуротлари билан ўртоқлашади.

Исажон Султон бугунги насримизнинг илғор вакилларида бири бўлиб турибди. Бу сафар ёзувчи сизни узоқ-узоқ ўтмишимиз – хоқонлар даврига бошлайди. Ёзувчининг “Билга хоқон” романи қадим аجدодларимиз ҳақида ҳикоялар сўзлайди.

Аксарият ижодкорларимиз учун энг катта байрам – асарининг “Шарқ юлдузи”да эълон қилиниши ёки китоб ҳолида чоп этилишидир. Журнал таҳририяти ижодкорларни ана шу байрамларга ошно қилиш – қаламга муҳаббатларини ошириш учун изчил иш олиб боришмоқда. Бу сафар ҳам журнал мутасаддилари анъаналарига содиқ қолиб, ана шу мақсадда Баҳриддин Садриддиновнинг “Тошкентнинг осмони” номли достони, Лайло Каримованинг “Ҳаёт даричаси” ҳикоясини эълон қилишган. Бу нашр қилинган асарлар ижодкорларимизга янада юксак ижодий парвозлар беради.

Шу ёшга кириб Ашурали Маматов деган ёзувчи борлигини билмас эканман. Суриштирсам, андижонлик экан. Адибнинг “Янги йил эртаги” ҳикоясини ўқиб қойил қолдим: ўзгача услуб, ўзгача хулоса, ўзгача топилма...

Ижодкор кишлоқдами, шаҳарда -- қаерда яшамасин ўз сўзини айта олиши керак. Ана шундагина ўз ўқувчиларига эга бўлади, адабиётда муносиб из қолдиради. Ана шундай ёзувчиларимиздан бири Анвар Муқимов эди. У Фарғонанинг чекка бир кишлоғида туриб ўз ижоди билан Абдулла Қаҳҳорларни қойил қолдирди. Катта ёзувчи, ўткир ҳажвчи деган номга эга бўлди. Журналнинг 10-сонининг муқоваларидаги суратлар Анвар Муқимов ҳаётидан ҳикоялар қилади. Омон Мухтор қаламига мансуб “Анвар аканинг мактаби” мақола эса ёзувчининг ўзига хос фазилатларини очиб беради.

Кечагина Йўлдош Ёшбекка “ёш шоирларимиздан” деб таъриф берардик. Бугунга келиб Йўлдош Ёшбек катта ва забардаст шоирларимиз қаторида. Шоирнинг назмий гулғастаси, Галина Долгаянинг “Ёркўрғон осмонида лочин” ҳикояси билан журналнинг шу сонида танишасиз.

Шеърят табора бўй кўрсатиб бораётган Носиржон Жўраевнинг “Мангулик кемаси” достони сизни мозийга Отабек ва Қумуш диёрига бошлайди.

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган журналист, “Дил рози”, “Таваллуд”, “Севги тумори”, “Умид ва орзу”, “Саккизинчи мўъжиза”, “Мунир ишқ”, “Умрим фасллари” каби шеърый китоблари муаллифи Асрор Мўмин драма ёзгани -- янги соҳага қўл ургани мени жуда қувонтирди. Драманинг номи ҳам гўзал, мазмуни ҳам: “Расул Ҳамзатов”!

Журналнинг 11-сони муқоваларида умри қисқа бўлган дилбар шоир Муҳаммад Раҳмон суврати маънос сизга қараб турибди. Шоирдан “Мувоzanат”, “Яшил дарё”, “Юрагимнинг дасхати”, “Ижобат”, “Асраганим, авайлаганим”, “Йўл кўраётган одам” каби қатор китоблар қолди. “Унутмас мени боғим” рукни остида Муҳаммад Раҳмон шеърлари муқовани тўлдирган, ўқувчиларни дилбар шеърятга ошно қилган.

Абдурахмон Иброҳимов жуда синчиков ёзувчиларимиздан. У замонни, замондошининг ўй-фикрлари, изтиробларини жуда яхши англайдиган ижодкор. Ёзувчининг “Юбилей” ҳикоясида бутун умрини фан тарақиёти учун бахшида этган, аммо пировардида хор-зор бўлган олимнинг фожиаси моҳирона очиб берилган.

Нормурод Норқобилов ўзига хос ёзувчи: ўзиям, ёзганлари ҳам ҳеч кимникига ўхшамайди. Ана шу ёзувчининг катта истеъдодидан дарак беради. Адибнинг “Қорабўри” киссаси... Жонли тасвирларни ўқиб сиз ҳам чўлларда, тоғларда юргандай бўласиз... Ҳайвонларнинг феъл-атвори, юриш-туриши билан танишиб, ёзувчи шу ҳайвонларнинг инида ётвилиб асар ёзганмикан дейсиз... Ҳайвонлар ҳақидаги бундайин мукамал ёзилган асарларни фақат чет эл адабиётларида учратардик. Раҳмат, Нормурод ушбу киссаси билан адабиётимизда кемтик бўлиб турган жойни тўлдирибди.

Садриддин Салим Бухорий “Оқ қалдирғоч”, “Оқ қушим”, “Эрка қушим”, “Ёруғлик одами”, “Рўмолча”, “Бухорога Бухоро келди”, “Дурдоналар”, “Ҳикматдир дунё” сингари китоблари билан адабиётимизда муносиб ўринга эга ижодкор эди. Адиб эсланиб, ёзозланиб журналнинг 12-сони муқоваларига суратлари берилгани, “Мактубда не ҳикмат бор экан” сарлавҳаси остида шеърларидан намуналарнинг эълон қилингани жуда катта савобли иш бўлибди.

Бугунги шеърятимизнинг катта чинорларидан бири Азим Суюндир. Журналнинг мазкур сониде шоирнинг “Ҳаётим йўллари мисоли эртас” сарлавҳаси остида янги шеърлари чоп этилган.

Олтириқдан келиб адабиётнинг олти жанрида қўп ва ҳўп ижод қилаётган Анвар Обиджон бу сафар журналда “Жулқунбой қулгилари” номли комедияси билан қатнашган. Ҳажв устаси ўқувчиларни Қалвак махсум, Тошпўлат тажанг қулгилари томон етаклайди.

Ўринбой Усмоннинг “Ёрик кўзгу”, “Қуш бўлишни истайман” хикоялари ўқувчида яхши таассурот қолдиради.

Ушбу сонда шеърят мухлисларига ҳам алоҳида совға бор: таржимон, журналист, илмий-адабий тадқиқотчи ва шоир Азиз Саиднинг туркум шеърлари нашр этилган.

Таҳририят ёш истеъдодларни топади, тарбиялайди, уларга оқ йўл тилаб, қўллаб-қувватлайди. Бу сафар ёш адиб Шербек Бобоноҳ ўғлининг “Қора суяк” киссаси босилиб, унга истеъдодли ёзувчи Назар Эшонқулнинг “Катта умидлар уйғотади” номли “оқ йўл”и илова қилинади. Ишонамизки, бу оқ йўл ёш ижодқорни юксак савиядаги асарлар яратишга илҳомлантиради.

“Нон иси”, “Пичок”, “Мерос”, “Эл”, “Дўст”, “Айланай момо”, “Тойчок” қатталари билан қашқадарёлик ижодқор Ўролбой Қобил ўзбегимнинг тантилиги, ўзиги хослиги, қадимий урф-одатлари ҳақида марок билан хикоя қилади.

Ҳақиқатан ҳам шарқнинг юлдузи бўлган журнал ўтган 2019 йилда 250 дан ортиқ қалам аҳлининг ижод намуналарини ўз ўқувчиларига тақдим этган. Эълон қилинган асарларнинг асосини ўқишга арзийдиган, дилни яйратадиган, руҳиятингни қўтарадиган, сени ўйлашга мажбур қиладиган бадиий етук асарлар ташкил қилгани кишини қувонтиради. Журналда босилган айрим асарларнинг савияси бироз пастдир, улар йиллар бўронига дош бермас... Аммо улар бугунги замонни акс эттиргани, бугунги адабиётимизда кўзга қўринган ёки қўринмаган асар бўлганлиги учун ҳам қадрли. Умуман олганда, “Шарқ юлдузи” бугун яшаб, ижод қилаётган ижодқорларнинг асосий ва чинакам минбарига айланган. Ўзувчиларимиз, шоирларимиз, адабиётшуносларимиз нималар устиде изланмоқда, ёзмоқда – бугунги адабий ҳаёт ҳақида журнал сизга батафсил хикоя қилади. “Шарқ юлдузи” шуниси билан ҳам севимли ва ёзозли.

**Бегижон
АХМЕДОВ**

ДАФТАР ЧЕТИДАГИ БИТИКЛАР

Куръони Каримда Меҳрибон Оллоҳ Таоло инсонларни тафаккур қилишга, кундалик ҳаётда учрайдиган воқеа, ҳодисаларга таҳлил, ибрат назари билан қараб фикр қилишга чорлайди. Китоб ўқиганда, асар, мақолалар, илмий ишлар ёзиш, одамлар билан суҳбат қилиш пайтларида ҳаёлимдан ўтган фикр ва хулосаларни, уларнинг фалсафий, енгил ҳаётий, кулгили ёки қизиқарли бўлишидан қатъи назар ён дафтаримга ёки бирор асарнинг четига ёзиб қўйишни Ўзбекистон халқ ёзувчиси Ўткир Ҳошимовдан намуна олиб, ҳавас қилганман. Китобхонларни битикларим билан таништириб, барчаларингизни бироз дам олишга ва фикрлашга таклиф этаман.

Муаллиф

ЭРКАКЛАР ЎҚИСИН

Бир одам хотинини талоқ қилмоқчи бўлди. Шунда ундан:

– Сенга хотинингни нимаси ёкмади? – деб сўрашди.

У:

– Ақлли одам аёлининг айбларини ошкор қилиб ҳаммага айтмайди, – деб жавоб берди. Талоқ қилганидан кейин яна ундан:

– Нега уни талоқ қилдинг? – деб сўрашди.

Ҳалиги одам:

– Нега энди мен ўзимга бегона бўлган аёл хақида гапиришим керак?! – деб жавоб берди.

АТИРГУЛ

Ҳар бир одам ўзини яхши, тоза, нафс қутқуларига дош бера оладиган инсонман деб ҳисоблайди. Лекин айрим ҳолларда оддий ўсимлик ёки жониворчалик ўзимизни бетаъма ва бағрикенг тута олмаймиз... Атиргулни ҳидлаганда унга ҳавас қиламан ва бир чети унга қараб, ҳаётда ўзимни шу оддий гулчалик тута олмаётганимдан уяламан. Ўйибор берсангиз, атиргул ҳам худди куёшга ўхшаб муаттар хидини

Бегижон АХМЕДОВ – 1958 йилда туғилган. Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика институтини (ҳозирги ТДПУ) тамомлаган. Ундан ортиқ китобларнинг, кўплаб қисса ва ҳикояларнинг муаллифи.

барчага баробар таратиб туради. У ҳаво иссиқ-совуқ, ёмғир-довул бўлишидан, атрофидагилар унга қандай муносабатда бўлишидан, унга зиён-заҳмат етказиши-ю, безъятиборлигидан қатъи назар уларга ўз ифторларини таратарди ва ўз чиройи билан ҳаётимизни безаб, ошуфтаҳол, чаман бўлиб очилиб яшайди. Қуёш ҳам фалон яхши, бошқаси ёмон демасдан, ҳеч кимни ажратмай барчага ўз нуруни тенг сочади. Уларда нафс ва кибр йўқ-да!

ОНА

Она... Она шундай инсонки, у бир ўзи ҳамманинг ўрнини боса олади. Лекин ҳеч ким унинг ўрнини боса олмайди.

ЭР-ХОТИНЛАР ҲАҚИДА

Эр билан хотин худди қўл ва кўзлар каби бўлишлари керак экан: қўл оғриси – кўзлар йиғлайди, кўздан ёш оққанда эса қўллар артади.

ЯРАТГАННИНГ ҲИКМАТИ

Ҳисоб-китобларга қараганда, инсоният тарихи давомида тахминан 110 миллиард одам дунёга келган. Улардан биронтаси ҳам ўлимдан қочиб кутула олмаган. Ҳозирги замонда ер куurrasида салкам етти миллиарддан кўп одам яшамоқда. Ҳар йили 60 миллион одам “абадий уйку”га кетади, яъни кунига 160 минг одам вафот этади. Кунора кимнидир дафн этиш маросимида қатнашамиз, бошимизда қачондир бу дунёдан кетиш борлигини биламиз, лекин барчамизга худди яшашга яна миллион йиллик фурсат бордай туюлади. Меҳрибон Оллоҳ қатта ҳикмат билан бизларга шундай туйғуни берган, аксинча ёши қатталар учун ҳаёт кўрқув, даҳшат ва изтиробга айланиб қолар эди.

Ўлимдан ҳеч кимга омонлик йўқ. Турк империясининг ҳукмдори Султон Сулаймон Қонуний вафоти олдидан бош қўмондонини чакириб, унга ўзининг уч истагини айтган. Унинг васиятига қўра, Султоннинг тобутини усмонлилар салтанатининг энг зўр табиблари кўтаришсин. Иккинчидан, тобутни то қабр бошига олиб боргунларига қадар хазинабонлар йўл-йўлакай олтин тангаларни ва қимматбаҳо тошларни сочиб боришсин. Учинчиси, Сулаймон Қонунийнинг қўлини ҳамма кўрадиган қилиб тобутдан чиқариб қўйишсин.

Бу тилаклардан саросимага тушган Бош қўмондон васиятларнинг сабабларини сўраганда Султон Сулаймон шундай тушунтириш берган:

– Тобутимни энг таникли табиблар кўтариб ўтишсин дейишимнинг сабаби – одамлар ўлим олдида энг зўр табиблар ҳам ожизлигини кўрсин. Мен тўплаган олтинларни сочтиришдан мақсадим – бу дунёдаги бойлик шу дунёда қолиб кетишини ҳамма кўрсин. Тобутдан чиқиб турган бўм-бўш қўлимни кўришганда – ҳатто жаҳоннинг ҳукмдори ҳам ҳаётдан қўли куп-қурук ҳолда, у дунёга ҳеч нарса олиб кетмаганлигини англашсин...

ЯХШИ ҲАМКИ, БУҒДОЙ ЕЙМИЗ

Меҳрибон Парвардигор Одам а.с. фарзандларига буғдой экиб, ундириб, ундан нон ва турли овқатлар қилиб ейишни насиб қилган. Бўлмаса, улар бир-бирларини тановул қилиши ҳам мумкин эди... Бу ҳақда фикрлаган машҳур муршиди комил Фаридиддин Аттор ҳазратлари ёзган байтда:

*Бани одам агар гандум нахурди,
Ҳаме мардум ба жуз мардум нахурди.*

Яъни: Одам қавми агар бугдой емаса эди, улар бир-биридан бошқа бир нимани емасди.

Бир китобда ёзилишича, инсонни ваҳшийлик ва зулмдан сақлайдиган, нафсни офат ва қабоҳатлардан сақлайдиган иккита куч манбаи бор. Бири – Оллоҳни таниш, У кўрсатган йўлдан юриш. Иккинчиси, Ўзини англаш. Англаган севади, севган эса тушунади.

ЎЗИМИЗДАН ДАСТА ЧИҚМАСИН

Атоқли ёзувчи ва мутафаккир Тоҳир Маликнинг яқинда “Мурдалар гапирмайдилар” қиссасини ўқиб чиқдим. Унда баён қилинган ривоятлардан бири менга ғоят таъсир қилди: эмишки, бир ўрмонда болта пайдо бўлиб, дарахтларга қирғин келтирибди. Оғочлар унга қарши чора тополмай, қари Эмандан маслаҳат сўрашибди. “Болта деганларинг нима ўзи? У нимадан ишланган?” деб сўрабди. “Болта темирдан ясалган бир матохдир”, деб жавоб берибдилар. “Ўзи-ку, темир экан, дастаси-чи? Дастаси ҳам темирданми?” деб сўрабди Эман. “Йўк, – дебдилар, – дастаси – оғочдан, ўзимиздан”. “Дастаси ўзимиздан бўлса, унга чора йўк”, деган экан Эман.

ТЎЙДАН АВВАЛ ВА КЕЙИН

Тўйдан аввал:

Йигит: Хайрият, кўпдан буён орзу қилгандим. Бу кунга етмасам керак деб ўйлагандим!

Қиз: Балким, мени кетганим яхшироқдир?

Йигит: Йўк, бу ҳақда ҳатто ўйлама!

Қиз: Сиз мени яхши кўрасизми?

Йигит: Албатта!

Қиз: Сиз менга хиёнат қилганмисиз?

Йигит: Йўк! Бу нарса қандай хаёлингга келди?

Қиз: Мени эъзозлайсизми?

Йигит: Албатта!

Қиз: Мени урасизми?

Йигит: Ҳеч қачон ва ҳеч қандай шароитда!

Қиз: Сизга ишонишим мумкинми?

Тўйдан кейин юкоридаги матн афсуски, пастдан тепага қараб ўқилади.

ЭҲТИЁТКОРЛИККА ДАЪВАТ

Бир кишининг баджаҳл аёли вафот этибди. Жаноза ўқилгач, кўшнilar амбарни кўтаришибди ва ҳовлидан чиқиб кетаётиб эшик кесакисига урилиб кетишибди. Амбар қийшайиб, ичидаги майит ерга тушибди. Клиник ўлимга учраган аёл эса ҳушига келиб, тирилиб кетибди.

Эр-хотин яна аввалгидай яшай бошлашибди. Кунлар ортидан кунлар ўтиб ўша аёл яна вафот этибди. Одамлар йиғилиб яна жаноза ўқишибди. Кўшнilar амбарни

кўтариб кўчага қараб юра бошлагач, мархуманинг эри мотамсаро овозда хитоб қилган экан:

– Азизлар! Эҳтиёт бўлинглар, эшикнинг кесакисига урилиб кетманглар...

ОДАМ ВА ИЛОН

– Одамлар билан илоннинг асосий фарқи нимада? – деб савол беришса, “Илонларга фақат тажовуз кўрсатиб ёмонлик қилсанггина чакади”, деб жавоб берган бўлардим.

ПОКИСТОН ТАРИХИДАН

Ҳиндистондаги мусулмонлар бу мамлакатдан ажралиб чиқиб, мустақил ислом давлатини тузиш борасида ўнлаб йиллар давомида кураш олиб борган. Жаҳон ҳамжамияти уларни қўллай бошлагач, 1938 йилда бир талаба йигит газетага мақола ёзиб: “Худо насиб этиб янги давлат тузилса, унинг номини пок инсонлар юрти – Покистон деб аташ”ни таклиф этган. Бу ҳудуд Ҳиндистондан 1947 йилда ажралиб чиққандан сўнг давлат асосчилари унга ном излашганда талабанинг мақоласини эслашган ва ўз давлатларининг номини “Покистон” деб аташган.

Афғонистонга ном қўйишганда уни бошқача аташмаганига армон қиламан. Чунки бу ном “фиғон” сўзининг ўзагидан ясалиб – йиғи, фарёд маъноларини билдиради. Исмига монанд равишда Афғонистонда 300 йилдан ортиқ давр мобайнида тинчлик йўқ, доимий уруш ҳолати, ёш болалар ҳам ёнига автомат қўйиб ухлашади, кун сайин ўнлаб ва юзлаб қурбонларнинг охири кўринмайди...

Одамларга қўйилган исм қандайдир тарзда унинг тақдирига таъсир этгандай, мамлакатнинг келажаги ҳам унинг номига боғлиққа ўхшаб кетади...

КЎРИЧАК

– Доктор, илтимос, тезроқ етиб келинг, хотиним кўричак бўлиб қолибди!

– Ташвишланманг, икки йил муқаддам мен хотинингизнинг, кўричагини олиб ташлаганман. Инсон иккинчи марта кўричак бўлиши мумкин эмас!

– Тўри, доктор! Аммо инсонда иккинчи хотин бўлиши мумкин!

“ЯХШИЛИК”

Фирманинг ходими ўз раҳбарига айтибди:

– Билсангиз, сиз бераётган ойликнинг озлигидан ҳали бери, балким ҳеч қачон уйлана олмасам керак, деб ўйлайман.

– Биламан, вақти келиб менинг бу қилган яхшилигимни тушуниб етасиз ва менга раҳматлар айтасиз!

ИШОРАТ

Бир киши уйига сахарга яқин келибди. Хотини аччиғидан ҳаттоки гапиришни эп кўрмай, унга кеч келганига ишорат қилиб соатни олиб келиб кўрсатибди. Эр айтибди:

– Сен нимага менга соатни кўрсатиб “кеч келдингиз”, деб ишора қилаяпсан? Билсанг, мени отам уйга қайтиб келганда энам унга календарни кўрсатарди!

КУТИШ ТУРЛАРИ

Эркак киши уйга қайтганда болалар ва набиралар кутиб олиб салом бергач: “Нима олиб келдингиз?” деб сўрашади. Аёллар: “Қаерларда юрибсиз, ойлик олдингизми?” деб савол беради. Оналар эса: “Хайрият, эсон-омон келдинг, болам”, деб шукрона айтишади.

ПАШША

Юзига қўнаверган хира пашшани қайта-қайта ҳайдайвериб хуноб бўлган подшоҳ қабулида турган сўфийга қараб:

– Худойим бу хира пашшаларни нимага яратди экан? – деб сўрабди.

Сўфий: – Дунёга ҳокимман деб юрган инсоннинг оддий пашшанинг олдида ҳам қанчалар ожизлигини кўрсатиш учун! – деб жавоб берган экан.

ДУОДАГИ ЁЛҒОН

Буюк шоирлардан бири онаси жон таслим қилаётиб: “Қишлоғимизга пойтахтдан қайтиб келасанми, болам?” деб сўраганида, волидасининг кўнглини охириги онларида тинчлантириш учун, “Ҳа” деган. Кейин бир шеърда, “Совуб бораётган қўлларни ушлаб туриб ёлғон гапирдим”, деб ўз изтиробини очик ёзган. Ор-номусли шоир қалбининг поклигини акс эттирган бу сатрлар менга каттиқ таъсир этган.

Замондошларимиз дуо қилаётганда разм солиб тураман. Кўпчилик дуода Оллоҳга мурожаат қила туриб: “Худойим, билиб-билмай қилган гуноҳларимни кечиргин”, дейди.

Менимча, дуода, “билмай” деган сўз ортиқча. Аксар ҳолларда одамлар гуноҳни билиб туриб қилади. Агар дуоларда, “Билиб туриб қилган гуноҳларимизни кечир”, десак рост сўзлаган бўламиз ва бу дуонинг ижобат бўлишига ишонч кўпроқ. Билмай қилиб қўйган гуноҳларни “Басир” (Кўрувчи) ва “Сомеъ” (“Эшитувчи”) Оллоҳ шундай ҳам билади-ку! Билиб туриб қилган гуноҳларни билмай қилган гуноҳлар орасига тикиб юборишга уринишдан не наф?

ТАОМ ҲИКМАТИ

Этибор берган бўлсангиз, яхши таом тайёрлаш чоғида қозонга тахир ўсимлик мойи қуйилади, ундан сўнг аччиқ пиёз ташланади. Масаллик қаторида бадбўй саримсоқпиёз солинади, турп, бемаза шолғом, нордон болғар қалампири қўшилади, шўр туз сепилади, бироз мурч, керакли микдорда зира, райхон, жамбиллар овқат тайёрлашда ишлатилади, чучук помидор пастаси, каттиқ гуруч, юмшоқ гўшт ва ҳоказолар қозон ичида аралашиб кетади. Охир оқибат бу бир-бирига табиатан зид бўлган, яъни тахир ва ёқимли, шўр ва чучук, аччиқ ва ширин, хушбўй ва бадбўй, каттиқ ва юмшоқ масалликлар ўзаро аралашиб бириккач жуда мазали овқат дунёга келади. Уни еган одам роҳатланади. Масаллик тури қанча кўп бўлса, таом шунча мазали ва тотли бўлади.

Мамлакат ҳам шу тамойилга бўйсунди, унда миллатлар тури қанча кўп бўлса ва давлат миллатлар уйғунлигини таъминлай олса, у шунчалик тез тараққий қилади.

Ҳаёт ҳам қайси бир жиҳати билан ширин таомга ўхшайди: қувонч ва қайғу, ютуқ ва йўқотиш, шодлик ва мотам, кулги ва йиғи, бардамлик ва кучсизлик, соғлик ва касаллик, асабийлик ва таскинлик, осудалик ва тинчсизлик, кўтаринкилик ва тушқунлик, севги ва душманлик ва ҳоказо бир-бирига зид туйғулар кураши ва

бирлигидан иборат. Буларнинг барчаси аралашиб ҳаётни қизиқарли қилади. Бир хил кечган ҳаёт тезда ўз жозибасини йўкотади, одам ҳатто яшагиси келмай қолади. Парвардигор ҳикматининг чегараси йўқ.

ДЎЗАХГА ПУЛ ТЎЛАБ...

Жаннатга чиқимсиз тушиш мумкин. Дўзахга тушиш учун кўп пул сарф қилиш керак. Масалан, гуноҳкорлар ҳаром қилинган ишларни қилиш учун тинмай пул харж қилишади. Чет элларда ишлаб чиқарилган спиртли ичимликлар, суюқоёқ аёллар, қаҳвахоналарда ўтиришлар, риё учун қимматбаҳо кийимлар кийиш, сигарета ва гиёҳванд моддалар истеъмол қилиш каби гуноҳларларни фақат катта маблағ сарф қилиш билан амалга оширишади.

Жаннатга кириш учун бу чиқимли ҳаром амалларни қилмаслик керак, холос.

БОЙЛИК

Талабалик пайтимда “Ғалати фактлар” деган китобчада қуйидаги маълумотни ўқиб ҳайрон қолгандим: “Ўртача семизликдаги аёлнинг танасида бешта бассейнни ювишга етарли хлор моддаси бор. Ундаги фосфордан йигирма минг донга гугурт бошчаларини яшаш мумкин. Унда шунча ёғ борки, бемалол ўнта совун яшаш имкони бор. Унинг вужудидаги темирдан етти см.лик мих қуйса бўлади. Олтингугурт микёсидан минглаган ҳашаротларни ўлдирадиган дори қилса етади. Ундаги глицериндан эса артиллерия снарядини ёрса бўлади”.

Бу сатрларни ўқиб ўйга толдим: балким, шунинг учун ҳам аёллар жаҳли чикса гугуртдай ловуллаб тез ёниб кетишар. Эри ароқ ичиб келса, уни кийимидан етти сантиметрлик михга қоқиб қўйиб, шундай “совун”лашадики, оғзидан чиққан гаплардан минглаган жонзоту ҳашаротлар жон таслим қилади. Глицерини “портлагандан” сўнг эса ҳеч қандай хлор билан қолдиқларни ювиб бўлмай қолади...

Қизик, эркакларнинг танасида нима бор экан?

ДАҲШАТЛИ ҚУВВАТ

Боласини автомобиль босиб олганини кўрган она югуриб келиб, жон ҳолатида бир ярим тонналик машинани кўтариб турган ҳолда чап кўли билан фарзандини унинг остидан тортиб чиқаргани ҳақидаги воқеани кўпчилик эшитган. Оллоҳ шундай қудратни фақат у аёлгагина эмас, ҳаммамизга ато этган. Фақат гап уни ишлата билишликда, бор қувватни жамлаб бир мақсад сари йўналтира олишимизга боғлиқ.

Вояга етган инсон вужудида етти триллион жоул имконий қувват яширин ҳолда мавжуд бўлиб, бу қудрат ўттиз водород бомбасига тенг экан. Агар ҳар бир одам бу қадар кўп имконий қувватнинг атиги миллиондан бирини илм олишга, ҳолис ишлар қилишга, ўз нафси билан курашга, бунёдкорликка, муайян бир соҳанинг мутахассиси бўлишга сарфласа инсоният қандай даражаларга кўтарилар экан!

ЗАҲАР

Ҳаётда илон, чаён чакса ҳам, энг заҳарли дорини ичиб олса ҳам тирик қолганларни кўрдим. Бир оғиз ноҳақ сўздан юрагини ушлаган ҳолда жон таслим қилганларни ундан ҳам кўп эшитдим. Дунёда энг қучли оғу – ноҳақ айтилган сўз.

Аҳадхон
МУҲАММАДИЕВ

ҲАМД ВА НАЪТЛАРДА КОМИЛ ИНСОН ҲОЯСИ

Шарқ шеърлятида ҳамд ва наътлар алоҳида мавқега эга. Биз жуда узок йиллар девонлар ва дostonларимизни ана шу ибтидодан ажратган ҳолда ўрганишга мажбур бўлдик. Ваҳоланки, ҳамд ва наътларда муаллифларнинг фалсафий мушоҳадалари яққол ифодаланади. Аждодларимиз томонидан яратилган асарлар таркибидаги ҳамду наътлар мустақиллик йилларидан бошлаб ўрганила бошланди.

Таъкидлаганимиздек, девон ёки дostonлар Тангри Таоло мадҳи – ҳамд билан бошланиб, сўнгра Пайғамбаримиз Муҳаммад саллаллоҳу алайҳи ва салламга бағишланган наътлар келтирилади. Профессор Муслиҳиддин Муҳиддинов таъкидлаганидек, дostonлардаги Тангри зоту сифати таърифига бағишланган муножот ва ҳамдларни ўрганишнинг аҳамияти катта. Бу боблар асосларнинг асосидир, инсон ҳақидаги қарашлар пойдевори ҳам шу. [3. 25-б.]

Ана шу пойдевор – инсон ҳақидаги қарашлар барча ҳамду наътларда бўлгани каби Муҳйи ашъорида ҳам мавжуд. Муҳйининг фалсафий қарашлари унинг ўзбекча ва тожикча девонларида муфассал акс этган. Шоир фалсафий қарашларидаги сифат ўзгаришлар ва янгиланишлар – шахс ички дунёсининг динамикаси, ижтимоий-сиёсий, маданий жараёнлар таъсирида ўсиб боради.

Шоирнинг туркий девони ҳам айнан шу йўсида очилади:

*Эй баҳори санъатингдин даҳр ўлуб гулшан саро,
Эйки олам гулшани андин топиб нашъу намо.*

Мазкур ҳамдда оламлар Яратувчиси – Оллоҳнинг санъати (баҳори)дан ушбу олам гулзорлари қувват олиб, униб-ўсажаги таъкидланса, кейинги байтда Оллоҳга ҳамд айтиш ва уни фасиҳ тил билан маромига етказиб макташ масъулият ва юксак илм талаб қилишига ишора берилади.

*Мен нечук ҳамд айтайинким афсаҳи халқи жаҳон,
Дейдилар хайрул башар ажз ила: “ла уҳси сано”.*

Аҳадхон МУҲАММАДИЕВ – 1976 йилда туғилган. Самарқанд давлат университетининг ўзбек филологияси факультетини тамомлаган. Унинг республика ва хорижий матбуотда етмишдан ортиқ илмий, илмий-оммабоп мақолалари чоп этилган.

Эй, Танграм, жаҳон халқларининг энг фасиҳи, башариятнинг энг яхшиси (Муҳаммад алайҳи салом) ожизлик билан “сано айтишга ожизман” деб турганларида (мендек ожиз бир банданг) Сенга қандай ҳам ҳамд айтардим.

*Қудратинг тоғида гўё бу жаҳон бир сизи раҳ,
Санъатинг боғида гўё бир чаман арзу само.*

Муҳйи ушбу байт орқали Оллоҳнинг бемисл қудратини тараннум этибгина қолмай, унинг чексиз қудрати агар бир улкан тоққа қиёсланса (аслида у ҳар қандай қиёслардан юксакдир), бу дунё ўша тоққа қалам билан чизиб қуйилган бир чизик кабидир, дея ташбех этади.

*Абри файзинг раиҳабаҳиши мазраъи омоли халқ,
Икки олам равзаси андин кўрур рангу баҳо.*

Сенинг дилларга хушнудлик бахш этувчи, файзинг булути халқнинг умид уруғи сочилган экинзорлари (қалби)га ёмғир томчиларини бахш этади. Ҳатто (ҳар икки) оламнинг боғ-роғлари ҳам ундан ранг олади ва кадрү киммат топади.

*Обиёи раҳматингдин тан топиб ҳусну чаман,
Жўйбори раъфатингдин равзаи жон бо сафо.*

Раҳматинг сувидан нафақат наботот, балки барча тирик мавжудотнинг тани баҳра олади, униб ўсади, ўзида чирой касб этади. Меҳринг ариғи эса, жон боғига келиб қуйиларкан, уни (инсон руҳиятини) поклайди ва унга сафо бахш этади.

Шоир юқоридаги байтларда Парвардигорнинг санъати, қудрати, файзи, раҳмати ва раъфати (меҳри) каби сифатларини баҳори санъатинг, қудратинг тоғи, санъатинг боғи, абри файзинг, обиёи раҳматинг, жўйбори раъфатинг тарзида ташбехли қўллайди.

*Сандин айлар илтижо мақсудларини ҳар фарқ
Раҳматингким фарқ қилмас осийдин то порсо.*

*Хилъати афвинг агар сатр этмаса нуқсоними,
Анда исён иллати қилгай юзумни қап-қаро*

*Ҳашир жамъиятгоҳида оҳ юз шармандалиг,
Келмаса қаддимга гар таширфи Ғуфронинг расо.*

Эй, Танграм, ҳар бир инсон ўз мақсадига эришиш учун Сенга илтижо қилади, топинади. Раҳматинг эса гуноҳкор банданга ҳам, тақводор банданга ҳам баробардир. Шундай экан, менинг айбу нуқсонларимни Сенинг гуноҳларни кечирувчи сифатинг беркитмаса, қиёмат кунда мендаги итоатсизлик, бўйсунмаслик касаллиги юзимни қора қилиб кўяди. Агар Ғуфрон (гуноҳларни кечирувчи) сифатинг менга муяссар бўлмас экан, жамики инсоният жам бўладиган маҳшаргоҳда менга шармандаликдан бошқаси насиб бўлмайди.

*Бўлмади Муҳйида ҳаргиз Сенга лойиқ тоате,
Лутф қил шармандаман “фағфир золамно Роббано”.*

Ғазал мактасида шоир инсоннинг айбу нуқсонлардан холи эмаслиги ҳамда нафс домидан қутулиш мушкул бир вазифа эканлигига ишора этар экан, ўзининг ҳам шу нафс домидан қутула олмаган бир осий – гуноҳкор сифатида тасвирлайди. Парвардигордан шармисор килмай, шафқат қилишини умид қилади. Ниҳоят, “фағфир золамно Роббано” (маъноси: эй Роббим, биз ўзимизга зулм қилгувчи бўлдик, бизни кечиргин), дея ғазалга якун ясайди. Муҳйининг ушбу умумлашма мазмунидаги қарашлари тасаввуфона мазмун касб этса-да, даврга нисбатан индивид муносабатини ҳам англатади.

Девондаги иккинчи ғазал – Муҳаммад пайғамбар (с.а.в.) шаънига битилган “Фи наъти саййид ул-қоинот алайҳи афзал ус-салавот” (маъноси: энг афзал дуолар унга бўлган зотнинг, қоинот улуғининг таърифида) сарлавҳали 9 байтдан иборат наътдир.

Мумтоз адабиётимизда Ҳазрати Пайғамбар сиймоси тасвирини кенг монографик режада илмий тадқиқ этган олим Муслиҳиддин Мухиддинов ҳамд-наътлар хусусида куйидаги фикрларни ўртага ташлайди: “Бизнинг фикримизча, ҳамд ва наътлар муаллиф дунёқарашини ойдинлаштиришда муҳим аҳамиятга эга... “ҳамд” ва “наът”да қасида хусусияти бор, яъни таъриф-тавсифи, тил услуби кўтаринки рух билан ёзилган. Лекин қасиданинг шакли қофияланиш тартиби бошқа (аа, ба, ва...) бундан ташқари, қасида жанрининг объекти “наът ҳамд”лардан фарқ қилади. Наът-ҳамдларда муаллифнинг фалсафий мушоҳадалари ҳам ифодаланган”.

Мумтоз адабиётимиз намояндалари ўз асарларида Қуръони Каримдаги сура номлари ёки оятларини тазмин қилиш билан уларнинг мазмунига оид хулосалар ёрдамида ўз мушоҳадаларини баён этганлар. Хусусан, Муҳйининг Муҳаммад (с.а.в.)га бағишланган наътларида ҳам ушбу ҳолат кўринади:

*Эй вужудинг боиси оройиши арзу само,
Гул юзингдин топди олам гулшани рангу сафо.*

*Гулшани фирдавс кавнинг равзасидин бир гуле,
Жаннатул маъво ҳариминг гулшанидин бир гиё.*

Муҳйи сарвари олам – Муҳаммад (с.а.в.)ни тавсифлар экан, аввало, еру осмон, ундаги барча мавжудотларнинг яратилишига Пайғамбаримизнинг вужуди сабаб бўлганлигини айтиш билан бошлайди. Шоирнинг таъриф этишича, Дунё гулзорлари унинг гул юзидан ранг олади, покланади. Гулшани фирдавс, яъни жаннат гулзорлари унинг борлиги боғида битган бир дона гул кабидир. Нафақат жаннат гулзорлари, ҳатто жаннатул маъво ҳам Пайғамбар суюқлиги гулшанида унган бир гиёҳ кабидир.

*Гарчи сен зоҳирда келдинг хотами жумла Расул,
Лек маънида Худо зотингни қилди мустафо.*

Шоир Пайғамбар хусусида гўзал поэтик тасвирлар чизишда давом этиб, унинг зоҳиран Пайғамбарларнинг охиргиси бўлса-да, маънан Худо унинг зотини алоҳида танлаб, сайлаб олганлигини, яъни Муҳаммад саллаллоҳу алайҳи ва салламнинг нури ҳали бирор-бир мавжудот яралмаган бир пайтда яратилганлигини айтади.

Адабиётшунос олим Муслиҳиддин Мухиддинов “Нури Муҳаммадия” хусусида шундай дейди: “Нури Муҳаммадия” тушунчаси ислом уламолари ишларида тез-

тез тилга олинади, айниқса, тасаввуф таълимотида бу тушунча яхши ишланган. Тасаввуф аҳли фикрига кўра Тангри Таоло оламларни яратишдан олдин Муҳаммад нуруни яратган бўлиб, шу нур туфайли оламларни ва одамларни халқ этди. Бу нуруни “Ҳақиқати Муҳаммадия” ҳам деб юритадилар”.

*Васф айлаб Ҳақ Таоло деди чун хулқинг азим,
Бормуки оламда сендек келмоғи мумкин яно.*

*Айлади мансух шаръинг жумла адён шаръини,
Чунки сенсан хотами фахри расул олам аро.*

Ҳақ Таоло ўз Пайғамбари Муҳаммад (с.а.в.)нинг хулқини барча хулқларнинг энг улуғи эканлигини айтиш билан уни васф этди. У барча Пайғамбарларнинг сўнгисидир, бас, то қиёматгача у каби бирорта Пайғамбар дунёга келмайди. У олиб келган шариат барча динлар (исломдан бошқа динлар ва Куръондан олдинги барча самовий китоблар) шаръини бекор қилди. Чунки у олам аро юборилган жамики Пайғамбарларнинг энг фахрлиси ва сўнггисидир.

Муҳйи ғазални икки олам сарвари – Муҳаммад (с.а.в.)нинг қиёмат кунида қиладиган шафоатларидан умидворлик руҳидаги байтлар билан ниҳоялайди:

*Бордур уммедимки солсанг бошимга зилли шариф,
Менга ҳеч даркор эмасдур сояи боли Ҳумо.*

*Холи эрмасдур дилим ойинасидин сувратинг,
Ким Сени меҳринг дилимда сайқали исёнзудо.*

*Сендин уммиди шафоат айлағай халқи жаҳон,
Гар амиру гар фақиру авлиёю атқийё.*

*Осию ғумроҳман Ҳақ дарғаҳига ё Расул,
Айла Муҳйини шафоат лутф ила рўзи ғазо.*

Мазкур фикрларнинг якуний хулосасида олам асосида Муҳаммад (с.а.в.)нинг нури ётади, деган умумий яқдиллик мавжуд. Муҳйи юқоридаги байтларда ана шундай тасаввуфона карашларни баён этади.

Умуман олганда, Муҳйи жамиятни, инсонни, халқни қарахликдан, уйқудан уйғонишини орзу қилади. Бу учун қалбда инқилоб қилиш зарур деб ҳисоблайди. Ҳар бир одам ўзига қайтиб, ҳойи ҳавасдан тозаланиб, покланиб нафсни, кибрни, ожизлиқни, нотавонлиқни, лоқайдлиқни, очкўзликни махв этиб, тийранлашишини – маърифатнинг юксалиш саодатининг роҳатини англашини истади.

Муҳйи “Комил инсон”дан ибрат ва ўрнак олишга чорлайди. Зеро, комилликнинг ҳаракатсиз уруғи ҳар бир қалбда мавжуд. Фақат уни кўзгаб парвариш қилиш лозим. Шунда уруғ кўкаради, инсон асил ҳақиқат сари юзланади.

Гўзал СОАТОВА

ХАЛҚ ДАРДИНИНГ ТАЛҚИНЛАРИ

XX аср ўзбек адабиётида атоқли шоир ва адиб Ғафур Ғуломнинг ўзига хос муносиб ўрни ва шарафли номи бор. Ижодини шеърлар ёзишдан бошлаган шоир кейинчалик насрда ҳам ижод қилиб, кўплаб ҳикоялар ва қиссалар билан ўзбек адабиёти бўстонини яшнатди. Ҳикояларида даврининг воқеа ва ҳодисаларини, халқимиз ўтмишини ёритар экан, ҳар бирида содир бўлаётган воқеа баёнини тасвирлашда ўзига хос йўлдан борди. Кўпгина ҳикояларида ўтган асрнинг бошларида яшаган оддий меҳнаткаш халқ ҳаёти лавҳаларини моҳирона ва ҳаққоний кўрсатиб берди. Ҳикоялари қаҳрамонлари ҳам оддий кишилар бўлиб, касб-корига кўра гоҳ чорбозорчи, гоҳ мактаб домласи, гоҳ пахта етиштирувчи деҳқон, гоҳ “халқ эркаси” Афанди, гоҳ студент (талаба), гоҳ солиқ идораси ходими, гоҳ мураббия, гоҳ отбоқар, гоҳ мулла, гоҳ ҳаким, гоҳ завод ишчиси, гоҳ шунчаки бир “кайфий” (мусаллас ичувчи) бўлса ҳам, бу қаҳрамонларнинг ҳар бири шу ҳикояларда ўзига берилган вазифани адиб ёрдамида қойилмақом бажаради.

Ғафур Ғуломнинг “Аликулнинг қарзи”, “Ҳасан Кайфий”, “Ҳажӣ қабул бўлди”, “Менинг ўғригина болам”, “Чорбозорчи”, “Йигит”, “Пуч умидлар” ва бошқа кўплаб ҳикояларида ҳаётнинг минг бир томони унда бориша, рўй-рост кўрсатиб берилади. Уларни ўқиган китобхон турли характерли кишилар билан танишиб, улардан ҳаётӣ сабоқ олади.

Ғафур Ғуломнинг ўзига хос хусусиятли ҳикояларидан яна бири – “Аликулнинг қарзи” асаридир. Ушбу ҳикояда адиб реал ҳаётӣ воқеаларни ҳаққоний акс эттиради ва пахта масаласида юрагининг тубида бор бўлган барча дардларини тўкиб солди.

“Юпун” қишлоғида яшовчи Аликул оддий деҳқон. Ҳўкизга омочни кўшиб, ер ҳайдайди, чигит экади ва ғўза парваришлаб, пахта етиштиради. Ўғит ўрнига ерга “унумдор” кўча тупроғини солади. Ҳосил ҳам шунга яраша, ҳаминқадар. Алал оқибат бутун оиласи билан йил бўйи тер тўкиб қилган қора меҳнати эвазига етиштирилган ҳосилни Иваново-Вознесенскдан келган ханнот – комиссиянерга беради. Ҳа, сотади эмас, беради.

Пахтанинги ўзи оқ, меҳнати қора эканлигини Аликул ва унинг оиласининг эртадан-кечгача чеккан заҳматида билишимиз мумкин. Не-не машаққатлар билан кўтарилган хирмон даромад манбаи бўлиб чиқмасдан, аксинча, Аликулни қарзга ботириш манбаи бўлиб қолган.

Гўзал СОАТОВА – 1972 йилда туғилган. Жиззах политехника институтини битирган. Республика матбуотида мақолалари чоп этиб келинмоқда.

Ёзувчининг “Аликулнинг қарзи” ҳикоясида ўз мақсадини баён этиш учун танлаган вақти, йўли, услуби ва имконини топганлигини ва буни эҳтиёткорлик билан амалга оширганлигини кўрамиз. Муаллиф бу ҳикояни ёзиб бўлгач, ўзининг яқин фикрдошлари, партиявий мабуот казо-казолари ва эҳтимол, республика раҳбарлари билан асарни чоп этиш хусусида маслаҳатлашган. Маслаҳатлашганлар ҳам ҳикоя ичидаги яширин дардлар, гаплар, илгари суриладиган бадийий гоё давр учун ниҳоятда жиддий эканини тушуниб етганлар. Шунинг учун ҳам асарни цензурадан ўтказиш учун уни аввало рус тилида марказда чоп эттириш маъқул топилган. Ҳикоя аввал рус тилида, марказда, “Правда” газетасида, 1965 йил 6 ноябрь сонидида босилган. Кейинчалик эса ўзбек тилида эълон қилинганлиги пахта мавзусида ёзишнинг жиддийлигини таъкидлайди. Ғафур Ғуломнинг дев юраги шу иш учун енг шимариб, ўз мақсадига етишнинг йўлини топди:

цензурани қалғитиш учун шўродан олдинги замонни танлади;
воқеа рўй берадиган қишлоқ ҳам қадимги “Юпун” қишлоғи;
қаҳрамонимизнинг исми ҳам ўша замонга мос: Аликул.

Пахта ўзбек халқининг бахти, толеи, ризқ-рўзигина эмас, унга зўравонларча муносабатда бўлишнинг бир воситаси эканлиги олтиминчи йилларда яққол кўриниб қолган эди. Ёзувчининг бу ҳикояси ана шуни яққол очиб бергани билан аҳамиятлидир. Аликулнинг қисматини ўқиб, шўрлик пахтакорнинг инкилобдан олдин ҳам, кейин ҳам рўшнолик кўрмаганлигини сезамиз. Ахир қанчадан-қанча миллионлаб тонна пахталар ташилиб кетилаверди. Халқимиз ўзи етиштирган пахтани тайёр маҳсулотга айлантириш имконига эга бўлмади. Ўзи тайёрлаган пахтанинг килосини бир сўмга сотиб, шу бир кило пахтадан тайёрланган ўн та дастрўмолни юз сўмга сотиб олди. Аликулнинг қилган меҳнатининг рўшнолигини Иваново-Вознесенскдан келган комиссионер кўрган бўлса, шўро даврида ҳам ўша комиссионерга ўхшаган ивановлик кўрди. Хўқиздек ишлаган, қора мойга ва терга ботган деҳқон эса ҳамишагидек “бокиманда” бўлиб, қарзга ботиб қолаверди. Мамлакат миқёсида бу нарса халқимизга меҳнатига яраша “мукофот” бўлиб, деҳқонлар, ҳатто республика раҳбарлари гуноҳкордек бошларини ҳам қилиб, ер қизиб қолавердилар.

Ғафур Ғулом бу ҳолни ҳикояда аниқ, тиниқ ва лўнда қилиб ифодалайди:

“Комиссионер узок чўт қоқади:

– Э, Аликул, Аликул, бу йил яхши ишламабсан, даромаднинг мазаси йўқ, пахтанг кам, бозор касод, ҳа, майли, пахтангни оламин, лекин устингда анча қарз қолади”.

Шўрлик Аликулнинг боши эгилади, кўкраги сиқилади. Ерга тикилганича, у билан сўзлашгандай булади, чунки унинг ана шу ердан бошқа маслаҳатлашадигани, таянадигани йўқ. У ўз ерига юрагини ёради:

“Хўш... азиз ер, бундан бўёнг ишимиз қандай бўлди, яна қарздор бўлиб қолибмиз-ку. Раҳм қилсанг-чи, дурустроқ ҳосил етказсанг-чи, зора келаси йилга қарзларимиздан қутулиб, баримизни қоқсак...” Аликулнинг шу лаҳзада чексиз нафратга тўлиб-тошган юрагидан тугулиб ётган аламлари отилиб чиқади: “Шу олибсотарнинг бетига тупурсак”. Бировнинг бетига қаттиқ тикилмаган Аликулдай бир одамнинг ўз нафратини бу тарзда ифодалаши аслида ёзувчининг юрагидан портлаб чиққан чексиз бир нафрат эканлигини сезамиз.

Ёзувчи баттол комиссионернинг Аликулдан бўлак деҳқонларга муносабатини кўрсатиш орқали масала моҳиятини ва унинг шахсиятидаги разолатни янада чуқурроқ очади. Бу ерда адиб ҳикояга олинган даврни эмас, ҳикоя ёзилган даврни назарда тутганлигини яққол кўриш мумкин. Комиссионернинг ўзига хос нутқи

буни очиб беришга хизмат қилади. Бу ўринда ёзувчининг нияти теран ва ихчам бир тарзда ҳаққоний юзага чиқади.

“Ҳа, ҳа, чакқон-чакқон бўлинглар”, “Мана бу пулни олиб, ўлмаснинг кунни еб туринглар”, “Энди яхши меҳнат қилинглар”, “Яхши ҳосил олинглар, зорама-зора келаси йил қарздан қутулиб қолсанглар” каби жумлаларни деяётгандек бўлган комиссиянер юҳолардек алиқулларнинг ризкига чанг солади. Аликул ва алиқулларнинг ҳаёти машаққатлари, азоб ва укубатлари билан шундай давом этиб бораверади ва охири йўқдек кўринади. Пахта масаласи келаси йил ҳам, ундан кейин ҳам деҳқон учун рўшноликсиз бир зайлдаги азоб бўлиб қолаверади:

“Яна баҳор, яна омоч-у бўйинтурик, ўша-ўша ер, ўша-ўша чигит, ўша-ўша меҳнат, ўша-ўша ҳасрат”. Бу ҳасрат ўзбек халқини эзиб келаётган давомли ҳасрат, бу омоч-у бўйинтурик эса гўёки ҳўкизга эмас, халқимиз бўйнига илингандек. Комиссиянер пахтани алдаб олиб кетиб, бор фойдасини ёлғиз ўзи кўраётган мустабид тузумни ифодаласа, Аликул образи орқали эса меҳнатдан бош қўтармайдиган, ер билан тиллашиб, керак бўлса, сирлашиб ишлайдиган, ишлайверадиган ожиз, мустар, муте деҳқон гавдалантирилган, десак, янглишмаймиз. Ёзувчи Алиқулнинг ер билан гаплашиш усулидан асарда ихчам ва унумли фойдаланади.

“Аликул ер билан гаплашади:

– Ҳой, онагинам, раҳминг келса-чи, бир кучан, қарзлардан қутулиб олайлик.

Ердан чурқ этган садо чиқмайди. Алиқулнинг елкасида комиссиянер шарпаси тургандай”.

Ғафур Ғулом ўзининг яширин дардларини, орзуларини, ўзи яшаётган тузумга қарши раддияларини, келажакка йўллаган пинҳоний умидларини айрим ҳикояларида яққол ифодалаган эди. Ёзувчининг 1965 йилда ёзилиб, “Муштум” журналининг уч сониди босилган “Ҳасан Кайфий” ҳикояси ана шундай характерли ҳикоядир. Ҳикоя сарлавҳаси остида қавс ичида берилган “халқимизнинг юмористик эртақларидан” деган ёзув кўп маънони англатади. Ҳикояни эртақ қабилда қабул қилинишини тавсия этаётган ёзувчи аслида ҳам уни бир эртақ каби қабул қилишимизни истаганми?!

Ўзи хусусида фуқароларининг, қаламравидаги халойикнинг қандай фикрда эканлигини билиш умидида яширин киёфада юрт айланувчи подшо саргузаштлари ҳақидаги халқ эртақларидаги тимсол асарга асос қилиб олинганлигини кўрамыз. Ҳикоя подшонинг мулки тасвири билан бошланиб, ери ва фуқароларининг кўплиги ва солиқларнинг ҳаддан зиёдлиги баёни билан давом этади. “Сол тоғорага кетингни, сиғса ҳам бир танга, сиғмаса ҳам бир танга”, деган солиқ шу подшонинг замонасида расм бўлган экан”, деб ёзади ёзувчи.

“Ҳасан Кайфий” ҳикоясида подшо афсонавий Хизр киёфасига кириб олиб, тунда юрт кезади. Кунлардан бир кунни подшо шундай бир айланиб юрганда, шаҳарнинг ўта чеккасидаги бир чалдивор уйга кўзи тушади. Лой томли ушбу қулба тўрт томонидан тирговчулар билан тиралиб, қари байталдай аранг турар эди. Подшо қулбага эшик тиркишидан мўралаб, қандайдир бир ўрта ёшли кишининг ҳар дам олганида “Ишқилиб, ақл билан меҳнатим бор бўлсин”, деб кўйишини эшитилади. Подшо ушбу гаплардан таажжубга тушади ва хикоянинг давомида кўрамызки, унинг бутун сазй-ҳаракати бу кишини ана шу гапдан ва ишончдан маҳрум этишга қаратилади. Подшо ва ҳалиги киши ўртасида кечган бир неча кунлик можаролар унинг подшони ақл ва тадбир, меҳнат билан енгиб чиққанини кўрсатади.

“Ҳасан Кайфий” ҳикоясида давлатни бошқараётган шахс ва у олиб бораётган сиёсат аёвсиз фош этилади. Ҳикоя ёзилган вақт шўролар давлати ўз мустамлакачилик

сиёсатини турли усуллар билан зўр бериб оклаётган, ўз мафкурасини нафакат иттифокда, балки бутун дунёда ёйишга уринаётган бир палла эди. Бунинг каби ҳукмронларни, уларнинг қабихликларини фош этишга журъат қилиш ҳеч кимнинг ҳаёлига келмаган бир пайтда ёзувчи Ғафур Ғулом эртақ жанри орқали ушбу ниятини амалга оширди. Ҳикоя қаҳрамонларидан бири эртақда қолган подшо ва иккинчиси, ҳақиқий меҳнат кишиси – реал, базўр кун кўрадиган, меҳнатдан рўшнолик излайдиган, ҳаёт уқубатларини май орқали унутишга уринадиган камбағал ямокчи. Подшо бу ўринда ўз фуқаролари холидан хабар олиб, уларнинг ҳаётини яхшилайдиган, турмушини тузатиб, фаровонлик бағишлайдиган одил подшо қилиб эмас, балки золимона, адолатсиз тутумини янада кучайтирадиган, аҳмоқона ишлар қилишдан тап тортмайдиган, халқи бошига кунда бир бало юборадиган подшо қилиб тасвирланади. Ёзувчи бу ўринда унга қарши Ҳасан Кайфий каби оддий, аммо ақл ва меҳнати билан ҳалол ва камтар ҳаёт кечираётган оддий ўтинчи тимсолини қарши қўяди.

Хулоса қилиб айтганимизда, Ғафур Ғуломнинг ҳикоялари қаҳрамонлари меҳнаткаш, оддий халқ вакиллари бўлиб, қачон ва қерда, қандай касб қилиб яшашларидан қатъи назар ҳалол, пок табиатли, шунингдек, гапга чечан, топқир ва озгина айёр бўлиб, китобхон дилига яқин ва ўқувчига хуш ёкадиган кишилардир.

Адабиётимизнинг тасвир объекти - халқимиз турмуши. У ўз тараққиётида халқ ҳаётини, қурашини, оғзу-армонларини, хис-туйғуларини, фикр-хаёлларини янги жаҳмиёт куриши йўлидаги фаолиятини бадиий ақс эттириб ривожланди, бениҳоя ютуқларни кўлга киритди.

ОЙБЕК

**Исмоил
ТЎХТАМИШЕВ**

Йўлларингга эдим кўп маҳтал

Ватан

Ватан сени нима деб атай,
Отам дейми, онамми дейин?
Ҳар гардингни кўзимга суртай,
Шаънингга сўз топмоғим кийин.

Ёлғизим деб, жар солгим келар,
Ўзингдирсан: номус, виждон, шаън.
Бир нохушлик эшитсам агар,
Юрагимга санчилгай тикан.

Мукаддасан, мўътабар, улуғ,
Номинг тутмай бир сўз демасман.
Мунавварсан, тонгларинг кутлуғ,
Мен сенингсиз ҳеч ким эмасман.

Анҳор бўйида

Қанча ҳислар сувда оқиб кетгайдир,
Қанча эҳтиросга ўзингсан гувоҳ,
Неча севишганлар бахтга етгайдир,
Сенда ювилгайдир қанчалаб гуноҳ.

Бу кун ўлтирибман термилиб маъюс,
Тўлқинлар кирғоққа тинмай тўш урар.
Дилим чулғаб олган надомат, афсус,
Жўш урган туйғулар мендан юз бурар.

Исмоил ТЎХТАМИШЕВ – (1950–2015). Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини битирган. Ижодкорнинг йиғирмадан ортиқ китоблари нашр этилган.

Умр оқиб ўтар кулоқ ҳам солмай,
Шу жойда илк бора сўздан қайтганман.
Ёниқ ҳисларимга ишонтиролмамай,
Мен ҳам сўнг тап тортмай ёлғон айтганман.

Кўнгил тошган эди бир лаҳза таскин,
Ёлғоннинг умрику гарчи кискадир.
Бу кун армон бўлиб бағрим ёқар, чин,
Дилимни ўртайди алдов, гоҳ таҳқир.

Бўйларинг мен учун кадрдон жуда,
Сўнган ҳисларимни нурга ўрайман.
Айтилган сўз учун худа-беҳуда,
Мен сендан бош уриб узр сўрайман.

Эй баҳри уммоним, тинма бир нафас,
Умринг бокий бўлсин, ҳимматинг бутун.
Бархам топсин дея, енгил ўй, ҳавас,
Манзиллар ошавер узундан-узун.

Ботмагин қуёшим, ботмагин

Уфқларни кизартириб кетгайсан,
Атрофларни бўзартириб кетгайсан,
Тун ҳукмини тезартириб кетгайсан,
Ботмагин қуёшим, ботмагин.

Кўксим аро шу он тунлар чўккайдир,
Олмоққа шай бўлган хунлар чўккайдир,
Вужудимни ёққан унлар чўккайдир,
Ботмагин қуёшим, ботмагин.

Кетганингда ёлғизлигим билинар,
Ўй, ҳижронда қуроқ бағрим тилинар,
Қай жойларда фитна, иғво қилинар,
Ботмагин, қуёшим, ботмагин.

Осонликча муродига ким етган,
Ўзингсанку, менга умид бахш этган,
Қайтмагандир манзил сари кўп кетган,
Ботмагин қуёшим, ботмагин.

Йўлларимга тўша инжу, ёғду, зар,
Дилларимни ёрит, айла мунаввар,
Сен бокийсан, сен сарварсан муқаррар,
Ботмагин қуёшим, ботмагин.

Сени яхши кўраман, февраль

Туркум

1

Ошиб келдинг дарё, сойлардан,
Йўлларингга эдим кўп маҳтал.
Мен негадир барча ойлардан,
Сени яхши кўраман, февраль.

Ёруғлик бор чеккан унингда,
Йўл беради меҳрга қаҳр.
Ўтаётган ҳар бир кунингда,
Юрагимдан туюрман фаҳр.

Осонликча музлар тарк этмас,
Нур, қуёшга гоҳо зордирсан.
Изғирингга тоқатинг етмас,
Гоҳ ўзимдай бекарордирсан.

Қаҳратонда завқ-шавққа тўлиб,
Юрагимни очгандим ёрга.
Бир умрга жафокаш бўлиб,
Кўприк бўлдинг гулгун баҳорга.

Ошиб келдинг дарё, сойлардан,
Йўлларингга эдим кўп маҳтал.
Мен негадир барча ойлардан,
Сени яхши кўраман, февраль.

2

Кўркмагайман изғириндан, бас,
Рухларимда ҳорғинлик тинди.
Қозикларда энди қор турмас,
Совуқ кишининг шаштлари синди.

Қўним билмас хаёллар – дайди,
Сут эмгандай тунлари фалак.
Тафтларингдан эрий бошлади,
Тарновларда осиг сумалак.

Армон тилар кўксимни сим-сим,
Гоҳо шодман, гоҳ дили ғашман.
Қучоғингга мен ҳам кўз очдим,
Балки шундан мастман, саркашман.

Ҳар бир лаҳза йўлга кўз тикиб,
Удумларга мен қилдим амал.
Соғинч ила ёниб, энтикиб,
Йўлларингга илҳақман, февраль.

3

Қуёш кулиб кўрсатади юз,
Қорларнинг ҳам кўчгандай гашти.
Ортда қолди ҳорғин бокқан куз,
Саноғида кимдир адашди.

Уйғонмоқчи бўлган чечаклар,
Музлар энди бўлолмас тўсик.
Завқ-шавқ инар ошиқ юракка,
Такрорланар мастона қўшиқ.

Насимларга бергинг келмас тан,
Изғиринга содик, фидойи.
Сен мунчалар хавотирдасан
Совуқ кишининг энг сўнгги оyi.

4

Қутлуғ асли ойлар ҳаммаси,
Ҳар бир они олдинга жилган.
Кўпдир турли-туман санаси,
Кимдир ўлган, кимдир туғилган.

Ўлтирмасман хислатинг санаб,
Йилнинг қиска тўлиғидирсан.
Сен биргина Навоий сабаб
Ойларнинг энг улугидирсан.

Кўз юмгандир жаҳонгир бобом,
Дунё бўлди чўккандайин сал.
Хомуш тортиб эслашар мудом
Шу кунингни, йиғлоки февраль.

5

Ҳар қадамда йўлдошдир алам,
Кўнглим чил-чил қайта сингандир.
Балки, дастим қалталиги ҳам,
Эй қиска ой, сендан ингандир.

Тўлғанаман тунлари ёниб,
Хаёллардан гоҳо толаман.
Узун тунлар ҳузурдан тониб,
Мен тонгларни қарши оламан.

Қўз тикаман йўлларга маҳтал,
Шуурида йиллар армони.
Тушларимда кўраман ҳар гал,
Соғинч ёққан Бобур мирзони.

Аслида, кўп кунларинг қутлуғ,
Яна алам бағримни тилди.
Юртим тинчин бузган ёв – кайғу,
Мудҳиш кун ҳам сенда ёзилди.

6

Ўй сураман ўзимча ширин,
Бунга фурсат топган ҳар маҳал.
Унутилар гина, кудрат, кин,
Дилга олов ёқавер, февраль.

Бўй кўрсатар орзулар қат-қат,
Қаршиладинг кетган-келганни.
Мухрладинг номини абад,
Эл-юрт қадрин улуг билганни.

Кўрк, хуснидан хира тортсин ой,
Тортик бўлсин борим, имконим.
Кундан-кунга юз очсин чирой,
Она Ватан – Ўзбекистоним!

Ўй сураман ўзимча ширин,
Бунга фурсат топган ҳар маҳал.
Унутилар гина, кудрат, кин,
Дилга олов ёқавер, февраль.

ЎЗБЕК АДИБЛАРИ УЙ-МУЗЕЙЛАРИ

Гулираъно
ОРИФЖОНОВА

Ўзбекистон музейлари орасида адабиётимиз намояндаларига бағишлаб ташкил этилган мемориал музейлар, уй-музейлари талайгина. Фикримизга далил сифатида Увайсий уй-музеи, Муқимий ҳужра музейи, Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий уй-музеи, Абдурауф Фитрат мемориал музейи, Садриддин Айнийнинг Бухоро ва Самарқанддаги ҳужра ва уй-музейлари Ойбек уй-музеи, Абдулла Қаҳҳор уй-музеи, Ғафур Ғулом уй-музеи, Абдулла Орипов мемориал музейи каби музейларни санаб ўтишимиз мумкин.

XIX аср ўзбек адабиётида шоиралар силсиласини бошлаб берган шоира Увайсийдир. Унинг лирик шеърларидан иборат девони, “Шахзода Ҳасан”, “Шахзода Ҳусайн”, “Воқеоти Муҳаммад Алихон”, “Бобо Равшан” дostonлари адабиётимиз тарихида муҳим ўрин тутди. Шоиранинг шу кунгача 269 ғазал, 29 мухаммас, 55 мусаддас, 1 мурабба ва 13 чистони ўрганилган.

Увайсий уй-музеи фондида сақланаётган кутубхона ва ташрифлар китоби саҳифаларида шоира ижодида мумтоз шеъриятимиздаги девон тузиш аънасосига риоя қилинган, ижодида лирик жанрларнинг барча турига мансуб намуналар учраши, чистон жанрини устоз шоирлар аънасосини давом эттирган ҳолда сон ва сифат жиҳатдан такомилга етказганлиги ҳусусида ижобий тавсифлар келтирилган.

Жаҳон Отин Увайсий уй-музейига келган меҳмонлар ўзини худди шоира билан диллашгандек ҳис қилади, гўё. Уй-музейга кирар экансиз, сизни биринчи бўлиб 200 йиллик тут дарахти қарши олади.

Музей фонди асосини Жаҳон Отин Увайсийнинг шахсий буюмлари ва адабий меросидан намуналар ташкил этади. Архив материалларида шоира ижодининг ривожланиш жарёни, ҳаёти ва ижодий фаолиятини акс эттирувчи ҳужжатлар камраб олган. Экспозиция учта зал бўйлаб намоиш этилган. Музейнинг мемориал қисмида Увайсий асарларининг қўлёзмалари сақланади. Меҳмонхона қисмида эса Увайсий хотирасига бағишланган адабий кечалар, конференция, йиғилишлари, тематик кечалар ва кўргазмалар, адабий тўғарак машғулотлари ўтказилади.

Шундай музейлардан яна бири Қўқон шаҳрида жойлашган Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий уй-музейидир. Музей нафакат адиб ҳаёти кечган тарихий макон ҳисобланади,

Гулираъно ОРИФЖОНОВА – Ўзбекистон Миллий университетида ўқиган. “Нафис санъат сирлари” илмий-оммабоп рисоласи, “Санъат асарларининг физик-кимёвий экспертизаси” ўқув-қўлланмаси ҳамда саксондан зиёд илмий, илмий-оммабоп мақолалари республика ва хорижий нашрларда эълон қилинган.

балки муҳим этнографик аҳамиятга эга объект ҳам саналади. Меъморий-мажмуавий методдан фойдаланган ҳолда экспозиция яратилган музей XIX аср охири XX аср бошларидаги анъанавий ўзбек тураржойининг типик кўриниши сифатида муҳим аҳамият касб этади. Уй-музеи меҳмонхона, хос хужра, ичкари ҳовли, ошхона, емакхона, қазноқ ҳамда оила аъзолари табиблик билан шуғуллангани сабабли ҳам асл ҳолатида сақланиб қолган дорихонадан иборат.

Меҳмонхонада хонадон соҳиби Ҳамза Ҳакимзоданинг отаси, водийда “Ҳакимча табиб” номи билан машҳур бўлган табиб ибн Ямин Ниёз ўғли меҳмонларни қабул қилган ва беморларни даволаган. Ҳакимча табиб замонасининг ўқимишли кишиларидан ҳисобланиб, шаҳарнинг эътиборли фуқарolari ва қалам аҳли билан дўстлашган. Шу туфайли бу меҳмонхона кўплаб атоқли кишиларнинг қадамжосига айланган.

Музейдаги кейинги хона Ҳамза Ҳакимзода Ниёзийнинг хос хужраси бўлиб ижодкор умрининг Кўконда кечган қисмини шу хонада ўтказган. Хонада ижод қилиш учун зарур бўлган жиҳоз ва буюмларгина сақланган. Ҳамза ижодий фаолиятига оид романлар, ҳикоялар, шеърлар, дарсликлар, мустикий асарлар шу хонада яратилган.

“Ичкари хона” деб номланган хона Ҳамза Ҳакимзода Ниёзийнинг онасига тегишли бўлиб, Жаҳонбиби табиблик сирларини ўрганиб, бемор аёлларни даволаган. Бундан ташқари музейда ижодкорнинг опаси Ачахонга тегишли хона ҳам мавжуд бўлиб, у отинбиблик билан шуғулланиб маҳалла қизларининг саводини чиқарган. Ҳамзанинг ўғли Аббосхон аммаси билан маълум вақт шу хонада яшаган. Музейда ижодкорга тегишли пианино, дутор, доира, шоирнинг тўни, гилами ва фотосуратлари сақланади.

Ўзбек адабиётининг яна бир намояндаси Абдулла Қаҳҳор уй-музеи адиб умрининг охириги ўн йилида яшаб ижод этган уйда ташкил этилган. Уй-музей тўртта хона, айвон ва асосий кириш йўлагидан ташкил топган бўлиб, ёзувчининг шахсий буюмлари, ҳужжат, орден ва медаллари, қўлёзма ва китоблари, фотосурат ҳамда санъат асарларидан иборат. Музей хоналари адиб ҳаёти ва ижодини акс эттирувчи кўргазмалар билан безатилган.

Меҳмонхона ва кутубхона мемориал хоналар ҳисобланиб, уларнинг барчаси адиб ҳаёт чоғида қандай бўлса, ҳозирги кунга қадар ҳам шундай сақланиб келмоқда. Меҳмонхонадаги телевизор, радио, магнитофон ва турли мебеллар ташриф буюрган зиёратчиларда ўзгача таассурот ва кизиқиш уйғотиши табиий. Аниқроғи, мазкур жиҳозлар бевосита XX асрнинг 60-йиллари муҳитини ҳар бир зиёратчи тасаввурида гавдалантиради.

Музей кутубхонада беш юздан ортиқ журналлар ва уч мингга яқин китоблар сақланиб келмоқда. Булар ёзувчининг бутун умри давомида йикқан бой адабий ҳазинасидир.

Шунингдек, уй-музейнинг адиб ижодига бағишланган хонасида “Сароб”, “Кўшчинор чироклари”, “Синчалак”, “Ўтмишдан эртақлар” сингари асарларнинг рус, араб, форс, тожик, қозок, вьетнам, испан, инглиз, арман, озарбайжон, эстон, немис, француз, грек, молдован, румин, болгар, латиш, бенгал, корейс тилларида чоп этилган нусхаларини кўриш мумкин. Уй-музей биносига кираверишда Ўзбекистон ҳалқ рассоми Равшан (Жалолиддин) Миртожиев ишлаган бюст жойлаштирилган.

Халқимизнинг улуғ шоирларидан бири Ғафур Ғулومнинг уй-музеи академик шоир Ғафур Ғулумнинг 1944–1966 йилларда яшаб ижод этган уйда ташкил этилган. Шоир вафотидан сўнг бу ерда, яъни музей ташкил этилгунга қадар оила аъзолари,

фарзандлари яшаган. Ҳозирги кунда ҳовлининг бир қисмида Ғафур Ғуломнинг фарзандлари истиқомат қилади. Қолган қисми эса музей ҳудудига тегишли.

Уй-музей 1983 йилнинг октябр ойидан бошлаб шоирнинг 80 йиллик юбилейи муносабати билан зиёратчиларни қабул қила бошлаган. Уй 1943 йилда қурилган. Бу тарихий бино тўлалигича ёдгорлик хоналаридан, яъни шоирнинг ижод хонаси, дам олиш хонаси, кутубхонаси, меҳмонхона, ётоқхона, болалар хонасидан иборат. У адабий экспозиция ва мемориал мажмуани ўз ичига олган. Махсус стендларда ижодкорнинг таржималари ва академик фаолияти намуналари намойиш этилган.

Уй-музейдаги буюмлар Ғафур Ғулом ҳаётлиги даврида қандай бўлса шу ҳолатда сақланмоқда. Ғафур Ғулом яшаб ижод этган ушбу маскан бутунлигича зиёратгоҳга айлантирилган бўлиб, маданият ёдгорлиги сифатида давлат томонидан муҳофаза қилинади. Музей экспозицияси ва фонди Ғафур Ғуломнинг шахсий буюмлари, китоблар, кўлёзма ва тошбосма китоблар, фотосуратлар ва негативлар, график ва мойбўёқ суратлар, асарларига ишланган иллюстрациялар, хат ва телеграммалар, орден ва медаллар, санъат асарлари, ҳайкаллар, кўлёмалар, антиқа буюмлар, мусиқа асбоблари, мебеллар, овози ёзилган магнит тасмалари, ҳужжатли ва бадий фильмлар, уй-рўзгор буюмлари ва шоирга тақдим этилган турли совғалардан иборат. Уй-музейда 10000 дан ортиқ экспонатлар жамланган.

1983 йилда уй-музей ҳовлисига Ғафур Ғуломнинг бронзадан ишланган ҳайкали ўрнатилган бўлиб, унинг муаллифи ҳайкалтарош Яков Шапиродир. 2003 йилда Ғафур Ғуломнинг 100 йиллик юбилейи муносабати билан уй-музейнинг экспозиция ва фондини сақлаш хоналаридан иборат икки қаватли бино қурилди. Ғафур Ғуломнинг сиймоси ҳамма мусаввирлар диққат марказида бўлиб, унинг портретини машҳур rassomлар В. Курзин, Ф. Сайдалиева, Кайдалов ва бошқа rassomлар қизишган.

Ўзбек адаблари хотирасини абадийлаштириш мақсадида ташкил этилган уй-музейлар нафақат ижодкорлар ҳаёти ва ижодини тарғиб қилиш ва улар меросини сақлашга хизмат қилади, балки муҳим этнографик объектлар ҳисобланади. Уй-музейларда айниқса, мемориал хоналар қандай бўлса шундай тарзда сақланишига катта эътибор қаратилади. Улар зиёратчида худди ижодкор тиригу иш столидан ҳозиргина туриб ташқарига чиккандек таассурот уйғотади. Уй-музейларнинг бу тарзда сақланиши орадан маълум вақт ўтгач тураржой интерьери ва ундаги мавжуд жиҳозларнинг консервация қилингани жиҳатидан нафақат адабиётшунослар, балки меъморлар, дизайнерлар, этнографлар, маданиятшунослар, санъатшунослар ва музейшунослар учун тадқиқот манбаи бўлиб хизмат қилади.

Yahyo TOG'A

Mevalar shevasi

BIR SHODA ZANJIR

1

Uzmay tur
Ko'kimtirin,
Bandi,
Yaprog'i ranjir.

Biri biridan
Shirin
Sarig'u qora
ANJIR!

2

Qoqisin
Tizsang torga,
Bo'lar
Bir shoda zanjir.

So'ng,
Osaqolgin dorga,
Benazir ganjdir
ANJIR!

SIRLI SOQQA

1

Sal
Tortadi yurakka,
O'xshar
Biroz dutorga.

Bunda
Qo'shni qiz yakka
Yurmagandir
Bekorga.

Qo'r to'kar
Bog' to'rida,
Qorovul
Alang-jalang.

Naridagi
So'rida
Payt poylagay
Yosh yalang.

Tosh otar
Bir muttaham,
Chirmashar
Ishkomga tok.

Yahyo TOG'A – 1957 yilda tug'ilgan. Toshkent davlat universitetini (hozirgi O'zMU), Maksim Gorkiy nomidagi Moskva adabiyot institutining Oliy adabiyot kursini tamomlagan. Uning "Ko'klam qaldirg'ochlari", "Qafasdagi burgut", "Tasalli", "Kuy-la, hofiz", "Faxriyona", "Xotira daryosi", "To'polonchi topag'on" kabi she'riy va nasriy kitoblari chop etilgan.

Olmaga ham,
Tutga ham
Sirin bermas
Shirin NOK.

2

Sal mengzar
Simchiroqqa,
Sirti ko'k,
Siyrati pok.

Sirli-yu
So'poq soqqa –
Bu sanam
NASHVATI NOK!

SO'RAMAY OLMA

Topganingdan
Ayrilib,
Keyin
Armonda qolma.

U boqmaydi
Qayrilib,
Izidan
Chopib tolma...

So'rab ol,
Yo'qsa, olma.
Olsang ham,
Soyga solma.

Oqib ketar-ku,
Axir,
Oq OLMA,
Qizil OLMA!

QIZIL QAQAJONLAR

Bir-biridan
Rang olgan
Ol-u
Pushti mevasi.

Har xil
Nomlanib qolgan:
Boydir
Elning shevasi.

Murabbo
Borasinda
Ikkisi ham
Tengsizdir.

Ne farq bor
Orasinda,
Bilmoq uchun
Yeng siz, bir!

Tagiga
To'shang sholcha,
Terish oldidan
Xolos.

Shunda ezilmas
OLCHA,
Potos bog'lamas
GILOS!

BEHI

Qalin
Yaproqlar ora
Ul oftobday
Porlagay.

Suyib
Palovxonto'ra
Ziyofatga
Chorlagay.

Murabbo uchun,
Lekin,
Mevalarning
Yeng behi –

OLCHA,
GILOSdan keyin,
Olxo'riga teng
BEHI!

XAYOLPARAST

1

Yoshligidan tabiat
Bilimdoni misoli,
Har nega ahamiyat
Berib yuradi Soli.

Bog'da fikru xayoli,
O'ziga ma'lum holi.
Yoqmas tuki,
Soqoli,
Lek, suygani
SHAFTOLI.

2

Bir mevaga
Mengzaru,
Negadir yo'q soqoli.
Bugun terganimiz bu,
Nokmas,
LUCHCHAK SHAFTOLI!

ERTAPISHAR NAV

Qirq kun to'lib,
To'lmay goh,
Yetilar
G'uj-g'uj g'ujum.

Hali
Xomligidayoq,
Bolalar
Boshlar hujum.

Yaprog'ini
Tush ko'rar
Og'ildagi
Uloqlar.

Mevasini
Xush ko'rar
O'g'ri
Qorayaloqlar.

Bog' aro
Boshqacharoq
Shakllangan
Bul "tuzum"...

Sal qizil,
Sal qoraroq –
Shig'il
CHILLAKI UZUM!

MISH-MISH...

Shivirg'oni
Singari,
Qir-adirga ekilmish.
Husaynidan ilgari,
Shira boylab
Yetilmish.

Urug'sizligi sabab,
Qizil kitobga kirmish.
Katta ekanmish talab,
Mayizi bozorgirmish.

Chillakiday
"Do'kay"dan,
O'n kuncha
Keyin pishmish –
Qalamchadan ko'paygan
Oq, qora, qizil
KISHMISH!

G'AYNOLI

Qo'shmurod
bo'lam hamda Tolibjon
pochchamga bag'ishlayman

G'aynolijon, g'aynoli,
Kurtagingnan aynoniy.
Ayamning asal-boli –
Turshagingnan aynoniy...

*Tursunoy Qo'shmurod
qizining ammalari Mavluda-
xon va Mahbubaxonga ayt-
gan qo'shig'i*

Namangan.
Yangi Qo'rg'on.
Hazrati Sho qo'rg'oni.
Bul safargir mevaning
Koni,
Ota makoni.

Bog'imiz malikasi,
Sarig'i,
Qizg'ishi bor.
Konditer fabrikasi
Tomonga
"Izg'ishi" bor.

Qariyb
Farqsiz niholi,
Bir xil dovcha-yu
G'o'ri.
Sal qorasi
QOROLI,
Qo'ng'irtobi
OLXO'RI!

BODOMDAN SO'NG, ALBATTA

Har bahor
Bog' qo'ynida,
Yo so'lim
Tog' bo'ynida:

Rezavorlar
Ko'karar,
Har biri
Tug' ko'tarar.

Tez gullash
Borasida
O'tkazilarkan
Ko'rik.

Mevalar
Orasida
Sal tez gullarkan
O'RIK!

YASHIL SOVUT

Yashnamoqdir
Shevasi,
Yaprog'i
Yashil sovut.

Sharbati-yu
Mevasi
Shifobaxsh tilsim
SHOTUT!

CHILONZOR TOMONLARDA

Qornini
Tilib qiyog,
Murtaklar
Ilon chiyda.

Qishning
Adog'idayoq
Kurtaklar
CHILONJIYDA!

Адабий ҳаёт

1-март — Баҳорнинг илк куни ва Ўзбекистон халқ шоири Зулфия Исроилованинг таваллуд айёми муносабати билан тарихда илк бор “O‘zbekiston 24” телерадиоканалида телемарафон ташкил этилди. Соат 9:00да бошланган ушбу байрам дастури кун бўйи давом этди. Унда Зулфияхонимнинг шеърлари ўқилиб, у ҳақдаги хотиралар эсга олинди, лавҳа, кўрсатувлар, сана муносабати билан жойларда ўтаётган кечалар кетма-кет эфирга узатилди.

6-март — Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида 8 март — Халқаро хотин-қизлар байрами муносабати билан “Мўътабар аёл!” деб номланган мушоира кечаси бўлиб ўтди.

Унда Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси раиси, Ўзбекистон халқ шоири Сирожиiddин Саййид сўзга чиқиб, барча мунис аёлларни байрам билан табриклади. Уюшма аъзолари ҳамда шу жойда кўп йиллардан бери меҳнат қилиб, жамоада ҳурмат қозонган, “Мўътабар аёл” кўкрак-нишонига сазовор бўлган Муҳтарама Улуғова, Дилбар Маҳмудова, Дилбар Турсуновага алоҳида эҳтиром кўрсатилиб, бир қатор фаол уюшма аъзолари бўлган хотин-қизларга Уюшманинг фахрий ёрлиғи ва эсдалик совғалари топширилди.

10-март — Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида 2020 йилдан бошлаб устоз адибларнинг маҳорат дарслари ташкил этилиши йўлга қўйилди.

Илк меҳмон Ўзбекистон халқ ёзувчиси, “Тафаккур” журнали бош муҳаррири Эркин Аъзам бўлди. Ёзувчи таширф буюрган ижодкорларга маҳорат сабоғи ўтди. Ушбу тадбирда ёш ёзарманлар ва ўз овозига эга бўлган адиблар қатнашди.

Ўзбекистон илм-фани, маданияти ва адабиёти тараққиёти ва ривожига улкан ҳисса қўшган маърифатпарвар аллома ва жамоат арбоби Маҳмудхўжа Бехбудий таваллудининг 145 йиллиги, Ўзбекистон халқ артистлари Олим Хўжаев ва Сойиб Хўжаев таваллудининг 110 йиллиги, Ўзбекистон халқ ёзувчилари Саид Аҳмад, Асқад Мухтор ҳамда атоқли олимлар Саъди Сирожиiddинов ва Иброҳим Ҳамробоев таваллудининг 100 йиллиги, Ўзбекистон халқ шоири Жуманиёз Жабборов таваллудининг 90 йиллиги, Ўзбекистон халқ ёзувчиси Шукур Холмирзаев таваллудининг 80 йиллиги, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими, шоир Шавкат Раҳмон, Ўзбекистон халқ ёзувчиси Эркин Аъзам ҳамда Ўзбекистон халқ шоири Усмон Азим таваллудининг 70 йиллигини кенг нишонлаш ҳамда ижодларини тарғиб қилиш ва уларнинг илмий ва адабий меросини халқимизга етказиш тўғрисидаги ҳужжат жамоатчилик муҳокамасига қўйилди.

* * *

13-март – Пойтахтимиздаги “Hyatt Regency” меҳмонхонасида Озарбайжоннинг халқаро микёсда нашр этиладиган “Тарихий шахслар” журнали томонидан Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг “Йил одами” деб эътироф этилиши муносабати билан ушбу нашрнинг Ўзбекистонга бағишлаб чоп этилган махсус сони тақдими бўлиб ўтди.

Тадбирда мамлакатимизда рўйхатдан ўтган дипломатик корпус вакиллари, жумладан, қатор хорижий давлатлар элчилари, халқаро ташкилотлар вакиллари, мамлакатимиз тегишли вазирлик ва идоралари мутасаддилари, кенг жамоатчилик иштирок этди.

* * *

13-март – Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида ўтказилган “Маҳорат дарси”нинг галдаги меҳмони Ўзбекистон халқ шоири Усмон Азим бўлди. Унда шоир “Онажоним шеърят” тўғараги аъзоларига, ҳаваскор ижодкорларга, талаба-ёшларга ўз тажрибасидаги маҳорат сирларини улашди.

* * *

14-март – Ўзбек маърифатпарварлик даври адабиёти анъаналарини давом эттирган адиб Муҳаммадшариф Эгамберди ўғли Сўфизода таваллудининг 140 йиллиги муносабати билан Наманган вилоятининг Чуст туманида адабий анжуман бўлиб ўтди. Тадбирда пойтахтдан таширф буюрган меҳмонлар ва наманганлик ижодкорлар, адабиётшунослар иштирок этишди.

* * *

24–28-март – Тожсимон вирус инфекцияси тарқалиб кетишининг олдини олиш мақсадида Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси ажойиб лойихага қўл урди, яъни “Китоб олинг уйда қолинг”, деб номланган янги челленж эълон қилди. Карантин даврида юртдошларимизнинг уйда ўтиришларини олий мақсад деб билиб, уларга Уюшма томонидан нашр этилган китоблар совға қилинмоқда. Ушбу улашма Шайхонтохур тумани Комолон маҳалласи, Мирзо Улуғбек тумани “Ал-Фаробий”, “Авайхон” маҳаллалари, Олмазор туманининг Қўштут маҳалласида ҳамда Миробод тумани “Истиқлолобод” маҳалла фуқаролар йиғини кутубхонасида ташкил этилди.

МУНДАРИЖА

БАРҲАЁТ СИЙМОЛАР

Абдулла АЛАВИЙ. Кенг кучоғинг гўзаллигининг Ватани.4

НАЗМ

Ойдин ХОЖИЕВА. Умр чархпалаги.20

Нодир ЖОНУЗОҚ. Сасинг туйсам сафарларда.29

Лайло ШАРИПОВА. Дардларимни бағримга олдим.34

Ўроз ХАЙДАР. Олис хотиротнинг мунис чилтори.75

Насрулло ЭРГАШ. Тилга қўчмаган сўз – мен учун ватан.80

НАСР

Лукмон БҲРИХОН. Чўлдан келган ташвиш. *Бугуннинг ҳикоялари* 8

Абдужалол РАҲИМ. Садокат. *Ҳикоя*.26

Назар ЭШОНҚҮЛ. Гирён.39

Дилором АБДУРАҲМОН. Ҳалинчак.90

Бегижон АҲМЕДОВ. Дафтар четдаги битиклар.148

ТАҲЛИЛ

Дилиноза ТҲРАЕВА. Ёзувчи тафаккури ва бадний ижод жараёни. 87

АДАБИЁТШУНОСЛИК

Абдурахим ЭРКАЕВ. Ҳазрат Навоий ғазалларида ўзлик масаласи.99

Аҳадхон МУҲАММАДИЕВ. Ҳамд ва наътларда комил инсон ғояси.154

ТАҚДИР ВА ТАЛҚИН

Шаръий ЖУЗЖОНИЙ. Бобурийлар сулоласининг сўнгги кироли.111

БУ БЎСТОН САҲНИДА

Исмоил Маҳмуд МАРҒИЛОНИЙ. Ҳар киши иймон билан етгай саодат қасрига.113

КЎНГИЛ МУЛКИ

Муслимбек ЙЎЛДОШЕВ. Оташин сўзларнинг жаранги ўзга. 117

ИЖОДИЙ КЕНГАШЛАРДА

Ислом ЁҚУБОВ. Қўламдор воқелик ва файзиёб образлар. ...124

Гулноз САТТОРОВА. 2019 йил ҳикоялари.129

БУЛОҚ КЎЗ ОЧДИ

Феруза ХАЙРУЛЛАЕВА. Шафакранг гуллайди бунда умидлар. 135

“ШАРҚ ЮЛДУЗИ” ЖУРНАЛИНИНГ 90 ЙИЛЛИГИ ОЛДИДАН

Саъдулла СИЁЕВ. Журналим – устозим.140

Тўлқин МУҲИДДИН. Адабиётимиз ойнаси.142

ТАДҚИҚОТ

Гўзал СОАТОВА. Халқ дардининг талкинлари.158

УНУТМАС МЕНИ БОҒИМ

Исмоил ТҲХТАМИШЕВ. Йўлларингга эдим қўп махтал.162

Гулираъно ОРИФЖОНОВА. Ўзбек адаблари уй-музейлари. 167

BOLALAR DUNYOSI

Yahyo TOG'А. Mevalar shevasi.170

Адабий ҳаёт.174

Шарқ юлдузи

2020

3-сон

Муассис:

ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР
УЮШМАСИ

* Муаллифлар фикри таҳририят ижодий жамоаси нуқтаназаридан фарқланиши мумкин. Таҳририятга юборилган материаллар муаллифларга қайтарилмайди.

Журнал ОАК эътироф этган нашрларнинг 10.00.02 «Ўзбек адабиёти» ихтисослиги бўйича рўйхатига киритилган.

* Журналга обуна даврий нашрларни етказиб бериш билан шугулланувчи барча ташкилотлар орқали амалга оширилади.

Обуна индекси – 911

Манзилимиз:

100066, Тошкент шаҳри, Бунёдкор шоҳкўча, Адиблар хибони, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси биноси.

Телефонлар:

231-23-65, 231-23-66, 231-23-68

www.sharqyulduzi.uz

e-mail: sharqyulduzi@gmail.uz

sharqyulduzi1931@mail.ru

Босишга рухсат этилди:

Қоғоз бичими 70x108 1/16

Офсет босма усулида офсет қоғозда

босилди. Босма табоғи 11,0.

Шартли босма табоғи 15,4.

Нашриёт ҳисоб табоғи 17,2.

Алади 2100 нуска.

Буюртма №13

Журнал Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигида 05.02.2016 й. 0562-рақам билан рўйхатга олинган.

“PRINT RABEL” МЧЖ

маъбаа корхонасида чоп этилди.

Корхона манзили:

Тошкент шаҳри, Олмазор тумани,

Ўрозбоев кўчаси, 35-уй

Журнал ойда бир марта

чоп этилади.

Мусахххлар:

Дилфуза Маҳмудова

Моҳира Ҳусанова

Саҳифаловчи-дизайнер:

Элёржон Нейматов

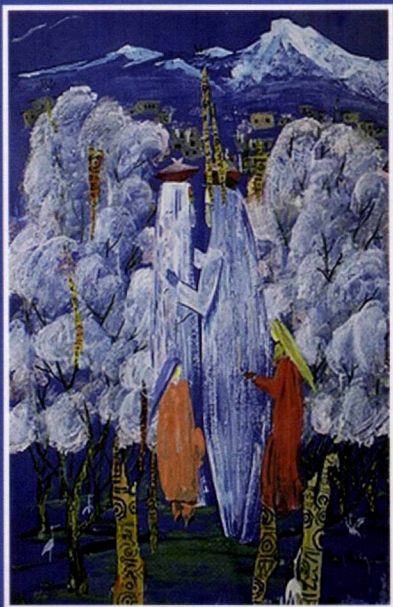
Copyright © «Шарқ юлдузи»

Унутилмас лаҳзалар

Исмоил Тўхтамишев ҳаётидан лавҳалар

УД 28002

«Йул»

«Ришта»

Абдунаби Мамадиев асарлари